

Джек Лондон

▪

ПІВНІЧНА ОДИССЕЯ

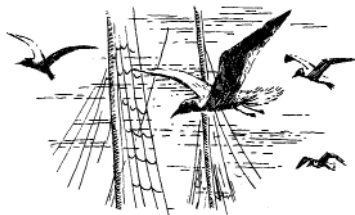

БІБЛІОТЕКА
СВІТОВОЇ
ЛІТЕРАТУРИ

Джек
ЛОНДОН
■
ПІВНІЧНА ОДІССЕЯ

Новели

Переклад з англійської

ХАРКІВ
«ФОЛІО»
2017

УДК 821.111(73)

ББК 84(7СПО)

Л76

Серія «Бібліотека світової літератури»
заснована у 2001 році

Переклад з англійської
Д. О. Радієнко, В. К. Горбатька

Передмова і примітки
Наталії Білик

Редколегія серії:
*Іван Дзюба, Микола Жулинський,
Дмитро Наливайко (голова), Галина Сиваченко,
Андрій Содомора, Віктор Шовкун*

Художники-оформлювач
Л. П. Вировець

В оформленні використано картину
Шарля Маріона Рассела «Індіанець, що полює на лося»

ISBN 978-966-03-5103-5

(Б-ка світ. літ-ри)

ISBN 978-966-03-7763-9

© Д. О. Радієнко, переклад українською, 2008
© В. К. Горбатько, переклад українською, 2008
© Н. Д. Білик, передмова і примітки, 2008
© Л. П. Вировець, художнє оформлення,
2017
© Видавництво «Фоліо», марка серії, 2001

НОВЕЛІСТИКА ДЖЕКА ЛОНДОНА

За радянських часів Джека Лондона читали чи не найбільше з усіх західних письменників ХХ століття. Його твори перекладалися всіма мовами «братніх народів» і видавалися величезними накладками; лише в Україні зібрання його творів (доволі повні) виходили двічі. У середині минулого століття Захід буквально приголомшило те, що, виданий великим тиражем, російський багатотомник Лондона був розкуплений за п'ять днів; цей факт навіть потрапив до «Британіки». Західному світу годі було зрозуміти тодішню потребу жителів Союзу в якісній перекладній літературі, хоча б відносно сучасній. Адже тоді перекладали і, тим паче, суттєво тиражували ідеологічно співзвучні твори, серед яких не так багато відповідало високохудожньому рівню. Виходець із соціальних низів, в юності пролетарій, соціаліст і революціонер, Лондон пройшов «ідеологічний добір», а певні «суперечності його світогляду» піддавалися ретушуванню. За останні десятиліття перекладацька і видавнича політика суттєво змінилася, змінився і читацький загал: відбулося його розширення, та й скорочення, спричинене змінами в розважально-інформаційному просторі. Проте Джек Лондон зберіг своє місце серед читацьких улюбленців. Можливо, в цьому плані його доля у нас навіть щасливіша, ніж на батьківщині, де він лише один з письменників зі шкільної програми. Та існують й інші форми прояву зацікавленості творчими постатями, зокрема наукова, і тут картина діаметрально протилежна.

На протигагу нечисленним працям, зазвичай у жанрі «нарису життя і творчості», що з'являлися ще на радянському просторі, в Америці із середини ХХ ст. розпочинається справжній науковий бум довкола Джека Лондона, який триває й досі. З'явилися десятки монографій, не кажучи про розвідки, де його творчість вивчається в різних аспектах і з різних точок зору — жанрової, стильової, соціософської, етнографічної, гендерної та ін. У результаті кропіткої роботи уточнені біографічні факти й оновлена бібліографія його праць, перевидані статті, що публікувалися у малих періодичних виданнях, зібрані інтерв'ю та листи, упоряд-

ковані та оприлюднені висловлювання з оцінками його творчості колег-письменників, а нещодавно побачило світ і повне зібрання його поезій. Спершу цей спалах наукового інтересу до творчості письменника виглядав досить неочікуваним, бо не встиг він піти із життя, як критики списали його твори до архіву розважальної літератури. Скоріш за все, це відбулося тому, що Лондон писав у час формування нової художньої парадигми, яка втілилася у творчості його наступників: Френсіса Скотта Фіцджералда, Вільяма Фолкнера, Ернеста Гемінгвея, Джона Дос Пасоса, Томаса Вулфа та інших; саме на них критика й зосередила свою увагу. Сучасні ж дослідники «повертають борги» Лондонові, демонструючи, наскільки письменницька генерація 1920-х років завдячує йому. Складається враження, що академічна Америка озирнулася і побачила, що оминула увагою одного зі своїх геніїв і тепер завзято надолужує втрачене.

Народився Джон Гріффіт Лондон 12 січня 1876 року у Сан-Франциско. Він був позашлюбним сином Флори Веллман, дівчини із збіднілої родини колись заможних хліботорговців, і самозваного професора астрології Джона Чані, за свідченням сучасників, людини непересічної ерудованості, яка прекрасно володіла словом. Своїм письменницьким хистом Джек Лондон, очевидно, мав завдячувати батькові, який, проте, до кінця життя своє батьківство заперечував. Ім'я і родину хлопцеві дав робітник і фермер Джон Лондон, який одружився з матір'ю Джека невдовзі після появи майбутнього письменника на світ і замінив йому батька. Матеріально забезпеченою родина Лондонів не була, а на той час, коли Джек підріс, і зовсім потерпала від злиднів. Тому йому рано довелося почати працювати: в одинадцять років він розносить газети, паралельно навчаючись у початковій школі, а з тринадцяти йде на консервну фабрику, де робочий день тривав одинадцять годин.

Це було безрадісне голодне дитинство, про яке письменник згодом висловився так: «Що я відчував і думав тоді, що я відчуваю і думаю тепер — вам не зрозуміти. Голод! Голод! Голод. Відтоді, коли я стягнув той єдиний кусок м'яса, я не знав іншого поклику, крім поклику шлунка, і сьогодні, коли я чую й більш високий поклик, — усе, як і тоді, затьмарює відчуття голоду». Не раз йому доводилося зазнавати його й пізніше, аж до того часу, коли він став відомим письменником. До речі, це «відчуття» виразно позначилося на його оповіданнях — не тільки із життя дикої Півночі чи залежних від примх природи південних островів, але й сучасного міста.

Найбільшою відрадою Лондона-підлітка було читання книг, до нього він приохотився ще з раннього дитинства. Систематичної освіти він не здобув, вона обмежилася початковою школою, далі довелося постійно займатися заробітками, щоб підтримувати сім'ю, яка бідувала. Отже, освіту Джек Лондон в основному здо-

бував самотужки, шляхом постійного й безсистемного читання. Цим, як і багатьма обставинами біографії й рисами творчості, її яскравою своєрідністю, він нагадує двох інших великих письменників першої половини ХХ століття, вихідців із соціальних низів — Максима Горького й Кнута Гамсуна. Щоправда, до школи він повернувся у дев'ятнадцятилітньому віці, вже після публікації першого оповідання «Тайфун біля японських берегів», гостро усвідомивши необхідність освіти, але провчився лише один рік. У 1896 році він вступив до Каліфорнійського університету в Берклі, але й там залишався недовго.

У біографії молодого Лондона вловлюється певний ритм: періоди механічної виснажливої праці чергуються з періодами мандрів і пригод, до яких спонукала його романтично-авантюрна вдача. Консервна фабрика змінювалася «устричним піратством», службою в рибальському нагляді і врешті наймом на шхуну, що вирушала до берегів Японії і Берингового моря на промисел морських котиків, загалом, морськими пригодами. Повернувшись до Сан-Франциско 1893 року, він знаходить роботу на джутовій фабриці, потім стає кочегаром на електростанції — і знову тікає, тепер уже на «велику дорогу», до пригод на суші. Щоб легше було мандрувати, він приєднується (тоді ще не з ідейних міркувань) до «Армії Келлі», своєрідної «ходячої петиції» на підтримку проекту створення робочих місць для безробітних, яка відправлялася з Каліфорнії до Вашингтона. Коли ця «армія» розсіялася, Джек Лондон перетворився на бродягу-одинака, проїхав три тисячі миль залізницями США і Канади, побував у в'язниці за бродяжництво. Про все це згодом він розповість у серії нарисів «Дорога» (1907—1908). В юності майбутньому письменникові доведеться двічі побувати в тюрмі, вдруге — за агітаційні виступи, та це буде згодом, коли він захопиться ідеями соціалізму.

Під час цих мандрів у Лондона визріває тверде рішення: ніколи не повертатися до грубої роботи. Він знає напевно: окрім фізичної сили, він наділений неабияким інтелектом і силою уяви. Тепер у літературі він бачить своє покликання і єдиний свій шлях у житті. Повернувшись додому, він з усією серйозністю береться за справу: посилено займається самоосвітою, читає, вивчає «секрети успіху» оповідань, надрукованих у дорогих виданнях, і, звичайно, багато пише. Він працює по п'ятнадцять годин на добу, розсилає свої твори по журналах, але редакції їх повертають, іноді навіть у нерозпечатаних конвертах. А ще треба було заробляти на прожиття, не гребуючи найтяжчою і найбруднішою роботою, як у пральні Бальмонтської академії. Про цей період свого життя, про своє важке й складне входження в літературу письменник докладно й вражаюче розповів у романі «Мартін Іден» (1909).

Але тут у біографії Джека Лондона з'являється чи не найзначніший авантюрний епізод, який несподівано виявився плідним і щасливим для його письменницької долі. У 1897 році Сполучені

Штати охоплює відома «золота лихоманка», викликана звісткою про відкриття багатих розсипів золота в Клондайку на Алясці. Туди подалися золотошукачі з усієї країни, і між ними був Лондон. Він забрався в глибину Аляски, але під час довгої полярної ночі захворів на цингу й змушений був повернутися додому. Однак було б неправильним сказати, що повернувся він ні з чим: з Аляски він вивіз щедрий багаж незвичайних вражень, побаченого й почутого від золотошукачів, що й стало його «золотою жилою». З усього цього постають книги його «північних оповідань», які приносять йому славу й найвищі в тогочасній Америці гонорари. Коли Лондон повернувся з Аляски, йому було двадцять два роки, він мав багатий життєвий досвід і перші проби пера. Попереду було нове сторіччя і кар'єра професійного письменника.

Штурм літературного олімпу Джек Лондон розпочав у сприятливий час: нові технології знизили собівартість друкарської справи і викликали розквіт періодичних видань. Першим пробилось до друку оповідання «За тих, хто в дорозі» (1899), за ним ще декілька було опубліковано у періодиці, а навесні 1900 року вийшла перша збірка Лондона, яка складалася з 9 оповідань, названа, як одне з них, «Син вовка». Вона привернула увагу і читачів, і критиків, славу ж йому приніс невеликий роман (за нашою термінологією повість) «Поклик предків» (1903), досі найвідоміший з усіх творів письменника на батьківщині.

Творчий шлях Джека Лондона тривав трохи більше двадцяти років; за цей час він написав 20 романів і майже таку ж кількість збірок, що вмістили близько 200 оповідань, нарисові та публіцистичні книги, збірки промов і статей, три п'єси й кілька десятків поезій. Писав він легко, але такій продуктивності праці сприяла й залізна самодисципліна письменника. Ще на початку літературної кар'єри він встановив для себе норму: 1000 слів щодня, крім неділі, і майже ніколи від неї не відходив. Та це мало й негативний наслідок: він завжди поспішав і в нього не залишалося часу на обдумування творів та їх доопрацювання. Він зізнався в одному інтерв'ю: «У мене немає незавершених творів. У будь-якому випадку я завершую те, за що беруся. Якщо вийшло добре, я ставлю підпис і відсилаю видавцям, якщо вийшло не дуже, я теж підписую і відсилаю». Тому далеко не все ним написане рівноцінне, немало й такого, що серйозної критики не витримує. Але про творчі досягнення письменників судять за їхніми вершинними творами, а не за «валовою» продукцією.

Жанрова природа творів Лондона не завжди піддається чіткому визначенню, у нього багато маргінальних, де межа між документалістикою і белетристикою стерта, де важко відмежувати нарис від оповідання. Простежується своєрідний внутрішній сюжет у багатьох збірках новел, а часом, як «Смок Беллю», вони схожі на роман в оповіданнях. Помічено також, що композиція більшості його романів епізодична, що зближує їх із збірками новел. Ос-

танне дає підстави критиці вважати Джека Лондона насамперед майстром короткої прози. При цьому він позиціонується як типowo американський письменник, бо в Сполучених Штатах ще з початку ХІХ століття оповідання завоювало собі права чогось на зразок «національного жанру».

Джек Лондон писав у магістральному руслі тогочасної американської новелістики, яким упродовж 2-ї половини ХІХ й на початку ХХ століття був її гостросюжетний різновид, започаткований Е. По й розвинутий Б. Гартон, А. Бірсом та іншими, аж до сучасника Дж. Лондона О. Генрі (1862—1910). Останній створив «сюрпризну» новелу з неочікуваною розв'язкою, саме вона викликала до життя хвилю «гарно зроблених» наслідувальних творів, і на їхньому тлі оповідання Лондона вражали своєю свіжістю й новизною.

Лондону постійно дошкуляв брак новелістичних сюжетів; у їх пошуках він звертався до найрізноманітніших джерел: усних оповідок, газетних статей, до творів інших письменників (По, Конрада й Кіплінга), а бувало, й купував їх у своїх колег (приміром, у молодого Синклера Льюїса). На підставі цього робилися закиди на адресу письменника у несамотійності, іноді надто різкі. Утім, добре відомо, наскільки важлива розробка сюжету; щоб це підтвердити, доречно звернутися до авторитету, скажімо, Стендаля й Флобера, які сюжети для своїх знаменитих романів знайшли в газетах, і навіть самого Боккаччо, зачинателя літературної новелістики. Та головним постачальником сюжетів було власне життя письменника, яке, за висловом одного з біографів, є найцікавішою з історій, ним написаних.

«Північні оповідання» — це кілька збірок, що виходили протягом першого десятиліття ХХ століття: «Син вовка» (1900), «Бог його батьків» (1901), «Діти морозу» (1902), «Віра в людину» (1904), «Любов до життя» (1907), до них прилягають пізніше написані цикли «Смок Беллю» й «Смок і Куций» (1911—1912) та кілька розрізнених оповідань, що увійшли до виданих по-смертно збірок («Як аргонавти в давнину», «Червоне божество» та ін.). Разом з не зовсім вдалим романом «Дочка снігів» (1902) та двома анімалістичними повістями, дія яких відбувається на Півночі, — «Покликом предків» (1903) та «Білозубом» (1906), вони утворюють, сказати б, повну Лондонову «Північну Одиссею». Збіркам на північну тему притаманна єдність мотивів, проте майже кожна з них акцентує свій.

«Син вовка» є збіркою про «білих людей, вовчих синів», наділених «великою спадщиною», сутність якої становить «прагнення влади, любов до небезпек і шал боротьби», вона дозволяє їм «панувати над суходолом і морем, над тваринами й людьми по всій землі». Ця збірка написана під визначальним впливом дарвінівської теорії природного добору, яка, у тлумаченні Лондона, підносила білу людину, а саме представника англосаксонської

й загалом германської раси, до рангу вінця еволюції. Типовим «сином вовка» є персонаж «Північної Одиссеї» — білявий велет, сильний м'язами і духом. Відчутний у збірці і вплив ніцшеанства з його культом надлюдини, ідеї якого на зламі століть буквально носилися в повітрі. З «вовчими синами» Лондон ототожнює й самого себе: зрештою, він мав усі підстави позиціонувати себе як особистість обранця, лідера. Вовком письменник сприйматиме себе до кінця життя, а індивідуалізм залишиться однією з констант його ментальності й світогляду. І що важливо, у цьому він виглядає як один з глибинно американських письменників.

«Син вовка» започатковує також наскрізний для північних оповідань мотив зустрічі епох «заліза» і «каменя», яка неминуче має закінчитися поразкою останньої. Окрім спільних мотивів, певної єдності оповіданням збірки надають наскрізні персонажі — насамперед Малюк-маламут і Сітка Чарлі, індіанець-сиваш, який «прийшов до тепла білих людей, посидів біля їхнього вогнища й зробився такий самий, як вони», і який перейде до інших збірок як зручний «маргінальний» персонаж.

Закладає перша збірка й найдраматичнішу колізію у творчості Дж. Лондона — протистояння людини й Білої тиші. Біла тиша є модусом існування, діаметрально протилежним людському — без руху, без тепла, без часу, вона вбиває все живе, варто лише комусь зупинитися, й перетворює на частку себе. Їхнє протистояння письменник оприявнює через ряд опозицій: спокій, не порушений і подихом вітру, — рух, безмовність — голоси людей і собачий гавкіт, холод — багаття, безособовість — страждання й пристрасті і т. д. («Біла тиша»). Ці опозиції Лондон полюбляє унаочнювати майже графічно: безмежна біла площина без будь-яких ознак життя й чорна цятка або вервечка цяток, які рухаються на ній.

Треба сказати, що візуальний ряд у Джека Лондона дуже виразний і несе велике змістове навантаження. Письменникові притаманний специфічний тип художнього мислення — картинами, причому відтвореними не у статичній, а в русі. Зазвичай у новелах оповідь ведеться від особи автора чи оповідача, зрідка перемежуючись діалогами чи окремими репліками, дія розгортається в хронологічній послідовності й, за незначним винятком, охоплює невеликий проміжок часу. Більшість новел — це картини, вихоплені з життя, а просторові, в якому вони розгортаються, письменник надає майже фізично відчутної фактурності. Він перемежовує «панорамний план» з «макрозйомкою», об'єктивний із суб'єктивним, вдаючись при цьому до перевіреного часом прийому невластивої прямої мови. У пізніх новелах він часом ускладнюватиме наратив, але вишукана простота його новел-картин набагато цінніша.

Герої Лондона діють у полі високої емоційної напруги, яке виникає через присутність у тексті вже згадуваних різких контрастів та змістових опозицій, найважливішою з яких є опозиція

життя—смерті. Твори Джека Лондона звучать гімном життю, проте смерть майже завжди перебуває поруч з героями — і в диконому світі, й у цивілізованому (жах безвиході пережив герої новели «Презумпція невинуватості», і навіть в ідилії «Волоцюга і фея» загроза на мить зависла над тендітною «доброю самаритянкою»). Людська природа постає проти наруги над життям, що увиразнюється в новелі «Пошитий у Дурні». Та в зображенні Лондона вона може виглядати, сказати б, естетичною, особливо тоді, коли воля героя до життя вичерпана. Вишуканою поезією Свінберна супроводжується самогубство Мартіна Ідена, медитуючи йде з життя герой «Закону життя», тихо розчиняється у небутті безіменний персонаж новели «Розкласти багаття», відомої саме детальним відтворенням наближення смерті.

У сюжетах збірки «Бог його батьків» відчутний вплив усних оповідок, у тому числі анекдотичних, якими розважалися золотошукачі Клондайку, але загальний колорит цієї збірки похмурий, часом навіть зміщений у містичну площину. Представлену в даному виданні новелу «Чоловік зі Шрамом» нерідко відносять до фантастичних і потрактовують як матеріалізацію нав'язливої ідеї, але така однозначність спрощує її зміст. У душі Е. По Джек Лондон балансує між раціональним і містичним, залишаючи «шпаринку» для обох пояснень. Це одна з Лондонових новел з «непевним» персонажем, якого переслідує *idea fix*. Поява чужинця із зовнішністю людини з кошмарів могла бути, хоча це і мало-ймовірно, випадковістю; на прибульця Джейкоб Кент — огидно примітивна істота, яка нагадує павука в засідці (Кент був ткачем), — міг спроектувати свої фобії. Прийнятним у контексті новели є й фантастичне пояснення, за яким сконцентрованість на певній ідеї надає їй матеріальної форми.

Збірка «Діти морозу» особливо примітна спробою побачити світ очима індіанців, відтворити їхній мисленевий процес у його відмінності від європейського. На думку письменника, індіанці мислять конкретними образами й не сприймають абстракцій, вони не схильні до нюансування почуттів і «люблять, бояться, ненавидять, гніваються, тішаються щастям — у найпростішому, звичайному і нехибному розумінні цих слів...» («У лісах Півночі»). Водночас ця збірка про життя, яке підпорядковане природним циклам: «Природа байдужа. На життя вона поклала один обов'язок, дала один закон. Обов'язок життя — продовжувати рід, а смерть — його закон», — відтворює письменник думки старого індіанця («Закон життя»). Він моделює сприйняття світу з архаїчної точки зору, коли окрема істота існує як частина родового цілого, як мікроскопічна частка потоку життя, що тягнеться з минулого в майбутнє. Передаючи думки індіанця, Лондон переслідує й іншу мету: проілюструвати дію природного добору. Оповідання «Кіш, син Кішів» оприявнює інший важливий ідейний аспект збірки: абстракції християнської віри несумісні зі специфікою мислення індіанців

та їхньою етномораллю. Християнські догми, засвоєні поверхово, підпорядковуються язичницькому світосприйняттю, а це може травмувати психіку тубільців і призвести до трагедій. Проблема віри й місіонерства була присутня і в попередній збірці.

Зі збірки «Віра в людину» взята новела «Тисяча дюжин», вона суттєво відрізняється від раніше розглянутих уже самим типом героя, людиною сильної волі, але обмеженою («обережний, надзвичайно практичний і трудолюбивий чоловік, чю душу ніколи не бентежили мрії»). Дія в цій збірці так часто переноситься до Каліфорнії, що виникає враження: письменникові вже надокучила Північ. І дійсно, наступна з «північних збірок» — «Любов до життя» — вийде лише за три роки по тому, проте вона виявиться однією з кращих у циклі.

Новели цієї збірки — своєрідні письменницькі експерименти над сутністю людини, які він проводить, зіштовхуючи своїх персонажів з «непередбаченим». До експерименту Джек Лондон вдавався ще в першій збірці, скажімо моделюючи робінзонаду в новелі «У далекій країні»: зимівля зводить до купи двох персонажів, різних в усьому, крім дріб'язковості й егоїзму, таких людей Лондон називав «випадковими» на Півночі. Зачинені в маленькій хатині, вони, як павуки в банці, нищать один одного. Аляска для цивілізованої людини сама по собі є Робінзоновим островом, тому звернення до цієї моделі є органічним у північному циклі, що підтверджує й новела «Непередбачене». У ній Лондон шукає відповідь на запитання, наскільки глибоко закони цивілізованого світу вкорінені в людині. Паралельно він перевіряє на швидкість реакції двох персонажів, що належать до різних етнічних типів, і в цьому плані Едіт, англійка за походженням, також демонструє перевагу над своїм чоловіком-шотландцем (кельтом, не германцем). В оповіданні «Денний спочинок» «непередбаченим» стає зустріч головного героя з колишньою дружиною та її новим чоловіком на Півночі — також у хатині, куди їх загнав лютий холод. Трагічна розв'язка не відповідає жанровій типології оповідання, яке базується на знайомому сюжеті: як завдяки винахідливості герой зумів покарати тих, хто його образив, не вдаючись до насильства.

Принципово важливим в «експериментальних» сюжетах збірки є момент вибору, що мають робити герої. Екстремальна ситуація захоплює зненацька й безіменного персонажа «Любові до життя», проте тут вона стає перевіркою не стільки свідомих моральних, скільки неусвідомлюваних вітальних сил. Оповідання якнайкраще унаочнює перенесення дарвінівської теорії природного добору на людський світ. Знеможена людина і вмираючий від хвороби вовк змагаються за життєдайний шмат живої плоті, яким вони є один для одного. Перемагає людина, у цій сумнофарсовій ситуації вона доводить, що є вищим створінням. Та діють й інші закони, «біологічно» не обґрунтовані, проте у світі, витвореному Лондоном, практично так само невідворотні: це закони моральні. Звернімо

увагу на результат вибору того, хто майже весь час перебуває «за кадром»: залишивши товариша у скрутному становищі, Білл зникає за пагорбом, щоб знову «матеріалізуватися» — у вигляді кісток. Та є в новелі й інша ситуація, доволі важлива при моральній оцінці персонажів: рятуючи життя, головний герой залишає важку торбинку із золотом, в той час як Білл ніс її до останку.

Аляска у Лондона відтворена із сумлінною точністю, цей «краєзнавчий» матеріал, безумовно, становить значний інтерес. Та все ж це не справжня історична Аляска, не її «науковий» образ, а імаго, образ, витворений письменником. Він так само є справжнім і вигаданим, як Лондон у Діккенса чи Італія у Стендаля. Аляска у Джека Лондона — це територія, де людина, позбавлена захисту цивілізації, може покладатися лише на свої внутрішні вітальні потенції. Північ стає жорстокою перевіркою фізичних і духовних сил героїв, яку не витримують кволі та зманіжені, егоїстичні та пожадливі. Давно помічено, що персонажі Лондона їдуть на Аляску за золотом, та, зрештою, воно не так уже й багато для них важить. Простежується закономірність: межу закону, морального чи юридичного, переходять, як правило, ті, кого переслідує манія збагачення («Чоловік Зі Шрамом», «Непередбачене»), вони ж майже завжди гинуть («Тисяча дюжин»). Є традиційна для неоромантичної літератури сюжетна ситуація, її Лондон пізніше розгорне у романі-сценарії «Серця трьох» (1915): важкодоступне місце, де безліч коштовностей, а довкола — скелети загиблих людей. Спроектвана на північний світ, вона виглядає так: загублений серед засніжених гір глибокий каньйон, на дні якого блищать самородки золота, і самотня хижа з останками людей, які не змогли розлучитися зі знахідкою («Північна Одиссея»). Зневага до грошей — характерна риса більшості позитивних персонажів Лондона, що також засвідчує романтичний струмись в його творчості, адже відомий постулат романтиків: «Де починаються гроші, там закінчується мистецтво».

До цієї ж збірки входить й надзвичайно цікава новела «Стежиною примарних сонць», проблематика якої є суто естетичною. Вона висвітлює питання рецепції художнього твору, зв'язків мистецтва й життя, почасти розкриває розуміння Лондоном природи художньої творчості. Цю новелу також можна назвати письменницькою «самоілюстрацією», або, перефразувавши Поля Верлена, — «Підспівами під Джека Лондона».

У творчості Лондона органічно переплітаються дві основні тенденції американської літератури на межі ХІХ—ХХ століть — романтична, що йде з глибин минулого століття, і натуралістична, яка тільки-но формувалася (Ф. Норріс, С. Крейн та ін.). Зв'язок Лондона з романтизмом цілком природний, адже в Америці, на відміну від Європи, епоха романтизму тривала майже впродовж усього ХІХ століття. Художні моделі й концепти романтизму, виразно відчутні у північних оповіданнях, присутні і в подаль-

ших його творах. Типово романтичним є притаманне більшості творів Лондона протиставлення природного і цивілізованого станів людини, а на рівні художньому — поетика контрастів, ретельність при відтворенні «місцевого колориту» певного краю чи регіону. З «великою американською подорожжю», розпочатою романтиками, що відкривали свою країну читачам, споріднений лондонівський мотив дороги. Продовжив письменник і тему колонізації вільних просторів, але тепер уже Півночі, й протистояння корінного населення і білих завойовників, започатковану Ф. Купером. Не пройшов він і повз «морські» романи Г. Мелвілла, пригодницькі за формою, але філософські за змістом. Водночас багатьма своїми гранями творчість Дж. Лондона близька до неоромантизму, передусім англійського, і вписується в його контекст; особливо відчутний у нього перегук з творами Р. Стівенсона, Д. Конрада і найперше Р. Кіплінга.

Та визначальною в творчості Джека Лондона була все-таки тенденція натуралістична. Як художній напрям натуралізм виник у другій половині XIX століття (Е. Золя, Е. і Ж. Гонкури) на основі певного світосприйняття, яке сформувалось у середині століття в результаті посиленого розвитку природничих наук. Воно й отримало назву позитивістського, тобто такого, що спирається на відкриття і висновки «позитивних наук», що ґрунтуються на експерименті. На межі XIX—XX століть натуралізм поширився і в інших літературах, зокрема американській, зазнавши певних модифікацій. Якщо Золя, розробляючи натуралістичний «науковий метод», спирався на праці вченого-медика К. Бернара й теорію спадковості, то за науково-філософську основу пізнього натуралізму слугував дарвінізм, а точніше, концепція «соціального дарвінізму», котрий закони, відкриті Дарвіном у живій природі, переніс на людину й суспільство. Людина включається в ланцюг природи, й закони «боротьби за існування» і «природного добору» проголошуються рушіями і регуляторами розвитку суспільства. Цей позитивізм своє оформлення й найповніше вираження знайшов у вченні англійського філософа Г. Спенсера, яке Джеком Лондоном було сприйняте як одкровення. Пригадуючи враження, яке справили на нього праці Спенсера, він писав у «Мартіні Ідені»: «Він об'єднав усе в одну систему, довів прості істини, і всесвіт перед здивованими очима Мартіна постав з такою реальністю, немов це була модель корабля у скляній банці з тих, що часом роблять матроси». Засадничими у цій «моделі всесвіту» виступали біологія й теорія еволюції, яким підпорядковуються всі форми життя до найвищих, духовних.

Звичайно, до цієї моделі не сходять ні світогляд Джека Лондона, ні тим більше його творчість. У них інтегруються й інші чинники, нерідко протилежні; загалом світогляд письменника відзначається великою складністю, нескоригованістю, що, природна річ, виразно позначається на його творчості. Не був він і право-

вірним натуралістом, його художній світ вільний від надмірної «наукової» детермінованості і не нагадує механізм, де все діється запрограмовано, без відхилень і випадковостей. Людина в його художньому світі не є пасивним об'єктом впливів середовища і дії психофізіологічних та спадкових чинників, що надавало натуралістичним творам загального похмурого колориту. Такий підхід до людини Джеку Лондону був чужий. Головний його інтерес зосереджується на потужних вітальних силах людини; природні, біологічні за походженням, вони змушують її діяти, чинити опір обставинам і виправдовувати звання «вінець природи», і що прикметно, ці ж вітальні сили виступають у Лондона джерелом романтики, патетичного звеличення людини.

До «північних оповідань» прилягає й збірка «Пошитий у дурні» (1910), в якій наскрізним можна вважати мотив іронії долі. В оповіданні, що дало назву збірці, дія віднесена до минулого, коли Аляска ще була однією з колоній Росії. Можна навіть точно встановити час дії: Нулато, російська факторія, була спалена місцевими індіанцями у 1841 році. Ця географічна точка у Лондона постає як своєрідне «серце п'їтьми», осередок первісної дикості, в якому заблукав і загинув, зацькований Російською імперією, колишній член гуртка «відчайдушних юнаків, що мріяли, як і він, про незалежну Польщу з королем польським на троні» (іронією звучить те, що Лондон, за незнанням, дав йому російське прізвище). Субенков протиставляється оточенню як істота вищої нервової й інтелектуальної організації. Водночас тут явно звучить Конрадів мотив: естета й інтелігента, якого колись надихали найвищі ідеали, поглинула первісна дикість з її атавістичним інстинктом самозбереження. До цієї збірки входить і відома новела «Розкласти багаття».

Й далеко за межами «північного» етапу були створені два цикли про Смока Беллю — добротні новели відверто розважального характеру.

Північна тема, якою б важливою не була, — далеко не єдина у творчості Лондона 10-х років ХХ століття. Він успішно розвиває морську тематику, започатковану юнацькими творами, й у 1904 році з'являється його перший вдалий роман «Морський вовк» — саме на цю тему. Пригодницький за формою, він сповнений вагомим соціофілософським змістом, утіленим, насамперед, в образі головного героя капітана Ларсена, носія первісних вітальних сил і переконаного індивідуаліста. Також письменник видає дві збірки на сюжети, підказані авантюрами юності: «Оповідання рибного нагляду» (1905) і вже згадувана «Дорога» (1907). Не входить до північного циклу й збірка «Кругловидий» (1906), хоча дія найкращої з її новел відбувається на Півночі.

«Каньйон з Чистого Золота» є маленьким шедевром Джека Лондона. В цій новелі оприявнюється нове розуміння письменником взаємин природи й людини: природа жива і беззахисна,

небезпеку становить людина, байдужа до її краси. Наповнена пліном — кольорів, звуків, форм, — ніжна, з округлими формами, невелика долина постає живою істотою і втіленням жіночого начала. Її тендітність підкреслює й обрамлює суворий пейзаж гір Півночі, яка завжди у Лондона асоціювалася з чоловічим началом. Умовну ідилічність жанрової картинки увінчує поява оленя, але й такий тривіальний хід не робить її фальшивою. Золотошукач, що порушує цю ідилію, виглядає істотою з іншого виміру, що засвідчують його безбарвне волосся й одяг, важкі черевики, різкі рухи й гучний голос. Його сповнює життя, але іншого модусу: його діловитість і цілеспрямованість створюють повний контраст «дрейфуванню», щасливо-бездумному існуванню, який є духом ідилії. Іронією звучить псалом, що співає золотошукач, не здатний прийняти «божий світ». І що цікаво, образ золотошукача з його ясно-синіми очима, кмітливостю і завзятістю мав би викликати симпатію, коли б іншим був контекст. А зараз він зневажливо уподібнюється слимакові, що «загиджував красу своїм бридким слідом».

Іншого змісту й характеру книга нарисів «Люди Безодні» (1903), в якій зафіксовано соціологічне дослідження Іст-Сайду, бідняцького району англійської столиці, яке Лондон здійснював, сам перетворившись на робітника, влітку 1902 року. Вона розпочала урбаністичну тему в його творчості, результатом чого стали не лише кілька романів, серед яких найвагоміший «Залізна п'ята», а й багато новел, що увійшли до пізніше упорядкованих збірок. Цю книгу можна назвати одним з перших і кращих зразків документальної прози, яка великого розвитку набере в американській літературі середини ХХ століття. Вона заснована на фактах, які збирав і ретельно описував автор, вкладаючи при цьому глибоке співчуття до людей міського дна, жертв соціальної несправедливості. Написана в період захоплення соціальним дарвінізмом, вона дає «наукове» пояснення класовому розшаруванню: у безодні опиняються ті, хто не має снаги до життя, а сильні й життєздатні виходять на поверхню. Певним чином вона перегукується з «Машиною часу» Герберта Веллса, в якій ідеться про безрадісні перспективи класового поділу суспільства. У Безодні, стверджує Лондон, Британія виплекала нову расу: чахлу й безсилу, і робить рішучий висновок: «Набагато краще бути народом дикунів і самітників, жити в печерах і самовільно захоплених місцях, ніж бути народом машин та Безодні». Протиставлення міста й життя на лоні природи є однією з констант творчості Лондона, змінювалося лише наповнення другої частини опозиції: Аляска, сільська ідилія, морські пригоди тощо.

Указаний концепт книги відчутно вплинув і на ідейний зміст оповідання «Відступник» (збірка «Коли боги сміються», 1911). Джонні — типова істота Безодні, її концентроване втілення: «викривлена, малоросла і безіменна форма життя, що

дибала, як хвора мавпа, теліпаючи обвислими руками, — сутула, вузькогруда, гротескна і страшна». Ескапістський вчинок цього персонажа виглядає в контексті новели єдино вірним. Ким стане Джонні — волоцюгою, гобо? Та поки важливо одне: врешті-решт він бачить сонце, відчуває прохолоду трави і дерев, а значить, повертається до органічного для людини середовища.

Соціологічне дослідження у міських нетрях ляже в основу сюжету кількох пізніших оповідань Лондона, в чому не можна не відчути відлуння «Людей Безодні». Так, «Презумпція невинуватості» (збірка «Народжена серед ночі», 1913) є дотепним оповіданням про соціолога, який у своїй каліфорнійській Аркадії пише наукові праці «про робітництво і населення міських нетрищ», та коли потрапляє до робітничого кварталу свого дитинства, виглядає своєрідним Ріп-Ван-Вінклем (персонажем однойменного оповідання Вашингтона Ірвінга, який проспав багато років і не впізнав рідне селище, коли прокинувся). Новела чітко поділяється на три епізоди: у першому він зблизька знайомиться зі світом «печерних людей цивілізації», у другому збагачує свій практичний досвід сутичкою із залежною від політики судовою системою, у третьому дає «урок справедливості» корумпованому судді. У контексті оповідання юридичний термін «презумпція невинуватості» стає вираженням судової казуїстики, яка є зручним засобом підтримування суспільного status quo. Варто відзначити, що рішучі дії соціолога суперечать еволюціоністським концепціям розвитку суспільства, викладеним у його наукових працях.

«Люди Безодні» знаменували початок періоду в житті і творчості Джека Лондона, означеного активним інтересом до соціальних проблем, зближенням з американськими соціалістами й участю в діяльності американської соціалістичної партії. Пояснюючи прихід до соціалізму у статті «Як я став соціалістом» (1903), він писав, що соціалістом його зробили умови життя й усвідомлення соціальної прірви між багатими та бідними й необхідності домагатися змін на користь бідних. Пік його активності на цій ниві припадає на середину першого десятиліття ХХ століття: він бере участь у соціалістичному русі, виступає пропагандистом соціалістичних ідей, пише публіцистичні й соціологічні статті відповідного спрямування, що увійшли, зокрема, до збірки «Класова боротьба». Усе це відбилося і в інших творах письменника, передусім у романі «Залізна п'ята» (1908). Це соціально-утопічний роман (його жанр визначають і як антиутопічний), значною мірою публіцистичного характеру, про жорстокі класові битви майбутнього, які зрештою приводять до встановлення справедливого соціалістичного ладу. Роман значно цікавіший з ідеологічного, аніж з художнього погляду. Наприкінці десятиліття настає охолодження до соціалізму, яке виразно проявляється і в романі «Мартін Іден». Проте до 1916 року Лондон лишається членом соціалістичної партії і допомагає їй матеріально.

Новий етап у житті і творчості Лондона починається з мандрівки на «Снарку», яхті, збудованій за кресленнями самого Лондона. У 1907 році з дружиною Чарміан і двома матросами, як виявилось, невірними, він відбуває в майже дворічну тихоокеанську подорож. Ця подорож якоюсь мірою схожа на ті мандри-втечі, до яких він вдавався у молодості: вона теж підводила ризику великому етапу життя, особистого і громадського. На «Снарку» вони пройшли тисячі миль, побували на багатьох островах Океанії. При цьому Джек виконував обов'язки матроса і разом писав свій кращий роман «Мартін Іден». Сама мандрівка була ним згодом описана в книзі «Подорож на “Снарку”», що з'явилася 1911 року.

Матеріали і враження, привезені з цієї подорожі, лягли в основу «південного» циклу оповідань. Він менший за «північний», його осередок складають лише три збірки: «Південноморські оповідання» (1911), «Син сонця» (1912) і «Храм гордоців та інші гавайські оповідання» (1912). До нього прилягає збірка «На циновці Макао» (1919), створена за матеріалами тривалого перебування письменника на Гаваях у 1915 році, і, як у випадку з «північним», дві анімалістичні повісті: «Джеррі-остров'янин» та «Майкл, брат Джеррі» (1917), які за художнім рівнем поступаються двом попереднім. Загалом і в структурі, й у мотивах, і в їхній розробці між «північним» і «південним» новелістичними циклами багато спільного. У них знову пожвавлюється романтичний струмінь, пов'язаний, зокрема, із зображенням тропічної екзотики, знаходить продовження мотив протиставлення первісної дикості цивілізації й шкоди, якої завдають європейці корінному населенню. Разом з тим у них більше гумору, ніж у ранніх «північних» оповіданнях, менше романтики і патетики. Не такі відомі, як «північні», «південні» новели нерідко позиціонуються як вершинні у творчості Лондона.

Кращими є дві перші збірки, в яких йдеться про дивовижний світ Меланезії, чисту красу коралових островів і моря, якими мандрують, як стежками. Чарівність і своєрідність цього світу якнайповніше відтворює одне з кращих оповідань Дж. Лондона — «Дім Мапуї». Створена за старою, як сама література, моделлю, що обіграє перипетії долі, ця новела органічно поєднує гостросюжетність з пейзажними замальовками й колоритним зображенням тубільців, а натуралістичні сцени руйнації — з теплим добрим гумором. Зображення тубільців з південних островів є набагато приязнішим, ніж корінних жителів Півночі, що унаочнює, зокрема, оповідання «Мауки»: у ньому більше лагідної посмішки і співчуття, ніби теплий клімат тропіків «відкоригував» його. Тубільці у зображенні Лондона часто нагадують дітей: наївні, часом жорстокі, безмежно впertі, вони терпляче зносять удари долі й легко забувають негаразди.

Цивілізаційна роль білих, яку Лондон завжди ставив під сумнів, отримує в «південних оповіданнях» іронічні, а то й відверто

негативні конотації. Та й яку цивілізацію може нести, скажімо, колоніальний чиновник з «Маукі»? У «північних оповіданнях» герої письменника покладались на власні м'язи й розум, у Меланезії європейці доводять свою перевагу зброєю, застосованою з безпечної відстані — військових кораблів. Потужна військова машина, створена на Заході віками цивілізації, стоїть за спинами представників колоніальної влади, а самі вони нерідко є людьми, які деградували морально і фізично («Маукі», «Атю їх, атю!»). Зникає ієрархічне зіставлення білих і корінного населення Меланезії, не кажучи про ореол моральної вищості перших. Безсоромне експлуатування європейцями дикунів-тубільців, жорстоке нищення їхнього способу життя й природного оточення — усе це викликає ширій осуд письменника. У такій ситуації територія зустрічі європейців і тубільців перетворюється на територію небезпеки, показує Лондон; у новелах її унаочнює оманлива лагідність Паумоту. Найпоетичнішим у зображенні Джека Лондона постає світ Гаваїв, який він любив і до якого повернеться незадовго перед смертю.

На окрему увагу серед «Південноморських оповідань» заслугує «Маккоїв нащадок», яке за фабульними перипетіями ховає притчову глибину. Пороки й насильство мають відійти у минуле, а кинуті до єдиного плавильного котла етноси — прийти до гармонійного й праведного існування. До такого прочитання новели підштовхують дійсні події й факти, що становлять її історичне тло (*див.* Примітки). Подібний до святого, Маккой водить ввірених йому людей океанською пустелею, що наводить на думку про біблійного пророка Мойсея. Трюм, наповнений вогнем, у контексті оповідання викликає алузію до пекельного вогню, а також вогню, що за життя спалює душі, охоплені злом. Водночас ця новела вселяє історичний оптимізм: «нащадками Маккоя» — бунтівниками і вбивцями — був заселений Новий світ, та є надія, що «Маккоєве сім'я» (так буквально перекладається назва новели), сім'я розбрату й пороку, із часом проросте мудрістю й благочестям.

Збірка «Син сонця» нагадує цикл про «Смока Беллю» (з яким вона вийшла майже водночас), зокрема теж має наскрізного героя — Девіда Грифа (він же «син сонця»). Гриф є давно знайомим типом Лондонового «супергероя» — справжнього германця, наділеного золотавим волоссям і високими моральними якостями, та його тривіальність не стоїть на заваді яскравим, колоритним і не без гумору відтвореним сценкам із життя білого й тубільного населення Паумоту. Іншого змісту й настрою збірка «Храм гордошів»: вона відбила тяжкі враження Лондона від перебування на острові Молокаї, де розміщений лепрозорій.

Після повернення до Америки Лондон вирішує розпрощатися з містом. У 1910 році він купує перші 1000 акрів землі (4 км²)

у долині Сонома в Каліфорнії, «Місячній долині», як її називали корінні жителі цих місць. Поступово ця ділянка перетворюється на величезне ранчо (тепер на його місці Національний парк). Це ранчо у Глен-Еллен надало нового змісту й інтересу існуванню Лондона. Але письменник не перетворюється на звичайного землевласника, продовжує непокоїтися соціальними питаннями і у своїй Місячній долині розпочинає експеримент по відродженню в Каліфорнії землеробства, що мало розв'язати проблеми перенаселених міст. Він розгортає сучасне фермерське господарство, яке не давало прибутків, але Лондон відчував радість від роботи на землі. Тепер письменницька праця підпорядковується його новому захопленню: «Я пишу книгу, — звиряється він, — лише з метою додати три або чотири сотні акрів до мого чудового маєтку». Стало явним охолодження його стосунків із соціалістами, він болісно реагує на їхні закиди про «капіталістичний» спосіб його життя, знову й знову наголошує, що він ніколи нікого не експлуатував, а все, що він має, зароблене власною працею. Проте фінансово допомагати партії продовжує.

У цей час з'являється в його творах і новий ідейно-тематичний комплекс — поетизація життя серед каліфорнійської природи, спокійного й урівноваженого, сповненого нехитрих господарських турбот. Він лягає в основу трьох найпопулярніших романів цього періоду: «Час-не-Жде» (1910), «Місячна долина» (1912) та «Маленька господиня великого будинку» (1915). «Час-не-Жде» — поєднує клондайкську та урбаністичну теми з каліфорнійською, ідейно підпорядковуючи їх останній, що реалізується у сюжеті: Джо Гарніш, золотошукач і бізнесмен, знаходить щастя у коханні та житті на лоні природи. Наочніше протиставлення міста, що руйнує людину, і сільської ідилії, яка відновлює її вітальні сили, здійснюється у романі «Місячна долина»; письменник переповідає історію подружжя з робітничого середовища, що тікає з міста й оселяється на фермі. Присутній у ньому мелодраматичний елемент значно посилиться у «Маленькій господині великого будинку», не кращому з названих творів.

Відбився новий ідейно-тематичний комплекс і в його новелістиці. В останніх прижиттєвих збірках Лондон часто переосмислює звичні для нього мотиви й концепти: так, персонаж новели «Морський фермер» (збірка «Сила дужого», 1914) є капітаном корабля, але для нього це лише робота, бо в мріях він — фермер. Нова ієрархія життєвих цінностей дається взнаки і в оповіданні «Волоцюга і фея» (збірка «Тасманові черепахи», 1916). Цей милий твір міг написати О. Генрі, якби не внутрішня напруга, присутня в ньому. Натуралістично зображений гобо виглядає істотою з іншого «жанру» в ідилічній рамці каліфорнійського літа, з якою якнайкраще гармонує охайна дівчинка, що збирає квіти. Відчужений від звичайного життя з його клопотами і простими радощами, він розташувався біля чепурної садиби, яка «промовляла про того,

хто знав, що шукав, і знайшов», — на відміну від гобо. Колись у «Відступнику» зморений фізичною працею герой подається світ за очі, розриваючи зв'язок з родиною і суспільством. Персонаж оповідання «Волоцюга і фея» «кидає якір» на фермі, долучаючись до звичайного життя людей. Фактично волоцюга робить спробу інтеграції до суспільства, а підштовхує його до цього дівча, яке пробудило в ньому інстинкт батьківства. Ця історія — майже у дусі Віктора Гюго про благо, яке несуть добрі вчинки, і зло, яке породжує карна система. Водночас вона оприявнює певний душевний стан самого письменника в останні роки життя. Лондон мав двох доньок від першого шлюбу, які після розлучення залишилися жити з матір'ю (одна з них, Джоан, згодом напише книгу спогадів про батька); у шлюбі з Чарміан дітей не було. Та Лондон мріяв про «родове гніздо» й заради цієї мрії зводив сумно знаменитий «Будинок Вовка», який мав стати найкрасивішим у Каліфорнії і який, за невідомих обставин, згорів тієї ночі, коли був добудований.

У творчому доробку письменника є групи оповідань, які були написані в різний час і не складалися у збірки чи цикли, проте становлять жанрово-тематичну єдність. Серед них на окрему увагу заслуговують так звані «боксерські» оповідання («Гра», «Лютий звір», «Шматок м'яса», «Мексиканець»); Лондона навіть вважають зачинателем цього жанру. Бокс був улюбленим видом спорту Джека Лондона: рукавиці він завжди возив із собою, куди б не поїхав, а на професійних боксерських матчах волів бути кореспондентом, щоб знаходитися поблизу рингу. У цих оповіданнях прослідковується певна композиційно-сюжетна модель: основна частина твору відтворює перебіг поєдинку, який висвітлюється з позиції одного з учасників. А починається твір із зображення обставин його життя, тим самим витворюється сюжетна рамка, що має встановити своєрідний психологічний контакт читача з героєм, за якого він буде «вболівати». Сюжетну рамку оповідання «Мексиканець» (збірка «Народжена серед ночі», 1913) становить історія фанатично відданого революції юного мексиканця, який б'ється лише заради того, щоб заробити гроші на купівлю гвинтівки. Написане в 1911 році оповідання відбило тодішнє Лондонове сприйняття Мексиканської революції, загалом протилежне тому, яке оприлюднить серія статей, написаних після перебування письменника у мексиканському місті Веракрус у 1914 році.

Іншу важливу групу становлять близько десяти оповідань у жанрі фантастики. Вони розробляють популярні у тогочасній фантастичній літературі мотиви: знахідки доісторичної істоти («Релікт пліоценової епохи»), гри в невидимість («Тінь і спалах»), глобальної війни майбутнього («Небачене вторгнення») тощо. Оповідання «Коли світ був молодий» (збірка «Народжена серед ночі») можна вважати кращим у цій групі, воно розвиває мотив роздвоєння особистості, також відомий, передусім, за «Доктором

Джекілем і доктором Хайдом» Стівенсона. Проте Джек Лондон потрактує його інакше: за його допомогою він оприявнює сховану під тисячолітніми нашаруваннями цивілізації первісну істоту в людині. Мотив роздвоєння особистості загалом характерний для пізніх творів письменника; вдале втілення він знаходить також у відомій новелі «На південь від Вийми» (збірка «Сила дужого»), проте в ній Лондон залишається переважно в межах життєподібності. До цієї групи новел наближені соціальні утопії та антиутопії (скажімо, «Голіаф», збірка «Революція»), а також певна кількість маргінальних творів, на зразок раніше розглянутого оповідання «Чоловік зі Шрамом». Є у Лондона і фантастичний роман «Міжзоряний мандрівник» (1916), головний герой якого відбуває покарання в тюрмі Сент-Квентін та водночас мандрує у просторі і часі.

Жанровою своєрідністю відзначається й одне з пізніх оповідань Лондона «Вічність форм» (збірка «Тасманові черепахи»). Воно схоже і на філософський диспут, і на детектив, і на фантастику, не будучи повною мірою жодним з них. Нарація ведеться у незвичній для Лондона формі імітації щоденника, та що важливо, автором щоденника є особа, на свідчення якої не можна поклатися. Записи «непевного» оповідача обрамлені нотатками іншого персонажа, які грають роль своєрідного коментарю.

В останні роки Джек Лондон пише багато, можливо, навіть занадто багато. Надмір напружена праця забирає у Лондона багато сил і дедалі менше приносить радощів. Та усталений спосіб життя, плани й проекти вимагають багато грошей, бо приблизно половина отриманого зазвичай іде на утримання родичів, знайомих і різних людей, що звертаються до нього по допомогу. До фізичної додається душевна втома, він помічає, що його щедрістю зловживають, потай кепкуючи над «забаганками багатія». В останні роки він зловживає алкоголем, що призводить до загострення хронічної недуги. Помер Джек Лондон 22 листопада 1916 року у себе на ранчо, де і був похований. Обставини його смерті породили чи не найбільш стійкий з усіх міфів, якими супроводжувалося життя цієї непересічної особистості, — міф про людину, яка наклала на себе руки, не витримавши тягаря успіху, і виник він, звичайно, під впливом роману «Мартін Іден». Версію свідомого самогубства підтримували й розробляли ранні біографи письменника, згодом її правомірність була піддана сумніву. У свідоцтві про смерть зазначено, що Лондон помер від уремії — хвороби нирок; водночас відомо, що приступи болю він тамував морфієм, передозування якого також могло спричинити смерть.

Наталія Білик

ПІВНІЧНА ОДІССЕЯ

БІЛА ТИША

— Кармен більше двох днів не витримає.

Мейсон виплюнув шматок льоду і похмуро глянув на бідолашну тварину; потім підніс її лапу до рота і почав відгризати лід, що намерз між кігтями.

— Ніколи не бачив, аби собака з химерним іменем був чогось вартий, — мовив він, скінчивши своє заняття, і відштовхнув собаку геть. — Вони тільки переводяться нінащо, а потім здихають. Ти колись бачив, щоб із собакою, якого звати просто Касьяр, Сиваш або Хаскі, сталося щось лихе? Егеж, дзуськи! От поглянь на Шукума; він...

Хоп! Охлялий звір стрибнув угору, і білі зуби клацнули біля горла Мейсона.

— Ти що це робиш, га?

Жорстокий удар руків'ям нагая за вухом повалив собаку в сніг. Він трусився, з пащі капала жовта слина.

— Я ж казав, поглянь на Шукума. Оцей не схибить! Закладаюся, ще до кінця тижня він зжере Кармен.

— А я пропоную робити ставку на інше, — озвався Мейлмют Кід, перевертаючи хліб, що відтавав біля вогню. — Закладаюся, ми ще до кінця нашої подорожі з'їмо Шукума. Що скажеш, Рут?

Індіанка поклала у каву грудочку льоду, перевела погляд із Мейлмюта Кіда на свого чоловіка, потім на собак, але відповіді не зважилася. Ця очевидна істина не вимагала підтвердженнь. Їх чекали двісті миль дороги по непроїзному шляху, їжі для них самих лишилося на шість днів, а для собак і зовсім нічого, — отже, вибору не було. Двоє чоловіків і жінка підсунулися до вогнища і приступили до свого злиденного сніданку. Собаки лежали у запряжці, бо

настав час денного перепочинку, і заздрісно проводжали поглядом кожний шматок.

— Від завтра — ніяких сніданків, — сказав Мейлмют Кід. — І треба наглядати за собаками, а то вони геть знахабніли. Тільки дай їм волю, горлянку тобі перегризуть.

— А я ж колись був старостою Епвортської парафії і викладав у недільній школі!

І, мовивши це не знати для чого, Мейсон поринув у дрімотне споглядання своїх мокасинів, од яких піднімалася пара. Та Рут перервала його роздуми, наливши йому чашку кави.

— Дякувати Богові, чаю в нас досить! Я бачив, як він росте — там, у Теннессі. Чого б я зараз не дав за гарячу кукурудзяну перепічку! Не журися, Рут; скоро тобі не доведеться голодувати, та й мокасини носити не буде потреби.

Жінка, почувши ці слова, трохи повеселішала, і її очі засвітилися любов'ю до її білого володаря — першого білого чоловіка, якого вона зустріла, першого чоловіка на її пам'яті, який не вважав жінку за нерозумну тварину чи в'ючну худобу.

— Так, Рут, — повів далі чоловік тією химерною мовою, якою вони лишень і могли порозумітися, — зачекай трохи, скоро ми вийдемо звідси до далекого краю. Візьмемо каное білої людини і попливемо до Солоні Води. Так, погана вода, зла вода — наче великі гори весь час стрибають угору та вниз. А її так багато, пливати по ній так далеко! Їдеш десять снів, двадцять снів, сорок, — він полічив дні на пальцях, — і весь час вода, погана вода. Потім приїдемо до великого селища, людей там сила, як ото комарів улітку. Вігвами — ого-го які високі, як десять, двадцять сосон! Хай-ю скукум!..

Він затнувся, кинувши благальний погляд на Мейлмюта Кіда, потім почав старанно показувати знаками, як можна поставити одна на одну двадцять сосон. Мейлмют Кід глузливо всміхнувся; та очі Рут розширилися від подиву і втіхи. Вона майже не вірила у слова чоловіка, гадала, що він жартує, і така ласка тішила бідне жіноче серце.

— А потім сядемо у... у скриню і — пф! — поїхали. — Він підкинув порожню чашку в повітря і, спритно впіймавши

її, закричав: — А потім — пф-ф! — і приїхали. О, великі шамани! Ти їдеш у Форт-Юкон, а я до Арктик-сіті — двадцять п'ять снів — велика мотузка тягнеться, я хапаю мотузку і кажу: «Алло, Рут! Як ся маєш?» — а ти кажеш: «Це ти, чоловіченьку?» Я кажу: «Так». А ти кажеш: «Не можна спекти гарний хліб: соди немає». Я кажу: «Подивися в коморі, під борошном. Бувай!» Ти їдеш до комори і знаходиш соду. І весь час ти у Форт-Юконі, я — в Арктик-сіті. Отакі вони, шамани!

Рут так наївно всміхнулася цій чарівній історії, що обоє чоловіків розреготалися вголос. Та собача гризня надворі поклала край оповіді про дива далекого краю, а на той час, коли собак угамували, жінка вже встигла прив'язати нарти, і все було готово для подорожі.

— Ану, Лисий! Ану, руш!

Мейсон ляснув нагаєм і, коли собаки зрушили з місця, відштовхнув нарти поворотною жердиною. Рут їхала за ним слідом на другій запряжці, а Мейлмют Кід, допомагаючи їй рушити, лишався позаду. Дужий і суворий чоловік, здатний ударом звалити бика, він не міг бити нещасних тварин і жалів їх, що погоничі собак роблять не часто. Бувало, він ледь не плакав із жалю, дивлячись на них.

— Ану, вперед, кульгавці ви бідолашні! — пробурчав він після кількох марних спроб зрушити нарти. Але зрештою його терпіння було винагороджене, і собаки, хоч і з болісним виском, поспішили вслід за своїми товаришами.

Розмови припинилися. Знегоди шляху не дозволяють такої розкоші. А подорож у північному краю — це найтяжча праця з усіх, що є в світі. Щасливий той, хто ціною мовчання витримає день такої дороги — хоча б по битому шляху.

Але найтяжча праця — торувати шлях. При кожному кроці широкі плетені лижі провалюються, і сніг сягає колін. Потім треба витягти ногу, тримаючи її прямо — бо відхилення убік хоч на дюйм може призвести до біди, — поки лижа не очиститься від снігу. Тоді треба ступити вперед і піднімати другу ногу, також щонайменше на пів'ярда. Той, хто робить це вперше — навіть якщо не перечепиться однією лижею за іншу і не витягнеться на весь зріст у підступному снігу, — через сто ярдів геть знесиліє; той, хто за весь день жодного разу не трапить

під ноги собакам, може з чистим сумлінням і цілком зрозумілою гордістю залізати у спальний мішок; а тому, хто пройде двадцять снів по Довгій стежині, можуть заздрити боги.

Вечоріло, і мандрівники, скуті шанобливим острахом перед Білою тишею, торували собі шлях. У природи є багато способів переконати нас у тому, що ми смертні: безнастанні припливи і відпливи, люті шторми, жахи землетрусу, гуркіт небесної артилерії. Та серед цих явищ найбільше гнітить і жахає незворушний спокій Білої тиші, коли довкола все завмирає, яскраве небо горить мідяним блиском, навіть тихий шепіт звучить як блюзнірство, і сторопіла людина лякається власного голосу. Самотня крихта життя, що повзе по примарній пустелі мертвого світу, вона з острахом думає про свою зухвалість, усвідомлюючи, що її життя — це життя хробака, не більше. У неї мимоволі з'являються дивні думки, таїна всього суцього шукає втілення. І людиною оволодіває страх перед смертю, перед Богом, перед всесвітом, і надія на воскресіння та життя, і жага безсмертя — безсиле прагнення ув'язненого ества; і тоді людина лишається наодинці з Богом.

День минув. Вони вийшли до місця, де гирло річки звертало вбік, і Мейсон погнав свою запряжку через низький мис, аби зрізати кут. Але собаки не могли подолати крутий підйом. Рут і Мейлмют Кід знов і знов штовхали нарти вперед, та марно. Ще одне відчайдушне зусилля; нещасні тварини, ослаблі від голоду, напружили останні сили. Вище... вище... і нарти виринули на берег. Але ватажок потягнув запряжку вправо, і нарти наїхали на лижі Мейсона. Наслідки були вельми сумні: Мейсона збило з ніг, один із собак упав, заплутавшись в упряжі, і нарти зісковзнули вниз, тягнучи за собою собак.

Лясь! Лясь!.. Нагай безжально свистів над собаками, і найбільше постраждав винуватець події.

— Годі, Мейсоне, — втрутився Мейлмют Кід. — Він, бідолаха, і так ледь живий. Зачекай, краще припряжемо моїх.

Мейсон спокійно чекав, поки той договорить; а потім довгий нагай знову обвився навколо тіла собаки. Кармен — а то була саме вона — з жалібним скавчанням зіщулилася в снігу, потім перевернулася на бік.

Це була тяжка мить, прикра подія в дорозі: здихає собака, двоє товаришів сваряться. Рут благально дивилася то на одного, то на іншого з чоловіків. Але Мейлмют Кід опанував себе, хоча в його погляді був глибокий докір, і, схилившись до собаки, перерізав шворки. Ніхто не мовив ні слова. Запряжки зв'язали разом, підйом був подоланий, нарти знов рушили вперед, а ледь жива Кармен пленталася позаду. Поки вона може йти, її не пристрелять, і в неї лишається останній шанс на життя — дійти до привалу, де люди можуть убити лося.

Шкодуєчи про свій вчинок, але з гордоців не зізнаючись у цьому, Мейсон пробирався вперед першим і не підозрював, яка загроза нависла над ним. Вони торували собі шлях через густий чагарник у долині. За п'ятдесят футів од них височіла могутня сосна. Вона стояла тут багато десятиліть, і довгі роки доля судила їй такий кінець — а може, і Мейсону також.

Він зупинився, щоб затягнути ослаблений ремінь на мокасині. Нарти стали, і собаки мовчки лягли на сніг. Панувала моторошна тиша; у морозному лісі не було чути ні звуку, холод і безмовність відкритого простору заморозили серце природи і скували її тремтливі вуста. Раптом у повітрі пролунало зітхання — вони навіть не почули, а радше відчули його, як провісник руху серед непорушної пустки. А потім величезне дерево, схилене під тягарем років і снігу, виконало свою останню роль у трагедії життя. Мейсон почув загрозливий тріск і рвонувся убік, та щойно він випростався, дерево вдарило його по плечу.

Раптова небезпека, нагла смерть — як часто Мейлмют Кід дивився їм у лице! Голки на вітах іще тремтіли, коли він оддав наказ жінці й сам кинувся на поміч. Індіанка мало не знепритомніла і не стала марно голосити, як зробила б чи не кожна з її білих сестер. За наказом Мейлмюта Кіда вона всім тілом налягла на жердину, що слугувала замість важеля, полегшуючи тягар і прислухаючись до стогонів чоловіка, а Мейлмют Кід рубав дерево сокирою. Криця весело дзвеніла, вгризаючись у замерзлий стовбур, і кожний удар супроводжувався знеможеним голосним видихом Кіда.

Нарешті він поклав на сніг жалюгідні рештки того, що колись було людиною. Але ще страшнішою, ніж мука

його товариша, була німа скорбота на обличчі жінки та її погляд, сповнений і надії, і безнадійної туги. Говорили вони небагато: на Півночі скоро пізнають безцінь слів і дорогоцінність вчинків. При температурі шістдесят п'ять градусів нижче нуля людина не може пролежати на снігу більше кількох хвилин і лишитися живою. Тому вони зрізали з нарт ремені, загорнули нещасного у хутро і поклали на підстилку з гілок. Перед ним розпалили вогнище, складене з гілля того ж самого дерева, що було причиною нещастя. Згори натягнули примітивну завісу — шматок полотна, що затримував тепло і відкидав його вниз, — хитрість, відома всім, хто вивчає фізику в природі.

Люди, яким доводилося ділити ложе зі смертю, впізнають її поклик. Мейсон був страшно скалічений. Це виявилось вже при побіжному огляді. Його права рука, нога і хребет були зламані, тіло від попереку паралізоване; внутрішні органи, мабуть, теж зазнали тяжких ушкоджень. Лише поодинокі стогони свідчили про те, що він живий.

Жодної надії; тут уже нічого не вдієш. Безжальна ніч тяглася поволі — Рут пережила її зі стоїчним відчаєм, властивим її племені, а на бронзовому обличчі Мейлмюта Кіда пролягло кілька нових зморшок. Власне, Мейсон страждав менше від усіх, бо він був далеко, у Східному Теннессі, у Великих Туманних Горах, і знову переживав своє дитинство. І глибокий розпач бринів у мелодії давно забутого південного міста, коли він марив про купання у ставку, про полювання на єнота і вилазки за кавунами. Для Рут це була чужа мова, але Кід усе розумів і відчував — так гостро, як тільки може відчувати людина, на довгі роки відірвана від усього, що зветься цивілізацією.

Вранці Мейсон прийшов до тями, і Мейлмют Кід посунувся ближче до нього, намагаючись уловити ледь чутний шепіт:

— Пам'ятаєш, як ми зустрілися на Танані? У наступний кригохід буде чотири роки. Тоді я не дуже любив її. Просто вона була гарненька, і я подумав: а чом би й не розважитися трохи? Але ж ти знаєш, потім я тільки й думав, що про неї. Вона була доброю дружиною, — завжди поруч. І в нашому ремеслі, сам знаєш, їй нема рівних. Пам'ятаєш, як вона перепливла бистрину Лосиний Ріг, аби зняти нас

із тобою зі скель, та ще й під пострілами, — кулі так і перішили по воді... А той голод у Нуклукайто? А як вона бігла по льоду, щоб принести нам звістку? Так, вона була доброю дружиною, — кращою, ніж та, інша... Ти не знав, що я був одружений? Я ж не казав тобі? Так, спробував було одружитися — там, у Штатах. Ось чому я тут. А ми ж разом росли... Поїхав, аби дати їй привід до розлучення. Тепер вона його матиме.

Але з Рут усе було по-іншому. Я думав, скінчимо тут усі справи і наступного року поїдемо звідси — я і вона... а тепер уже пізно. Ти її не відправляй до її племені, Кіде. Це буде з біса тяжко для жінки — повернутись туди. Тільки подумай — чотири роки їсти з нами шинку, боби, борошно й сушені фрукти, а потім — знов рибу та оленяче м'ясо! Не можна їй повертатися — вона вже звикла жити по-нашому, спізнала кращого життя. Подбай про неї, Кіде. А може, ти... та ні, ти завжди остерігався жінок... ти ж мені так і не сказав, чого приїхав сюди. Будь добрим до неї, скоріше відправ її у Штати. Та якщо захоче, нехай повернеться... може, колись вона скучить за рідним домом.

А малий... він іще тісніше пов'язав нас, Кіде. Я так хочу думати, що це буде хлопчик. Тільки подумай! Плоть від плоті моєї, Кіде. Йому не можна тут лишатись. А якщо дівчинка... та ні, цього не може бути. Продай мої шкури; за них дадуть тисяч п'ять, і ще стільки ж на моєму рахунку в Компанії. Владнай мої справи разом зі своїми. Думаю, наша заявка себе виправдає. Допоможи йому отримати гарну освіту... і ще, Кіде, — це найголовніше, — не дозволяй йому вертатися сюди. Ця країна не для білих людей.

Мені гаплик, друже. У кращому разі — три дні, може, чотири. Ви мусите йти далі. Мусите! Пам'ятай, це моя дружина, мій син... Господи! Якби ж то був хлопчик! Вам не можна лишатися зі мною. Це моя остання воля — йдіть!

— Дай мені три дні, — благально мовив Мейлмют Кід. — Може, тобі стане краще; хтозна, що воно буде.

— Ні.

— Тільки три дні.

— Ідіть!

— Два дні.

— Це моя дружина і мій син, Кіде. Не проси мене.

— Один день.

— Ні, ні! Я наказую...

— Тільки один день. Із їжею ми щось придумаємо; може, я підстрелю лося.

— Ні!.. Ну, гаразд. Один день — і ні хвилини більше. І ще, Кіде... не залишай мене вмирати самого. Один постріл, — просто натиснути на курок. Зрозумів? Подумай про це... Подумай! Плоть від плоті моєї, а я ніколи його не побачу...

Скажи Рут, нехай прийде. Я хочу попроситися з нею, сказати, щоб вона дбала про сина і не чекала, поки я помру. А то вона ще відмовиться йти з тобою. Прощавай, друже... прощай. Кіде! Слухай... треба копати вище, на схилі. Я там щоразу добував центів на сорок... І ще, Кіде...

Той схилився нижче, аби розібрати останні слова — сповідь помираючого, що позбувся своєї гордині.

— Пробач мені... ти знаєш, за що... за Кармен.

Залишивши жінку тихо плакати біля чоловіка, Мейл-мют Кід одягнув парку і лижі, взяв рушницю і подався до лісу. Він не був новачком у борні проти лютої Півночі, та ще ніколи перед ним не стояло таке важке завдання. Якщо дивитися тверезо, це був простий розрахунок: три життя проти одного — приреченого. Але він вагався. П'ять років пліч-о-пліч, на річках і стежинах, на стоянках, у копальнях, перед лицем смерті на полюванні, у повінь, у голод, — ось що пов'язувало їх із Мейсоном. Ця дружба була такою міцною, що він іноді несвідомо ревнував до Рут, — із першого дня, коли вона стала між ними. А тепер він мусить власноруч розірвати цей зв'язок.

Він молив Бога, щоб назустріч трапився лось, хоча б один лось, — але, здавалося, вся звірина покинула цю землю, і пізно ввечері він, знесилений, приплентався до стоянки з порожніми руками та важким серцем. Собачий гавкіт і відчайдушні крики Рут змусили його поспішити.

Підбігши до місця, він побачив, що жінка борониться сокирою від оскаженілої зграї. Собаки порушили залізний закон хазяїв і накинулися на їжу. Перехопивши рушницю за ствол, Кід кинувся на поміч, і давня гра

природного добору постала у всій своїй первісній жорстокості. Рушниця й сокира здіймалися й опускалися, то влучаючи в ціль, то мимо, розмірено та безнастанно; волохаті тіла кидалися туди й сюди, очі в собак палали, з пащек капала слина. Людина і звір стялись у лютій сутичці за першість. Потім побиті собаки відповзли від вогнища, зализуючи рани і жалібно скімлячи до далеких зірок.

Весь запас сушених лососів був знищений, і на двісті миль шляху лишалося не більше п'яти фунтів борошна. Рут повернулася до чоловіка, а Мейлмют Кід обідрав і розрубав на шматки ще тепле тіло одного із собак, череп якого був проламаний сокирою. Кожний шматок він надійно сховав, а шкуру і нутрощі кинув недавнім товаришам убитого собаки.

Ранок приніс нові клопоти. Собаки гризлися. Жертвою зграї стала Кармен, що досі чіплялася за своє вбоге життя. Не допомогла і покара — собаки вищали й звивалися під ударами нагая, та розбіглися лише тоді, коли від здобичі не лишилося нічого — ні кісток, ні шкури.

Мейлмют Кід працював, прислухаючись до марення Мейсона, який знов повернувся у Теннессі й виголошував довгі безладні промови, звертаючись до своїх колишніх парафіян.

Поблизу росли сосни, і це полегшило справу. Рут дивилася, як Мейлмют Кід ладнає схованку, подібну до тої, що влаштовують мисливці, аби вберегти м'ясо від росомах та собак. Він прихилив верхівки двох молодих сосон одна до одної і, нагнувши їх майже до самої землі, зв'язав ременями з оленячої шкіри. Потім приборкав собак ударами нагая, застріг їх у нарти і поклав туди все, окрім шкур, у які був закутаний Мейсон. Він обв'язав тіло помираючого ременями і прикріпив їхні кінці до верхівок сосон. Один удар ножа розрубає ремені, і тіло злетить у повітря.

Рут покійно вислухала останню волю чоловіка. Бідолашна жінка була привчена до покори. Ще дівчинкою вона, як і всі її одноплемінниці, звикла схилитися перед чоловіками — володарями усього живого — і знала, що жінці личить бути слухняною. Кід дозволив їй на мить виявити своє горе і востаннє поцілувати чоловіка — її народ не знає такого звичаю, — а потім одвів її до пе-

редніх нарт і допоміг надягти лижі. Наче сліпа, вона машинально взяла жердину й нагай і, поганяючи собак, рушила в путь. А Кід повернувся до Мейсона, що вже був без пам'яті. І після того, як Рут зникла з виду, він іще довго сидів біля вогню, вимолюючи в неба скорої смерті для свого товариша.

Тяжко лишитися наодинці з болісними думками серед Білої тиші. Мовчання темряви милосердне, воно ніби огортає людину невидимим покривом співчуття; але сяюча Біла тиша, прозора крижана пуста під сталевим небом, не знає жалю.

Минула година, дві — Мейсон не вмирав. Опівдні сонце, не визираючи з-за обрію, осяяло небо тьмяним відблиском свого вогню; та скоро він згас. Мейлмют Кід встав, повільно підійшов до товариша й озирнувся довкола. Біла тиша немовби глумилася з нього, і йому стало страшно. Різко прозвучав одинокий постріл. Мейсон злетів у свою піднебесну гробницю, а Мейлмют Кід, поганяючи собак, помчав у сніжну далечінь.

ПІВНІЧНА ОДИССЕЯ

Під скрипіння упряжі та тельняканих дзвіночків во- жаків сани співали свою звичну тужливу пісню, але люди та собаки були зморені й мовчали. Випав сніг, і через це колія була важкою, та все одно було вже пройдено значну відстань. Полоззя, обтяжені твердими, як камінь, брус- ками мороженої лосятини, із суто людською впертістю чіплялися за ще не утрамбовану поверхню. Наближались сутінки, проте тієї ночі ставати табором подорожні вже не збиралися. Крізь застигле повітря тихо падав сніг, але не пластівцями, а малесенькими замерзлими кришталіками витіюватої форми. Було дуже тепло, менше мінус десяти за Фаренгейтом, і людям, схоже, це було до вподоби. Мейерс та Беттлз попіднімали вуха своїх шапок, а Малюк-маламут навіть зняв свої рукавиці.

Удень собаки виглядали змореними, але зараз вони явно підбадьорилися і в них відкрилося друге дихання. Серед найкмітливіших та найенергійніших із них почало відчуватися невдоволення від повільного темпу бігу. Вони раз по раз то нерішуче сіпалися вперед, то нетерпляче крутили писками, то нашорошували вуха. Їх дедалі більше нервували флегматичніші собрати, і вони почали підганя- ти їх, злегка покусуючи ззаду. Пришпорені таким чином флегматики теж пожвавішали і поширили епідемію бадьор- ості на собак попереду себе. Нарешті вожак упряжки, що тягнула передні санчата, задоволено верескнув, пригнувся і рвонув уперед, натягуючи хомут. Решта собак наслідувала його приклад. Вирівнялися ремені упряжі, натяглися гужі, і санчата аж скакнули вперед. Люди міцніше вхопилися за дерев'яні поганяйла і хутко попіднімали ноги, щоб не потрапити під полоззя. Денну втому як рукою зняло, і вони загейкали, підбадьоруючи собак. Тварини відповіли

радісним дзвякотом і понеслися крізь темряву, що дедалі ставала густішою, нестримним галопом.

«Вйо! Вйо!» — ритмічно гукали люди. Аж ось їхні санчата, різко нахилившись, як вітрильник у бурхливому морі, і зависаючи одним полозом у повітрі, круто звернули по черзі з головної колії.

Потім був останній кидок довжиною в сто ярдів до освітленого пергаментного вікна, яке промовляло про домівку: теплу хижку, розжарену піч-юконку та паруючі горнятка з чаєм. Але халупку вже хтось встиг окупувати. Шістдесят собак-лайок невдоволено загвалтували, а від хижки на собак першої упряжки кинулася зграя їхніх волохатих родичів. Двері рвучко розчинилися, і чоловік, одягнений у яскраво-червоний мундир Північно-західної поліції, побрів по коліно в снігу крізь зграю шаленіючих тварин, безпристрасно відновлюючи закон і порядок палицею собачого батога. Після цього чоловіки привіталися і потисли руки. Ось так і сталося, що гість запросив Малюка до його ж власної хижки.

Стенлі Прінс, який зустрів їх і який потурбувався про вищезгадані піч-юконку та горнятка з чаєм, клопотався зі своїми гостями. Їх було приблизно десятеро, і, мабуть, ще ніколи поліція та пошта її Величності Королеви Англії не бачила серед своїх службовців такого строкатого та різноманітного натовпу людей. У їхніх жилах текла різна кров, але однаковий стиль життя витворив з них характерний тип людей: худорлявих і жилавих, з міцними м'язами, загартованими на собачих стежинах, з обвітреними засмаглими обличчями та незаплямованими душами, які з чистим сумлінням дивилися вперед — проникливо і впевнено. Вони поганяли собак, що належали уряду її Величності, вселяли страх в серця її ворогів, отримували за це від неї мізерну платню — і почувалися щасливими. Ці люди багато чого перебачили і переробили на своєму віку. Можна сказати, що життя їхнє було суцільною романтикою. Але вони про це не здогадувалися.

У хижці вони почувалися як удома. Двоє з них розпростерлися на ліжку Цуценяти і виводили шансони, які їхні французькі предки співали своїм індіанським дружинам ще в ті часи, коли європейці вперше з'явилися в Північно-Західній Америці. Ліжка Беттлза зазнало аналогічного вторгнення. На ньому розляглися троє здоровенних «во-

яжерів». Вовтузячи ногами під ковдрою, вони з цікавістю слухали байку свого товариша про те, як він колись у складі експедиційного корпусу під командуванням генерала Вулслі пробивався до обложеного Хартума на підмогу генералові Гордону. А коли оповідач втопився, то його змінив колишній ковбой, який почав розповідати про монарші двори, про королів, лордів та поважних дам, яких йому пощастило побачити в Європі, де він гастролював разом із «Шоу Буффало Білла». У кутку двоє напівкровок, давніх приятелів по одній програній війні, лагодили упряж і ділилися спогадами про повстання, що спалахнуло на Північному Заході під проводом ватажка Луї Ріля.

Подорожні обмінювалися грубими жестами та ще грубішими жартами, гомоніли про ті великі небезпеки, що чигають на них на собачій стежині та річці, а також згадували звичні випадки, які спадали на думку лише через те, що містили якусь дешицю гумору та комічності. Прінс захопився цими невизнаними героями, які були свідками поступу Історії і які вважали велике й романтичне чимось буденним і випадковим у рутинному ході життя. Зі щедрістю марнотратника роздавав він їм дорогоцінний тютюн — і з'єднувалися заіржавілі ланцюги розрізнених спогадів, і поставали з глибин пам'яті забуті Одиссеї на знак вдячності за виказану ним широту душі.

Коли ж розмова стихла і мандрівники востаннє натоптали люльки й розкатали міцно скручені хутрянні спальники, Прінс повернувся до свого товариша, щоб про дещо розпитати.

— Ну, ковбоя ти знаєш, — відповів Малюк-маламут, розшнуровуючи мокасини. — Про англійське походження його сусіда по ліжку здогадатися неважко. Інші ж є дітьми французьких мисливців та волоцюг — *coureurs du bois*, — кров яких перемішана з бозна-якою кількістю іншої крові. Ті двоє, що дримають біля дверей, — то звичайні, «безпородні», метиси, *bois brules*, як їх називають. По тому хлопцю у шерстяному шарфу — зверни увагу на вигин його брів та крутизну щелепи, — по тому хлопцю видно, що у закіптюженому вігвамі його матері колись переночував шотландець. А отой вродливий хлопець, що спить з накидкою під головою, — то французький метис. Чув, як він казав, що йому не подобаються оті двоє індіанців, що дримають поруч з ним? Розумієш, коли метиси повстали

під проводом Ріля, чистокровні індіанці зволіли тримати нейтралітет, і відтоді напівкровки не палають до індіанців братерською любов'ю.

— Цікаво, а що то за похмурий тип біля печі? Б'юся об заклад, він не розмовляє англійською. Бо жодного разу за вечір і рота не розкрив.

— Ти помиляєшся. Він досить добре розуміє англійську. Ти стежив за його очима, коли він слухав? А я стежив. Але всім тут присутнім він не є ані родичем, ані знайомим. Коли вони гомоніли на своїх говірках, видно було, що він нічого не розуміє. Мені самому цікаво — хто він такий? Давай дізнаємося, га?

— Підкинь пару поліняк у плиту! — гукнув Цуценя наказним тоном, дивлячись прямо у вічі чоловіку, про якого йшла мова.

Той похапцем виконав наказ.

— Таке враження, що дисципліну в нього кулаками втовкмачили, не інакше, — стиха зазначив Прінс.

Малюк кивнув, скинув шкарпетки і, пробравшись поміж сплячих подорожніх до плити, повісив їх сушитися серед кільканадцяти «колег».

— Коли ти сподіваєшся потрапити в Доусон? — спитав він, щоб звести розмову.

Чоловік уважно подивився на нього, а потім відповів:

— Кажуть, туди сімдесят п'ять миль, так? Може, днів через два.

У його вимові чувся ледь помітний акцент, але не було ані зніченого вагання, ані паузи для підшукування потрібного слова.

— У Канаді доводилося раніше бувати?

— Ні.

— А в Північно-західному районі?

— Так.

— Тут народився?

— Ні.

— А де ж ти в біса народився? Ти не схожий на інших присутніх. — І Цуценя зробив широкий жест рукою, вказуючи на погоничів собак та на двох полісменів, що спали на ліжку Прінса. — Звідки ти взявся? Я колись бачив обличчя на кшталт твого, але вже не пам'ятаю де.

— Я тебе знаю, — невпопад відповів незнайомиць, ураз змінюючи напрям Малюкових запитань.

— Звідки ти мене знаєш? Десь бачив?

— Ні, але я бачив твого напарника, отого священика, в Пастиліку, колись давно. Він спитав мене, чи побачу я тебе, ну... Малюка-маламута. Дав мені харчів. Я зупинився в нього ненадовго. Він про мене ніколи не згадував?

— А! так ти і є отой тип, що виміняв видрові шкури на собак?

Чоловік кивнув, вибив люльку і, демонструючи небажання продовжувати розмову, почав розкочувати свій спальник. Малюк задув каганець і заліз під ковдру поруч із Прінсом.

— Ну і хто він?

— Хтозна! Відшив мене і закрився, як той молюск. Але тобі буде цікаво про нього дізнатися. Я чув про нього. Вісім років тому все узбережжя про нього тільки й гомоніло. Розумієш, у ньому є щось таємниче та загадкове. Прийшов звідкілясь із Півночі, за тисячі миль звідси, глибокою зимою, пробираючись по узбережжю Берингового моря. Поспішав так, наче за ним слід у слід гнався сам диявол. Коли він зупинився спитати шлях на південь у шведській місії в затоці Головіна, де його нагодували, видно було, що він страшенно виснажений тривалою подорожжю. Нам про це розповідали опісля. Потім він відхилився від узбережжя і подався прямо через затоку Нортон Саунд. Була жахлива погода, із завірюхами та буревіями, але цей відчайдух примудрився пройти там, де інші неодмінно загинули б. Не помітивши містечка Сент-Майклз, він вийшов на суходіл біля Пастиліку. Усі його собаки, окрім двох, загинули, а сам він мало не помер з голоду. Цей чоловік поспішав вирушити в дорогу, і отець Рубонаділів йому харчів, але собак не дав, бо чекав мене з дня на день, щоб самому вирушити в дорогу. Добре зятимивши, що таке подорож без належної кількості собак, наш Одісей кілька днів роздратовано промаявся в Пастиліку. На своїх санях він мав цілу купу прекрасно видублених шкур каланів, морських видр. Ти ж знаєш, вони йдуть на вагу золота. У той час у Пастиліку мешкав жаднучий російський купець, справжнісінький старий Шейлок. Він якраз мав силу-силенну собак. Довго вони не торгувалися. Як би там не було, але коли наш Загадковий Незнайомець знову вирушив на південь, то його сани тягла упряжка прекрасних прудких собак. А шкури опинилися у містера Шейлока. Я бачив їх — прегарні шку-

ри. Ми з отцем Рібо підраховували, і з'ясувалося, що кожна собака заробила для купця не менше п'ятисот доларів. Навряд чи Загадковий Незнайомець не знав справжньої вартості шкур морської видри, бо хоч і було в ньому щось індіанське, все одно з кинутих ним скупих фраз впливало, що він чимало спілкувався з білими людьми.

Коли море звільнилося від льоду, з острова Нунівак прийшла звістка, що він заїжджав туди по провізію. А потім зчез, і відтоді вісім років я про нього нічого не чув. І оце лише сьогодні вперше побачив. Звідки ж і чому він тут взявся, га? Чим займався в цих краях? Він — індіанець, ніхто й гадки не має, звідки він і хто він, але, на відміну від своїх собратів, йому добре відомо, що таке дисципліна. Ось тобі ще одна північна таємниця до розгадки, Принсе.

— Страшенно вдячний! Можна подумати, мені більше нічим займатися. І так справ — хоч греблю гати, — відповів полісмен.

Малюк уже сопів, але молодий гірничий інженер дивився перед собою в непроглядну темряву і чекав, поки не мине химерне збудження, що розлилося по його тілу. Коли ж йому, нарешті, пощастило заснути, його мозок якийсь час працював і далі і він, разом з ним, продовжував торувати свій шлях крізь білу невідомість, поганяв собак на безконечних стежинах і бачив, як чоловіки живуть, трудяться і гідно, по-чоловічому, помирають.

* * *

Наступного ранку, задовго до світанку, погоничі собак та полісмени вирушили на Доусон. Але власті, що опікувалися інтересами її Величності і розпоряджалися життями її скромних підданих, залишали поштарям мало часу на відпочинок: тиждень по тому вони вже знову з'явилися на Стюарт-рівер, по зав'язку навантажені листами для Солт Вотер. Звісно, що їхніх собак замінили, однак людей же ніхто не міняв!

Люди сподівалися хоч на якийсь привал, щоб трохи перепочити; окрім того, Клондайк лише недавно став частиною Північних територій, і їм дуже хотілося хоч краєм ока зиркнути на Голден-сіті, де, як казали, золотий пісок та готівка лилися рікою, а в танцзалах не припинялися гучні гулянки. Але вони висушили шкарпетки і з не меншим

задоволенням, аніж під час попереднього візиту, закурили люльки, хоча двоє-троє відчайдушних сміливців почали вголос розмірковувати про плани втечі та про можливість перетнути у східному напрямку Скелясті гори, щоб потрапити до своїх колишніх тусовок у районі Чіппева. А троє чи четверо навіть вирішили повернутися тією дорогою додому, коли закінчиться термін їхньої служби, і почали складати плани майбутньої подорожі. Ця небезпечна пригода була для них чимось цілком зрозумілим та природним — як пікнік для міського мешканця.

Незнайомець Видрова Шкура явно маявся, але в розмові участі не брав. Нарешті він не витримав, відвів Малюка вбік і про щось заговорив з ним приглушеним голосом. Принс з цікавістю поглядав у їхній бік, і атмосфера загадковості ще більше згустилася, коли вони вдягли капелюхи й рукавиці і вийшли надвір. Коли ж вони повернулися, Малюк поставив на стіл свої ваги для золота, відважив шістдесят унцій золотого піску і поклав їх у мішок Загадкового Незнайомця. Після цього до конклаву приєднався начальник погоничів, і таємнича обгородка продовжилася вже з його участю.

Наступного дня група вирушила вгору по річці, а Таємничий Незнайомець прихопив із собою кілька фунтів провіанту і попрямував до Доусона.

* * *

— Не знаю, що й казати, — розвів руками Малюк у відповідь на розпитування Принса. — Цей бідолаха чомусь хотів порвати з поштовою службою, але чому — не сказав, хоча видно було, що це для нього вкрай важливо було зробити саме зараз. Розумієш, це — як армія. Він підписався на два роки, і єдиний спосіб розірвати контракт — це сплатити за себе викуп. Він не міг просто так дезертирувати і залишитися тут — а він страх як хотів залишитися в цих краях. Сказав, що це бажання з'явилося, як тільки він відвідав Доусон. Але там його ніхто не знає, грошей у нього ані цента, і, виявляється, я був першим, хто з ним хоч трохи поспілкувався. Тож він переговорив з губернатором округу, і вони домовилися все владнати в тому разі, якщо йому вдасться роздобути — тобто позичити — у мене грошей. Пообіцяв, що протягом року віддасть борги, а коли я забажаю, то прилаштує мене до якогось дуже вигідного

бізнесу. Він сам ніколи ним не займався, але переконаний, що те заняття справді дає багато грошви.

А як він говорив! Уявляєш, коли ми вийшли надвір, у нього був такий вигляд, що він ось-ось заплаче. Просив мене та благав, потім став на коліна у сніг і стояв, поки я не підвів його і не заспокоїв. Белькотів та улещував мене, як навіжений. Клявся, що роками працював не покладаючи рук заради своєї мети, і якщо тепер вона не здійсниться, то він цього не переживе. Я спитав, що то за мета, але він не схотів пояснювати. Сказав, що якщо начальство відрядить його на роботу до іншого району, то в такому разі він зможе потрапити до Доусона лише через два роки, коли вже буде запізно. Ніколи в житті не бачив, щоб людина так сильно хвилювалася. А як я сказав, що позичу грошей, то він знову упав на коліна, і мені довелося ще раз витягувати його із снігу. Я сказав, щоб він вважав це безстроковою позичкою. Гадаєш, він погодився? Де там! Клявся, що віддасть мені все до останнього цента при першій же нагоді, ще й озолотить мене, та так, що мені й не снилося в моїх найпожадливіших снах. Інакше кажучи, верз усілякі нісенітниці. Слухай, зазвичай чоловік, який робить ставку на позичку, рідко коли спроможний вичавити із себе хоча б половину того, що належить віддати. За всім цим щось приховується, кажу тобі, Принсе; тож затам це. Якщо він залишиться в наших краях, то ми ще про нього почуємо.

— А якщо ні?

— Тоді моя віра в людство зазнає непоправного удару, а від моїх шістдесяти з лишком унцій золота залишаться хіба що спогади.

* * *

Разом з довгими ночами прийшла холодна пора, і сонце знову почало свою давню гру в хованки, ходячи вздовж засніженого південного обр'ю, з-за якого не доходило жодної звістки про позичені Малюком-маламутом гроші. А потім, одного сіренького ранку на початку січня, до його хижки біля Стюарт-рівер під'їхав караван важко завантажених саней, запряжених собаками. Там був Видрова Шкура, а разом з ним — чоловік такого зросту і зовнішності, які наштовхували на думку про те, що боги, мабуть, уже геть забули, як ліпити собі подіб-

них. Тутешні чоловіки ніколи не говорили про везіння, відвагу та скажені гроші, не згадуючи при цьому імені Акселя Гундерсона. Жодна історія про залізну витримку, силу чи безстрашність, розказана біля табірнього вогнища, теж не відбувалася без його імені. Коли ж розмова згасала, то вона спалахувала з новою силою при згадці про жінку, що розділяла з ним його долю.

Як уже зазначалося вище, при створенні Акселя Гундерсона до богів повернувся їхній давній хист, і вони виліпили його за подобою чоловіків, що народжувалися тоді, коли світ був іще молодим. Він вивищувався на цілих сім футів і мав на собі мальовничий костюм, який однозначно свідчив, що перед вами — справжній король Ельдорадо. Його груди, шия та кінцівки були як у велетня. Щоб витримати триста фунтів його м'язів та кісток, снігоступи Акселя Гундерсона були на цілий ярд довшими за снігоступи інших чоловіків. Його грубе обличчя з важкими бровами, масивним підборіддям та немигаючим поглядом голубуватих очей свідчило про те, що цей чоловік знав лише один закон — закон сили. Його довге волосся кольору стиглої пшениці спадало аж на чорну ведмежу шубу і виглядало на ній як день на тлі ночі. Здавалося, в ньому підспудно жила древня традиція його предків-загарбників: випереджаючи собак, він рвонув по вузькій стежині і загрюкав руків'ям собачого батога у двері хижки Малюка. Так, мабуть, грюкали в замкові брами під час своїх набігів на південь варяги з Норвезького моря. Прінс, оголивши свої жінкуваті руки, заходився місити тісто, раз по раз поглядаючи на трьох гостей, бо ніколи нікого подібного до них йому іще не доводилося бачити під дахом цієї хижки. Загадковий Незнайомець, якого Малюк охрестив Одиссеєм, і досі викликав у нього подив, але його цікавість притягували, головним чином, Аксель Гундерсон та його дружина. Ця жінка вже встигла розніжитися в зручних та затишних приміщеннях, у яких вони поселилися відтоді, як її чоловік став хазяїном великої кількості багатих золотоносних жил. Тому цілоденна подорож втомила її. Спершись на широкі груди чоловіка, як тендітна квітка на стіну, вона лінькувато відповідала на добродушне кепкування Малюка і незбагненим чином збурювала Прінсу кров, час від часу кидаючи на нього погляд своїх глибоко посаджених темних очей. Бо ж Прінс був чоловіком при здоров'ї, а за багато місяців майже не

бачив жінок. Вона була старшою за нього, до того ж — індіанкою. Але ця жінка була несхожою на тих аборигенів, яких йому досі доводилося зустрічати: із її слів він зрозумів, що вона багато подорожувала і встигла побувати в багатьох країнах — і в його країні теж. Вона знала майже все те, що знають білі жінки, а ще — багато такого, чого вони зазвичай не знали, бо знати не могли. Ця індіанка могла приготувати їжу з висушеної на сонці риби або ж зробити постіль прямо в снігу; однак вона дражнила їх дратівливо-спокусливими деталями вишуканих обідів, викликаючи несподівані душевні муки при спогадах про давно забуті страви. Вона знала поведки лосів, ведмедів та песців, а також земноводних тварин, що водяться в полярних морях. Ця жінка добре розумілася на лісах та струмках, а повість, написана слідами, залишеними на благодійній корочці снігу людиною, твариною чи птицею, була для неї як розгорнута книга. Однак Принс помітив ледь уловиму ту схвальну гримаску, що промайнула на обличчі індіанки, коли вона зупинила свій погляд на «Правилах Стоянки». Своєю появою ці правила завдячували невичерпній фантазії Беттлза. Вони з'явилися в ту пору, коли в нього грала кров, і позначені були гумором та лаконічністю. Коли очікувалося, що прибудуть дами, Принс зазвичай перевертав ці правила текстом до стіни, але хто б міг подумати, що ця індіанка виявиться... словом, раніше треба було думати!

Так он вона яка, дружина Акселя Гундерсона, жінка, чиє ім'я та слава подорожували рука в руку зі славою її чоловіка по всіх закутках Далекої Півночі! Коли вони сиділи за столом, Малюк піддражнював її з невимушеністю старого приятеля; а згодом і Принс, позбувшись ніяковості першого знайомства, приєднався до розмови. Та індіанка вправно відбивала їхні кепкування в нерівному змаганні, а її чоловік, не такий гострий на язик та метикуватий, обмежувався сміхом та аплодисментами на честь своєї дружини. Він справді дуже пишався нею; кожен його порух та погляд свідчив про те величезне місце, яке вона посідала в його житті. Видрова Шкура їв мовчки, всіма забутий у розпалі веселої битви; не встигли решта закінчити трапезу, як він відсунув стілець, устав із-за столу і вийшов до собак. Однак невдовзі його супутники теж вдягли рукавиці та теплі куртки з капюшонами і вийшли слідом за ним.

Уже багато днів не було снігопаду, і сани неслися по добре втрамбованій юконській стежині, як ковзани по кризі. Першими саньми керував Одісей, на других їхали Принс та дружина Акселя Гундерсона, а світловолосий велетенський та Малюк замикали процесію на третіх санях.

— Це — поки що моя здогадка, Малюче, — сказав Аксель Гундерсон. — Але я майже певен, що вона вірна. Він там ніколи не був, але оповідає дуже складно; показав мені мапу, про яку я чув ще кілька років тому в районі Кутене. Я хотів би, щоб і ти туди з'їздив, але цей дивак відразу ж пригрозив усе покинути, якщо туди потрапить ще хтось. Та коли я повернуся, то розповім, що до чого, і візьму тебе в пай. Окрім того, я дам тобі половинний пай на ділянці, що біля міста.

Малюк спробував перервати його, але Аксель Гундерсон вигукнув:

— І не думай заперечувати! Раз я вже замислив цю справу, то доведу її до кінця. Але для цього потрібно дві голови. І якщо все піде так як слід, то чому б цій ділянці не перетворитися згодом на новий Кріпл Крік, га, хлопче? Ти мене добре чуєш? Новий Кріпл Крік! До річч, там кварцова порода, а не просто розсипи, і якщо ми правильно організуємо справу, то незабаром заволодіємо всім родовищем, а там — мільйони та мільйони! Я вже чув про це місце, та й ти теж. Ми збудуємо там місто... тисячі робітників... гарні судноплавні русла... організуємо пароплавні лінії... а до верхів'їв будуть ходити судна з невеликою осадкою... подумати про будівництво залізниці — в перспективі... лісопилки... електростанція... власний банк... комерційна компанія... синдикат... Ну, що скажеш? Тільки тримай язик за зубами, поки я не повернуся.

Там, де стежина перетинала гирло Стюарт-рівер, сани зупинилися. Далеко на незвіданий схід тягнувся величезний обшир неторканого моря снігу і льоду. З кріплень на санях витягли снігоступи. Аксель Гундерсон потис на прощання руки і виступив наперед. Своїми широченними перетинчастими снігоступами він продавлював у пухнастому снігу колію добрих пів'ярда завширшки, щоб собаки не вгрузали. Його дружина йшла за останніми саньми, демонструючи давню звичку легко управлятися з незручними широкими лижами. Тишу навколишнього непорушного безмежжя порушили веселі прощальні вигуки; заскавучали собаки,

а Видрова Шкура став промовляти батогом до не надто енергійного корінного.

Годину по тому караван набув подоби маленького чорного олівчика, що прокреслював довгу пряму лінію на величезному білому аркуші.

Якось уночі, через багато тижнів, Малюк-маламут і Прінс заходилися розв'язувати шахові задачки зі сторінки, вирваної з якогось старого журналу. Малюк щойно повернувся зі своїх володінь на річці Бонанза і відпочивав, набираючись сил перед полюванням на лося. Прінс також мало не всю зиму провів на річках та собачих стежинах і тому дуже скучив за благословенним затишком теплої хижки.

— Ходимо ось сюди конем і створюємо загрозу королю. Ні, так не годиться. Спробуй інший хід.

— А хіба пішак ходить через два квадрати? До того ж він усе одно потрапляє під удар. А якщо взяти слона, то...

— Але ж стривай! Тут утворюється проміжок, і...

— Ні, він під ударом. Ходи! Ось побачиш, усе вийде.

Друзі так захопилися, що не почули, як хтось постукав у двері. Коли ж постукали вдруге, Малюк сказав: «Заходьте!» Двері рвучко розчинилися, і в хижку увіпхалася, похитуючись, якась істота. Відірвавшись від шахів, Прінс зиркнув на неї — і відразу ж скочив на ноги. Забачивши переляк у його очах, Малюк хутко обернувся — і теж отетерів, хоча йому вже не раз доводилося стикатися з речами страшними й неприємними. Істота, немов сліпа, подибала до них. Прінс потихеньку посунувся вбік і дотягнувся до гвіздка, на якому висів його «Сміт-енд-Вессон».

— Господи милосердний, що це? — пошепки спитав він у Малюка.

— Не знаю. Виглядає як важкий випадок обмороження та виснаження від голоду, — відповів Малюк, теж потроху відсовуючись у протилежному напрямку. — Стережися! Може, воно схиблене, — попередив він, зачинивши двері і повертаючись на місце.

Істота наблизилася до столу. Яскраве світло каганця впало їй в око. Вона здивувалася і щось радісно заквотала химерним голосом. Раптом він — а то був чоловік — різко закинув назад голову, підсмикнув шкіряні штани і затагнув хорову морську пісню, яку під шум вітру заводять моряки, коли обертають якірну лебідку.

Тягнімо, хлопці-молодці, тягнімо!
Вже скоро, скоро відпливаєм!
А капітан наш — Джоунз Джонатан —
Хоробрий хлопець з півдня Кароліни.
Тягнімо, хлопці-молодці!

Раптом незнайомиць перервався, вишкірив по-вовчому зуби, загарчав і рушив до полиці з м'ясом. Не встигли Прінс та Малюк оговтатися, як він жадібно уп'явся зубами в шматок сирого бекону. Поєдинок між ним та Малюком був коротким і несамовитим, але божевільна сила пішла від незнайомця так само швидко, як і прийшла, і він, ураз обм'якнувши, легко віддав свою здобич. Товариші всадовили його на стілець, і прибулець знесилено сперся об стіл верхньою частиною свого тіла. Невеличка доза віскі збадьорила його достатньо, щоб устромити ложку в цукерницю, яку поставив перед ним Малюк. Коли апетит прибульця трохи вгамувався, Прінс, стримуючи внутрішній дрож, підсунув йому гарячу чашку слабого м'ясного бульйону.

В очицях істоти жеврів вогонь похмурого божевілля, який з кожним ковтком спалахував, а в інтервалах між ковтками — згасав. На його обличчі лишилося мало живої шкіри. Саме ж обличчя, якщо його можна було так назвати, було мало схожим на обличчя людини. Кожне нове обмороження глибоко вгризалось в нього, і кожне з них залишило коростявий шар на ще не загоєному шрамові, що утворився раніше. Ця висохла шорстка поверхня криваво-чорного кольору була покраяна страшними тріщинами, через які проглядала червона жива плоть. Його шкіряна одіж була брудна і подрана, а хутро з одного боку — підпалене, що свідчило про ночівлю біля вогню.

Малюк мовчки вказав на те місце, де з потьмянілої на сонці шкіри одягу були вирізані смужки. Видно було, що їх вирізали по черзі, одну за одною. То була ознака того, що незнайомиць голодував.

— Ти... ти хто? — повільно спитав Малюк, чітко вимовляючи слова.

Чоловік ніяк не прореагував.

— Звідки ти прийшов?

— «А янки пливуть на кораблі-і-і!» — почувалася у відповідь рулада, проспівана слабким тремтячим голосом.

— Ага, напевне цей тип спустився сюди по річці, — припустив Малюк, струсонувши незнайомця, сподіваючись добитися від нього більш зв'язної розповіді.

Але натомість прибулець заверещав і захопився рукою за бік, скривившись від болю. Потім він поволі підвівся і важко сперся об стіл.

— Вона розсміялася мені в лице... її очі палали ненавистю... і вона не схотіла йти...

Голос незнайомця ослаб і замовк. Постоявши ще якусь мить, він знову почав повільно осідати на стілець. Але не встиг — Малюк-маламут міцно захопив його за зап'ястя і вигукнув:

— Хто?! Хто не схотів іти?!

— Та вона, Унга. Вона розсміялася і вдарила мене, ну... от. А потім...

— Що — потім?

— Ну, а потім...

— Що — потім, питаю?!

— Потім він лежав непорушно в снігу, довго лежав. Він там і досі лежить — у снігу...

Товариші безпомічно перезирнулися.

— Хто лежить у снігу?

— Та вона ж, Унга. Поглянула на мене з ненавистю в очах, а потім...

— Ну, і що потім?

— А потім вона взяла ножа, і — раз, два... але вона була дуже слаба. Я йшов дуже повільно. А в тих місцях стільки золота, стільки золота...

— Де Унга? — Наскільки міг Малюк зрозуміти, вона, мабуть, помирала десь неподалік від хижки, можливо, за милю, не більше. Щосили струсонувши прибульця, він питав його знову і знову: — Де Унга? Хто така Унга?

— Вона... вона в снігу.

— Ну, продовжуй! Продовжуй, кажу тобі! — вигукнув Малюк, немилосердно стискаючи прибульця за кисть.

— Я теж... лежатиму в снігу... але мені спочатку... треба борг віддати. Я був винен багато грошей... багато грошей... маю віддати борг... — Белькотіння перервалосся, і незнайомиць понишпорив у кисеті, а потім підтягнув до себе мішок з оленячої шкіри. — Хочу сплатити борг, п'ять фунтів золота... пай... Малюку... маламуту... — Голова

незнайомця знесило впадала на стіл, і Малюк уже не зміг змусити його підняти її.

— Ага, це — Одіссей, — тихо сказав він, кидаючи на стіл мішечок із золотим піском. — Гадаю, Акселю Гундерсону та його дружині настав каюк. Давай покладемо його на постіль і вкриємо ковдрами. Він же індіанець, значить, мусить оклигати. А коли оклигає, розповість, що трапалося.

Коли вони зрізали з прибульця одяг, то на правому боці виявили дві незагоєні ножові рани з товстими рубцями по краях.

* * *

— Я розповім вам усе по-своєму, зі своєї точки зору; але ви мене добре зрозумієте. Я почну від самого початку і розповім про себе і про жінку, а потім — і про її чоловіка.

Видрова Шкіра присунувся ближче до палаючої печі, як це зазвичай роблять люди, котрим тривалий час довелося обходитися без вогню і котрі бояться, що цей безцінний дар Прометея може зникнути в будь-яку мить. Малюк накрутив каганець і поставив його так, щоб його світло падало на обличчя оповідача. Прінс, підперши голову рукою, вмостився на ліжку і приготувався слухати.

— Звуть мене Наас. Я — вождь і син вождя, народжений між заходом сонця та сходом на глибоких водах у батьковому ум'якові. Усю ніч чоловіки невпинно веслували, а жінки вичерпували воду, борючись із хвилями, що заливали човен. Був сильний шторм; холодні солоні бризки замерзали на грудях моєї матері. Нарешті буревій пішов геть, але разом з ним пішла з життя і моя мати. Але я... я голосно кричав, перекриваючи завивання вітру, — і вижив.

Жили ми в Акатані...

— Де-де? — перепитав Малюк.

— В Акатані, що на Алеутських островах. Акатан — це аж за Чигніком, за Кардалаком та за Унімаком. Так от, жили ми в Акатані, що лежить посеред моря на краю землі. У солоних водах моря ми ловили рибу, тюленів та каланів. Домівки наші купчилися одна на одній на скелястій смузі між краєм лісу та жовтим берегом, де лежали наші каяки. Нас було небагато, і світ був малим.

На сході лежали незвідані землі — такі ж самі острови, як і Акатан. Тому нам здавалося, що цілий світ — то є острови, і нас це цілком влаштовувало. Я був не таким, як інші. З прибережного піску стирчали погнуті шматки деревини та викривлені водою дошки. То були уламки човна, зовсім несхожого на ті, що будували наші люди. А ще я пам'ятаю, як на острівному мисі, котрий з трьох боків омивався океаном, стриміла соснова паля. Вона там не виросла, бо була високою, прямою і гладенькою. Кажуть, що там довгий час з'являлися двоє чоловіків, які то припливали, то відпливали, а коли настала довга північна ніч, то залишилися там назавсім. Вони припливли якраз на тому човні, уламки якого і досі валяються на березі. То були білі люди, як і ви; вони ослабли, як малі діти, бо тюлені зeszли, і мисливці поверталися додому з порожніми руками. Мені про це розповідали старі люди, а їм — їхні батьки й діди. Спочатку ці білі чоловіки поставилися до нас та наших звичаїв недобррозичливо і навіть вороже. На риби та на салі вони поступово від'їлися та зміцніли, і кожен з них збудував собі окреме житло. Потім вони взяли собі найкращих наших жінок у дружини — і в них пішли діти. Від одного з них і народився той, кому судилося стати батьком батька мого батька.

Я вже казав, що відрізнявся від наших людей, бо в жилах моїх текла дужа кров тих білих чоловіків, що припливли до нас із-за моря. Кажуть, що до їхньої появи ми мали інші закони та звичаї. Але ці чоловіки були люті й сварливі. Вони билися з нашими чоловіками доти, поки серед них не залишилося охочих суперечити їм. І тоді вони проголосили себе вождями, скасували наші закони і дали нам свої, згідно з якими чоловік був сином свого батька, а не матері — як досі у нас водилося. Вони також встановили закон, згідно з яким перший син мав успадкувати *все*, що раніш належало його батьку, а решта братів та сестер мали самі за себе турбуватися. А ще вони багато чого нас навчили. Показали нам нові способи риболовлі та полювання на ведмедів, яких у наших лісах була сила-силенна, навчили, як закладати більші запаси на голодні часи. І це було добре.

Але коли серед наших чоловіків не залишилося здатних їм перечити, ці дивні білі люди почали воювати один з одним. І якось під час бійки той білий чоловік, чийм

нащадком я є, проштрикнув свого суперника наскрізь списом з наконечником із кістки тюленя. Потім ворожнечу підхопили їхні діти, а згодом — і діти дітей. Їх розділила стіна ненависті й люті. Ця війна тривала і в мою пору. Схоже, що кожне нове покоління народжувалося лишень для того, щоб помститися за кров попереднього. З усіх моїх нащадків залишився я один. З боку ж супротивників лишилася тільки одна дівчина, Унга, яка мешкала зі своєю матір'ю. Однієї ночі її батько та мій батько не повернулися з рибалки, але трохи згодом їх винесло припливною хвилею на берег — вони так і померли, стискаючи один одного в смертельних обіймах.

Люди дивувалися такій ворожнечі між двома родинами, а старі люди хитали головами і казали, що війна продовжиться, коли підростуть мої діти та діти Унги. Це я чув іще хлопцем і тому звик сприймати Унгу як ворога, що народить дітей, котрі ворогуватимуть з моїми дітьми. День за днем я сушив над цим голову, а коли став підлітком, то прийшов до старійшин і спитав, чому мусить бути саме так. І вони відказали мені: «Ми не знаємо чому, але так чинили твої батьки». Проте я не вгамовувався — ну чому ті, хто народиться, мусять воювати за тих, хто вже помер? І вважав, що це — несправедливо. Але старі люди казали, що так мусить бути, а я ж був усього-на-всього підлітком.

А ще люди казали мені, щоб я поспішав одружитися, бо тоді мої діти встигнуть зміцніти і змужніти раніше за дітей Унги. Це було неважко зробити, бо я був вождем, і люди слухалися мене завдяки діянням та законам моїх предків, а також завдяки моему багатству. Будь-яка дівчина пішла б за мене, але не було жодної, яка була б мені до вподоби. А старі люди та матері дівчат підганяли мене, бо до матері Унги вже ходили натовпи женихів. Тож якщо її діти будуть старшими, то значить — сильнішими, і тоді мої діти неодмінно загинуть.

Довго не міг я знайти собі пару. Але знайшов-таки, повертаючись одного разу увечері після риболовлі. Сонце вже хилилося за обрій, кидаючи свої промені прямо в очі, здійнявся вітер, і море почало пінитися. Ми поспішали повернутися додому. Раптом повз мене проскочив каяк Унги. Вона поглянула на мене — на щоках її блищали краплини води, а волосся розвівалося на вітрі як маленька

чорна хмарина. Як я вже сказав, сонце кидало свої промені прямо в очі, а я ж був молодим вразливим юнаком. І раптом мені стало зрозуміло, що то — поклик крові, крові білої людини. Коли вона залишила мене позаду, то озирнулася в проміжку між двома гребками. І глянула на мене так, як може глянути лише Унга. І знову я збагнув, що то — голос крові. Люди почали гукати, коли ми проскочили повз їхні неповороткі ум'яки і залишили їх далеко позаду. Унга була вправним гребцем, а я не міг її наздогнати, бо моє серце тьохкало і теліпалося, як обвислий парус. Вітер міцнішав, море пінилося сильніше, а ми, як ті тюлені перестрибуючи з хвилі на хвилю, неслися за вітром по золотій стежині, прокладеній сонцем у воді.

З цими словами Наас нахилився вбік, як робить зазвичай гребець з веслом у руках. Він наче наново переживав ці перегони своєї юності. Мабуть, піч вважалася йому каяком, що підстрибував на хвилях, а в ньому — хмаринка чорного волосся Унги. У його вухах співав вітер, а в обличчя ударили солоні бризки.

— Коли Унга дісталася берега, вона побігла, весело сміючись, по піску до будинку своєї матері. І тієї ж ночі у мене виникла прекрасна думка, думка, гідна вождя всіх людей, що жили на Акатані. Тому, коли зійшов місяць, я пішов до житла її матері і поглянув на подарунки Яш-Нуша, складені біля її дверей. Яш-Нуш був дужим мисливцем, який твердо замислив стати батьком дітей Унги. Інші молодики теж приносили свої подарунки — і забирали їх назад. І кожен новий жених приносив дедалі більшу купу подарунків.

Я розсміявся, поглянувши на місяць та зорі, повернувся до свого житла, де зберігалося все моє багатство. Багато ж ходок довелося мені зробити, поки моя купа не стала на п'ять пальців вищою за купу Яш-Нуша! Чого там тільки не було: і висушена на сонці та прокопчена риба, і сорок шкур тюленя, і десять шкур ведмедів, яких я вполював весною, коли вони вийшли з барлога... А ще там було намисто та ковдри з червоного матеріалу, які я виміняв у людей, що жили на сході, і які ті люди виміняли, у свою чергу, у людей, що жили ще далі на сході. Поглянувши на купу подарунків Яш-Нуша, я розсміявся; бо я був вождем на Акатані і мав багатство більше за багатство інших молодиків, а мої предки були знаними людьми, які дали нам

закони і які назавжди залишили свої імена у пам'яті та на вустах моїх земляків.

Тож коли настав ранок, я вийшов на берег і став скося поглядати на будинок матері Унги. Але мої подарунки і досі стояли неторканими. Я здивувався, бо такого ще ніхто нікому не дарував. Тієї ж ночі я додав до купи нові подарунки, а серед них — новий каяк з прекрасно видублених шкур, якому ще не доводилося побувати в морі. Але настав новий день, а купа і досі стояла неторканою, викликаючи глузливий сміх у всіх тамтешніх чоловіків. Матір Унги виявилася хитрою та підступною, і мене охопила лють через те приниження, що я його зазнав. Тому тієї ночі купа перетворилася на справжнісіньку гору: я додав до неї свій ум'як, який був вартий двадцяти каяків. І наступного ранку купа подарунків зникла.

Я став готуватися до весілля; приїхали навіть люди зі сходу, щоб зробити нам весільні подарунки, що звуться «потлач», і щоб добряче попоїсти на гулянні. Унга була старшою за мене на чотири сонця — так ми рахуємо роки. Я ж був лише юнаком; втім, я був вождем і сином вождя, тому різниця у віці не мала значення.

Але раптом на океанському обрії з'явився вітрильник, який ставав дедалі більшим з кожним подихом вітру. З дренажних труб пошкодженого вітрильника стікала вода, а матроси старалися щосили, відкачуючи насосами воду. На носі корабля стояв велетень-чоловік і громовим голосом давав команди, слідкуючи за глибиною затоки. Його очі були блідо-блакитні, як морська вода, а голову він мав, як у морського лева. Волосся його було жовте, як південні хлібні злаки або як линви, що їх плетуть матроси.

Раніше нам часто доводилося бачити кораблі здалеку, але цей підійшов до берега Акатана вперше. Весільне гуляння перервалося, жінки та діти повтікали додому, а чоловіки повитягували луки та списи і стали чекати на непроханих гостей. Але коли форштевень вітрильника вперся у берег, чужинці не звернули на нас ніякої уваги, бо були дуже зайняті своїми справами. Коли припливна вода пішла, вони нахилили шхуну і залатали велику пробоїну в її днищі. Потроху гості повиповзали зі схованок, і весілля продовжилося.

Коли почався приплив, морські мандрівники витягли шхуну якірними канатами на глибину і тільки тоді підійшли

до нас. Вони принесли подарунки і поводитися приязно. Тому я надав їм місця серед гостей і щиросердно зробив подарунки на пам'ять — як і решті присутніх. Зрештою, це ж був день мого весілля, а я як-не-як — вождь усього Акатана. І отой, що з гривою, як у морського лева, теж прийшов. Він був такий високий та дужий, що здавалося, наче земля дрижить у нього під ногами. Склавши руки, він часто й безцеремонно поглядав на Унгу і залишався в гостях, аж поки не сіло сонце, а на небі не з'явилися зорі. Потім він повернувся на свій корабель. Я ж узяв Унгу за руку і повів її до себе додому. Всі співали, реготали, а жінки хтиво жартували — як і водиться в таких випадках. Але нам з Унгою було байдуже. Потім усі порозходилися, і ми залишилися самі.

Але не встиг улягтися шум гуляння, як двері розчинилися й увійшов вождь отих морських волоцюг. Із собою він приніс якісь темні пляшки, з яких ми пили — і нам стало весело. Розумієте, я ж був лише юнаком і все своє коротке життя прожив на краєчку землі. Тому по моїх жилах як вогонь розлився, а серце моє стало легким та безтурботним, як піна, яку зриває вітер з вершечка хвилі. Унга ж, широко розплющивши очі, принишкла на шкурах у кутку, явно перелякавшись. І той, що з гривою, як у лева, дивився на неї довго і безцеремонно. Трохи згодом прийшли його люди, принесли купи подарунків і склали їх переді мною. У всьому Акатані не було такого багатства. Там були рушниці, великі й маленькі, порох, кулі та набої. А ще там були блискучі ножі та сокири, всілякі хитрі інструменти та речі, які мені раніше ніколи не доводилося бачити. Здоровань показав мені знаком, що то все — моє, а я подумав, що то він од щедрості та великодушності, але потім він дав мені зрозуміти, що навзамін хоче, щоб Унга пішла з ним на корабель. Уявляєте? Щоб Унга пішла з ним на корабель. У мені раптом спалахнула гаряча кров моїх предків, і я хотів був проткнути нахабу своїм списом, але спиртне із пляшки забрало силу з моїх рук, а велетень схопив мене за шию і гепнув головою об стінку. І я враз ослаб, як мала дитина, а ноги мої підгиналися і не тримали мене. Унга заверещала, хапаючись руками за все, що було в хаті, коли він потягнув її до дверей. Потім загарбник підхопив її на руки, а вона скубла його

за жовту гриву, але він лише сміявся голосом, схожим на гарчання збудженого тюленя.

Я виповз на берег і став кликати людей на підмогу, але вони поховалися з переляку. Тільки Яш-Нуш виявився справжнім чоловіком, але вони тріснули його веслом по голові; він упав обличчям у пісок і не ворухнувся. І, напнувши вітрила та весело виспівуючи, загарбники відпливли геть з попутним вітром.

Люди казали, що це добре, бо не буде більше крові й ворожнечі на Акатані. Я ж, не кажучи ні слова, дочекався повного місяця, а потім завантажив свій каяк рибою та салом і подався на схід. Я бачив багато островів і багато людей. Я, хто жив на краєчку землі, побачив, що світ дуже великий. Я розмовляв жестами, але ніхто і ніде не бачив ні шхуни, ні чоловіка, схожого на морського лева. При цьому вони завжди показували на схід. Мені доводилося спати в дивних місцях, їсти дивну їжу і зустрічати дивних людей. Багато хто з них сміявся, вважаючи мене несповна розуму; але часто старики роздивлялися моє обличчя проти світла і благословляли мене, а очі жінок ставали ніжними і мрійливими, коли вони, у свою чергу, розпитували мене про дивний корабель, про Унгу та моряків.

Ось таким чином, через бурі та шторми, потрапив я на Уналашку. Там було дві шхуни, але тієї, що я шукав, серед них не було. Тож я подався на схід, а світ ставав дедалі більшим, хоча ні на острові Унамок, ні на островах Кадьяк та Атоньяк ніхто про вітрильник нічого не чув. Одного разу потрапив я на скелястий острів, де люди видовбували в горі великі діри. Там була шхуна, але знову не та, яку я розшукував. Чоловіки вантажили на неї викопане ними каміння. Це виглядало по-дитячому нерозумним, бо ж увесь світ зроблений із каміння; але вони нагодували мене і влаштували на роботу. Коли шхуну добряче навантажили і вона вже мала належну осадку, капітан дав мені грошей і сказав, що я вільний. Я спитав, куди попрямує шхуна, і він показав, що на південь. Я знаками пояснив йому, що хотів би податися на південь разом із ним. Той спочатку розсміявся, але йому бракувало матросів, тому він все ж узяв мене на підмогу. І я навчився морських виразів, навчився тягнути на канаті, рифити вітрила при раптових шквалах і стояти стерновим на штурвалі. Мені неважко

було набувати цих знань та навичок, бо кров предків, що текла в моїх жилах, була кров'ю мореплавця.

Мені здавалося, що коли я опинюся серед людей його покликання, то швидше знайду свого кривдника. Коли одного дня на обрії замріяла земля і ми нарешті увійшли до порту, я нарахував там шхун не менше, аніж я мав пальців на руках. Але судна, що стояли біля пірсів, розтягнулися на милі, їх там було як оселедців у бочці. І коли я пішов до них розпитувати про чоловіка, схожого на морського лева, то моряки сміялися і відповідали мовами різних народів. Виявилось, що припливли туди люди з усього світу.

І я подався до міста і ходив, придивляючись до обличчя кожного чоловіка, якого зустрів. Але їх було так багато — як лососів під час нересту, — що неможливо було навіть порахувати. Міський шум гнітив мене так, що несила було терпіти, а від навколишньої метушні замакітрилася голова. Але я все шукав і шукав; я йшов через краї, де люди співали, втішаючись теплому сонцю, де на широких рівнинах досягав багатий врожай, де було багато величезних міст, що повнилися чоловіками, котрі жили, як жінки. На їхніх устах були неправдиві слова, а серця були чорні від жаги золота. А тим часом мій народ в Акатані полював, ловив рибу і втішався з думки, що світ — маленький.

Але завжди зі мною був той погляд, що мені його подарувала Унга, коли ми поверталися з рибалки, і я не сумнівався, що все одно настане час, коли я її знайду. Вона йшла тихими долинами у вечірніх сутінках або вела мене соковитими полями, мокрими від ранкової роси, а в очах її світилася надія, яку тільки Унга й могла мені дати.

І пройшов я крізь тисячі міст. Одні люди в них були доброзичливі і годували мене, другі з мене сміялися, треті — лаяли; але я тримав язика за зубами і ходив чужими шляхами та бачив чужі краєвиди. Інколи мені, вождю й сину вождя, доводилося гнути спину на людей, лихих на язик та бездушних, наче камінь, людей, які витискали золото з поту і горя своїх собратів. Та ні слова не мовив я про свій пошук, поки не повернувся до моря, як інстинктивно повертається тюлень на своє лігвище. Але то вже був інший порт в іншій країні, що лежала на півночі. І там, нарешті, почув я смутні байки про рудоволосого морського волоцюгу і дізнався, що він полює на тюленів і що навіть зараз він десь у відкритому морі.

Тож найнявся я на тюленячу шхуну разом з ліниви-ми сивашами та й подався по його невидимому сліду на північ, де полювання було якраз у розпалі. Ми провели в океані кілька довгих виснажливих місяців. Я розмовляв з багатьма моряками, чув від них багато про дикі витівки того шуканого мною велетня, але жодного разу не дове-лося мені зустрітися з ним у морі. Ми подалися далі на північ, аж до Прибиловських островів, і убивали тюленів десятками прямо на березі, потім зтягували їхні ще теплі тіла на шхуну; з дренажних жолобів стікали кров та жир, а на палубі неможливо було стояти. Потім за нами погнався якийсь пароплав і обстріляв нас із гармат. Але ми підняли вітрила і кинулися навтьоки. Шхуна йшла так швидко, що хвилі перекочувалися через палубу і вимили її дочиста, а через деякий час нас оповив густий туман, що і сховав від переслідувачів.

Кажуть, що саме в той час, коли ми, не тямлячи себе від страху, тікали від погоні, рудоволосий морський во-лоцюга підійшов до Прибиловських островів, увірвався на фабрику, і поки одна частина його людей тримала під прицілом службовців компанії, друга завантажила на його корабель десять тисяч сирих шкур, поцупивши їх із со-лярні. Я недаремно вжив слово «кажуть», але я вірив цим розповідям, бо добре пізнав на собі вдачу цього волоцюги. До того ж усе узбережжя північних морів, хоч би де я з'являвся, гомоніло про його шалену сміливість. Дійшло до того, що три країни вислали проти нього свої кораблі. А ще я чув розповіді про Унгу, бо капітани співали їй хвалу, а вона була завжди з рудоволосим гігантом. Розповідали, що вона перейняла звичаї його собратів і почувалася з того щасливою. Але все одно я добре знав: у глибині душі вона завжди тужила за своїм народом та жовтою смугою берега в Акатані.

Минуло багато часу, і я знову опинився в порту біля безкрайого моря. Там я дізнався, що рудоволосий подався через увесь великий океан полювати тюленів на схід від теплої країни, що лежить на південь від російських морів. І я, ставши на той час досвідченим моряком, найнявся на корабель з білими людьми і вирушив слідком за ним полювати тюленів. Біля узбережжя тієї нової землі було мало суден; узрівши тюленячу зграю, ми повиснули у неї на хвості і гнали на північ, переслідуючи впродовж

усієї весни того року. А коли у самок з'явилися тюленята і тварини повернули до російських берегів, наші люди перелякалися і стали ремствувати. Був сильний туман, і кожного дня хтось гинув на човнах. Нарешті люди взагалі відмовилися працювати, і капітан повернув судно назад. Але ж я знав, що рудоволосий морський волоцюга нічого не боїться і тому буде переслідувати тюленячу зграю аж до російських островів, куди мало хто наважувався ходити. Тож пізно вночі, коли дозорний задрімав, я поцупив човен і поплив сам до тієї теплої землі. І я подався на південь, і зустрів у бухті Едо чоловіків — несамовитих і безстрашних. Дівчата-гейші з місцевості Йошивара були маленькі на зріст, світлошкірі, як сталь, і вродливі, але я не мав часу зупинятися, бо знав, що Унга в цей час десь гоїдається на хвилях біля північного лежбища тюленів.

У бухті Едо зібралися чоловіки з усього світу, вони були страшеними відчайдухами і ходили під японськими прапорами. З ними я і подався до багатих на тюленів берегів острова Копер Айленд, де наші солярні незабаром були битком набиті шкурами. І в тому тихому морі ми не зустрічали нікого, поки не зібралися вертати назад. Аж раптом одного дня, коли сильний вітер розігнав туман, з його кромки вигулькнула шхуна і ледь не наскочила на нас; за нею слід у слід гнався російський військовий корабель, випускаючи клуби диму зі своїх труб. Ми кинулися навтьоки з першим же поривом вітру, але шхуна продовжувала насідати, підбираючись дедалі ближче і долаючи три фути при наших двох. А на її кормовій надбудові стояв чоловік з гривою морського лева. Він стискав поручні і від повноти почуттів гучно сміявся, явно радіючи такій пригоді. Унга теж була з ним — я встиг придивитися й упізнати її, але невдовзі рудоволосий відіслав її в трюм, коли заговорили гармати російського корабля. Невдовзі їхня шхуна, долаючи три фути при наших двох, обійшла нас, і тепер ми бачили, як при кожному стрибку на хвилях оголялося її позеленіле стерно. Вхопившись за штурвал, я несамовито лаявся, підставляючи спину російським гарматам. Рудоволосий навмисне обігнав нас, щоб нас підставити, а самому — втекти. Скінчилося все тим, що нам позбивали щогли, і нас понесло вітром, як поранену чайку. А рудий разом з Унгою гайнув за обрій — тільки його й бачили.

Що ми могли вдіяти? Свіжі шкури свідчили самі за себе. Тож нас під конвоєм доправили до російського порту, звідки потім послали на соляні копальні. Дехто з наших людей помер, а дехто — вижив...

Наас відкинув з плечей ковдру, відкривши вузлувату понівечену плоть з видимими слідами від батога. Прінс швидко накинув ковдру, бо бачити все це було не надто приємно.

— Ми пробули там виснажливо довго. Інколи дехто тікав на південь, але їх завжди ловили і повертали назад. Нарешті ті з нас, хто відплив свого часу з бухти Едо, роззброїли вночі вартових і подалися на північ. Земля там буда неозора, з долинами, просяклими водою, та безкраїми лісами. Потім настали холоди, випало багато снігу, і ніхто не знав, що робити. Багато місяців брели ми крізь безкраї ліси. Я погано пам'ятаю той час, бо було дуже важко, їжі було обмаль, і багато хто, лігши спати, засинав назавжди. Коли ж ми, нарешті, дісталися холодного моря, нас залишилося тільки троє. Один із нас був капітаном і добре знався на розташуванні великих земель. Він знав також, що десь має бути місце, де можна по льоду перейти з однієї великої землі на іншу. І він повів нас туди. Скільки ми йшли — не знаю, але дуже довго. Йшли, поки нас не залишилося двоє. Коли ми дійшли до того місця, то застали п'ятьох незнайомців, які там мешкали. У них були собаки, шкури, а у нас не було нічого. Ми билися з ними в снігу, поки вони всі не загинули. Капітан загинув теж, а собаки та шкури дісталися мені. Тож я пішов по кризі, але вона була не суцільною, і одного разу я потрапив на крижину і дрейфував, аж поки сильний вітер із заходу не прибав мене до берега. Потім були затока Головіна, Пастилік і священик. А потім — на південь, до теплих країв, де я раніше ніколи не бував.

Море вже не було таким багатим на поживу, як раніше, і полювання на тюленів стало справою малоприбутковою й небезпечною. Мисливські флотилії порозпорошувалися, і ніхто з капітанів більше не чув про тих, кого я шукав. Тому я покинув океан, який ніколи не втихає, і вирушив до суходолу, де будинки, дерева та гори завжди стоять в одному місці і нікуди не переміщуються. Я багато подорожував, багато чого навчився — навіть навчився з книг

читання й писання. Добре, що я це зробив, бо я був певен, що Унга теж цього навчилася, тож коли настане слухний час... ну, ви розумієте — коли настане слухний час...

Тож я дрейфував, як ота рибка зі схожим на вітрило великим плавником: я міг рухатися за вітром, але не міг керувати напрямом свого руху. Але мої очі та вуха завжди були насторожі. Я намагався частіше бувати серед людей, які подорожують, бо знав, що хтось із них неодмінно бачив і запам'ятав розшукуваних. Нарешті прийшов один чоловік, який щойно побував у горах, і приніс із собою шматочки породи, у якій самородки золота були великими, як горошини. І цей чоловік знав розшукуваних, і не тільки знав, а й бачив їх і з ними розмовляв. Сказав, що вони розбагатіли і живуть тепер у тому місці, де золото видобувають з-під землі.

Виявилося, що воно розташоване дуже далеко, в дикій місцевості. З часом я дістався до табору в ущелині, де люди працювали день і ніч, світа білого не бачачи. Але я вирішив, що час іще не настав. І натомість почав дослухатися, що кажуть люди. Казали, що рудоволосий поїхав — разом із Унгою — до Англії, для того щоб зорганізувати людей з великими грошима і утворити компанії. Бачив будинок, де вони мешкали. Він був більше схожий на палац, які трапляються в країнах Старого світу. Уночі я прокрався крізь вікно всередину, щоб подивитися, які умови він для неї створив. Я ходив з кімнати до кімнати і думав, що, мабуть, так живуть королі та королеви — таким гарним усе було там. Усі розповідали, що рудий поводився з нею, як з королевою, і багато хто дивувався — якого ж вона роду, бо в її жилах текла не тільки індіанська кров. Вона відрізнялася від жінок з Акатану, тому ніхто не знав, хто вона і звідки взялася. Так, вона була королевою, але ж і я був вождем і сином вождя. До того ж я заплатив за неї захмарну ціну шкурами, човнами та бусами.

Але навіщо стільки зайвих слів? Я був моряком і добре знався на мореплаванні. І тому подався до Англії, а потім — до інших країн. Інколи я чув про них усні оповідки, інколи читав про них у газетах, але ніколи не міг натрапити на них, бо були вони багаті і тому подорожували швидко, а ж не міг їх догнати, бо був людиною бідною. Потім у них трапилося лихо, і все їхнє багатство щезло як дим. У ті дні цією новиною повнилися газети, але опісля все

стихло, і я дізнався, що вони повернулися до тих місць, де із землі можна було добути чимало золота. Розорившись, вони випали зі світських новин, тому мені довелося розшукувати їхні ледь помітні сліди, блукаючи від табору до табору — аж на північ до місцевості Кутене. Одні казали, що ось вони щойно були, але вже кудись поїхали, інші ж переконували мене, що рудий та Унга подалися на Юкон. І я їздив туди, і я їздив сюди, перебираючись з місця на місце. Інколи мені здавалося, що скоро мені набридне вештатися по світу, який ставав неможливо великим. Якось у Кутене мені довелося подорожувати довгою стежиною з одним метисом з Північного Заходу, який не придумав нічого кращого, як померти, коли у нас стало обмаль їжі. Коли цей метис відчув, що настає його смертний час, він віддав мені мапу із секретною позначкою місця, де, як він клявся, було повно золота.

Невдовзі увесь світ посунув натовпом на північ. Я був людиною бідною і тому найнявся погоничем собак. Решту ви знаєте. Я зустрів його та її у Доусоні. Вона не впізнала мене, бо коли ми розлучилися, я був усього лише юнак, а вона прожила сповнене подій життя, і тому їй ніколи було згадувати про того хлопця, який заплатив колись за неї неймовірну ціну.

А далі? Далі ти викупив мене з моєї служби, і я повернувся в Доусон, щоб схилити життя у свій бік. Я ждав довго, дуже довго, і тепер, коли рудоволосий був у мене в руках, не став квапитися. Тепер я вирішив усе влаштувати по-своєму. Бо я прочитав, як книгу, усе своє життя, пригадав усі свої поневіряння, голод і холод в безкраїх лісах біля російських морів. Як ви вже знаєте, я повів його на схід — його та Унгу — на схід, куди багато людей пішло, та мало хто повернувся. Я повів їх до того місця, де лежать скелети та прокляття людей, а також золото, яким їм так і не довелося скористатися.

Шлях був довгий, а стежина невтоптана. Собак у нас було чимало, їли вони багато, а сани могли нам служити тільки до початку весни. Ми мусили повернутися раніше, ніж на річці скресне крига. Тому то тут, то там ми ховали в потайному місці запаси провізії, щоб полегшали сани і щоб не потерпати від голоду на зворотному шляху. У Мак-Квесчені ми зустріли трьох чоловіків і зробили там заначку провізії; а ще зробили ми заначку в Майо, де

був мисливський табір у якому жили з десяток чоловіків з містечка Пеллі, які прийшли з півдня, перетнувши гірський кряж. Після цього ми пішли далі на схід і вже не бачили жодної живої душі — лише замерзлу річку, непорушний ліс та Білу Безмовність Півночі. Як я вже казав, шлях був довгий, а стежина — невтоптана. Тяжко долаючи шлях, ми за день могли пройти не більше восьми миль, ну, може, десяти, а вночі спали як убиті. І жодного разу не прийшло їм у голову, що я і є той Наас, вождь Акатану, вершитель справедливості.

Наші заначки провізії ставали дедалі меншими, і вночі було зовсім неважко повернутися на протоптану колію і переховати їх в інше місце — нехай потім думають, що харчі украли злодійкуваті росомахи. Крім того, траплялися такі місця побіля берега ріки, де негамовна вода підмила кригу. Зовні начебто все гаразд, а під низом — порожнеча. В одному з таких місць сани, якими я керував, провалилися під лід разом із собаками. Але для нього та для Унги то було як неприємна несподіванка — не більше. А на тих санях було багато харчів, і тягнули їх найсильніші собаки. Втім, рудоволосий лише розсміявся, бо він був сильний і сповнений життя. Він став давати решті собак мало харчів, а потім почав відрізати їх від упряжі і одного за одним згодувати їхнім собратам. Ми будемо повертатися додому необтяженими, сказав він. Мандруватимемо від заначки до заначки без собак та саней. І це було правдою, бо харчів залишалося вкрай обмаль, а останній собака помер у ту ніч, коли ми дісталися, нарешті, до золота, скелетів та прокляття людей.

Мапа дійсно казала правду, але щоб потрапити на те місце, що було в самісінькому серці величезних гір, нам довелося вирубувати східці в крижаній поверхні вододілу. Ми вдивлялися вниз, шукаючи долину, але там не було ніякої долини: скрізь простирався сніг, рівний, як прерія, а довкола нас на фоні зоряного неба бовваніли вершечки велетенських гір. І раптом посеред тієї рівнини земна твердь і сніг скінчилися і перед нами розверзлося провалля, яке, здавалося, сягало аж самісінького центру землі. Якби не були ми мореплавцями, то наші голови неодмінно б замакітрилися від такої картини. Але ми, мов так і треба, стали на краєчку запаморочливого урвища і почали вдивлятися вниз, міркуючи, як краще спуститися. З одного

боку — і лише з одного боку — стіна була не прямовисною, а крутосхилою — як палуба судна в сильний шторм. Не знаю, чому стіна мала таку форму, але саме так воно й було. «Схоже на вхід до пекла, — сказав він. — Спускаймося». І ми почали спускатися.

А на дні ущелини ми знайшли халупу, збудовану якимось чоловіком, котрий поскидав дерев'яні колоди згори. То була дуже стара халупа, бо в різні часи в ній померло поодинці кілька чоловіків, а на шматках березової кори вони позалишали свої останні слова і свої прокляття. Один з них помер від цинги; другого обікрав його ж напарник, котрий поцупив останній порох та харчі і нишком утік; третього розтерзав білолобий ведмідь гризлі; четвертий ніяк не міг уполювати дичину і помер з голоду — і так далі. І всі ці люди навіть думати не хотіли про те, щоб полишити золото, і так і померли при ньому з тієї чи іншої причини. А нікчемне і нічого не варте золото, яке вони примудрилися назбирати, чарівним жовтим килимом устигало підлогу халупи — як уві сні.

Але той чоловік, якого я завів так далеко, мав міцні нерви і ясну голову. «У нас обмаль їжі, — сказав він. — Тому ми просто подивимося — звідки це золото і скільки його тут. А потім швидко подамося назад, поки воно не затьмарило нам очі і не вплинуло на наш здоровий глузд. А опісля ми, взявши більше провіанту, цим же самим шляхом повернемося назад і заберемо все золото, що тут є». — І ми пішли поглянути на велетенську золотоносну жилу, яка прорізала стіну западини, як те й бува зі справжньою жилою. Ми обміряли її, простежили її напрямок зверху донизу, а потім застовпили цю ділянку і зробили помітки на деревах, що це — наша власність. А опісля ми, з тремтливими від недоїдання колінами, з нудотою в животах і серцями, що підкочувалися до горлянок, ми востаннє видряпалися на велетенську стіну і пустилися в зворотну путь.

На останньому відрізку ми тягнули Унгу — він спереду, а я — ззаду, часто падали, але все ж таки дісталися до тайника з провіантом. Але — що це? Харчів там не було. Я добре це придумав, бо рудоволосий відразу ж почав винуватити росамах та клясти їх останніми словами, згадуючи всіх своїх богів. Але Унга була хороброю жінкою. Вона лише посміхнулася і взяла його за руку, а я відвернувся, не в силах стриматися. «Спочинемо біля вогнища до ранку, — ска-

зала вона, — а потім наберемося сил з наших мокасинів». Тож ми пообрізали верхи наших мокасинів і майже цілу ніч варили їх, щоб можна було жувати і ковтати. А вранці обговорили свої шанси вижити. До наступного тайника треба було йти п'ять днів, і це було нам не до снаги. Ми мусили вполювати якусь дичину.

— Ми підемо вперед — полювати, — сказав він.

— Так, — погодився я, — підемо вперед і щось уполюємо.

Він вирішив також, що Унга тим часом залишиться біля вогню набиратися сил. І ми пішли вперед. Він — шукати лосів, а я — до харчів, які переховав. Але я від'їв мало, щоб вони не бачили, що я набрався сили. Коли ми брели до табору, рудоволосий кілька разів упав. Я теж прикинувся, що страшенно ослаб, і для переконливості ще й перечіплявся через снігоступи так, наче кожен мій наступний крок міг стати останнім. А ввечері ми набиралися сил, жуючи мокасини.

Він був великим і сильним чоловіком. Його душа до останнього тримала його тіло. Він ніколи не ремствував, хіба що тільки співчуваючи Унзі. Наступного дня я знову пішов за ним, щоб не пропустити моменту його смерті. Він часто лягав перепочити. Тієї ночі він ледь не помер, але вранці вилаявся і знову пішов полювати. Він був наче п'яний. Багато разів я обертаяся в його бік, гадаючи, що він уже облишив боротися за життя, але він був сильний силою сильних, душа його була душею велетня, і вона рухала його тіло протягом усього безконечного дня. Йому таки вдалося вистрелити двох білих куріпок, але він не став їх їсти. Йому не потрібен був вогонь, бо він міг з'їсти птахів сирими; це означало порятунок від смерті, але всі його думки були про Унгу, і тому він повернув до табору. Він уже не йшов, а повз по снігу на руках та колінах. Я підійшов до нього і побачив смерть у його очах. Але навіть у ту хвилину було ще не пізно пожитися куріпкою. Відкинувши вбік гвинтівку, він ніс свою здобич у зубах, як той собака. А я йшов біля нього — на весь зріст. Коли ж він лягав відпочити, то мовчки дивувався, чому це я такий дужий, що навіть можу йти. Я бачив це по його очах, бо йому вже було несила розмовляти; а коли його губи ворухилися, то з них не злітало ані звука. Я вже казав, що він був великим сильним чоловіком, і серце моє промовляло

про співчуття. Але я знову прочитав книгу свого життя і пригадав голод і холод безкраїх лісів біля російських морів. До того ж Унга була моєю, бо я заплатив за неї захмарну ціну — шкури, човни та буси.

Отак і рухалися ми крізь білий ліс, а тиша висіла над нами, наче вологий морський туман. І повсюдно в навколишньому повітрі шугали примари минулого; і побачив я жовтий берег Акатану, і наші каяки, що навперегін поверталися з рибалки додому, і наші житла на краєчку лісу. І були там люди, які дали нам закони і проголосили себе вождями, люди, чия кров текла в моїх жилах і з чиею кров'ю мав я породичатися, побравшись з Унгою. А ще там був Яш-Нуш. Він ішов поруч зі мною, з піском на мокрому волоссі. У руці він і досі тримав списа, як тоді, коли впав після удару по голові. І зрозумів я, що час настав, і побачив надію в очах Унги.

Отак, кажу, і рухалися ми крізь ліс, поки дим вогнища не потрапив у наші ніздрі. І я схилився над ним і вирвав куріпку з його зубів. Він перекинувся на бік перепочити. В очах його зростало здивування моєю живучістю, а рука його вже тягнулася до ножа на стегні. Але я забрав ножа й посміхнувся, дивлячись зблизька йому прямо у вічі. Та навіть тоді він нічого не второпав. Тож довелося мені зображати, як я п'ю спиртне з отих темних пляшок, як складаю на снігу купу подарунків, тобто знову пережити те, що довелося пережити мені в ту ніч, коли я одружився. Ані слова я не вимовив, та рудоволосий все зрозумів. Але зовсім не злякався. На його губах з'явилася презирлива посмішка, в очах — холодна ненависть. Здавалося, що моя розповідь додала йому сил. До табору було вже недалеко, але сніг був глибокий, і тому рудоволосий повз дуже повільно. Одного разу він лежав, відпочиваючи, так довго, що я підійшов до нього, перевернув на спину і заглянув у вічі. І побачив, що в них проглядало то життя, то смерть. Коли ж я відпустив його, він знову відчайдушно поповз уперед. Отак ми і добралися до вогнища. Унга відразу ж опинилася біля нього. Його вуста беззвучно заворушилися, і він показав на мене рукою, щоб вона могла зрозуміти. А після цього він непорушно лежав у снігу — дуже довго. Він і досі там лежить.

Я не мовив ані слова, поки не зварив куріпку. Потім звернувся до Унги її рідною мовою, яку вона не чула вже

багато років. Вона аж здригнулася, випрямилася і, широко розкривши від здивування очі, спитала, хто я і де навчився так розмовляти.

— Мене звать Наас, — відповів я.

— Ти? Це — ти?! — спитала вона. І підповзла ближче, щоб краще роздивитися.

— Так, — відказав я. — Це я — Наас, вождь Акатану, останній потомок, так само як і ти.

І вона розсміялася. Багато я чув і бачив, але ніколи не хотів би я знову почути такий сміх. Тут, посеред Білої Безмовності, наодинці зі смертю та цією жінкою, що сміялася, я відчув холодний страх у своєму серці.

— Ходімо зі мною! — сказав я, бо мені здалося, що вона завагалася. — Поїж і ходімо. Звідси до Акатану дуже далеко.

Але вона зарилася обличчям у його руду гриву і сміялася так, що мені здалося, наче небо не витримає і впаде нам на голови. Так, я не сумнівався, що вона буде сама не своя від радості, коли впізнає мене, і їй закортить повернутися до спогадів минувшини, але щось надто дивною виглядала ця радість.

— Ходімо! — вигукнув я, хапаючи її за безсилу руку. — Шлях довгий і темний. Поспішаймо!

— Куди? — спитала вона, перервавши свої химерні веселощі і випрямляючись.

— До Акатану, — відповів я, сподіваючись побачити, як із цими словами просвітліє її обличчя. Але натомість воно стало таким самим, як і його обличчя: губи її скривилися в презирливій посмішці, а в очах блиснула холодна лютя.

— Так, — відповіла Унга. — Ми повернемося — рука в руку — до Акатану. Ти і я. І заживемо в брудній халупі, і їстимемо рибу та сало. А ще ми плодитимемо дітей, дітей, якими пишатимемося все життя. Ми забудемо про навколишній світ і будемо такими щасливими-щасливими! Прекрасно, просто прекрасно. Ходімо! Мерщій повертаймося до Акатану!

З цими словами вона провела рукою по його рудій гриві і посміхнулася. Не сподобалася мені та посмішка. А в очах її не було надії.

Я сидів і тихо дивувався незбагненності цієї жінки. Мені пригадалася та ніч, коли він силою забирав її від

мене, а вона пручалася, верещала і смикала його за волосся. Тепер же вона ніжно перебирає це волосся пальцями і нікуди не хоче йти. Але я знову пригадав заплачену за неї захмарну ціну і довгі роки чекання. І я вхопив Унгу, притиснув до себе і потягнув геть — як і він у ту пам'ятну ніч. А вона, як і тієї ночі, пручалася і дряпалася, як та кішка, що захищає свій виводок. Коли вогнище опинилося між нами та рудоволосим чоловіком, я відпустив її, і вона сіла і стала слухати. І я розповів про все, що пролягло між нами, про все, що трапилося зі мною в чужих морях та чужих краях. Я розказав їй про свій виснажливий пошук, про голодні роки та про надію зустрінути її, бо вона була моєю від самого початку. Так, я все їй розповів, навіть про те, що трапилося межі мною та рудоволосим чоловіком і того дня, і раніше. І коли я промовляв, я бачив, що в очах її росте надія — велика і яскрава, як вранішнє сонце. У її очах я прочитав співчуття та жіночу ніжність, побачив у них любов, серце і душу Унги. І знову став юнаком, бо погляд її був поглядом тієї Унги, що бігла тоді, сміючись, через берег до будинку своєї матері. Минулися тяжкий неспокій, голод і виснажливе очікування. Час настав. Я відчув поклик її грудей. Мені захотілося зануритися в них і про все забути. Вона розкинула руки, щоб обійняти мене, і я міцно притиснувся до неї. Але раптом в очах її спалахнула ненависть, і рука її вхопилася за ніж на моєму стегні. І вона вдарила мене: р-р-аз! Потім — ще раз.

— Собако! — визвірилася Унга, штовхнувши мене в сніг. — Свинюко! — І розреготалася так, що луснула навколишня тиша, а потім повернулася до свого мерця.

Двічі вдарила мене Унга ножем, та голод забрав у неї сили, і рани виявилися не смертельними. Але все одно я вирішив теж там залишитися, щоб заплющити очі і заснути вічним сном разом із тими, чие життя перетнулося з моїм і привело мене сюди, в незвідані краї. Але на мені висів борг і не давав мені спокою.

Шлях назад був довгий, холод — жорстокий, а їжі було обмаль. Ті чоловіки, що прийшли із села Пеллі, не змогли вполювати лося, і вони спустошили мою заначку. Те ж саме зробили і оті троє білих людей; я бачив їх на зворотному шляху в їхній халупі. Вони лежали там худі і мертві. З тієї миті я не пам'ятаю, як потрапив сюди. І тут, нарешті, знайшов харчі та вогонь — багато вогню.

Закінчивши розповідь, Наас низько і якось навіть по-жадливо зігнувся над плитою. І ще довго тіні від каганця розігравали мовчазні трагедії на стіні.

— Але ж Унга?! — вигукнув Прінс, і досі перебуваючи під сильним враженням.

— А що Унга? Їсти куріпку вона не стала. Лягла на померлого, обхопивши його руками, і занурила обличчя в його руду гриву. Я підгорнув до неї вогнище, щоб вона не мерзла, але вона переповзла на інший бік. Я і там розвів вогнище; але їжі було обмаль і їсти вона не бажала. Отак вони і досі там лежать, у снігу.

— А ти? — спитав Малюк.

— Я? Не знаю. Акатан — малий, тому мені не надто хочеться повертатися туди і знову жити на краю світу. Та й для чого жити? Мабуть, подамся до Костянтина — нехай закує мене в кайдани. Або повісить на шматку мотузки. Ото вже відпочину, забувшись вічним сном! Хоча — ні, не знаю, щось не хочеться.

— Але ж, Малюче, це — вбивство! — запротестував Прінс.

— Замовкни! — гримнув на нього Малюк. — Є речі надто великі і неосяжні для нашої повсякденної мудрості та для нашого розуміння справедливості. Ми не знаємо, де тут правда, а де — кривда, тому не нам судити.

Наас ще більше схилився над пічкою. У хижці запанувала значуща тиша, а перед очима чоловіків замиготіли численні видіння, навіяні почутим.

ЗАКОН ЖИТТЯ

Старий Коскуш став жадібно прислухатися. Його зір уже давно померкнув, але слух і досі залишався гострим, і тому найслабший звук долітав до його жевріючої свідомості, яка й досі не вгасала під його зморщеним лобом, але більше не могла споглядати навколишній світ. Ага! То Сіт-кум-то-ха верескливо шпетить собак, заганяючи їх ляпасами в упряж. Сіт-кум-то-ха — донька його доньки, але вона надто заклопотана, щоб марнувати час на свого немічного діда, який сидить собі в снігу, безпорадний та самотній. Треба згортати табір. Попереду — довгий шлях, а короткий день ніяк не бажає довшати. Її кличе життя та обов'язки, пов'язані з життям, а не зі смертю. А його смерть уже була не за горами.

На якусь мить ця думка вкинула старого в паніку, і він, простягнувши свою слабку тремтячу руку, намацав біля себе невеличку купку сухих дров. Переконавшись, що вони нікуди не ділися, він сховав руку в затишок своєї потертої хутряної одежини і знову став напружено вслуховуватися. Неквапливе потріскування задубілих на морозі шкур сказало йому, що виготовлений з лосини вігвам вождя розібрали, а тепер утрамбовують, утовкуючи і стискаючи, щоб надати йому придатної для перевезення форми. Вождем був його син, високий та кремезний — справжній ватажок племені і неабиякий мисливець. Поки жінки вовтузилися коло табірних манатків, він підганяв їх своїм зичним голосом. Старий Коскуш напружив слух. Цей голос він чує востаннє. Ага! Он уже розібрали і склали вігвам Джихау. А потім — вігвам Тускена. Сім, вісім, дев'ять. Залишилося, вочевидь, лише житло шамана. Та ні — вже й до нього дійшла черга. Старий почув, як закректав шаман, звалюючи свій вігвам на сани. Десь запхикала дитина, і матір заспокоїла її тихим гортан-

ним воркотінням. То — малий Ку-ті, подумав дід. Якийсь він слабкий та дратівливий. Мабуть, скоро помре. І тоді замерзлу тундру розігріють вогнищем, викопують ямку, а зверху нагромадять камінюччя, щоб захистити померлого від росомах. Утім, яка різниця? Ну протягне він ще кілька років, а там все одно помре від голоду, бо якийсь із цих років обов'язково видасться голодним. А наприкінці на всіх все одно чигає смерть — завжди невситима, голодніша за будь-кого з людей.

Що це? А-а-а, то чоловіки перев'язують ремінцями поклажу на санях. Він прислухався, бо чув усе це востаннє. Он свиснули батоги і вп'ялися в собачі спini. Як вони заскавучали! Не хочуть працювати на стежині! І ось вони рушили. Скрипнувши полоззями, сани по черзі стали від'їжджати, поки їхній звук не розчинився в навколишній тиші. Усе, поїхали. Нема. Зникли назавжди з його життя, а йому свою останню гірку годину доведеться коротати на самоті. Та ні — он скрипнув сніг під мокасинами; біля нього зупинився якийсь чоловік, і на голову Коскуша ніжно лягла його рука. Добре, що син не забув про нього. Йому пригадалися інші старики, чії сини не залишалися з ними і від'їжджали разом із племенем. Але його син лишився. І старий замріявся, полинувши спогадами в минуле, аж поки голос сина не повернув його до дійсності.

— Тобі добре? — спитав син.

— Добре, — відповів старий.

— Біля тебе — дрова, — продовжив син. — Вони жарко горітимуть. Ранок похмурий і холодний. Невдовзі піде сніг. Втім, він уже йде.

— Ага, сніг уже йде.

— Наші одноплемінники поспішають. Сани їхні важкі, а животи — пласкі він браку харчів. Шлях попереду довгий, і вони їдуть швидко. Тож я піду, гаразд?

— Гаразд. Я — наче торішній лист, що ледь тримається на гілці. Перший подих вітру — і я впаду. Голос мій — як у старої жінки. Очі мої вже нездатні показувати шлях моїм ногам, а ноги — важкі і слабкі. Я втомився. Їдь, мені тут добре.

Скоряючись долі, він схилив голову, слухаючи, як скрипить, наче скаржиться, сніг під мокасинами його сина, і знаючи, що той уже ніколи не повернеться. Потім

він похапцем намацав дрова. Вони були тим єдиним, що відділяло його від вічності, що зяяла перед ним. Добігши свого кінця, його життя вимірювалося тепер пучечками хворосту. Один за одним зникнуть вони в ненаситній пащеці вогню, і так само поступово, крок за кроком, упвзе в його тіло смерть. Коли остання хворостина віддасть своє тепло, холод почне набирати сили. Спочатку відмовлять ноги, потім — руки; і онімілість із кінцівок пошириться по всьому тілу. Голова його впаде на коліна — і він спочине. Це — дуже легко. Усі люди колись мусять померти.

Він не ремствував. Нічого не вдієш, таке є життя, а життя є справедливим. Він народився неподалік землі, неподалік землі він жив, і її закон не був для нього чимось новим. Він його добре знав. Це був закон усієї плоті. Природа немилосердна до плоті. Їй байдуже до отого конкретного створіння, що зветься індивідом. Вона більше цікавиться видами тварин і племенами людей. Це була найбільша абстракція, на яку спромігся дикий і примітивний розум Коскуша, але він твердо її засвоїв. Усе довколишнє життя було її підтвердженням. Приток життєвих сил, зелень бруньок верби, що нестримно пробивається до світла, падіння пожовклого осіннього листа — в одному цьому криється увесь сенс буття. Втім, одне завдання Природа таки дає кожному конкретному індивіду. Якщо він його не виконає, то помре. А якщо виконає — то все одно помре. Природі було байдуже — слухняних, що виконували завдання, було дуже багато. І в цьому сенсі головне значення мали не слухняні, а сама їхня слухняність, яка жила і продовжувала жити — завжди. Плем'я Коскуша було дуже древнім. Старики, яких він знав, знали стариків, які були до них. Це означало, що плем'я дійсно жило, що воно піклувалося про слухняність своїх членів — навіть у далекому й забутому минулому, чиї могили вже ніхто не пам'ятає. Але могили не мали значення. Бо смерть — то лише епізод. Люди помирали і йшли з життя, як із літнього неба зникають хмарини. Він теж був лише епізодом, і він теж зникне. Піде в небуття. А природі буде байдуже. Життю вона поставила одне завдання, дала один закон. Продовжуватися безперервно — таким було завдання життя, а смерть була його законом. Приємно дивитися

на молоду дівчину, на її пишні груди та сильне тіло, на її пружку ходу і вогонь життя в очах. Але вона ще тільки *має* виконати своє завдання. Вогонь життя в її очах посилюється, хода — пришвидшується. Вона то смілива з молодиками, то знічена і скромна; вона демонструє їм своє пристрасне бажання. І стає все гарнішою і гарнішою, аж поки якийсь мисливець, більше не в змозі стриматися, бере її до себе у вігвам, щоб вона куховарила, виконувала домашню роботу і народила йому дітей. Але з появою нащадків краса її в'яне. Руки слабнуть, ноги човгикають, зір слабшає й затуманюється. Єдина втіха для неї — це малі діти, що туляться до її змарнілих щік, сидячи біля вогню. Своє завдання вона виконала. Ще трохи — і після перших ознак неминучого голоду або перед важким і довгим переходом її залишать, так само як і його, — одну, в снігу, з купкою сухого хмизу. Таким є закон. Старий обережно поклав гілку у вогонь і продовжив свої міркування. І так — скрізь, з усіма істотами. Комарі гинуть з першим же морозом. Маленькі білочки відповзають геть і помирають. Коли заєць старіє, він стає важким і неповоротким і більше не може втекти від своїх ворогів. Навіть білолобий велетень гризлі — і той стає незграбним, підсліпуватим і дратівливим. Насамкінець він стає легкою здобиччю дзвякучих лайок. Йому пригадалося, як одного разу взимку він сам полишив свого батька на підході до Клондайку. Це сталося незадовго до появи місіонера з його розумними книжками та скринькою з медикаментами. При згадці про ту скриньку старий Коскуш ностальгійно заплямкав сухими старечими губами. З усіх ліків йому найбільше подобався «знеболювач». Але від того місіонера клопоту все одно було більше, ніж користі, бо м'яса він із собою не привіз, а апетит мав добрий, чим викликав глухе невдоволення мисливців. Але при переході через гірський хребет біля Майо він застудив легені і помер, а опісля собаки розрили носами камінюччя і гризлися за його кістки.

Підкинувши у вогонь іще одну гіллячку, Коскуш поринув глибше в минуле. Він пригадав часи Великого Голоду, коли старики з прилиплими до хребтів животами позлазилися до багаття і з їхніх вуст почали злітати спогади про ті давноминулі дні, коли Юкон три зими поспіль не

замерзав, а три літа поспіль був укритий кригою. Під час того голоду він втратив свою матір. Улітку ходу лосося не було, і плем'я стало чекати зими, коли прийдуть олені. Зима прийшла, але не прийшли олені. Ніколи не траплялося нічого подібного — навіть на пам'яті стариків. Тож олені не прийшли, зайці не плодилися, а від собак було мало толку — одна шерсть та кості. Йому було тоді сім років. І довгої полярної ночі скиглили і помирали діти, а разом з ними — жінки та старики. Менш ніж кожен десятий із племені дожив до того дня, коли весною повернулося сонце. Ото був голод!

Але пам'ятав він і часи достатку, коли вони не встигали з'їдати м'ясо і воно псувалося; коли собаки ставали товстими і непридатними через переїдання. У ті часи дичина вільно розгулювала довкола, а вони лінувалися на неї полювати, жінки були плодючими, а вігвами повнилися малими хлопцями та дівчатами. Саме тоді чоловіки, наче сказившись із жиру, знову бралися за стару ворожнечу. Вони долали гірський вододіл, щоб зчепитися з місцевими племенами, а також ходили на захід, щоб посидіти біля згаслих вогнищ тананів. Йому пригадалося, як він, ще будучи малим хлопцем, спостерігав у часи достатку, як вовки завалили лося. Цінь-ха лежав разом з ним у снігу і теж спостерігав. Це той Цінь-ха, який згодом став вправним мисливцем і який, врешті-решт, провалився в порожнину на Юконі. Місяць по тому вони знайшли його: проповзши половину шляху, він так і загинув, примерзнувши до криги.

Ага, про лося і вовків. Цінь-ха і він пішли того дня гратися в мисливців, наслідуючи своїх батьків. На березі струмка вони помітили свіжі сліди лося, а поруч — численні сліди вовків. «Це — старий лось, — сказав Цінь-ха, який добре знався на читанні слідів. — Старий лось, який відстав від свого стада. Вовки відсікли його від собратів і тепер не полишать його». Так воно й було. То був вовчий закон. Удень і вночі, без перепочинку, хапаючи його за задні ноги й клацаючи зубами перед носом, вони переслідуватимуть лося до самого кінця. Серця хлопців закалатали від передчуття кривавої сцени. Ото буде видовище!

Згоряючи від нетерпіння, вони хутко пішли по слідах, і навіть він, Коскуш, при всій своїй недосвідченості, міг

іти по них із заплющеними очима — настільки широкими були ті сліди. Вони не відставали від вовків та лося, на кожному кроці читаючи свіжі знаки похмурої трагедії. Ось вони вийшли на те місце, де лось вирішив дати вовкам бій. У кожному напрямку сніг був витоптаний і переритий на довжину трьох дорослих чоловіків. Посередині виднілися глибокі сліди ширококопитої жертви, а довкола них — дрібніші сліди, залишені вовками. Деякі з них, поки їхні собрати наскакували на лося, лежали на боку і набиралися сил для нападу. Відбитки їхніх тіл на всю довжину були такими чіткими, наче з'явилися лише якусь мить тому. Один вовк загинув під час несамовитого нападу безумілої жертви — лось затоптав його до смерті. Про це свідчили кілька ретельно обсмоктаних кісток.

Через деякий час їхні снігоступи знову завмерли не-порушно перед тим місцем, де сталася друга битва. Тут лісовий велетень бився з відчайдушною приреченістю. Двічі його валили на сніг — як свідчили відбитки — і двічі він примудрявся встати, скинувши з себе нападників. Він уже давно виконав завдання, яке дала йому Природа, а втім, власне життя було йому дороге і він не хотів померати. Цінь-ха подивувався з того, що лось зміг звестися на ноги, але це справді було так. Пізніше шаман, якому вони розкажуть про цей випадок, побачить у ньому добрий знак і справжнє диво.

Згодом вони натрапили на те місце, де лось спробував вибратися на берег і сховатися в лісі. Але його переслідувачі напали на нього ззаду, і він навалився на них, розчавивши двох вовків і глибоко вдавивши їх у сніг. Було видно, що кривава розв'язка наближається, бо решта вовків залишили своїх загиблих собратів неторканими. Він і Цінь-ха проскочили ще повз два місця, де відбулися сутички — короткі й жорстокі. Сніг почервонів від крові, а широка легка хода лося стала переривистою й хиткою. Нарешті до них долинули звуки битви — не голосне завивання переслідувачів, а уривчастий гавкіт, що свідчив про бій на короткій відстані і про зуби, що впиналися у плоть. Підповзши з підвітряного боку, Цінь-ха ліг на живіт у сніг і причаївся, а потім до нього підповз він, Коскуш, якому судилося в майбутньому стати вождем племені. Відсунувши гілки молодої порослі, вони мовчки витріщилися на сцену, що розігралася перед ними. Вони підоспіли на розв'язку.

Ця картина, як і всі спогади дитинства, назавжди залишилася в його пам'яті, і він своїми невидючими очима бачив її так само чітко, як і в ті далекі часи. Коскушу було дивно, що запам'ятався саме цей епізод його юності, бо в подальшому, коли він став ватажком і головою ради старійшин, він вершив славні діла і зробив своє ім'я прокляттям в устах представників сусідніх племен, не кажучи вже про того білого незнайомця, якого убив у чесному бою на ножах.

Довго згадував він дні своєї молодості, аж поки вогнище не почало згасати, а мороз — лютішати. Цього разу Коскуш підкинув у вогонь дві в'язанки і помацав рукою решту, вираховуючи, скільки йому лишилося жити. От якби Сіт-кум-то-ха більше турбувалася про свого діда, то назбирала би більшу купу і він прожив би довше. Але вона завжди була легковажною дитиною і не шанувала своїх предків відтоді, як Бобер, син сина Цінь-ха, вперше звернув на неї увагу. Втім, яке це мало значення? Хіба ж не він так само поведився у дні своєї скороминущої молодості? На якусь мить він прислухався до тиші. А що, коли раптом серце його сина розтане, він повернеться за ним на упряжці і забере туди, де багато-багато вгодованих оленів?

Коскуш напружив слух, і його невгамовний розум на мить завмер. Та ні, то йому здалося. Довкола — анічирк. Усе тихо. Він тут сам. Один посеред всеохоплюючої величної тиші. Він відчув себе дуже самотнім. Але що це?! Холодний страх пронизав його тіло. Знайоме протяжне виття розітнуло тишу — і воно звучало десь близько. І тут перед його осліпими очима з'явився образ лося — старого самця — з розідраними скривавленими боками, поріділою гривою й великими розгалуженими рогами. Він лежав на землі і відбивався до останнього. А ще перед його очима замелькали сірі примари — з хижо палаючими очима, висолопленими язиками й заслиненними іклами. Він побачив, як їхнє кільце невблаганно стискалося, аж поки не перетворилося на чорну крапку посеред витопаного снігу.

Холодний писок ткнувся йому в щоку, і від цього дотику душа його перелякано тіпнулася і швидко повернулася в сьогоднішня. Рука Коскуша рвучко смикнулася до вогню, і він підняв палаючий пучок хворосту. На мить охоплений

спадковим страхом перед людиною, вовк відступив і протяжно завив, скликаючи на підмогу своїх собратів. Ті хижо відгукнулися, і невдовзі довкола Коскуша утворилося сіре кільце тварюк, що повільно підповзали, роззявивши слиняві пащеки. Старий сидів, слухаючи, як звужується кільце. Він несамовито вимахував на всі боки палаючою в'язанкою, і сопіння перетворилося на гарчання. Але вовки хекали неподалік і не мали наміру розбігатися. Ось один підповз на грудях, тягнучи задні лапи, ось другий, потім — третій. І ніхто з них не позадкував. «А чи варто мені чіплятися за життя?» — спитав себе Коскуш і кинув палаючу в'язанку в сніг. Вона зашипіла і згасла. Кільце сіроманців збентежено загарчало, але залишилося на місці. Знову перед його очима постала остання битва старого самця, і Коскуш зморено опустил голову на коліна. Яка різниця, врешті-решт? Хіба ж це — не закон життя?

ЧОЛОВІК ЗІ ШРАМОМ

Джейкоб Кент усе життя був невиліковним скнарою. Цей гандж породив у ньому недовіру до всіх та кожного, і його вдача зіпсувалася настільки, що мати з ним справу було дуже нелегко. Він страждав сомнамбулізмом і був надзвичайно твердолобим у своїх переконаннях. Змалку працював ткачем, поки клондайкська лихоманка не зайшла йому в кров і не відірвала його від ткацького верстата. Халупа Кента стояла на півдорозі між постом Шістдесятої Милі та річкою Стюарта. І мандрівники, що зазвичай проїздили тут по дорозі на Доусон, порівнювали його з бароном-грабіжником, що сидить у своєму неприступному замку й бере данину з караванів, які проходять по занедбаних дорогах його володінь. Втім, для того щоб вигадати таке порівняння, слід було знатися на історії; а менш освічені золотошукачі з річки Стюарта описували Кента у дещо простішій манері, вживаючи досить сильні вирази.

До речі, ця халупа була не його. Її збудували кілька років тому двоє золотошукачів, що саме для цього привели сюди пліт з лісом. Це були гостинні хлопці — і навіть після того, як вони покинули цю хижку, ті мандрівники, що знали до неї дорогу, завжди спішили тут заночувати. Це було вельми зручно, бо давало змогу не гаяти час і сили на влаштування привалу. Існувало також неписане правило, за яким останній з тих, хто ночував у хижці, лишав для свого наступника чималеньку в'язанку хмизу. Чи не щонаочі тут збиралося на нічліг з півдюжини гостей. Джейкоб Кент узяв це на замітку і, скориставшись із того, що в хижки не було господаря, самочинно вселився до неї. Відтоді стомлені мандрівники мусили платити долар з носа за право переночувати на підлозі, а Джейкоб Кент сам зважував золотий пісок — і шахраював при цьому

нешадно. Він ще й примудрився обладнати справу так, що гості рубали для нього дрова та носили воду. Власне, це був просто розбій, але його жертви були людьми добросердечними і, дарма що ненавиділи Кента, дозволяли йому мати поживу з гріха.

Одного квітневого дня Кент сидів біля дверей своєї халупи, грівся на сонечку і не спускав очей зі стежки, мов хижий павук, що чигає на здобич. Внизу лежав Юкон — крижане море тяглося на південь і на північ, сягаючи двох миль у ширину між плавними звивинами берегів. По його нерівній поверхні біг санний шлях, що звідси здавався тоненькою подряпиною на снігу, — то була стежина у півтора фута завширшки й у дві тисячі миль завдовжки. Кожний лінійний фут цього шляху чув більше прокльонів, ніж будь-яка інша дорога у християнському світі та за його межами.

Того дня Джейкоб Кент був у чудовому гуморі. Минулої ночі він побив власний рекорд, продавши свою гостинність не більше не менше як двадцяти восьми відвідувачам. Щоправда, це було дуже незручно, і четверо з них до ранку хропіли на підлозі біля його ліжка; але мішок із золотим піском добре-таки поважчав. Цей мішок, у якому зберігався сяючий золотий скарб, був для Кента джерелом найбільшої втіхи та найтяжчих страждань. У його тісному череві вміщалися небеса й пекло. В однокімнатній хижці не було де сховатися від сторонніх очей, і тому Кента постійно мучив страх, що його пограбують. Ці бородаті розбишаки, того і жди, поцуплять мішок! Він часто бачив у страшних снах, що лихо скоїлося насправді, і прокидався від жаху. Деякі з цих розбійників ввижались йому раз за разом, і зрештою він добре запам'ятав їх усіх, а найкраще — їхнього ватажка із засмаглим обличчям та шрамом на правій щоці. Цей парубок докучав йому найбільше, і вранці, щойно прокинувшись, Кент вигадував усе нові й нові схованки для свого мішка — і всередині хижки, і ззовні. Заховавши свій скарб, він зітхав із полегкістю й кілька ночей спав спокійно, а потім знову бачив уві сні, як він хапає за комір Чоловіка Зі Шрамом у ту страшну мить, коли той надібав дорогоцінний мішок. Прокинувшись у розпалі боротьби зі злочинцем, він зривався з ліжка й переносив мішок у нове, більш надійне сховище. Було б несправедливим вважати, що він став жертвою галюцинацій; проте він вірив у лихі прикмети і передачу думок на відстані,

й ці примарні розбійники здавалися йому астральними тілами живих людей, які, хоч і перебувають далеко, в цю саму мить подумки зазіхають на його багатство. І хоч він продовжував висотувати жили з тих нещасних мандрівників, що переступали його поріг, кожна нова унція золота у мішку примножувала його страждання.

Отож Джейкоб Кент сидів, гріючись на сонечку, і раптом несподівана думка змусила його скочити з місця. Найбільшим щастям у його житті були ті хвилини, коли він зважував та переважував свій золотий пісок. Але це щастя затьмарювала одна обставина, яку він досі не зміг подолати. Його терези були надто малі; на них можна було зважити тільки півтора фунта, тобто вісімнадцять унцій, а він зібрав уже разів у три з третиною більше. Йому ніяк не вдавалося зважити все золото відразу, і, на думку Кента, це позбавляло його змоги побачити скарб у всій красі. А так і сама радість од володіння ним була наполовину меншою. Авжеж, така дрібна перешкода ніби зменшувала і значення, і сам факт володіння скарбом. І зараз Кент схопився з місця, бо йому раптом спало на думку, як можна це зробити. Він сторожко роззирнувся довкола і, впевнившись, що на стежці нікого немає, увійшов до халупи.

Поспіхом прибравши все зі столу, Кент поставив на нього терези, на одну шальку поклав гирі вагою в п'ятнадцять унцій і врівноважив їх золотим піском. Замінивши гирі золотом, він отримав тридцять точно зважених унцій. Потім знову висипав ці тридцять унцій на одну шальку і врівноважив золотим піском. Зваживши в такий спосіб усе своє золото, він аж спітнів од хвилювання. Він тремтів, не тямлячись од захвату. Однак це не завадило йому старанно витрусити мішок, до останньої золотої порошок, поки рівновага не порушилася і одна шалька терезів не опустилася на стіл. Тоді він поновив рівновагу, поклавши на другу шальку гирю вагою в одну двадцятку унцій та п'ять золотих крупинок. Він стояв, відкинувши голову назад, і дивився на золото мов зачарований. Мішок спорожнів, але тепер можливості терезів були невичерпними. На них можна було зважити будь-яку кількість золота — від найдрібнішої порошок до багатьох фунтів. Мамона запустила свої загребущі руки у саме серце Кента. Вечірнє сонце зазирнуло у відчинені двері й осяяло терези з їхнім жовтим тягарем. Дорогоцінні горбики, мов золотаві перса

бронзової Клеопатри, ніжно сяяли у його променях. Час і простір зникли.

— А щоб я пропав! У тебе золота на кілька гіней стане, їй-богу!

Джейкоб Кент рвучко озирнувся, простягаючи руку до своєї двостволки, що лежала поруч. Але, побачивши лице непроханого гостя, він очманіло сахнувся назад. То було обличчя Чоловіка зі Шрамом!

Чоловік з цікавістю позирнув на нього.

— Ну, та не бійся, — мовив він, примирливо махнувши рукою. — Я тобі нічого не зроблю, і твоє кляте золото мені теж ні до чого... Та ти здурів, чи що? — додав він, бачачи, що обличчя Кента блищить від поту, а коліна трусяться. — Чого ти мовчиш, наче язика проковтнув? — провадив він далі, поки Кент силувався перевести подих. — Чи тебе заціпило? Що тут у біса коїться?

— Д-д-де це ви дістали?.. — нарешті спромігся вимовити Кент, вказавши тремтячим пальцем на страшний шрам, що перетинав щоку прибульця.

— Та це один морячок пригостив мене ганшпугом від грот-бом-брамсея. А чого ти лізеш не в своє діло, скажіть на милість? А щоб я пропав! Чи тобі, мо', не до вподоби мій шрам? Мо', він таким панам, як ти, очі ріже? В чому справа, га?

— Ні, ні, — заперечив Кент з кислою посмішкою, безсило опускаючись на стілець. — Мені просто цікаво...

— Ти колись бачив такий шрам? — грізно спитав гість.

— Ні...

— Краса та й годі, правда?

— Атож, атож, — закивав головою Кент, бажаючи задобрити свого дивного відвідувача. Проте він аж ніяк не чекав, що його спроба бути гречним викличе такий спалах гніву.

— Ох ти погань, юшка ти смердюча, квач облізлий! Хочеш сказати, що найбільше страхіття, яким Господь Бог затаврував людське обличчя, — це краса?.. Що ти маєш на увазі, ти...

І лютий син моря вибухнув зливою химерних прокльонів, у яких мішалися боги, чорти, чудовиська й люди у всіх можливих поєднаннях. Він лаявся з таким завзяттям, що Джейкоб Кент остовпів. Він зіщулився і підвів руки, наче

боронячись од нападу. Вигляд у нього був такий безпомічний, що моряк раптом обірвав на півслові свою пишну заключну промову і розреготався, як навіжений.

— Сонце геть спаскудило дорогу, — мовив Чоловік зі Шрамом у перерві між громовими вибухами реготу. — І я можу лише сподіватися, що тобі буде приємно провести час у товаристві добродія з такою пикою, як у мене. Ану, розпали вогонь у своїй кочегарні, а я поки розпряжу та погодую собак. І дров не жалій, чоловіче: їх у лісі на всіх вистачить, а в тебе повно вільного часу, щоб помахати сокирою. І ще принеси відро води. Ну-бо, ворущися, чуєш? А то я тебе так провчу, що й мало не покажется!

Нечувана річ! Джейкоб Кент розпалював вогонь, рубав дрова, носив воду — одне слово, всіляко намагався прислужитися своєму гостю! Джим Кардіджі ще в Доусоні вдосталь наслухався оповідей про здирство, яке чинив цей Шейлок з придорожньої халупи; а потім весь час зустрічав по дорозі його жертв, які додавали нові подробиці до літопису його злодіянь. І тепер Джим Кардіджі — котрий, як усі моряки, любив із когось пошуткувати, — опинившись у славнозвісній халупі, вирішив, як то кажуть, «розіграти» її хазяїна. Звичайно, він помітив, що досяг навіть більшого успіху, ніж сподівався, проте й гадки не мав, яку роль відіграв у цій справі його шрам. Та хоч він і не розумів, що й до чого, ясно було одне — що він таки нажахав Кента; і Джим вирішив скористатися з цієї обставини так безжально, як то робить будь-який сучасний торговець у гонитві за баришем.

— А щоб я пропав! Я бачу, ти спритний хлопець, — схвально мовив він, схиливши голову набік і дивлячись на заклопотаного хазяїна. — І нащо ти поліз копати золото, га? Краще б у шинкарі подався, їй-богу! Тут на річці я тільки й чув розмов, що про тебе, та все ж не думав, що ти такий молодець.

Джейкоб Кент відчував палке бажання розрядити у гостя свою рушницю, але таємнича дія шраму була надто сильною. Це був справжній Чоловік зі Шрамом — той, що так часто грав роль грабіжника в його уяві. Отже, це він, живе втілення тієї лихої мари, що являлася йому вві сні, той, хто стільки разів зазіхав на його золото! Інакше й бути не може — Чоловік зі Шрамом, у плоті

й крові, хоче пограбувати його! А цей шрам! Кент не міг одірвати від нього очей, як не зміг би зупинити биття власного серця. Попри всі зусилля, його погляд неухильно вертався до обличчя гостя, як стрілка компаса повертається до полюса.

— Мій шрам тобі муляє, чи що? — раптом grimнув Джим Кардіджі. Він розстилав на підлозі ковдри і, звівши очі, зустрів пильний погляд Кента. — А коли так, краще спускай вітрило, загаси вогні та лягай спати. Ану, ворущися, швабро нікчемна, а то я тобі всю носову частину розвалю, так і знай!

Кент так перелякався, що мусив тричі дмухнути на каганець, аби погасити його, і хутко заповз під ковдру, навіть не знявши мокасини.

Матрос ліг на свою жорстку постіль на підлозі і скоро безтурботно захропів, а Кент лежав, утупивши погляд у темряву, і стискав у руці дробовика. Він вирішив не спати до ранку, бо так і не встиг заховати свої п'ять фунтів золота, і тепер вони лежали у скрині для набоїв, біля його подушки. Незважаючи на всі зусилля, врешті-решт він таки задрімав, проте золото й уві сні гнітило його душу важким тягарем. Якби він не заснув у такому знервованому стані, демон сомнамбулізму не приступився б до нього в цю ніч, а вранці Джиму Кардіджі не довелося б мати справу з лотком для промивання золота.

Вогонь у грубі марно боровся за життя і врешті-решт погас, а мороз просочився крізь мох у шпаринах стін і настудив хату. Собаки надворі перестали вити і, згорнувшись у снігу, бачили вві сні рай, де повно сушеної риби, де немає погоничів і нагаїв. У хижці гість лежав, мов колода, а хазяїн неспокійно совався на ліжку, перебуваючи у владі дивного марення. Опівночі він раптом скинув із себе ковдру і встав. Цікаво, що всі подальші вчинки він здійснив, не запалюючи світла. Він не розплющував очей — може, тому, що було темно, а може, зі страху побачити страшний шрам на щоці гостя; так чи інакше, він навпомацки підняв віко скрині для набоїв, заклав чималий заряд у дуло свого дробовика, не просипавши й крихти, і притоптав його зверху подвійним клейтухом, а тоді, прибравши все, повалився на ліжку.

Щойно світанок поклав свої сталеві-голубі пальці на затягнуте проолієним папером вікно, Джейкоб Кент про-

кинувся. Спершись на лікоть, він підняв віко скрині й зазирнув усередину. Те, що він побачив — чи то, вірніше, не побачив, — справило на нього цілком несподіване враження, якщо брати до уваги його нервовість. Він зиркнув на сплячого, тихо опустив віко скрині й перевернувся на спину. Його лице було незворушно-спокійним. Жоден м'яз на цьому обличчі не ворухнувся; не було ані найменших ознак хвилювання чи розгубленості. Він довго лежав, розмірковуючи, а коли підвівся, то почав діяти спокійно, зважено, без зайвого шуму та поспіху.

Просто над головою у сплячого Джима Кардіджі в балку вбитий був міцний дерев'яний кілок. Джейкоб Кент тихцем накинув на нього мотузку в півдюйма завтовшки і спустив обидва її кінці вниз. Один кінець він обв'язав навколо пояса, на другому зробив петлю. Потім звів курок і поклав рушницю так, щоб вона була напoxваті, біля купи ременів із лосиної шкіри. Зробивши над собою зусилля, щоб подивитися на шрам, він стійко витримав страшне видовище, одягнув петлю на шию матроса й, усім тілом подавшись назад, міцно затягнув її. В ту ж саму мить він навів на ворога рушницю.

Джим Кардіджі прокинувся, задихаючись, і втупив очманілий погляд у два сталеві дула, спрямовані на нього.

— Де воно? — спитав Кент, трохи послабивши мотузку.

— Ах ти, клятий... кх-х...

Кент знову відкинувся назад, і петля здавила горло полоненого.

— Ох ти, сво... ох...

— Де воно? — повторив Кент.

— Що? — насилу вимовив Кардіджі, віддихавшись.

— Золото.

— Яке золото? — перепитав ошелешений матрос.

— Яке, ти добре знаєш: моє.

— Та я його й близько не бачив. За кого ти мене маєш? Чи я тобі сейф, чи що? Яке мені діло до твого золота! Звідки мені знати, де воно?

— Знаєш чи не знаєш, а я тобі не дам дихати, поки не знатимеш. І спробуй тільки ворухни пальцем — враз дістанеш кулю в лоба!

— Господи милостивий!.. — прохрипів Кардіджі, коли мотузка натяглася знов.

Кент на мить відпустив її, і матрос, наче мимохіть закрутивши головою, примудрився трохи ослабити петлю і зсунути її під саме підборіддя.

— Ну то що? — спитав Кент, очікуючи зізнання.

Але Кардіджі глузливо всміхнувся.

— Ну то вішай мене, ти, шинкарю смердючий!

Тоді, як і передбачав матрос, трагедія обернулася на фарс. Кардіджі був важчим від Кента, і той, як не викручувався, не зміг відірвати його від підлоги.

Попри всі його старання, матрос лишився стояти на ногах і таким чином зберіг точку опори, а петля під підборіддям допомагала йому втриматись у цьому положенні.

Впевнившись, що повісити матроса не вдасться, Кент усе ж таки продовжував натягувати мотузку. Він вирішив повільно задушити ворога або ж вирвати в нього зізнання, куди той подів золото. Але Чоловік зі Шрамом ніяк не хотів бути задушеним. Минуло п'ять, десять, п'ятнадцять хвилин — і зрештою Кент у відчаї опустив свого полоненого на підлогу.

— Гаразд, — мовив він, витираючи спітніле чоло, — коли не хочеш висіти, я тебе застрелю. Мабуть, деяким людям не судилося бути повішеними.

— Так ти геть зіпсуєш підлогу в хаті, — почав Джим, знаючи, що головне — виграти час. — Краще послухай, що я тобі скажу. Давай-но поміркуємо разом і вирішимо, як бути далі. У тебе пропав золотий пісок. Ти кажеш, що я знаю, де він, а я кажу, що не знаю. Давай усе обміркуємо і намітимо курс...

— Господи милостивий! — перебив його Кент, злостиво передражняючи матроса. — Ні, цього разу курс намічатиму я, а ти собі міркуй, якщо хочеш; та спробуй тільки рипнутись, і Бог свідок — я тебе пристрелю на місці!

— Заради моєї матері...

— Хай її Бог милує, коли вона тебе любить... Еге, он воно що! — Кент попередив порух матроса, притиснувши до його лоба дуло рушниці. — Лежи тихо, чуєш? Тільки ворухнися — і ти покійник.

Робота була досить марудна, якщо завважити, що Кент весь час мусив тримати рушницю наготові; але ж він не дарма був ткачем. За кілька хвилин він зв'язав матросові руки й ноги. Потім витяг його надвір і поклав біля стіни

хижки, у тому місці, звідки полонений міг бачити річку й дивитися, як сонце сходить у zenit.

— Даю тобі час до полудня, а тоді...

— Що?

— А тоді почимчикуєш у пекло. Та якщо скажеш, де золото, я триматиму тебе тут, поки не під'їде поліцейський загін!

— А щоб мене грім побив! Та що ж це таке робиться, га? Я невинний, мов ягнятко, а ти геть здурів, з глузду з'їхав, я бачу, і хочеш ні за що мене у пекло відправити... Ох ти, клятий старий пірат! Ох ти ж...

Джим Кардіджі дав волю своєму язичку — і цього разу перевершив самого себе. Джейкоб Кент виніс із халупи стільця, щоб зручніше було слухати. Вичерпавши весь свій запас словосполучень, матрос замовк і поринув у тяжкі роздуми, а його очі пильно стежили за сонцем, що надто поспішно здіймалося на сході. Собаки, здивовані таким довгим перепочинком, з'юрмилися навколо хазяїна. Його безпомічний стан непокоїв тварин. Вони відчували щось лихе, проте не могли розуміти, в чому річ, і металися довкола, співчутливо повискуючи.

— Ану геть, ви, тварюки! — гримнув Джим, звиваючись, мов хробак, у марній спробі копнути їх ногою, — і раптом зрозумів, що лежить на краю провалля. Тільки-но собаки розбіглися, він почав зосереджено міркувати. Що ж це за провалля, яке він відчуває, проте не бачить? Скоро він прийшов до правильного висновку. Людина від природи лінива, думав він, і ніколи не робить більше, ніж потрібно. Коли будуєш хижку, треба вкрити її дах землею — а звідси випливає логічне припущення, що землю при цьому беруть якомога ближче. Отже, він лежить на краю ями, з якої вибирали землю, щоб укрити дах Кентової халупи. Ця обставина, якщо з неї скористатися належним чином, може подовжити йому життя. І матрос зосередив усю увагу на ременях із лосиної шкіри, що його зв'язували. Руки в нього були скручені за спиною, і сніг під ними почав танути. Знаючи, що вогка лосина шкіра стає пружною, Джим почав непомітно розтягувати ремені.

Він жадібно спостерігав за стежкою, і коли вдалині, з боку Шістдесятої Милі, на білому тлі крижаної кучугури на мить майнула чорна цятка, він кинув тривожний погляд на сонце. Воно невпинно наближалося до zenitu. Чорна

цятка то виринала між крижаними пагорбами, то зникала у проваллях між ними; але Джим міг стежити за нею хіба що крадькома, боячись викликати підозри ворога. І коли Джейкоб Кент раптом звівся на ноги і почав пильно дивитися на стежку, для Кардіджі це була страшна мить. Але нарти, запряжені собаками, в цю хвилину знову сховалися за пагорбом, і їх не було видно, поки небезпека не минула.

— Ти діждешся, що тебе повісять за такі справи, — грізно мовив Кардіджі, намагаючись відвернути увагу Кента. — І будеш ти смажитися в пеклі, це я тобі кажу!.. Слухай! — крикнув він, трохи помовчавши. — Ти віриш у привидів?

Кент здригнувся, і Джим, зрозумівши, що обрав вірний шлях, продовжував:

— Привид завжди являється людині, що не дотримала слова. Тож якщо ти надумаєш мене порішити раніше восьми склянок — я хотів сказати, до дванадцятої години, — я буду тобі являтися, так і знай! Чуєш чи ні? На хвилину, хоча б на секунду раніше — і я буду тобі являтися, ось побачиш!

Джейкоб Кент начебто завагався, але не мовив ні слова.

— Який у тебе хронометр? А на якій ви тут довготі? Звідки ти знаєш вірний час? — допитувався Кардіджі, марно сподіваючись вирвати у свого ката хоча б кілька хвилин. — Як ти ставиш годинника — за часом Казарми чи Компанії? Бо ж якщо ти зробиш це, поки не проб'є на дванадцяту, я не заспокоюся на тім світі. Бачиш, я тебе чесно попереджаю! Я повернусь. А коли в тебе нема годинника, звідки ти знатимеш, як буде дванадцята? Ось що мені скажи! Звідки ти знатимеш, котра година?

— Я відправлю тебе на той світ вчасно, не сумнівайся, — відповів Кент. — Тут є сонячний годинник.

— То не годиться. Стрілка може відхилитися на тридцять два градуси.

— Усе перевірено.

— А як ти звіряв? За компасом?

— Ні. За Полярною зіркою.

— Точно?

— Точно.

Кардіджі застогнав і крадькома зиркнув на стежку. Нарти долали підйом десь за милю від хижки, не далі, і собаки розмашисто бігли чвалом.

— А тінь ще далеко від rischi?

Кент підійшов до примітивного сонячного годинника.

— За три дюйми, — оголосив він після уважного розгляду.

— Слухай, ти крикни: «Вісім склянок», перш ніж стріляти, добре?

Кент погодився, і обоє знову поринули в мовчання. Ремені на зап'ястях Кардіджі поволі розтягались, і він почав зсувати їх донизу.

— Що там на годиннику?

— Лишився один дюйм.

Матрос ледь ворухнувся, аби переконатися, що зможе скотитися вниз у потрібну мить, і зняв з рук перше кільце ременів.

— А зараз?

— Півдюйма.

Тут Кент почув рипіння полозів і озирнувся. Погонич лежав на нартах пластом, собаки вихором мчали до хижки. Кент рвучко повернувся й підняв рушницю на плече.

— Ще немає восьми склянок! — заперечив Кардіджі. — Я тобі явлюся, будь певний!

Джейкоб Кент вагався. Він стояв біля сонячного годинника, кроків за десять од своєї жертви. Чоловік на нартах, мабуть, побачивши, що біля хижки відбувається щось дивне, став на коліна, і нагай шалено засвистів над собачими спинами.

Тінь дійшла до rischi. Кент почав цілитись.

— Готуйсь! — урочисто скомандував він. — Вісім скля...

Та на якусь долю секунди раніше, ніж він договорив, Кардіджі скотився в яму. Кент не вистрілив і кинувся до краю. Бах!.. Рушниця вистрілила прямо в лице матросу, щойно він звівся на ноги. Проте з дула не курився димок; натомість полум'я спалахнуло збоку ствола, біля приклада, і Джейкоб Кент упав. Собаки вирвалися на берег і протягли нарти по його тілу, а погонич зістрибнув на землю в ту мить, коли Джим Кардіджі, звільнивши руки від ременів, вилазив із ями.

— Джим! — упізнавши його, скрикнув прибулий. — Що сталося?

— Що сталося? Та нічого. Це я часом роблю такі невеличкі вправи, щоб зміцнити здоров'я. Що сталося? Ох ти,

клятий ідіот! Хутчіш розв'яжи мене, а то я тобі покажу, що сталося! Ворушися, або я тобою палубу відполірую! Ху-ух! — зітхнув він, коли товариш заходився працювати складаним ножем. — Що сталося? Оце-то я й хотів би знати. Може, ти мені скажеш, га?

Кент був уже мертвий, коли вони перевернули його на спину. Його рушниця, шомпольна, старожитнього вигляду, лежала поруч. Ствол відпав од приклада, і біля правого курка зяяла тріщина з вивернутими назовні краями, завдовжки у кілька дюймів. Матрос зацікавлено підняв рушницю. З тріщини ринув сяючий струмінь золотого піску. Тут Джим Кардіджі почав здогадуватись, у чому річ.

— Провалитися мені на цьому місці! — гримнув він. — Оце так штука! Осьде воно, його кляте золото! А щоб мене грім побив... і тебе також, Чарлі, коли зараз не принесеш мені лоток!

ТИСЯЧА ДЮЖИН

Девід Расмунсен був великим спритником і, подібно до багатьох по-справжньому великих людей, чоловіком об одній думці. Ось чому, коли трубний глас Півночі досяг його слуху, він вирішив торгувати яйцями і вклав усю свою енергію в цей задум. Він зробив короткий і точний розрахунок, і майбутнє засяяло перед ним усіма барвами веселки. Припущення, що у Доусоні яйця можна продати по п'ять доларів за дюжину, здавалося цілком вірогідним. Звідси беззаперечно випливало, що одна тисяча дюжин у Столиці Золота принесе п'ять тисяч доларів.

З іншого боку, слід було врахувати витрати, і він підраховував їх добре — як обережний, надзвичайно практичний і твердолобий чоловік, чю душу ніколи не бентежили мрії. При ціні п'ятнадцять центів за дюжину первинна вартість тисячі дюжин становитиме сто п'ятдесят доларів — дрібниця порівняно з величезним зиском. Навіть якщо припустити — тільки припустити — таку неймовірну дорожнечу, що на проїзд і перевезення яєць піде вісімсот п'ятдесят доларів, усе одно після того, як він продасть останнє яйце і висипле у мішок останню дрібку золотого піску, у нього лишиться чотири тисячі чистого прибутку.

— Бачиш, Альмо, — підраховував він уголос, сидячи з дружиною у затишній їдальні, заваленій картами, урядовими звітами та путівниками по Алясці, — бачиш, справжні витрати почнуться тільки з Дайї, а доти на дорогу вистачить і п'ятдесяти доларів, навіть якщо їхати першим класом. Ну, а від Дайї до озера Ліндерман носії-індіанці беруть по дванадцять центів з фунта; отже, дванадцять доларів із сотні фунтів, а з тисячі — сто двадцять. У мене буде, скажімо, півтори тисячі фунтів, це стане у сто вісімдесят доларів; для певності скажемо — двісті. Один приїжджий

із Клондайку, якому можна довіряти, казав, що там можна купити човна за триста доларів. І ще він казав, що можна буде легко знайти двох пасажирів, по сто п'ятдесят доларів з кожного, — отже, човен обійдеться задарма, а з пасажирів ще й якась поміч буде. Ну... от і все; в Доусоні я викладаю яйця на берег. Ану, давай поміркуємо, скільки це вийде загалом?

— П'ятдесят доларів від Сан-Франциско до Дайї, двісті від Дайї до Ліндерману, за човен платять пасажирів, — отже, всього двісті п'ятдесят, — миттю підрахувала жінка.

— І ще сто на одяг та все причандалля, — радісно продовжив чоловік, — отже, п'ятсот лишається на непередбачені витрати. Хоча... що тут може бути непередбаченого?

Альма знизала плечима і підняла брови. Якщо простори Півночі можуть поглинути людину і тисячу дюжин яєць, то, звісно ж, поглинуть і все, чим цій людині пощастило заволодіти. Так вона подумала, проте не сказала нічого. Вона надто добре знала Девіда Расмунсена, щоб йому суперечити.

— Навіть якщо часу доведеться згаяти вдвічі більше — може, десь затримаюся в дорозі, — вся поїздка забере два місяці. Тільки подумай, Альмо! Чотири тисячі за два місяці! Це тобі не якась там сотня, що я отримую нині. Ми тоді збудуємо собі більший дім, із газом у кожній кімнаті, з видом на море; а котедж я здам і з цих грошей буду сплачувати податки, страховку і за воду, та щось ще й лишиться. І зрештою, цілком імовірно, що я знайду родовище і повернуся додому мільйонером. Скажи, Альмо, це ж тверезий розрахунок?

І Альмі не було чого заперечити. Та й справді, хіба її кузен у дальніх — як на те, паршива вівця у сім'ї, пустобрех і ледащо, — хіба ж він, повернувшись із тієї дикої Півночі, не привіз на сто тисяч золотого піску, не кажучи вже про половинний пай на ту яму, звідки його видобули?

Бакалійник вельми здивувався, коли Девід Расмунсен — його постійний покупець — почав зважувати яйця на терезах у кінці прилавка. Та ще більше здивувався сам Расмунсен, побачивши, що дюжина яєць важить півтора фунта, — отже, тисяча дюжин зтягне півтори тисячі фунтів! На одяг, ковдри та посуд не лишиться нічого — а на щоденне харчування тим паче. Його підрахунки звелися нінащо, і він уже хотів був вираховувати все наново, аж

раптом йому спало на думку, що можна зважити дрібніші яйця. «Великі чи малі, а дюжина — вона і є дюжина», — розсудливо сказав він самому собі; і виявилось, що дюжина дрібних яєць важить фунт із чвертю. Незабаром по місту Сан-Франциско уже бігали заклопотані кур'єри, а власники комісійних контор і молочарень були здивовані несподіваним попитом на яйця, що вагою не більше двадцяти унцій дюжина.

Расмунсен заставив свій маленький котедж за тисячу доларів, відправив дружину гостювати до її рідних, покинув роботу і вирушив на Північ. Щоб уникнути зайвих витрат, він згодився на компроміс і поїхав другим класом, де товкотнеча була ще гірша, ніж на палубі; і наприкінці літа, блідий і кволий, зійшов на берег зі своїми яйцями у Дайї. Проте скоро до нього повернулись і впевнена хода, і апетит. Уже перша бесіда з чилкутськими носіями зміцнила та загартувала його. Вони забажали сорок центів з фунта за двадцятивосьмимильний перехід, а поки Расмунсен оговтався від подиву, ціна зросла до сорока трьох. Врешті-решт п'ятнадцять дужих індіанців пристали на сорок п'ять центів і взялися зав'язувати його мішки, але розв'язали знову, коли їм запропонував по сорок сім центів якийсь крез із Скагуея, у брудній сорочці і драних штанях, що загнав своїх коней на Білому перевалі й тепер удався до останньої відчайдушної спроби проїхати у Доусон через Чилкут.

Проте Расмунсен не занепав духом і за п'ятдесят центів знайшов носіїв, які за два дні доправили яйця у Ліндерман. Але ж п'ятдесят центів за фунт — це тисяча доларів за тонну; і коли півтори тисячі фунтів поглинули всі його заощадження, він лишився сидіти на мисі Тантала, щодня дивлячись, як новісінькі човни прямують на Доусон. Власне, весь табір, де будували човни, був охоплений тривою. Люди працювали як навіжені з ранку до вечора, знемагаючи в роботі, — смолили, конопатили, збивали човни у гарячковому поспіху, причина якого була цілком зрозумілою. Що не день снігова лінія сповзала все нижче з голих скелястих вершин, і невпинний вітер приносив із собою сльоту, паморозь та сніг, а тихі заплави та прибережні мілини затягав тонкий лід, що грубішав щогодини. І щоранку змучені тяжкою працею люди звертали обличчя до озера, щоб побачити, чи не взялося кригою. Це була б

загибель їхніх надій — адже вони сподівалися, що попливуть униз по стрімкій річці, коли на озерах уже скінчиться навігація.

Страждання Расмунсена стали ще тяжчими, коли він дізнався про трьох своїх конкурентів у яєчній галузі. Щоправда, один з них, опецькуватий німець, розорився дощенту і сам-один тягнув назад останні мішки з крамом; проте човни у двох інших були майже готові, і вони щодня молили бога торгівлі та комерції спинити залізну руку зими хоча б на один день. Але ця залізна рука вже стискала країну. Люди замерзали на смерть у хуртовині, що лютувала над Чілкутом, і Расмунсен не встиг отямитись, як відморозив собі пальці на ногах. Якось йому трапилася нагода поїхати пасажиром у човні, що вже відчалював од засипаного рінню берега; та за це вимагали двісті доларів готівкою, а в нього не було грошей.

— Я думафф, ви трошки почекайт, — казав йому човняр-швед, що знайшов свій Клондайк саме тут і виявився досить мудрим, аби це зрозуміти, — почекайт трошки, і я вам зробифф кароши човен, слово честі.

Заручившись цим словом, Расмунсен повернувся до озера Кратер і там надибав двох газетних кореспондентів, чий багаж був розкиданий по всьому перевалу, від Кам'яного дому до Щасливого табору.

— Так, — багатозначно мовив він, — у мене тисяча дюжин яєць в Ліндермані, і зараз там уже закінчують смолити мій човен. Я так гадаю, що мені пощастило. Самі знаєте, човни зараз дорогенькі, та й роздобути їх нелегко.

Кореспонденти зчинили страшну бучу, майже силоміць набиваючись йому в супутники, махали перед ним доларовими купюрами і тицяли в руки золоті червінці. Спершу він зятято опирався, та потім не витримав і знехотя погодився взяти кореспондентів із собою — по триста доларів з кожного. Вони знов-таки ледь не силою змусили його взяти гроші наперед. І поки обоє писали для своїх газет нариси про доброго самаритянина з тисячею дюжин яєць, цей добрий самаритянин уже поспішав до шведа на озеро Ліндерман.

— Ану давайте сюди цього човна, — мовив він замість вітання, подзенькуючи кореспондентськими золотими і жадібно озираючи готовий човен.

Швед байдуже глянув на нього і похитав головою.

— Скільки вам за нього обіцяли? Триста? Гаразд, ось вам чотириста. Беріть.

Він спробував тицьнути шведу гроші, але той позадкував від нього.

— Я гадафф, ні. Я сказафф йому, беріть, човен є готовий. Ви почекайт...

— Ось вам шістсот. Це моє останнє слово. Берете чи ні? Скажіть там, що вийшла помилка.

Швед завагався.

— Я гадафф, так, — зрештою мовив він. Востаннє Расмунсен бачив його, коли той перебирав весь свій вбогий запас слів у марній спробі пояснити іншим замовникам, яка вийшла помилка.

Німець зламав ногу, посковзнувшись на крутому схилі біля Глибокого озера, розпродав свій товар по долару за дюжину, а на отримані гроші найняв індіанців-носіїв, щоб його доправили до Дайї. Проте вранці того ж дня, коли Расмунсен зі своїми супутниками відчалив від берега, двоє інших конкурентів подалися за ним слідом.

— У вас скільки? — крикнув один із них, хирлявий житель Нової Англії.

— Тисяча дюжин, — гордо відповів Расмунсен.

— Ова! У мене вісім сотень. Закладаюся, що прийду першим!

Кореспонденти пропонували Расмунсену гроші в борг; але він відмовився, і янкі уклав парі з останнім конкурентом — справжнім морським вовком, що ходив по воді, як по сухому, і обіцяв при нагоді показати їм, як треба долати хвилю. Так він і вчинив, поставивши здоровенне брезентове вітрило, від чого носова частина човна раз у раз поринала у воду. Він першим вийшов із озера Ліндерман, але не захотів іти на буксирі й посадив перевантажений човен на скелі серед буремних порогів. Расмунсен і янкі, що теж віз двох пасажирів, перенесли поклажу на плечах, а потім відтягли порожні човни через небезпечне місце до озера Беннет.

Беннет — це озеро у двадцять п'ять миль завдовжки, вузька і глибока впадина в горах, у якій вирують шторми. Расмунсен переночував на піщаному мисі у верхів'ї озера, де багато інших людей і човнів прямували на північ, борсаючись у пазурах арктичної зими. Вранці він почув завивання південного вітру, який, увібравши в себе холод

снігових вершин і заледенілих гірських провалин, морозив не гірше від північного. Але день був ясний, і Расмунсен побачив, що янкі вже огинає крутий мис на всіх вітрилах. Човни один за одним вирушали в путь, і кореспонденти хутко взялися до роботи.

— Ми доженемо його біля Оленячої переправи, — запевняли вони Расмунсена, коли вітрила були поставлені й на «Альму» ринула перша злива крижаних бризок.

Расмунсен усе своє життя боявся води, та зараз він зціпив зуби і з незворушним обличчям уп'явся в стерно. Його тисяча дюжин була тут, у човні, у нього перед очима, надійно захована під багажем кореспондентів; і тут-таки, у нього перед очима, не знати як опинилися маленький котедж і заставна угода на тисячу доларів.

Холод був лютий. Знову й знову Расмунсен витягав стернове весло і вставляв інше, а пасажири оббивали з весла лід. Водяні бризки вмить замерзали, і нижня рея швидко вкрилася бахромою бурульок. «Альма» борсалася серед високих хвиль і загрозово тріщала, але кореспонденти, замість того щоб вичерпувати воду, мусили оббивати лід і викидати його за борт. Відступати було пізно. Почалося відчайдушне змагання із зимою, і човни шалено мчали вперед.

— М-м-ми не зможемо зупинитися навіть заради спасіння душі! — крикнув один з кореспондентів, клацаючи зубами — від холоду, а не від страху.

— Правильно! Тримай до середини, старий! — підтакнув інший.

Расмунсен відповів безглуздою посмішкою. Скуті морозом береги наче огорнула мильна піна; і навіть на середині озера майже не було надії вберегтися від високих хвиль. Якщо спустити вітрило, хвиля захопить і перекине судно. Час від часу вони обганяли інші човни, що застрягли серед скель, а одного разу побачили, як човен наскочив на пороги. Маленька шлюпка позаду, в якій сиділи двоє, перевернулася догори дном.

— П-п-пильнуй, старий! — закричав той, що клацав зубами.

Расмунсен криво всміхнувся і ще міцніше, до болю в руках, стиснув стерно. Разів двадцять хвиля наздоганяла «Альму» і викидала її з-під вітру, так що вітрило починало безсило тріпотіти; і щоразу, напружуючи всі сили, Расмун-

сен розвертав човен. Посмішка застигла на його обличчі, і кореспонденти позирали на нього з острахом.

Вони промчали біля самотньої скелі, що стриміла за сто ярдів від берега. З її омітої хвилями вершини долинув несамовитий людський крик, що на мить заглушив ревіння бурі. Та ще мить — і «Альма» була вже далеко звідти, а скеля лишилася позаду, мов чорна цятка серед розбурханої піни.

— Янкі капець! А де ж моряк? — крикнув один з пасажирів.

Расмунсен озирнувся через плече на чорне вітрило, що вже годину, весь час наближаючись, маячило у сірому тумані з навітряного боку. Моряк, певно, встиг залагодити пробоїни й тепер надолужував згаяний час.

— Гляньте, зараз дожене!

Обидва пасажири перестали оббивати лід і почали стежити за вітрилом. Двадцять миль озера Беннет лишилися позаду, віддані у владу бурі, що вергала водяні гори до небес. То поринаючи в глибину, то здіймаючись угору, наче сам бог вітрів, моряк промайнув повз них. Величезне вітрило немовби зривало човен з гребенів хвиль, піднімало його над водою і з гуркотом жбурляло у зяючі провалля між бурунами.

— Бурі його не спіймати.

— Та ж з-зараз з-з-зариється носом у воду!

Тієї ж самої миті чорний брезент зник за високим гребенем. Висока хвиля — а за нею і друга, і третя — промчали над цим місцем, але човен більше не з'являвся. «Альма» помчала далі. Спливли уламки весел, дошки від ящиків. З води показалася рука, і скуйовджена голова майнула на поверхні ярдів за десять од «Альми».

На якусь мить запанувала тиша. Вдалині показався другий берег озера, і тут хвилі ринули на човен з такою силою, що кореспонденти вже не оббивали лід, а вичерпували воду відрами. Та це не допомагало, і, спішно порадившись із Расмунсеном, вони взялися за багаж. Борошно, бекон, боби, ковдри, гасник, мотузки, зайвий мотлох і необхідне знаряддя — геть усе, що траплялося під руку, летіло за борт. Човен одразу схвалив це рішення — тепер він набирав у себе менше води і краще тримав рівновагу.

— Все, годі! — суворо grimнув Расмунсен, щойно вони підібралися до верхньої скрині з яйцями.

— Еге, чорта лисого! — люто відказав той, що клацав зубами. Обоє пожертвували всім своїм багажем, крім записників, фотокамери і пластинок. Кореспондент нахилився, схопив скриню з яйцями і почав витягати її з-під мотуззя.

— Кинь! Ану кинь її, чуєш!

Расмунсен примудрився вихопити револьвер і, спершись ліктем на вітрило, прицілювався. Кореспондент скочив на банку і стояв, насилу тримаючись на ногах; його лице кривилось у німому гніві.

— Господи Боже мій!

Це крикнув другий кореспондент, кидаючись долілиць на дно човна. Могутня хвиля підхопила «Альму», позбавлену уваги Расмунсена, і закружляла її у шаленому танку. Вітрило обвисло і залопотіло, і рея, зі страшною силою рвонувшись уперед, скинула першого кореспондента за борт із зламанним хребтом. Щогла та вітрило полетіли за борт також. Хвиля вдарила у човен, що втратив курс, і Расмунсен кинувся вичерпувати воду.

За наступні півгодини біля них промайнуло кілька човнів — і малих, і таких, як «Альма»; страх гнав їх уперед, і вони не могли спинити свого шаленого бігу. Потім десятитонний барк, не зваживши на очевидну небезпеку, спустив вітрила з навітряного боку і рушив до «Альми».

— Назад! Назад! — заволав Расмунсен.

Але низький планшир його човна уже бився об важке тіло судна, а вцілілий кореспондент ліз на борт. Расмунсен, мов кіт, сидів над своїм яєчним скарбом на носі «Альми», силкуючись зв'язати затерплими пальцями дві мотузки.

— Залазь! — крикнув йому згори чоловік з рудими бакенбардами.

— У мене тут тисяча дюжин яєць! — крикнув він у відповідь. — Візьміть мене на буксир! Я заплачу!

— Залазь! — закричали йому хором.

Висока хвиля з білим гребенем піднялася над барком і, перелетівши через нього, наполовину затопила «Альму». Люди махнули рукою і, лаючи Расмунсена на всі заставки, підняли вітрило. Расмунсен вилаявся у відповідь і взявся вичерпувати воду. Щогла з вітрилом іще трималася на фалах і, діючи мов якір, допомагала човну зберігати рівновагу, долати хвилю і вітер.

Через три години, задубілий од холоду, зморений, белькочучи мов сновида, та все ж не кинувши вичерпувати воду, Расмунсен підійшов до скутого кригою берега поблизу Оленячої переправи. Урядовий кур'єр і метис-проводир вивели його з припливної смуги, врятували його багаж і витягли «Альму» на берег. Ці двоє їхали з Пітербору у рибальському човні й запросили Расмунсена переночувати у своєму наметі. Вранці вони рушили далі, а Расмунсен лишився зі своїм товаром. І після цього по всій країні пішла слава про чоловіка, що везе тисячу дюжин яєць. Золотошукачі, що встигли приїхати сюди до льодоставу, принесли із собою звістку про його прибуття. Сиві старожили із Сорокової Милі та із Серкл-сіті, загартований люд з міцними щелепами та задубілими від бобів шлунками, зачувши його ім'я, мрійливо згадували курчат і свіжу зелень. Дайя і Скагудей жваво цікавилися ним і розпитували про нього всіх прибулих та проїжджих; а Доусон — золотий Доусон, що так скучив за яечнею, — кипів од хвилювання і ловив кожне слово, сказане про цього чоловіка.

Проте Расмунсен цього не знав. На другий день після аварії він полагодив «Альму» і рушив далі. Лютий східний вітер з озера Тегіш дув йому в обличчя, та він схопив весла і мужньо заходився ними працювати, дарма що човен весь час відкидало назад, та ще й треба було оббивати лід з весел. Як то ведеться, «Альму» прибило до берега у Вінді-Арм; тричі хвиля викидала Расмунсена на берег у Тегіші; а на озері Марш його захопив льодостав. «Альму» ледь не розчавило у крижаному заторі, та яйця лишилися цілими. Він тягнув їх дві милі по кризі до берега, а там обладнав сховище, яке місцеві жителі показували приїжджим ще кілька років по тому.

П'ятсот миль мерзлої землі лежали між ним і Доусоном, а водний шлях був закритий. Але Расмунсен, з дивно заціпенілим виразом обличчя, рушив через озеро пішки. Що йому довелося витерпіти під час цієї довгої подорожі, маючи при собі лише ковдру, сокиру та жменьку бобів, не дано знати простим смертним. Зрозуміти це може тільки той, хто мандрував Арктикою. Досить буде сказати, що на Чилкуті він потрапив у хуртовину, і хірург в Оленячому таборі відтяв йому два пальці на нозі. Та він одужав — і до протоки Паджет мив посуд на «Павоні», а потім кочега-

рив на пасажирському пароплаві аж до самого Сан-Франциско.

Обідраний, зморений, насилу шкандибаючи, він ступив на блискучий паркет банківської контори і попросив другу позику. Його запалі щоки просвічували крізь рідку бороду, очі у глибоких проваллях очниць горіли холодним вогнем, руки загрубіли від морозу й тяжкої праці, під нігтями чорнів бруд і вугільний пил. Він щось бурмотів про яйця, про крижані затори, про вітри та припливи; але коли йому відмовилися дати більше тисячі, він заговорив геть не до ладу, і можна було лише зрозуміти, що йдеться про собак і про корм для собак, а ще про лижі, мокасини та зимові дороги. Йому дали півтори тисячі, тобто більше, ніж можна було отримати за його котедж, і всі зітхнули з полегкістю, коли він сяк-так нашкрябав свій підпис і вийшов за двері.

Через два тижні Расмунсен подолав Чилкутьський перевал з трьома запряжками, по п'ять собак у кожній. Одну вів він сам, решту вели за ним двоє індіанців-погоничів. Біля озера Марш вони відкрили сховище і завантажили яйця на нарти. Але битого шляху ще не було. Расмунсен першим ступив на лід, і йому довелося втоптувати сніг та продиратися крізь затори на річках. Він часто бачив позаду дим від багаття, що тонкою ниточкою висів у чистому повітрі, і дивувався, чому люди його не наздоганяють. Він був чужинцем у цій землі й не розумів, у чому річ. Не розумів він і своїх індіанців, коли вони намагалися це пояснити. Для них ця дорога була тяжким випробуванням, та якщо вранці вони починали ремствувати і відмовлялися йти далі, Расмунсен гнав їх уперед, погрожуючи револьвером.

Провалившись під лід біля порогів Білого Коня, він знову відморозив собі ногу, що стала дуже вразливою до холоду після першого обмороження, й індіанці гадали, що він зляже. Проте він пожертвував однією ковдрою і, зробивши з неї величезний мокасин, схожий на відро, таки пішов за передніми нартами. Це була найтяжча праця, й індіанці почали поважати його, хоча й стукали пальцем по лобі та багатозначно хитали головами у нього за спиною. Якось уночі вони спробували втекти, але свист куль, що лягали у сніг, повернув їх назад — невдоволених, проте покірних. А після цього, як справжні чилкутьські дикуни, вони замислили вбити Расмунсена; та він спав сторожко,

мов кіт, і слухна нагода не траплялася ні вдень, ні вночі. Індіанці часто намагалися пояснити йому, що означає той димок позаду, але він нічого не втямив і лише почав ставитися до них іще більш підозріливо. А коли вони ставали надто бундючними чи ухилялися від роботи, він швидко вгамовував їхній запал, показуючи револьвер, який завжди мав напихваті.

Отак воно й тяглося — люди бунтували, собаки дичавіли, дорога віднімала останні сили. Він боровся з людьми, що хотіли його покинути, боровся із собаками, відганяючи їх од яєць, боровся з льодом, з морозом, з болем у нозі, що ніяк не загоювалася. Струп на рані тріскався від морозу, і зрештою на нозі утворилася виразка, в яку можна було всунути кулак. Вранці, коли він уперше ступав усією вагою на цю ногу, йому ставало млосно, і він був на межі непритомності; та протягом дня біль вщухав і повертався тільки вночі, коли він заповзав під ковдру і намагався заснути. І все ж таки цей колишній клерк, що просидів усе життя за письмовим столом, нині працював тяжче від індіанців. Навіть собаки знемагали раніше, ніж він. Та сам Расмунсен майже не усвідомлював, скільки йому доводиться працювати й страждати. Він був чоловіком об одній думці, й тепер ця думка полонила його. На поверхні його свідомості був Доусон, у глибині — тисяча дюжин яєць, і десь на півдорозі між ними блукало його «я», силкуючись звести ці два предмети до купи в одній сяючій точці. Цією точкою були п'ять тисяч доларів — завершення однієї ідеї й відправний пункт для нової, хоч би в чому вона полягала. За межами цієї точки він поводився як автомат. Був байдужий до всього довкола, бачив усе непевно, наче крізь скло, й не думав про те, що бачить. Його руки працювали з бездумною точністю машини; так само працювала й голова. Вираз його обличчя став таким напруженим, що лякав навіть індіанців, і вони дивувалися з цього чудного білого, що зробив їх своїми рабами і примушував рвати жили у дурній роботі.

Потім, коли вони підійшли до озера Ле Барж, холод небесного простору знову вразив незахищену точку планети, і мороз сягав нижче шістдесяти градусів. Ідучи з відкритим ротом, щоб легше було дихати, Расмунсен застудив легені, і далі його всю дорогу мучив сухий, болісний кашель, що посилювався від диму вогнищ і тяжкої праці. На річці

Тридцятій Милі він натрапив на великі ополонки, прикриті оманливими крижаними містками, обведені вузьким кільцем нового льоду, що був хитким і ненадійним. На цей лід не можна було покладатись, але Расмунсен пішов навмання, підганяючи револьвером своїх нерішучих супутників. Проте на крижаних містках, хоч і прикритих снігом, ще можна було ризикувати. Вони переходили ці містки на лижах, тримаючи в руках довгі жердини на той випадок, якщо крига провалиться, і, перебравшись на той берег, кликали собак. І саме на такому містку, де порожнина у льоду ховалася під снігом, загинув один з індіанців. Він зник у воді швидко й безслідно, як ніж у сметані, і течія відразу затягла його під лід.

Тієї ж ночі, при блідому місячному світлі, втік товариш загиблого. Расмунсен даремно тривожив нічну тишу пострілами з револьвера — зброї, яку він застосовував скоріше спритно, ніж вправно. За тридцять шість годин індіанець дістався поліцейського поста на річці Великого Лосося.

— Це... це... смішна чоловік, — як ви казати? Клепки у голові немає, — пояснював перекладач здивованому капітанові. — Га? Так, так, божеволіти, сильно божеволіти. Яйця, яйця, весь час про яйця — розумієте? Скоро буде тут.

Минуло кілька днів, і Расмунсен прибув до поста на трьох нартах, зв'язаних до купи, і з усіма собаками в одній запряжці. Це було дуже незручно, і там, де дорога була погана, він мусив переганяти нарти по черзі, хоча ціною геркулесових зусиль примудрявся вести їх разом. Він анітрохи не змінився в лиці, коли капітан сказав йому, що індіанець пішов у Доусон і тепер, мабуть, перебуває десь між Селкірком і Стюартом. Не зворушила його і звістка про те, що поліція проклала шлях до Пеллі; він уже досяг того фаталістичного стану, коли всі повороти долі — байдуже, добрі чи лихі — сприймаються як належне. Та коли йому сказали, що в Доусоні панує страшний голод, він усміхнувся, запряг собак і рушив далі.

Уже на наступній зупинці розкрилася загадка диму. Відтоді як на річці Великого Лосося почули, що до Пеллі прокладено шлях, димний ланцюг перестав маячити вдалині; і Расмунсен, згорбившись над своїм самотнім вогнищем, тільки й бачив, як повз нього строкатою низкою пролітають нарти. Першими промчали кур'єр і метис, що

витагали його з озера Беннет; потім двоє нарт з поштою для Серкл-сіті; а за ними потяглася до Клондайку пістрява юрма шукачів долі. Собаки й люди виглядали свіжими, вгодованими, а Расмунсен і його пси схудли й охляли так, що від них лишилися шкіра та кістки. Люди з димного ланцюга були в дорозі один день із трьох, вони відпочивали й берегли сили до тієї миті, коли можна буде стати на битий шлях; а Расмунсен щодня рвався вперед, переборював себе і приборкував собак, ламаючи їхній дух опору.

Але сам він лишався незламним. Ці ситі, повні свіжих сил люди сердечно дякували йому за те, що він так старався їм на користь, — дякували, широко всміхаючись, і глумливо хихотіли; і тепер він усе зрозумів, проте не сказав їм нічого, навіть не затаїв на них зла. Це вже не мало значення. Ідея — у самій своїй сутності — лишалася незмінною. Він тут, і з ним його тисяча дюжин; Доусон близько; отже, нічого не змінилося.

Біля Малого Лосося йому не вистачило їжі для собак, і він віддав їм свої харчі, а сам до Селкірка їв самі боби — великі, грубі, темні боби, дуже поживні, — їв, хоч і згинався навпіл від корчів у шлунку. На дверях факторії у Селкірку висіла об'ява, що пароплави не ходять угору по Юкону вже два роки; це й спричинило таку дорожнечу на продукти. Йому запропонували обмін — чашку борошна за кожне яйце; але Расмунсен похитав головою і рушив далі. Десь неподалік від факторії він роздобув мерзлу кінську шкіру для собак, скотарі з Чилкута забили коней, а обрізки та тельбухи підібрали індіанці. Расмунсен і сам спробував жувати шкіру, та кінський волос ятрив виразки у роті, і біль був нестерпний.

Тут, у Селкірку, він зустрів перших провісників утечі з голодного Доусона; вони раз у раз траплялися назустріч, — страхітлива, жалюгідна юрма.

— Їсти нема чого! — казали вони знову й знову. — Їсти нема чого, доводиться тікати. Тільки й просимо в Бога, щоб навесні полегло. Борошно — півтора долара фунт, та ніхто не продає.

— Яйця? — перепитав один з них. — По долару за штуку, таж їх немає.

Расмунсен зробив швидкий підрахунок.

— Дванадцять тисяч доларів, — мовив він уголос.

— Що? — не зрозумів чоловік.

— Нічого, — відповів Расмунсен і погнав собак далі.

Коли він прибув до річки Стюарта, що за сімдесят миль від Доусона, п'ять його собак здохли, а решта падали з ніг. Расмунсен теж впрягся у нарти і тягнув з останніх сил. Але навіть так він проходив не більше десяти миль у день. Його вилиці й ніс, обморожені багато разів, почорніли й запеклися кров'ю. Великий палець, що мерз більше від інших, коли доводилося тримати поворотну жердину, теж обморозився й дуже болів. Нога все ще була взута у неоковирний мокасин, і її аж скручувало від болю. На Шістдесятій Милі останні боби, давно поділені на порції, скінчилися; але про те, щоб торкнути запас яєць, Расмунсен не хотів і думати. Він навіть не дозволяв цій злочинній думці проникати у його свідомість — і сяк-так доплентався до Індіанської річки. Щедрість тутешнього старожила та свіже м'ясо щойно вбитого лося додали снаги йому та собакам; а добувшись до Ейнслі, він і зовсім збадьорився, бо, за словами втікача з Доусона, що покинув місто п'ять годин тому, він мав отримати за кожне яйце не менше долара з чвертю.

Він наближався до крутого берега, де стояли доусонські казарми, і серце в нього шалено калатало, а коліна тремтіли. Собаки були такі зморені, що він мусив спинитись і, чекаючи, поки вони відпочинуть, безсило прихилився до поворотної жердини. Мимо пройшов чоловік вельми солідного вигляду, у грубій ведмежій шубі. Він з цікавістю глипнув на Расмунсена, зупинився і діловито озирнув собак і троє нарт, зв'язаних разом.

— Що везете? — спитав він.

— Яйця, — насилу відказав Расмунсен хрипким шепотом.

— Яйця! Ого-го! — Чоловік підскочив, крутнувся і шалено загопцював на місці.

— Та ну! І оце все яйця?

— Так.

— Слушайте, то ви, мабуть, Яечний Чоловік? — Він обійшов Расмунсена кругом і глянув на нього з іншого боку. — Скажіть, ви — це він, правда ж?

Расмунсен не був того певний, проте сперечатися не став, і чоловік у шубі дещо заспокоївся.

— То скільки ви за них просите? — обережно спитав він.

Тут Расмунсен трохи знахабнів.

— Півтора долара, — сказав він.

— Гарзд! — поспішно згодився чоловік. — Дайте мені дюжину.

— Я... я мав на увазі, півтора долара за штуку, — боязко пояснив Расмунсен.

— Атож, я чув. Давайте дві дюжини. Ось пісок.

Чоловік вийняв туго напханий мішечок із золотом, товстий, мов сарделька, і недбало постукав ним об жердину. Расмунсен відчув дивне тремтіння під грудьми, лоскіт у ніздрях і майже непереборне бажання сісти й заплакати вголос. Та довкола уже почала збиратись юрма глядачів, люди витріщалися на нього та один за одним вимагали яєць. У Расмунсена не було терезів, але їх приніс чоловік у ведмежій шубі. Він люб'язно зголосився важити пісок, поки Расмунсен відпускав товар. Скоро у натовпі почалися чвари та галас. Кожен хотів купити, і кожен хотів, щоб його обслужили першим. Що більше хвилювалися довкола, то спокійнішим ставав Расмунсен. Тут щось не те. Мабуть, недарма вони так розмітають ті яйця. Розумніше було б трохи зачекати, а потім дізнатися ціну. Може, тепер яйце коштує вже два долари. Та хоч там як, а півтора долара він завжди отримає.

— Все, годі! — крикнув він, розпродавши пару сотень. — Більше не продаю. Втомився. Мені ще треба знайти житло, а тоді — приходьте, прошу.

Натовп загудів, але чоловік у ведмежій шубі підтримав Расмунсена. Двадцять чотири мерзлих яйця торохтіли у його глибоких кишнях, а що їстимуть інші — йому було цілком байдуже. До того ж, він бачив, що Расмунсен ледве тримається на ногах.

— Тут є одна хатина, за другим поворотом від «Монте-Карло», — сказав він, — вікно там із пляшок для содової. Вона не моя, але мені доручили її здати. Ціна десять доларів на день, та це ще й дешево. Ви вселяйтеся, а я зайду до вас згодом. Не забудьте: вікно з пляшок... Тра-ля-ля! — проспівав він. — Піду до себе їсти яєчню та мріяти про рідний дім.

Дорогою Расмунсен згадав, що голодний, і купив дещо з харчів у крамниці Компанії, а у м'ясній — біфштекс і в'ялену рибу для собак. Хатину він знайшов одразу і, не розпрягаючи собак, розпалив вогонь та взявся готувати каву.

— Півтора долара за штуку... тисяча дюжин... вісімнадцять тисяч доларів! — бурмотів він знову й знову, пораяючись біля печі.

Коли він кинув на сковорідку біфштекс, двері відчинилися. Расмунсен озирнувся. То був чоловік у ведмежій шубі. Він увійшов з рішучим виглядом, так, наче мав щось на думці; але, поглянувши на Расмунсена, завагався, і на його обличчі промайнув подив.

— Слухайте, я ось що хотів сказати... — почав він і затнувся.

Расмунсен подумав, що він прийшов узяти квартирну платню.

— Слухайте, чорт забирай... яйця... вони, знаєте, тухлі!

Расмунсен остовпів. Він почувався так, наче його вдарили дрючком межи очі. Стіни хати похилились і закружляли навколо нього. Він простягнув руку, щоб не впасти, і вхопився за пічку. Гострий біль і запах горілого м'яса привели його до тями.

— Розумію, — повільно вимовив він, порпаючись у кишені. — Ви хочете отримати гроші назад.

— Та ні, я не за грішми, — мовив чоловік. — Чи нема у вас інших яєць — свіжих?

Расмунсен похитав головою.

— Ви краще візьміть гроші.

Але той відмовився й позадкував до дверей.

— Я зайду перегодом, як ви розвантажите товар, — сказав він, — і розберетеся, що й до чого.

Расмунсен вкотив до хати колоду і заніс скрині з яйцями. Він взявся до діла дуже спокійно. Узяв сокиру і почав розрубувати яйця навпіл, одне за одним. Половинки він ретельно оглядав і кидав на підлогу. Спершу він брав яйця з різних скринь, на вибірку, потім спорожнив одну скриню за раз. Купа на підлозі все зростала. Кава википіла, сморід підгорілого біфштекса заповнив хату. А Расмунсен усе рубав та рубав, поки не спорожніла остання скриня.

Хтось постукав у двері, постукав ще раз і увійшов.

— Що за чортівня? — мовив прибулий, на мить затнувшись при вигляді цієї картини. Потрощені яйця відтавали у теплі, і бридкий сморід посилювався щомиті.

— Мабуть, іще на пароплаві протухли, — зауважив він.

Расмунсен втупив у нього порожній погляд.

— Я Мюррей, Великий Джим Мюррей, мене тут усі знають, — представився гість. — Оце почув, що у вас яйця протухли, і пропоную вам двісті доларів за всю партію. Звісно, це не те, що риба, та собаки все одно поїдять.

Расмунсен наче скам'янів. Він не міг ворухнутись.

— Забирайтесь під три чорти, — мовив він без будь-якого виразу.

— Та ви подумайте. Як на мене, це добра ціна за таку погань, усе ж таки краще, ніж нічого. Дві сотні. Ну то що?

— Ідіть під три чорти, — тихо повторив Расмунсен, — геть звідси!

Мюррей перестрашено зиркнув на нього й тихцем позадував до дверей, не зводячи погляду з хазяїна.

Расмунсен вийшов за ним слідом і розпріг собак. Кинув їм усю куплену рибу, відв'язав і намотав на руку шворки від нарт. Потім увійшов до хати і замкнув за собою двері. Чад від обгорілого біфштекса їв йому очі. Він став на ліжку, перекинув шворки через балку в стелі й на око прикинув довжину. Мабуть, щось було негаразд, бо він поставив на ліжку стілець і виліз на нього. Зробивши на кінці шворки петлю, він просунув у неї голову, а інший кінець закріпив. Потім відштовхнув стілець ногою.

КАНЬЙОН З ЧИСТОГО ЗОЛОТА

У зеленому серці каньйону стіни відхилилися від жорсткого початкового плану. Пом'якшивши різкість своїх ліній, вони утворили затишний куточок і по вінця наповнили його свіжістю, округлістю форм та пластичністю. Здавалося, що тут усе відпочивало. Навіть вузенький рівчак — і той на якийсь час стишував тут свій шалений плин, і цього було достатньо, щоб утворити тихе озерце. Червонястий олень з розлогими рогами дрімав, стоячи по коліна у воді і млосно напівзаплющивши очі.

З одного боку, починаючись відразу ж біля озерця, примостився невеличкий лужок, чия пружка зелені тягнулася аж до підніжжя похмуро навислої стіни. Потойбіч озера починався пологий схил, що піднімався вгору й упирався в протилежну стіну каньйону. Схил вкривала м'якенька травичка з острівцями жовтогарячих, пурпурових та золотавих квітів. Але за цією оазою ідилічна мальовничість зникала. Стіни різко збігалися, наближаючись одна до одної, і каньйон перетворювався на хаотичне нагромодження вкритих мохом валунів, задрапірованих зеленою вуаллю з повзучих рослин та гілок дерев. За каньйоном виднілися далекі пагорби, гірські вершини й порослі соснами передгір'я. А ще далі, як хмарини на краю неба, височіли білі мінарети — то нетанучі сніги Сьєри тьмяно виблискували в яскравих променях сонця.

На дні каньйону не було пилу і листя та квіти вражали своєю чистотою й незайманістю. Молода травичка була наче оксамитова. Схилившись над озерцем, три тополі тихо роняли свої схожі на сніг пушинки. На схилі темно-червоні квіти толокнянки насичували повітря весняними пахощами, а її листочки, навчені досвідом, уже починали

вигинатися вертикально догори, заздалегідь захищаючи себе від посушливого літа та палючих променів сонця. На відкритих місцинах схилу, куди не сягали найдовші тіні від толокнянки, притулилися калохортуси, схожі на численні зграйки метеликів, що тріпочуть крильцями і ось-ось збираються гайнути в повітря. То тут, то там можна побачити полуничне дерево, цього лісового арлекіна, що дозволяє підглядати за собою, коли перевдягається зі світло-зеленого вбрання в яскраво-червоне. Це дерево видихає в повітря ніжний аромат своїх дивовижних, наче зроблених з воску, дзвіночків. Ці кремово-білі, схожі на конвалії дзвіночки духмяніють весняною свіжістю.

Повітря й не ворухнеться. Воно важке й сонне від густого аромату квітів. Цей аромат був би набридливим, якби повітря було густим та вологим. Але натомість воно сухе й прохолодне. Воно — як світло зірок, дивним чином трансформоване в атмосферу, пронизану й зігріту променями сонця й ароматизовану пахощами квітів.

Час від часу в клаптиках світла й тіні тріпотів випадковий метелик. І над усім цим панувало тихе монотонне гудіння диких бджіл, цих сибаритів, яким довелося поститися взимку. Тепер же вони добродушно-лінькувато штовхалися біля поживи, не вважаючи за потрібне марнувати час на неввічливе з'ясування стосунків. А струмочок лився через каньйон так тихо, що лише інколи давав про себе знати слабеньким булькотінням. Його голос був схожий на сонний шепіт, який то припинявся, коли сон глибшав, то знову починався з кожним новим пробудженням.

Рушієм усього був у цьому каньйоні неквапливий дрейф. Дрейфували метелики і промені сонця поміж дерев. Дрейфували звуки — гудіння бджіл і шепіт струмка. Здавалося, що дрейфуючі звуки та дрейфуючі кольори переплітаються і створюють тонку невагому тканину, яка була головною особливістю цього затишного закуточка, його духом. І це був дух не смерті, а рівномірно пульсуючого життя, дух спокою, який не був непорушністю, дух руху, який не був дією, дух відпочинку, безтурботної гармонії, сповненої метушливого буття, але не затьмареної жорстокою боротьбою й тяжкою працею. Дух цієї чудесної місцини був духом мирного життя, заколисаного безтурботністю і задоволеного своїм процвітаням та

благополуччям, не потривоженим відлуннями далеких війн.

Червонястий олень з розлогими рогами визнав верховенство духу цієї місцини і дрімав, стоячи по коліна в прохолодному затіненому озері. Тут не було набридливих мух, і він млосно насолоджувався відпочинком. Коли струмок прокидався і починав дзюркотіти, олень нашорошував вуха; але робив він це лінькувато, заздалегідь знаючи: це лише струмок невдоволено буркоче, несподівано виявивши, що заснув.

Але настала мить, коли вуха оленя тривожно підскочили і нашорошилися, зачувши якийсь новий звук. Він повернув голову, вдивляючись у каньйон. Його чутливі ніздрі затремтіли, нюхаючи повітря. Очі оленя не зріли крізь зелену вуаль, за якою зникав, дзюркочучи, струмок, але до його вух долинув чоловічий голос. Чоловік співав пісню — спокійно й монотонно. Аж ось до оленя донісся різкий брязкіт металу об камінь. Зачувши цей звук, він фиркнув, рвучко скакнув — і вистрибнув з води на лужок, відразу ж угрузнувши копитами в оксамитову зелень трави. Там він знову нашорошив вуха і знову понюхав повітря. А потім гайнув через лужок, зупинившись лише одного разу, щоб принюхатися, — і зник з каньйону, беззвучно розчинившись у далині, як легконогий привид.

Брязкання кованих черевиків об каміння чулося все ближче, а голос чоловіка ставав дедалі гучнішим. Він скоріше нагадував речитатив, а з наближенням стали чітко розрізнятися слова пісні:

Зупинись та поглянь на ці гори чудові!
І не бійся всевладної сили гріха!
Свій рюкзак із гріхами залиш за порогом,
Бо сьогодні уранці зустрінешся з Богом.
Зупинись і озирнись,
Та й на гори по-ди-вись!

Пісню супроводжували звуки натужного кректання й тріскіт; і дух ідилічного затишку дременув навтьоки слідком за червонястим оленем. Зелена вуаль затріщала й розірвалася; з прогалини визирнув якийсь чоловік і уставився на озерце з лужком та на покатий, порослий травою схил. То був непростий чоловік. Спочатку окинувши картину одним всеохоплюючим поглядом, він

потім почав вивчати її деталі, звіряючи їх зі своїм початковим враженням. І лише після цього розкрив рота, щоби урочисто і недвозначно висловити своє задоволення від побаченого:

— Сили небесні й вогонь чистилиця! Ви лишень погляньте на це диво! І гайок, і ставок, і зелений лужок! Мрія золотошукача і рай для його коня! Зелена прохолода для втомлених очей! Відрада для хирлявих мешканців камінних джунглів! Чорт забирай, це ж потаємне угіддя для старателя і місце відпочинку для його віслючка!

Чоловік був русоволосий, а його обличчя мало дві головні риси — доброзичливість та іронічну посмішку. То було рухливе обличчя. Його вираз швидко змінювався відповідно до внутрішнього стану й думок. Тому процес мислення чітко відображався у чоловіка на обличчі. Думки пробігали по ньому, як хвильки, збурені поривом вітру на поверхні озера. Волосся чоловік мав рідке, стирчало воно нерівномірними пучками і було такого ж незрозумілого кольору, що і шкіра його обличчя. Здавалося, що всі кольори, якими наділила його природа, зосередилися в навдивовижу блакитних очах — сміхотливих і веселих. У них було багато наївного дитячого здивування, але водночас проглядалися і неабияка впевненість у своїх силах та відчуття власної правоти, ґрунтовані на великому особистому досвіді й житейській мудрості.

У дірку, що він її прорвав у вуалі плющів, чоловік прокинув кайло, лопату й ківш для промивки золота. А потім проліз і сам. Він був одягнений у вицвілий комбінезон і чорну сорочку, на ногах мав підбиті гвіздками важкі черевики, а на голові — капелюха, чиї безформність і плямистість свідчили про те, що йому довелося не раз побувати і під дощем, і під палючим сонцем, і біля табірної вогнища. Чоловік випростався і став здивовано оглядати широко розкритими очима принадності таємничого закуточка. Ніздрі його, вдихаючи солодкі пахощі оази, посмикувалися і тремтіли від задоволення, очі перетворилися на сміхотливі блакитні щілинки, на обличчі з'явилася радісна гримаса, вуста його розкрилися, і він захоплено вигукнув:

— Кульбабки та прекрасні мальви! Як же тут гарно пахне! От і розкажіть мені тепер про трояндову олію та одеколон! Хіба ж вони годяться проти цих ароматів?

Чоловік мав схильність до внутрішніх монологів. Мінливі вирази його обличчя дійсно відображали кожну його думку й настрій, але язик, хочеш не хочеш, біг позаду, як прив'язаний, і все повторював зі скрупульозністю стенографа.

Прилігши на краєчку озерця, чоловік надовго припав губами до прохолодної води. «Смакота!» — промимрив він, а потім підняв голову, поглянув на порослий травою схил і витер рота рукою. Схил привабив його увагу. Лежачи на животі, чоловік довго й прискіпливо вивчав форму пагорба. Досвідченим оком пробігся він угору до осипаної стіни каньйону, а потім — униз, аж до поверхні води. Повільно підвівшись, він удостоїв зелений схил другого уважного погляду.

«Добре, — мовив чоловік. — Саме те, що треба», — виснував він, беручи кайло, лопату й ківш.

Легко перестрибуючи з валуна на валун, він перейшов через струмок за озерцем. У тому місці, де схил торкався води, він набрав повну лопату землі і кинув її в ківш для промивки. Потім присів, узяв ківш обома руками і, трохи зануривши у струмок, почав обертати його вправними круговими рухами, від яких вода, то прибуваючи, то убуваючи, почала промивати землю й дрібні камінці. Більші й легші часточки спливали на поверхню, і він вимивав їх через низький край ковша, уміло занурюючи його в проточну воду. Щоб прискорити процес, чоловік час від часу намацував пальцями великі камені і викидав їх.

Вміст ковша швидко зменшувався, аж поки в ньому не лишилися тільки дрібнюсінькі часточки каміння та землі. Від тієї миті чоловік став працювати дуже ретельно й уважно. Почалася тонка промивка, і він працював дедалі ретельніше, прискіпливо вдивляючись у ківш і роблячи легенькі й вивірені дотики. Нарешті, здавалося, в ковші не залишилося нічого, окрім води; але швидким обертальним рухом чоловік вихлюпнув воду через край ковша у струмок і виявив на його дні шар темного піску. Той шар був такий тонесенький, що скидався на мазок фарби. Старатель нахилився над ковшем й уважно придивився. На дні блиснула маленька золота цятка. Він знову занурив ківш у струмок і набрав трохи води. Потім швидким рухом пропустив її по дну, знову й знову перемиваючи часточки

темного піску. Винагородою за його зусилля стала ще одна золота цятка.

Тепер промивка стала дуже й дуже ретельною, аж надто ретельною для звичайного старательства. Чоловік почав обробляти темний пісок маленькими порціями, потроху перепускаючи його через невисокий край ковша. І кожну маленьку порцію він досліджував украй ретельно, не пропускаючи буквально жодної зернини і лише потім вихлюпуючи її у струмок. Ревно, мало-помалу випускав він темний пісок. Ось на краечку зависла золота зернинка, і чоловік, вправно змінивши потік води, загнав її назад. Таким чином він видивився ще одну золоту піщинку, а потім — ще одну. Старатель виявляв про них неабияку турботу. Наче пастух зганяв він їх у череду, щоб жодна не відбилася від нього і не пропала. Нарешті в ковші, де колись була купка землі, не лишилося нічого, окрім череди золотих зернинок. Чоловік полічив їх, а потім, після стількох трудів, узяв та й вихлюпнув з ковша разом із залишком води.

Але коли старатель підвівся, очі його світилися оптимізмом. «Сім», — гучно промимрив він, уголос підтверджуючи кількість золотих блискіток, на які він поклав стільки труда і які так недбало викинув геть. «Сім», — повторив чоловік з притиском, наче намагаючись закарбувати цю цифру у своїй пам'яті.

Якийсь час він простояв непорушно, оглядаючи схил. І в його очах знову відбилася гостра цікавість, а в поставі з'явилися збудженість та екзальтація — як у хижака, що відчув свіжий запах здобичі.

Пройшовши кілька кроків униз по струмку, він знову набрав у ківш землі.

І знову — після ретельної промивки та збирання докупи череди із золотих зернинок — він вихлюпнув їх у воду, перед тим полічивши.

«П'ять», — промимрив старатель. І повторив: «П'ять».

Не втримавшись, він знов уважно обдивився пологий схил, а потім знову заходився наповнювати ківш землею, рухаючись униз за течією. Його золоті стада почали зменшуватися. «Чотири, три, два, один» — такими були відмітки, що закарбувалися в його пам'яті. Коли ж результатом його зусиль стала лише одна золота зернинка, старатель припинив своє заняття і розклав вогнище із сухого гілляччя.

Поклавши на нього ківш, він став чекати, аж поки той не став синьо-чорним. Потім підняв і критично обдивився з усіх боків, після чого схвально кивнув. На такому темному фоні жодна золота піщинка не мала ані найменшого шансу втекти.

Йдучи за течією, чоловік знову почав промивати пісок. Винагородою стала одна золота зернинка. У третьому ковші золота не виявилось взагалі. Не вдовольнившись результатами, старатель промив іще три ковші, набираючи лопатою землю через проміжки у три фути. І кожен ківш був порожнім. Але цей факт не тільки не розчарував його, а, здавалося, навпаки — викликав чимале задоволення. З кожним порожнім ковшем піднесення чоловіка зростало, аж поки він не підвівся і не вигукнув у захваті: «Якщо це не те, що я шукаю, то нехай Господь негайно уразить мене розладом шлунка!»

Повернувшись до місця, де він почав свої розкопки, старатель почав мити пісок, рухаючись проти течії струмка. І спочатку чисельність його золотих стад зросла, причому зросла суттєво. «Чотирнадцять, вісімнадцять, двадцять один, двадцять шість», — відбивалося в його пам'яті, як у касовому апараті. А на підході до озерця здобич була найбагатшою: тридцять шість золотих зернинок.

«Ще трохи, і можна відкладати на чорний день», — зазначив старатель з розчаруванням у голосі, дивлячись, як вода змиває його улов.

Сонце видерлося на вершечок неба. А чоловік усе ще працював. Ківш за ковшем рухався він проти течії, і результати його розкопок ставали скромнішими.

«Та вона просто водить мене за носа, як та молодичця!» — захоплено вигукнув він, коли в лопаті землі виявилася лише одна золота блискітка.

Коли ж кілька промивок не дали жодного результату, старатель задоволено випростався і зміряв зелений схил впевненим поглядом.

«Ага, пані Золота Жило!» — скрикнув він, наче звертаючись до якоїсь невидимої слухачки, що сховалася від нього під зеленою поверхнею схилу. — Я йду до вас, пані Жило, іду! І я до вас неодмінно доберуся! Чуєте мене, пані Жило? Доберуся, бо це така ж суцзя правда, як і те, що гарбуз — не цвітна капуста».

Чоловік обернувся і кинув оцінюючий погляд на сонце в неозорій блакиті безхмарного неба. А потім пішов униз по каньйону вздовж лінії викопаних ним ямок. Перетнувши струмок за озерцем, він зник за зеленим покривалом. З тимчасовим поверненням тиші та спокою до затишного закуточка його дух все одно не мав можливості туди повернутися, бо чоловік порушував тишу округи ритмічними співами і голос його владно панував у каньйоні.

Невдовзі старатель повернувся, іще сильніше брязкаючи об каміння підковами. Зелене покривало несамовито затремтіло і почало розгойдуватися сюди-туди, наче за ним точилася якась нежартівлива боротьба. Почувся скрегіт і брязкання металу. Голос чоловіка зірвався на крик, і в ньому з'явилися командні нотки. З-за покривала, хекаючи, вигулькнуло якесь масивне тіло. Потім гучно затріщали гілки, почулося клацання, і на відкритий простір — під дощем листопаду — вискочив кінь. На його спині був мішок, за яким тягнулися обірвані стебла плющів і поламані гілки лози. Тварина спочатку ошелешено поглянула на місцину, в яку її не досить ввічливо заштовхали, а потім опустила голову до трави і з задоволенням почала пастися. За мить крізь покривало прoderся ще один кінь. Він був послизнувся на порослому мохом валуні, але відразу ж поновив рівновагу, коли копита його вгрузли в піддатливу поверхню лужка. Він був без поклажі, хоча до його спини було прикріплене високе мексиканське сідло, подряпане і вицвіле від довгого використання.

Процесію замикав старатель. Замисливши залишитися тут надовго, він скинув на землю мішок та сідло і відпустив коней попастися. Потім дістав харчі, сковорідку і кавовий чайник. Назбиравши купку сухого гілляччя, він знайшов кілька каменів і влаштував місце для вогнища.

«Ну й зголоднів же я, — сказав він. — Легко ум'яв би залізний заступ та підкови, та ще й добавки попросив би».

Випроставшись, він поліз у кишеню за сірниками, і його очі ковзнули по гладі озерця й уставилися на зелений схил. Пальці, що були стиснули коробок із сірниками, розтулилися, і витягнута з кишені рука виявилася порожньою.

Чоловік явно вагався, роздумуючи. Він поглядав то на свої приготування до обіду, то на пагорбок.

«Піду іще позалицяюся до пані Жили», — вирішив старатель і почав перебиратися через ручай.

«Може, дарма стараюся, — пробурмотів він, наче виправдовуючись, — але нічого страшного не станеться, якщо я поїм через годину».

І на відстані кількох футів від першої лінії ямок він розпочав другу. Сонце перевалило на захід, тіні подовжилися, але чоловік заповзято працював. Згодом він розпочав третю лінію розкопок, потім почав рухатися впоперек, піднімаючись схилом. У центрі кожної з ліній здобич була найбагатшою, а на їхніх кінцях не було майже нічого. У міру підйому по схилу лінії ставали помітно коротшими. Закономірність, із якою зменшувалася їхня довжина, свідчила про те, що десь угорі остання лінія буде такою короткою, що не матиме довжини взагалі і перетвориться на точку. У результаті розкопок виходило щось на кшталт перевернутої літери V. Лінії, що сходилися у вершечку перевернутого V, вказували на межі золотоносної породи. А сам вершечок цієї літери і був метою старателя. Він часто кидав погляди на збіжні лінії, намагаючись вирахувати точку, у якій має скінчитися золотоносна порода. Десь там і мала переховуватися «пані Жила», бо саме так старатель звернувся до цієї уявної точки на горі пагорба, коли вигукнув: «Спускайтеся вниз, пані Жило! Будьте розважливі, не пручайтеся і спускайтеся!»

«Що ж, гаразд, — додавав старатель, наче збагнувши, що вмовляння його марні. — Гаразд, пані Жило. Тепер мені ясно, що я сам муситиму заявитися до вас і взяти силою. І я обов'язково прийду. Обов'язково!» — погрожував він згодом.

Кожен ківш він промивав, і, в міру підйому на схил, його улов ставав дедалі багатшим, аж поки він не припинив викидати його і не став зсипати в коробочок з-під пекарського порошку, який недбало носив у кишені комбінезона. Він так захопився роботою, що не помітив, як залягли сутінки, що провіщали близький прихід ночі. Але тільки тоді, коли золоті піщинки стало погано видно на дні ковша, збагнув чоловік, скільки часу сплило. Він різко випростався. Вираз мимовільного здивування розплився

по його обличчю, і він стиха пробурмотів: «Прокляття! Провалитися мені на місці! Якщо я зараз же не покину, то коли ж я повечеряю?»

Спотикаючись у темряві, він перебрався через струмок і розвів своє давно спізніле багаття. Вечеря його складалася з вівсяних ліпеників, шинки та розігрітих бобів. Потім чоловік викурив люльку біля згасаючого вогнища, прислухаючись до нічних шумів і споглядаючи залитий місячним сяйвом каньйон. Після цього він розгорнув постіль, зняв важкі черевики і до підборіддя вкрився ковдрою. У місячному сяйві його обличчя біліло, як обличчя мерця. Але мрець неждано воскрес, бо перевернувся на бік, сперся на лікоть і мовив сонним голосом, дивлячись на схил пагорба: «Доброї ночі вам, пані Жило, доброї ночі!»

Сірий світанок він проспав і спав доти, аж поки промені сонця не почали просвічувати крізь заплющені повіки. Він різко прокинувся і почав озиратися довкола, поновлюючи безперервність буття і ототожнюючи своє «я» з раніш прожитими днями.

Щоб вдягнутися, йому варто було лише надіти черевики. Чоловік поглянув спочатку на схил, потім на попіл згаслого вогнища, трохи повагався, але все ж таки переборов спокусу і почав розводити вогонь.

«Охолонь, Білле, охолонь, — умовляв він сам себе. — Куди поспішати? Ще встигнеш спітніти і виморитися. Пані Жила почекає. Поки ти снідатимеш, нікуди вона не дінеться. А тепер, Білле, час тобі додати чогось свіженького до свого меню. Тож уперед, до діла».

Біля краю води він вирізав коротку палю і дістав із кишені шматок леси й замизкану штучну муху.

«Мо', рано-вранці клюватиме, хтозна», — пробурмотів чоловік, закидаючи вудку в озеро. За мить він уже радісно гукав: «А що я казав, га? Що я казав?»

Котушки на вудці він не мав, часу марнувати не хотів, і на одній лише силі витягнув з води тріпотливу десятидюймову форель. Ця та ще три форелі, спіймані з невеличкими інтервалами, і пішли йому на сніданок. Йдучи до схилу через струмок, він зупинився на камені, вражений несподіваною думкою, і замислився.

«Краще піду пройдуся вниз по струмкові, — мовив старатель. — Хтозна — чи не вештається тут якийсь негідник?»

Але пішов таки через струмок, приказуючи: «Все ж таки треба було сходити й перевірити». Та коли він узявся за роботу, то думка про обережність швидко вилетіла в нього з голови.

Коли стемніло, чоловік розігнувся. Його поперек болів від довгої напруженої праці в зігнутому положенні. Потираючи рукою затерплі м'язи, він мовив: «От чорт забирай! Ну що ви на це скажете? Знову геть-чисто забув про обід! Якщо не пильнуватиму, то незабаром перетворюся на здихлю, що харчується двічі на день».

«Жила — то така клята штука, що швидко змусить людину забути не лише про обід, а й про сніданок — однозначно», — філософськи зазначив він, заповзаючи під ковдру. Легаючи спати, він знову не проминув гукнути в напрямку пагорба: «Доброї ночі, пані Жило, доброї ночі!»

Вставши з першими променями сонця і наспіх поснідавши, чоловік заходився працювати. Його наче лихо-манка охопила. З кожним намитим ковшем, який давав дедалі більший улов, вона не вщухала, а навпаки — лише посилювалася. Щоки його розчервонілися — і зовсім не від спекотного сонця. Старатель працював, геть забувши про втому і час. Наповнивши ківш землею, він прудко біг униз, щоб промити його; не встигав він його промити, як уже знову, засапавшись, очманіло біг угору, щоб знову його наповнити.

Чоловік уже перебував за сто ярдів від озерця, і перевернуте V починало набувати певних пропорцій. Ширина золотоносної ділянки невинно зменшувалася, і старатель раз по раз подумки продовжував збіжні лінії, що мали зійтися далі вгорі. Вершина перевернутої літери була його метою, і він уперто йшов до неї, наповнюючи ківш за ковшем.

«Якраз два ярди угору за отим кущем толокнянки і один ярд праворуч», — нарешті виснував чоловік.

Потім його охопила спокуса. «Це ж так просто, як двічі по два», — мовив він, полишаючи свій тяжкий труд і видираючись схилом до здогадної вершини V. Наповнивши ківш, він поніс його донизу, щоб промити. Золота в ньому і близько не було. Старатель почав копати вглиб і вшир, наповнивши та промивши десятки ковшів, але не отримав у винагороду жодної зернинки

золота. Розлютившись на себе за те, що піддався спокусі, чоловік почав немилосердно і брутально лаяти себе й принижувати. Потім він повернувся назад і знову взявся копати вздовж збіжних ліній.

«Заспокойся, Білле, заспокойся і не роби поспішних кроків, — став він умовляти себе, як малу дитину. — Короткий шлях до мети — не твоя стежа, і тобі давно пора вже це затамити. Будь розумнішим, Білле, будь розумнішим. *Працюй спокійно і не поспішаючи* — ось твій девіз. Тож дотримуйся його. І тільки його».

Відстань між протилежними ямками скорочувалася, свідчачи про те, що сторони літери V збігалися; але з кожним разом копати доводилося дедалі глибше. Золотий слід вів у глиб пагорба. Щоб узріти блискітки в ковші, доводилося заглиблюватися на тридцять дюймів. Земля з глибини двадцять п'ять та тридцять п'ять футів давала порожні ковші. А на підніжжі літери, біля води, золото лежало буквально під корінцями трави. Що вище піднімався старатель по схилу, то глибше залягало золото. Вирити яму три фути завглибшки було завданням не з легких, а до уявної вершини їх треба було викопати ще силу-силенну. «Ще неясно, як глибоко під землю вона пірне», — зітхнув чоловік, на мить перервавшись і розтираючи зболілу спину.

Згоряючи від лихоманкової пристрасті, з ниючим попереком і ниючими м'язами, вгризаючись у м'яку коричневу землю кайлом та лопатою, трудився чоловік на схилі пагорка. Перед ним спускався рівенький схил, порослий квітами, від яких ішов солодкий аромат. За собою ж він залишав спустошення та руйнування. Схоже було, що на гладенькій поверхні пагорба вискочив якийсь жахливий висип. Старатель рухався повільно, як слимак, загіджуючи красу своїм бридким слідом.

Хоча золотоносний шар ховався дедалі глибше під поверхню, тим самим збільшуючи кількість роботи для старателя, останній знаходив утіху в кількості золота в ковші, що дедалі зростала. Двадцять центів, тридцять центів, п'ятдесят, шістдесят — такою була вартість здобичі, а коли почало сутеніти, ківш дав рекорд: на долар золота з лопати землі.

«Б'юся об заклад: така вже моя лиха доля, що припхається сюди завтра якийсь надміру цікавий конкурент,

щоб попастися на моєму пасовиську», — сонно пробурмотів старатель, підтягуючи ковдру собі під бороду.

Раптом він смикнувся і рвучко сів. «Біллі! — різко вигукнув він. — Ось послухай мене, Білле, завтра вранці обов'язково поброди і подивися — чи нема кого тут. Уторопав? Завтра вранці — і не забудь!»

Чоловік позіхнув, поглянув на схил пагорка і гукнув: «Добраніч, пані Жило!»

Наступного ранку він випередив сонце, бо, коли його промені впали на нього, він уже встиг поснідати і видряпувався по стіні каньйону з того боку, де вона осипалася і таким чином давала можливість вибратися нагору. Нагорі ж він озирнувся і побачив, що він тут сам-один, а довкола, куди не кинь погляд, — ані душі. Скільки сягало око, перед ним, одна за одною, здіймалися гори. Вони бовваніли на фоні білих піків Сьери — найвищого кряжу цього станового хребта Західного світу, що вивищувався до самісіньких небес. На півночі та півдні чітко вимальовувалися поперечні гірські системи, які вносили певний дисонанс в основний напрямок цього гірського моря. У західному ж напрямку гірські хребти поступово, один за одним, сходили нанівець, перетворюючись на пологі пагорби, які, у свою чергу, мало-помалу перетворювалися на величезну долину, якої йому не було видно.

І в усьому цьому могутньому застиглому сплескові земної поверхні ніде не було знати ані найменшої ознаки людини чи слідів її діяльності. Чоловік вдивлявся вдаль довго і прискіпливо. Одного разу йому здалося, що в цьому ж каньйоні він побачив на великій відстані слабку подобу диму. Придивившись знову, він вирішив, що то — рожевий серпанок, відтінений звивистим вигином каньйону.

«Агов, пані Золота Жило! — гукнув старатель, і каньйоном пішла луна. — Виходьте на поверхню! Я йду до вас, пані Жило, вже йду!»

Через важкі шкраби на ногах чоловік виглядав незграбно, але із запаморочливої висоти він зістрибнув легко, як гірський козел. Камінь, що піддався під його ногою на самісінькому краєчку урвища, аж ніяк не вивів його з рівноваги. Здавалося, він точно знав той час, протягом якого поворот каменя може перерости в катастрофу, і тому встигав використовувати цю хитку опору для

миттєвого дотику, що давав йому можливість безпечно рухатися далі. Там, де поверхня була такою крутою, що встояти вертикально не можна було й півсекунди, чоловік ані миті не вагався. Його нога спиралася на цю зрадливу поверхню лише на якусь неймовірно малу частку секунди, що могла стати фатальною, — і він, відштовхнувшись, уже нісся далі. А там, де про короткочасну опору навіть мови не могло бути, чоловік проскакував, чіпляючись то за виступаючий камінь, то за впадину, то за чахлий кущик. Нарешті, несамовито заволавши і зробивши шалений стрибок, він спричинив зсув ґрунту і завершив свій спуск, сидячи верхи на кількох тоннах обваленої землі та гравію.

Його перший вранішній намив дав більше двох доларів крупнозернистого золота. Це трапилося в центрі літери V. Далі по обидва боки ліній уміст золота різко падав. Поперечні ж лінії ставали дуже короткими. А самі ж бокові сторони перевернутого V містилися одна від одної на відстані всього-на-всього кількох ярдів. До точки збігу залишалось пройти кілька ярдів угору. Але золотоносна порода дедалі більше заглиблювалася в землю. Після полудня старателю вже доводилося викопувати п'ятифутові пробні ями, щоб дістатися до золотоносного шару.

А на той час сам золотоносний шар перетворився на розсипне родовище, і чоловік вирішив, що після знаходження жили повернеться сюди для її розробки. Але зростаюча золотоносність ковша почала його бентежити. Під вечір вартість намивів зросла до трьох-чотирьох доларів. Чоловік ошелешено почухав потилицю і поглянув угору по схилу, де в кількох футах від нього стирчав куц толукнянки, що позначав приблизне розташування вершини літери V. Він кивнув і мовив пророчим тоном: «Одне з двох, Білле, одне з двох. Або пані Жила розсипалася і заглибилася в пагорб, або вона буде такою багатою, що ти не зможеш забрати її всю із собою. Ото буде жах!» І старатель захихикав, роздумуючи над такою приємною дилемою.

Ніч заскочила його на березі струмка, коли він, напружуючи очі в темряві, що ставала дедалі густішою, намивав останню порцію золота.

«От якби у мене ще й ліхтарик електричний був, — подумав старатель, — то я зміг би працювати допізна».

Тієї ночі чоловік ніяк не міг заснути. Багато разів він зосереджувався і заплющував очі, щоб прискорити прихід сну, але в крові його пульсувало таке пристрасне бажання, що він час від часу розплющував очі і зморено мимрив: «От якби скоріше розвиднілося!»

Нарешті він заснув, але розкліпив очі, як тільки зблідли зорі, а коли почало сіріти, він уже поснідав і видряпувався схилом до таємничого житла пані Золотої Жили.

У першій поперечній розкопці вистачило місця лише для трьох ям — таким вузьким став золотоносний шар і таким близьким був той золотий фонтан, до якого він ішов ось уже чотири дні.

«Спокійно, Білле, спокійно», — умовляв він сам себе, розчищаючи поверхню для останньої ями, у якій бічні лінії літери V мали, нарешті, зійтися в одну точку.

«Я вас міцно вхопив за талію, пані Жило, і тепер ви від мене нікуди не втечете», — час від часу повторював старатель, заганняючи заступ у землю. Він заглибився на чотири, п'ять, шість футів. Копати стало важче. Ось заступ скреготнув об розсипчасте каміння. Він підняв уламок і уважно до нього придивився.

«Струхлявілий кварц», — виснував старатель і заступом розчистив дно ями від землі, що нападала згори. Потім заходився длубати кварц кайлом, і з кожним ударом розбите каміння розліталося навсібіч. Потім він узяв у руки лопату і розгорнув подрібнену масу. В око йому впало жовтувате мерехтіння. Відкинувши лопату вбік, він швидко присів. Як фермер зчищає липку землю зі щойно викопаної картоплини, так і старатель, тримаючи в руках шматок трухлявого кварцу, став зчищати з нього ґрунт.

«Матір Божа! — вигукнув він. — Та тут його повно! Цілі брили й грудки! Брили й грудки золота!»

Те, що він тримав у руках, виявилось каменем лише наполовину. Інша ж половина була з чистого золота. Старатель кинув шматок у ківш і ретельно розглянув іще один шматок. На перший погляд, там було мало жовтизни, але своїми дужими пальцями чоловік зчистив трухлявий кварц — і його долоні освітилися жовтим мерехтінням. Шматочок за шматочком очищав він від бруду і кидав у ківш. То була справжнісінька скарбниця. Кварц так струхлявів, що його було менше, аніж золота. Раз по раз натрапляв старатель на шматочки зовсім без кварцу. То

було чисте золото. Розколота кайлом брила блищала, як жменька жовтих діамантів, і він поволі обдивлявся їх то з одного, то з другого боку, спостерігаючи, як міниться світло, що падало на них.

«От тепер побазікайте, що я даремно старався! — зневажливо пхикнув чоловік. — Спочатку здавалося, що накопаю на тридцять центів. А докопався до Чистого Золота. Тому віднині цей каньйон буде називатися Каньйон з Чистого Золота, ось так!»

І, сидючи навпочіпки, старатель продовжив роздивлятися шматочки й кидати їх у ківш. Раптом у нього виникло непевне відчуття небезпеки. Наче на нього впала якась тінь. Але тіні не було. Його серце скаконуло аж до горла і перекрило дихання. Потім по спині побігли мурашки, і він відчув, як холодна сорочка прилипла до тіла.

Чоловік не підскочив і не став озиратися. І навіть не поворухнувся. Він почав міркувати над природою лиховісного передчуття, яке щойно виникло, намагаючись визначити джерело тієї магічної сили, що попередила його про небезпеку, і прагнучи відчути реальну присутність того невидимого, що йому загрожувало. Речі, що випромінюють ворожість, мають свою ауру, яка виявляється у флюїдах надто ефемерних, щоб їх сприймали органи чуття. Він відчував цю ауру, але не знав, як саме. Те відчуття було подібне до того, що виникає, коли на сонце знаходить хмара. Здавалося, що між ним та життям з'явилося щось темне, задушливе й загрозливе; то був морок, який поглинав життя і наближав смерть — його смерть.

Кожна часточка його тіла криком кричала, спонукуючи підстрибнути і виступити проти невидимої небезпеки, але розум його придушив паніку, і він так і лишився сидіти навпочіпки, тримаючи в руках шматочки золота. Він не наважувався озирнутися, але вже збагнув: щось є позад нього і над ним. Чоловік удав, що його дуже зацікавило золото, яке він тримав у руках. Він став роздивлятися його з усіх боків, повертаючи сюди-туди і стираючи з нього бруд. І увесь цей час він знав, що Хтось стоїть позаду і, зазираючи йому через плече, теж дивиться на золото.

Не перестаючи удавати зацікавленість шматками золота в руці, старатель уважно прислухався і почув, як ди-

хає та істота, що стояла позад нього. Його очі понишпорили по землі попереду, шукаючи хоч якусь зброю, але побачили лише видобуте золото, абсолютно непридатне в цій екстремальній ситуації. Так, поруч було кайло, яким можна було скористатися при нагоді, але такої нагоди зараз не було. І старатель збагнув, у яку страшну халепу потрапив. Він сидів у вузькій ямі сім футів завглибшки. Голова його перебувала нижче поверхні ґрунту. То була пастка.

А він так і сидів навпочіпки — спокійний і зосереджений. Але розум його, оцінюючи кожний чинник, робив висновок про повну безнадійність ситуації. Старатель продовжував зчищати бруд із золота і кидати його шматочки в ківш. І більше він нічого не міг вдіяти. Однак він знав, що рано чи пізно йому доведеться підвестися і повернутися обличчям до тієї небезпеки, що дихала у спину. Спливав час, і з кожною хвилиною він дедалі ясніше усвідомлював, що наближається хвилинка, коли він мусить випростатися, або — і від цієї думки холодна мокра сорочка знову прилипла до його тіла — йому доведеться зустріти смерть, сидячи навпочіпки над своїм скарбом.

Зчищаючи землю із золота, він продовжував сидіти і розмірковувати — як же йому краще підвестися. Можна різко підскочити і, щосили чіпляючись руками та ногами за стінки ями, вистрибнути з неї й кинутися на того, хто стояв на рівенькій поверхні позаду і випромінював загрозу. А можна підвестися удавано повільно й недбало і скося зиркнути на істоту, що стояла позаду. Його інтуїція і кожна войовнича клітина тіла виступали за те, щоб прожогом вискочити з ями. Але інтелект і досвід схилилися до повільної й обережної зустрічі з істотою, яка становила загрозу і яка залишалася невидимою. Але поки чоловік роздумував, пролунав оглушливий гуркіт. У ту ж мить він отримав запаморочливий удар у лівий бік спини, і від точки удару по всьому тілу враз поширився пекучий вогонь. Він високо підскочив, але, не встигнувши випрямитися, впав. Тіло, скоцюрбившись, як раптово обпалений полум'ям листок, упало вниз. Груди вдарилися об ківш із золотом, а обличчя вперлося в купу землі та породи. Через тісноту на дні ями ноги переплелися і підігнулися, а потім кілька разів конвульсивно тріпнулися. Тіло старателя затряслося,

як у малярійній лихоманці. Його легені повільно розширилися, і почулося глибоке тяжке зітхання. Потім повільно, дуже повільно повітря вийшло з легенів; тіло обм'якло і непорушно застигло.

Над ямою стояв якийсь чоловік з револьвером у руці і вдивлявся вниз. Довго й уважно дивився він на впале навznak непорушне тіло, що лежало на дні. Потім чужинець сів на край так, щоб йому було все добре видно, і поклав револьвер на коліно. Засунувши руку в кишеню, він витягнув звідти шматок коричневого паперу і кинув на нього дещицю тютюну. Ця комбінація перетворилася на коротку і товсту цигарку з підігнутими всередину краями. І жодного разу чужинець не відірвав погляду від тіла на дні ями. Запаливши цигарку, він повільно, з насолодою зробив глибоку затяжку. Курих чужинець повільно. Одного разу цигарка згасла, і він запалив її знову. І увесь цей час він не зводив очей з тіла, що лежало внизу.

Нарешті від викинув недопалок і підвівся, а потім підступив до ями. Спершись об її краї обома руками і тримаючи у правій револьвер, він напружив м'язи і став повільно спускатися вниз. Коли до дна залишився ярд, чужинець ослабив руки і зістрибнув униз.

Та як тільки його ноги торкнулися дна, він побачив, як руки старателя рвучко випросталися, і відчув на своїх ногах їхню залізну хватку. Старатель миттю смикнув чужинця за ноги і перекинув його. Стрибаючи у яму, чужинець підняв руки, і тому в той момент револьвер опинився в нього над головою. Зі швидкістю не меншою, аніж швидкість рук, які схопили його за ноги, він рвонув револьвер униз. Ще перебуваючи в польоті, ще не встигнувши впасти на землю, він натиснув на курок. У замкнутому просторі постріл пролунав оглушливо. Яма наповнилася димом, і йому нічого не стало видно. Він гепнувся спиною на дно ями, і в ту ж мить на нього швидко, як кіт, наскочив старатель. Та навіть тоді, коли він придушив чужинця зверху, той зігнув свою праву руку і спробував вистрелити, але в цей момент рудокоп торохнув його ліктем по руці. Ствол підскочив догори, і куля глухо вдарилася в стінку ями.

Мить — і чужинець відчув хватку старателя на своєму зап'ясті. Тепер боротьба точилася за револьвер. Кожен

чоловік намагався повернути його у бік супротивника. Дим почав вивітрюватися з ями, і чужинець, лежачи на боці, вже почав був трохи бачити. Але раптом у цю мить його засліпила жменя землі, яку кинув йому в очі супротивник. Його хватка на револьвері мимоволі ослабла. Ще мить — і чужинець відчув, як на його мозок обрушилася grimуча темрява, а потім ту темряву поглинула ще більша темрява — вічна.

Але старатель стріляв і стріляв, аж поки в револьвері не скінчилися патрони. А потім відкинув його вбік і всівся на ноги убитого.

Він судомно хлипав і ловив ротом повітря. «Ах ти ж гидотна падлюко! — проказав він, важко дихаючи. — Йшов за мною по сліду, підждав, поки я виконаю роботу, а потім — у спину мені стріляєш?!»

Рудокop ледь не заплакав від люті й виснаження. Повернувшись, він придивився до обличчя мерця. Воно було присипане землею та камінцями, і тому важко було до пуття роздивитися його риси.

«Уперше бачу цю сволоту, — зробив висновок старатель, завершивши свій огляд. — Ясна річ, це — звичайнісінький злодюжка, чорти б його забрали! І воно стріляє мені в спину, ви тільки уявіть собі! Воно стріляє мені в спину!»

Він розстебнув сорочку і помацав свій бік — спереду і ззаду.

«Ти диви: пройшла наскрізь — і хоч би що! — вигукнув він радісно. — Б'юся об заклад, він знав, куди цілив, але смикнув револьвер, коли натискав на курок, — гидотний слимак! Та я показав йому, де раки зимують! Показав, як на вербі груші ростуть!»

Він знову помацав пальцями кульовий отвір у боці, і тінь занепокоєння промайнула по його обличчю. «Схоже, ця дірка не на жарт розболиться! — виснував старатель. — Тож чим скоріше я вшиюся звідси і заштопаю її, тим краще буде для мене».

Виповзши з ями, він пішов униз по схилу до свого табору. Через півгодини він повернувся, ведучи за собою в'ючного коня. З-під розстебнутої сорочки виглядало ганчір'я, яким він наспіх перев'язав свою рану. Ліва рука його рухалася повільно і незграбно, але все одно — рухалася. Зробивши петлю з кріпильної мотузки, він піддів її під пахви мерця і витягнув його конем з ями, а потім

заходився збирати своє золото. Старатель працював кілька годин поспіль, часто зупиняючись і даючи перепочинок ослаблій лівій руці і вигукуючи: «І цей гидотний слимак вистрелив мені в спину! Ах ти ж гидотний слимак!»

Зібравши увесь свій скарб і надійно замотавши його у пакунки з ковдри, він оцінив його вартість.

«Тут — чотириста фунтів, інакше не зійти мені з цього місця, — виснував він. — Ну, двісті з них — це кварц та земля, у залишку маємо двісті фунтів золота. Білле, прокинься! Двісті фунтів золота! Сорок тисяч доларів! І вони — всі твої! Усі твої!»

Він захоплено почував потилицю — і раптом намацав на голові якийсь незвичний рубець. Помацав далі — і виявилось, що той рубець був кілька дюймів завдовжки. То була борозна на його голові, проорана другою кулею.

Він розлючено підійшов до мерця.

«Яка ж ти сволота! — накинувся він на нього. — Яка ж ти сволота! Але я дав тобі чортів — на тому світі вистачить! Я навіть тебе пристойно поховаю. Ти б для мене такого ні за що не зробив».

Підтягнувши труп до краю ями, старатель зіштовхнув його вниз. Мрець із глухим звуком гепнувся на дно і зазмер на боці, а голова його повернулася обличчям догори. Старатель зазирнув усередину.

«Ех ти — у спину мені стріляв!» — мовив він докірливо.

Кайлом та лопатою закидав він яму, а потім навантажив золото на коня. Для однієї тварини вага була велика, тому, діставшись табору біля озерця, він переклав частину вантажу на свого їздового коня. Та все одно йому довелося полишити частину свого устаткування: кайло, лопату, ківш, зайву їжу, кухонне причандалля та всяку всячину.

Сонце було в zenіті, коли чоловік повів коней крізь завісу з лоз та плющів. Тварини безпорадно плуталися в густій рослинності, а щоб вони мали змогу видертися на величезні валуни, їх доводилося попихати. Одного разу кінь під сідлом сильно упав, і чоловік зняв з нього поклажу, щоб той міг підвестися. Коли кінь, піднявшись, подибав уперед, його хазяїн висунув голову із заростей і пильно подивився на схил пагорба.

«Гидотний слимак!» — гукнув він і зник.

Почувся тріск гілляччя та плющів. Дерева та кущі захиталися сюди-туди — то крізь них продряпувалися коні. Час від часу лунали брязкіт підків об камінь, прокляття або різка команда. А потім почувся голос чоловіка:

Зупинись та поглянь на ці гори чудові!
І не бійся всевладної сили гріха!
Свій рюкзак із гріхами залиш за порогом,
Бо сьогодні уранці зустрінешся з Богом.
Зупинись і озирнись,
Та й на гори по-ди-вись!

Пісня стихла й розтанула вдалині, і разом із запалою тишею до затишної місцини повернувся її дух. Ручай знову задрімав і зашепотів; знову почулося сонне гудіння диких бджіл. Через насичене ароматами повітря попливли пушинки тополь. Між деревами засновигали метелики, а над усім цим запанувало сліпуче сонце. І лише сліди копит на лузі та розрита поверхня пагорка нагадували про шалений вихор життя, що потривожив мир і спокій цього затишного куточка — і полетів геть.

ЛЮБОВ ДО ЖИТТЯ

Ніщо не піде в забуття,
не марно ми на відчай грали;
ми за ціною не стояли
у грі, де ставкою — життя.

Вони сходили з берега кульгаючи; той із двох чоловіків, що йшов першим, раз послизнувся на кам'янистому розсипі. Обоє знемагали від втоми, і на їхніх обличчях застиг байдужий, покірливий вираз, що з'являється після тривалих випробувань. За плечима в них висіли важкі мішки на ремнях. Передні лямки мішків були закріплені на голові — це трохи полегшувало тягар. Кожен ніс рушницю. Вони йшли згорбившись, з опущеними плечима і похиленою головою, втупивши погляд у землю.

— Якби в нас було хоч два набойі з тих, що лежать у схованці, — сказав другий чоловік.

Його голос звучав мляво, спроквола. Він говорив зовсім невиразно; і його товариш, ступивши у молочно-білу воду, що пінилася навколо скель, нічого не відповів.

Другий ішов за ним слідом. Вони не зняли черевиків, хоч вода була холодна як лід, — така холодна, що заболіли кісточки на ногах, а пальці заніміли. Подекуди вода сягала їм до колін, і обоє хиталися, намагаючись зберегти рівновагу.

Той, що йшов позаду, послизнувся на гладкому камені і ледь не впав, та відчайдушним зусиллям утримався на ногах. Тієї ж миті він голосно скрикнув од болю. Здавалося, він от-от знепритомніє: він ривком простяг перед собою вільну руку, ніби шукаючи опори в повітрі. Опанувавши себе, він ступив уперед, та заточився і ледве не впав знову. Тоді він став і поглянув на свого товариша, що навіть не озирнувся в його бік.

Якусь мить чоловік стояв нерухомо, ніби вагаючись, потім крикнув:

— Чуєш, Білле, я підвернув ногу!

Білл шкутильгав далі по молочно-білій воді. Він не озирнувся. Чоловік дививсь йому вслід, і, хоч його обличчя лишалося байдужим, очі в нього були як у пораненого оленя.

Його супутник насилу вибрався на берег і рушив далі, жодного разу не озирнувшись. Чоловік посеред річки стежив за ним. Його губи ледь тремтіли, і жорсткі темні вуса над ними ворушилися. Він облизнув пересохлі губи.

— Білле! — закричав він.

Це був відчайдушний крик людини, що потрапила в біду. Проте Білл не повернув голови. Чоловік дивився, як він іде, зігнувшись і незграбно кульгаючи, як він непевно піднімається пологим схилом до ледь видимого небокраю, на вершину низького пагорба. Він дивився йому вслід доти, поки Білл не перетнув вершину і не зник з очей. Тоді чоловік відвів погляд і повільно озирнув той світ, в якому тепер лишався сам-один.

Над обрієм тьмяно світилося сонце, майже невидиме у мареві туману, що здавався густою безформною масою без кінця та краю. Чоловік сперся всією вагою тіла на одну ногу і дістав годинника. Була четверта година, і, оскільки настав кінець липня чи то початок серпня — він уже тижнів зо два як втратив лік дням, — сонце мусило стояти на північному заході. Він поглянув на південь, знаючи, що десь у тому напрямі, за цими похмурими пагорбами, лежить Велике Ведмеже озеро; також він знав, що там, на Канадській пустці, вершить свій відлюдний шлях Полярне коло. Річка, в якій він стояв, була притокою ріки Коппермайн, яка тече на північ і впадає у затоку Коронації, у Північний Льодовитий океан. Він ніколи там не бував, проте якось бачив цю місцевість на карті Компанії Гудзонської затоки.

Він знову озирнув світ довкола себе. Видовище було невтішне. Усюди, куди не глянь, нерівна лінія обрію, замкнена низькими пагорбами; ні деревця, ні кущика, ні трави — нічого, крім жахливої, моторошної пустки, що сповнила його очі страхом.

— Білле! — прошепотів він і повторив знову: — Білле!

Він схилився до білої води — так, наче ця пустка давила його своєю нездоланною силою, гнітила безмовним жахом. Він судомно здригнувся, наче в лихоманці, і його рушниця з плюскотом упала у воду. Це змусило його схаменутись.

Він переборов страх, зібрався на силі і, потягшись уперед, занурив руку у воду і витяг рушницю. Потім він посунув мішок ближче до лівого плеча, щоб тягар не натруджував поранену ногу. А затим повільно, обережно рушив до берега, кривлячись од болю.

Він не зупинявся. З відчайдушною, нестямною рішучістю, не зважаючи на біль, кульгаючи і спотикаючись, він спішив зійти на вершину пагорба, за яким зник його товариш, і при цьому виглядав ще більш смішним і незграбним, ніж той. Але, піднявшись нагору, він побачив лише порожню, безживну долину. Він знову пересилив свій страх і, посунувши мішок ще ближче до лівого плеча, поплентався вниз.

Дно долини розкисло від води, що її, наче губка, вбирив у себе густий мох. На кожному кроці вода хлюпала з-під ніг, і щоразу, як він відривав ступню від землі, чулося жвакання — болотяна твань неохоче послаблювала свою чіпку хватку. Він торував собі шлях од озерця до озерця, ступаючи у сліди Білла, — по каменях, що стирчали серед моху, наче острівці.

Лишившись на самоті, він не заблукав. Він знав, що скоро вийде на те місце, де сухі ялиці та ялини, низькі й чахлі, оточують маленьке озеро тітчін-нічілі — місцевою мовою це значить «країна малих паличок». А в це озеро впадає струмок, і вода в ньому не біла. Там, над струмком, росте очерет — це він пам'ятає добре, — але дерев там немає. Він піде за течією до гирла, до вододілу, перейде через вододіл до гирла іншого струмка, що тече на захід, і спуститься до того місця, де струмок впадає у річку Діз. А там він знайде схованку під перевернутим каное, що завалене камінням. У схованці лежать набої для рушниці, риболовні гачки та волосінь, невелика сітка — усе, щоб добути собі поживу. І ще там є борошно — щоправда, небагато, — шматок бекону і трохи бобів.

Білл дочекається його там, і вони рушать на південь по річці Діз, до Великого Ведмежого озера, перепливають через озеро і підуть далі на південь, весь час на південь, аж поки дійдуть до Маккензі. На південь, весь час на південь, бо зима йтиме за ними слідом, і стрімку течію річки скує крига, і дні стануть холодними, — на південь, до якогонебудь відділення Компанії Гудзонської затоки, де тепло, і ростуть високі пишні дерева, і їжі вдосталь.

Так думав чоловік, насила плентаючи вперед. Та хоч як тяжко йому було переборювати тілесну слабкість, ще тяжче було боротися із сумнівами — думати, що Білл його не покинув, що Білл будь-що дочекається його біля схованки. Він мусить так думати, а інакше немає сенсу боротися далі — можна тільки лягти на землю і померти. І коли тьмяна куля сонця повільно сховалася на північному заході, він уже встиг полічити — і не один раз — кожен дюйм того шляху на південь, що вони з Біллом мусять пройти, перш ніж їх наздожене зима. Він подумки підраховував запаси їжі у схованці й запаси їжі у відділенні Компанії Гудзонської затоки, підраховував знову й знову. Він не їв уже два дні; та набагато довше не їв досхочу. Подеколи він схилився, зривав бліді болотяні ягоди, клав їх до рота, жував і ковтав. Болотяна ягода — це дрібна насінина у водянистій оболонці. В роті оболонка розтає, лишається тільки тверда і гірка насінина. Він знав, що цими ягодами не можна наїстись, але терпляче жував їх з тією надією, що переважає знання і не зважає на досвід.

О дев'ятій годині він забив ногу об камінь, спіткнувся і, знеможений, утомлений, упав на землю. Деякий час він лежав на боці не ворущачись. Потім скинув наплічні ремені й сяк-так спромігся сісти. Ще не стемніло, і в тьмяному присмерку він почав шукати між камінням сухий мох. Назбиравши цілий оберемок, він розпалив вогнище — чадне, димне вогнище — і повісив над ним жерстяний казанок з водою.

Він розв'язав мішок і насамперед полічив свої сірники. Їх було шістдесят сім. Для певності він полічив тричі. Потім розділив сірники на три купки і загорнув кожную в проолієний папір; один пакуночок поклав у порожній кисет, другий — за підкладку пошарпаного капелюха, третій — за пазуху. Коли він із цим упорався, йому раптом стало страшно, і він знову розгорнув сірники та перелічив іще раз. Їх таки було шістдесят сім.

Він висушив мокрі черевики біля вогнища. Від мокасинів лишилося шкураття. Шкарпетки, зшиті з ковдри, порвались, і ноги в нього були збиті до крові. Поранена нога боліла, і він оглянув її. Вона розпухла і вся стала така ж товста, як коліно. Він одірвав довгу смужку від однієї з двох ковдр і туго перев'язав ногу, відірвав іще

кілька смужок і обмотав ними ноги замість мокасинів та шкарпеток. Потім випив гарячої води, завів годинника і заповз під ковдру. Він спав як убитий. Опівночі стемніло, а потім знову розвиднилося. На північному сході зійшло сонце — чи просто там стало трохи світліше, бо сонце ховалося за сірими хмарами.

О шостій він прокинувся, лежачи на спині. Позирнув угору, на сіре небо, і відчув голод. Спершись на лікоть, він повернувся, раптом почув голосне форкання і побачив великого оленя-карибу, що дивився на нього зі сторожкою цікавістю. Олень був не далі ніж футів за п'ятдесят од нього, і чоловік ураз уявив собі вигляд і запах оленьчого м'яса, що шкварчить на сковорідці. Він мимоволі схопив незаряджену рушницю, прицілився й натиснув на спуск. Олень форкнув і кинувся геть, дзвінко стукаючи копитами по камінню.

Чоловік вилаявся і пожбурих рушницю. Він стогнав, намагаючись підвестися, — це було дуже важко і забрало багато часу. Суглоби в нього наче заіржавіли і рухалися з неймовірним зусиллям, кожен порух потребував надзвичайного напруження волі. Коли він урешті звівся на ноги, йому знадобилося ще кілька хвилин, аби випростатись і стати прямо, як личить людині.

Він виліз на невеликий пагорбок і роззирнувся довкола. Ні дерев, ні кущів, нічого, крім сірого моря моху, де маячили сірі скелі, сірі озерця і сірі струмки. Небо також було сіре. Ні сонця, ні сонячного світла! Він не уявляв, де знаходиться північ, і забув, звідки прийшов учора ввечері. Та він не заблукав. Він знав це. Скоро він прийде у країну маленьких паличок. Звичайно, вона десь ліворуч, недалеко звідси — певно, за найближчим пагорбом.

Він повернувся назад, аби спакувати свою торбину для подорожі. Перевірив, чи на місці три пакунки з сірниками, але рахувати сірники не став. Проте він ще трохи зволікав у роздумах, дивлячись на товстий мішечок з оленьчої шкіри. Мішечок був невеликий, вмещався між долонями, але важив п'ятнадцять фунтів — стільки ж, скільки всі інші речі, — і це його непокоїло. Зрештою він відклав мішечок убік і продовжував пакувати торбину. Та за мить він глипнув на мішечок, квапливо схопив його і з викликом озирнувся довкола — так, наче пустеля намагалася його

пограбувати. І коли він звівся на ноги, щоб іти, мішечок лежав у торбині в нього за спиною.

Він звернув ліворуч і час від часу зупинявся, зриваючи болотяні ягоди. Нога в нього задерев'яніла, він почав ще більше кульгати, але біль у нозі не можна було навіть порівняти з болем у шлунку. Муки голоду були нестерпні. Біль допікав йому все дужче, і врешті-решт він уже не міг думати про те, в який бік слід іти, щоб потрапити в країну малих паличок. Болотяні ягоди не вгамовували цей біль, тільки пекли гіркотою язик і піднебіння.

Він дійшов до невеликої долини, і згряя сполоханих куріпок із шумом зринула в повітря з каменів та пагорбків. «Кр-р, кр-р, кр-р!» — кричали птахи. Він кинув у них каменем, та не влучив. Тоді, поклавши мішок на землю, почав підкрадатися до них, як кішка підкрадається до горобців. Штани в нього порвались об гостре каміння, і від колін тягнувся кривавий слід; та цей біль затьмарили муки голоду. Він повз по мокрому мохові, його одяг намок, тіло змерзло; та він цього не помічав, думаючи тільки про їжу. А куріпки злітали просто перед ним, поки це «кр-р, кр-р, кр-р» не зазвучало для нього, мов насмішка. Тоді він вилаяв птахів і почав уголос передражнювати їхній крик.

Була мить, коли він надібав куріпку, що, мабуть, спала. Він її не бачив, поки та не пурхнула просто йому в лице зі своєї схованки між каменів. Схопив її так само швидко, як вона злетіла, та в руці у нього лишилося тільки три білі пір'їни з хвоста. Він дивився на куріпку, що полетіла геть, з такою ненавистю, ніби вона зробила йому страшне зло. Потім повернувся назад і завдав собі на плечі мішок.

Опівдні він дістався болотистої долини, де здобичі було більше. Остеронь пройшло стадо оленів, двадцять чудових тварин, що на відстані рушничного пострілу були недосяжні для нього. Він відчув дике бажання бігти за ними, певний, що дожене стадо. Потім назустріч йому трапилася чорна лисиця з куріпкою в зубах. Чоловік закричав. Це був страшний крик, проте лисиця, злякано сахнувшись убік, не впустила здобичі.

Надвечір він ішов за течією молочно-білого від вапна струмка, що протікав серед рідкого очерету. Схопивши очеретину біля самого кореня, він вирвав щось схоже на

молоду цибулину, не більшу від цвяха. Вона була м'яка і так захрустіла на зубах, що, певно, мусила смакувати добре. Але волокна виявилися жорсткими, просякнутими водою, як болотяні ягоди, і з них не було ніякої поживи. Він скинув свій мішок і рачки поповз у зарості очерету, хрумкаючи, мов жуйна тварина.

Він дуже стомився, і йому часто хотілося перепочити — лягти на землю та заснути; але щось тягнуло його вперед — не так бажання дійти до країни малих паличок, як голод. Він шукав жаб в озерах, копав нігтями землю, сподіваючись знайти хробаків — хоч і знав, що ні жаби, ні хробаки не живуть тут, на далекій Півночі.

Він марно заглядав у кожну калюжу і зрештою, коли вже звечоріло, побачив у одній такій калюжі самотню рибинку завбільшки з пічкура. Він занурив у воду праву руку аж по плече, та риба вислизнула. Він почав ловити її обома руками і розбурхав мул на дні. Розхвилювавшись, упав у воду і вимок до пояса. Тепер він так скаламутив воду, що риби й зовсім не було видно, і довелося чекати, поки мул осяде на дно.

Потім знову заходився ловити — поки вода знову не скаламутилася. Та чекати він не міг. Відв'язав жерстяне цеберко і почав вибирати воду. Спершу він черпав із шаленим завзяттям, облився і виливав воду так близько від себе, що вона знову стікала в калюжу. Потім почав черпати обережно, намагаючись бути спокійним, хоч серце в нього калатало і руки тремтіли. За півгодини калюжа була вичерпана майже до дна, води лишилося зі склянку, не більше. А риби не було. Він побачив непомітну розколину між камінням, крізь яку риба прослизнула до сусідньої, більшої калюжі — такої великої, що її не можна було б вичерпати і за добу. Якби знав про цю розколину, він би одразу затулив її каменем і спіймав рибу.

Подумавши про це, у розпачі кинувся на мокру землю. Спочатку він плакав тихо, потім заривав уголос, озиваючись до безжальної пустки довкола; і ще довго здригався у плачі без сліз.

Він розпалив вогнище і зігрівся, випивши багато окропу, а потім уместився на кам'янистому виступі, як минулої ночі. Перед сном перевіряв, чи не намокли сірники, і завів годинника. Ковдри були вогкі й холодні. Ногу судомив біль.

Та він відчував лише голод — і в тривожному сні марив про бенкети та святкові столи, повні їжі.

Він прокинувся, змерзлий і кволий. Сонця не було. Сірі барви землі й неба зробилися темнішими та глибшими. Налітав різкий вітер, і перший сніг побілів пагорби. Повітря ніби загусло і побіліло, поки він розпалював вогонь і кип'ятив воду. Це пішов мокрий сніг, радше схожий на дощ, сніжинки були великі та просочені водою. Спершу вони танули, ледве торкнувшись землі, але сніг усе йшов, укриваючи землю, і зрештою намочив мох у вогнищі, і вогонь погас.

Це було для нього знаком, що треба знову спакувати мішок і плентатися вперед, невідомо куди. Він уже не думав ані про країну малих паличок, а ні про Білла, ні про схованку під перевернутим каное біля річки Діз. Ним володіло одне бажання — їсти. Він божеволів од голоду. Не зважав, куди йде — аби тільки по рівній місцині. Він навпомацки шукав під мокрим снігом водянисті болотяні ягоди, навмання висмикував із корінням стеблини очерету. Та все це не мало смаку і не давало поживи. Він знайшов якусь траву, кислу на смак, і з'їв її всю, скільки знайшов, та цього було дуже мало, бо трава стелилася по землі, і її було важко знайти під снігом завтовшки у кілька дюймів.

Цієї ночі в нього не було ні вогню, ні гарячої води, і він заповз під ковдру й заснув тривожним од голоду сном. Сніг обернувся на мокрий дощ. Він багато разів прокидався, відчуваючи, що дощ мочить йому лице. Настав день — сірий день без сонця. Дощ перестав. Гостре відчуття голоду вщухло. Тепер він уже не жадав їжі. Лишився тільки тупий біль і важкість у шлунку, та це його не надто бентежило. Він трохи оговтався і знову міг думати про країну малих паличок та схованку біля річки Діз.

Він розірвав рештки однієї ковдри на клапті й обмотав скривавлені ноги. Потім перев'язав поранену ногу і приготувався до денного переходу. Взявшись за торбину, довго роздумував над мішечком з оленьчої шкіри, та зрештою забрав і його.

Сніг розтанув під дощем, і тільки вершини пагорбів лишалися білими. Визирнуло сонце, і йому вдалося визначити сторони світу, хоча тепер він знав, що збився з дороги. Мабуть, блукаючи останніми днями, він зайшов

надто далеко вліво. Тепер він звернув праворуч, аби повернутися на вірний шлях.

Муки голоду вже не так дошкуляли, та він відчував, що слабшає. Йому доводилося часто зупинятись і відпочивати, збираючи болотяні ягоди та цибулини очерету. Язик набряк і став шерхлим, наче вкритий щетиною, і в роті було гірко. І ще його дуже непокоїло серце. Варто йому було пройти кілька хвилин, і воно починало безжально калатати, а потім наче підстрибувало вгору і тріпотіло у болісній судомі, і він відчував задуху та млість.

Опівдні він побачив двох пічкурів у великій калюжі. Вичерпати воду було неможливо, але тепер він був спокійнішим і примудрився зловити їх жерстяним цеберком. Риби були завбільшки з мізинець, але йому не дуже хотілось їсти. Тупий біль у шлунку все слабшав, ставав приглушеним, наче шлунок дрімав. Він з'їв рибок сирими і розжовував їх дуже старанно, але то було тільки розумове зусилля. Йому не хотілось їсти, але він знав, що це потрібно для того, щоб вижити.

Увечері він зловив ще трьох пічкурів, двох з'їв, а третього лишив на сніданок. Сонце висушило кущики моху, що траплялися подекуди, і тепер він міг зігрітись, випивши гарячої води. Того дня він пройшов не більше десяти миль; а наступного, ідучи тільки тоді, коли дозволяло серце, — не більше п'яти. Але тепер шлунок анітрохи не дошкуляв йому — наче заснув. Місцина була йому незнайома, тут частіше траплялися карibu, та й вовки також. Їхнє виття часто долидало з глибини пустелі, а якимсь троє вовків промайнули перед ним, перебігаючи стежку.

Минула ще одна ніч; і вранці, по тверезому роздумі, він розв'язав ремінець, що застібав шкіряний мішечок. Із нього жовтим струменем полився крупнозернистий золотий пісок і самородки. Він розділив золото приблизно навпіл, одну половину заховав на примітному виступі скелі, загорнувши у шматок ковдри, а другу — знову висипав у мішечок. Ковдру, що лишилася, він також розірвав на пов'язки для ніг. Та рушницю досі не кинув, бо у схованці біля річки Діз лежали набої.

День був туманний, і цього дня в ньому знову прокинувся голод. Він почувався дуже слабким, і часом непереможна млість застинала йому очі. Тепер він раз у раз

спотикався й падав; і якось, спіткнувшись, він упав просто на гніздо куріпки. Там було четверо пташенят, які щойно вилупилися, — малі грудочки тріпотливого життя, яких вистачило б на один ковток; і він з'їв їх жадібно, запи-хаючи до рота живими, і вони хрустіли в нього на зубах, мов яєчна шкаралупа. Мати-куріпка кидалася на нього з жалісним квилінням. Він хотів прибити її рушницею, та не зміг дотягнутися. Тоді почав кидати в неї камінням і перебив їй крило. Вона кинулася геть, тягнучи крило за собою, а він рушив слідом.

Пташенята лише роздражнили його голод. Він важко підстрибував, накульгуючи на поранену ногу, і кидав у куріпку камінням, і подеколи хрипко кричав; а часом продовжував свою незграбну гонитву мовчки, похмуро й терпляче змушуючи себе підводитися після кожного падіння, і коли йому млоїлося в очах, протирав їх рукою, щоб не знепритомніти.

Гонитва за куріпкою привела його на дно вогкої долини, і там він помітив людські сліди на мокрому моху. Сліди були не його — він побачив це одразу. Мабуть, то сліди Білла. Та зупинитися він не міг, бо куріпка втікала. Спершу він піймає її, а тоді повернеться і роздивиться сліди.

Пташина вибилася із сил; але він знесилів також. Вона лежала на боці, важко дихаючи, і він, також задиханий, лежав на боці за десять футів од неї, не в змозі підповзти ближче. А коли він відпочив, вона теж зібралася на силі й сахнулася геть від його жадібно простягнутої руки. Гонитва почалася знову. Та невдовзі стемніло, і куріпка зникла. Він похитнувся від втоми і, впавши з мішком на спині, вдарився головою й поранив собі щоку. Довго лежав не ворущачись; потім повернувся на бік, завів годинника і пробув так до ранку.

Ще один туманний день. Половина останньої ковдри пішла на онучі. Сліди Білла йому не вдалося знайти, та це не мало значення, — голод настирливо гнав його вперед. От тільки... що як Білл заблукав? Опівдні тягар мішка став для нього заважким. Він знову розділив золото, цього разу просто висипавши половину на землю. Надвечір викинув і рештки, і тепер у нього лишилися тільки клопоть ковдри, жерстяне цеберко та рушниця.

Його почали мучити марення. Він чомусь був певен, що в нього лишається один набій. Рушниця заряджена,

просто він цього не помітив, — і водночас він знав, що магазин рушниці порожній. Марення не відступало. Він довгі години боровся з цією настирливою думкою, потім оглянув магазин і впевнився, що набою там немає. Розчарування було таким гірким, наче він і справді сподівався знайти набій.

Він ішов іще з півгодини, а потім марення повернулося. Він знову спробував боротись, і боротьба знову була марною, і, щоб позбутися цієї муки, він знов оглянув рушницю. Часом ніби втрачав розум і йшов далі несвідомо, як автомат; дивні думки і хибні уявлення вгризалися в його мозок, мов черва. Та ці провали у свідомості тривали недовго, бо муки голоду повертали його у дійсність. Одного разу він прийшов до тями, побачивши видиво, що ледь не змусило його знепритомніти. Він заточився і, хитаючись, мов п'яний, ледве не впав. Перед ним стояв кінь. Кінь! Він не вірив своїм очам. Їх застилав густий туман з мерехтливими вогниками світла. Він почав люто терти очі, а коли зір прояснився, побачив, що перед ним не кінь, а великий бурий ведмідь. Звір розглядав його з войовничою цікавістю.

Чоловік почав знімати з плеча рушницю, та потім отямився. Він опустил рушницю і витяг мисливський ніж із вишитих бісером піхов на стегні. Перед ним було м'ясо й життя. Він провів великим пальцем по лезу ножа. Лезо було гостре і вістря також. Він кинеться на ведмедя і вб'є його. Та серце в чоловіка почало загрозливо калатати, а потім шалено рвонулося вгору і затріпотіло; лоб стисло залізним обручем, і йому стало млосно.

Відчайдушну хоробрість змила могутня хвиля страху. Він такий слабкий, — що буде, коли звір нападе на нього? Чоловік випростався на весь зріст і з якомога рішучішим виглядом міцно схопив ніж і вступив погляд у ведмедя. Звір незграбно ступив уперед, став дибки і грізно заревів. Якби чоловік почав тікати, ведмідь погнався б за ним; але чоловік не тікав. Страх надав йому сміливості. Він також заричав — люто, відчайдушно, як дикий звір, і це був голос страху, що споріднений із життям і сплітається з його найглибшим корінням.

Ведмідь одступив убік з грізним ревінням, наляканий цією дивною істотою, що стояла прямо і не боялася його. Та чоловік не рухався. Він стояв заціпенівши, поки

минула небезпека, а потім затремтів і без сил кинувся на мокрий мох.

Потім він опанував себе і рушив далі, охоплений новим страхом. Це не був страх голодної смерті, — тепер його жахала думка, що він загине раптово, перш ніж голод заглушить у ньому останній порив жаги до життя. Навколо були вовки. То тут, то там із далини пустелі долинали їхні виття, так відчутно сповнюючи повітря загрозою, що він підводив руки у мимовільній спробі відкинути цю загрозу геть од себе, наче то була хитка стіна намету, напнута вітром.

А вовки знову й знову, по двоє і по троє, перебігали йому стежку. Та вони трималися на відстані. Їх було не надто багато, і до того ж вони звикли полювати карибу, які не опираються; а це чудне створіння, що ходить на двох ногах, мабуть, уміло дряпатись і кусатись.

Пізно ввечері він побачив кістки, розкидані там, де вовки розірвали здобич. Цей кістяк іще годину тому був оленятком, що прудко бігало і мукало, сповнене життя. Він дивився на кістки, дощенту обгризені, гладенькі й рожеві, бо життя ще жевріло в їхніх клітинах. Може, ще до кінця дня й від нього лишиться те саме! Адже таке воно, життя, хіба ні? Марнотна, непевна річ. Тільки життя завдає болю. Смерть не болісна. Вмерти — значить заснути. Це забуття, спочинок. Чому ж він не згоден померти?

Та міркував він недовго. Ще мить — і він зіщулившись сидів на моху, тримав у роті кістку і висотував із неї рештки життя, які ще надавали їй рожевого кольору. Солодкий м'ясний присмак, ледь чутний, майже невловимий, як спогад, розлютив його. Він уп'явся в кістку і почав гризти. Часом ламалася кістка, часом його зуби. Потім він став розбивати кістки каменем і, розтовкши на місиво, ковтав. Поспішаючи, він часом влучав собі по пальцях — і все ж таки знаходив час дивуватися, чому не відчуває болю від ударів.

Потяглися страшні дні дощу й снігу. Він уже не усвідомлював, коли зупиняється на нічліг і коли рушає в путь знову. Він ішов і вдень, і вночі. Відпочивав там, де впаде, і плентався далі, коли згасле життя в ньому спалахувало і розгоралося трохи яскравіше. Він уже не боровся, як людина. Це життя в ньому, не бажаючи вмирати, вело його вперед. Він більше не страждав. Його нерви наче

заніміли, застигли, а свідомість була у полоні диких видінь і солодких снів.

Але весь час він смоктав і жував роздроблені кістки оленяти, рештки яких підібрав і взяв із собою. Він більше не перетинав пагорби й вододіли, а просто несвідомо йшов за течією великого потоку, що біг по широкій пологій долині. Він не бачив ні ріки, ні долини — нічого, крім своїх видінь. Його душа і тіло йшли — чи то блукали — поряд, проте окремо, бо надто тонкий був зв'язок між ними.

Він отямився, лежачи на кам'янистому виступі. Яскраво світило тепле сонце. Здалеку долинали мукання оленят. Він начебто пам'ятав дощ, вітер і сніг, але як довго потерпав від негоди — два дні чи два тижні, — цього не знав.

Він довго лежав не рухаючись, і щедре сонце проливало на нього свої промені, живлячи теплом його жалюгідне тіло. Гарний день, подумав він. Може, йому вдасться визначити, де він перебуває. Зробивши болісне зусилля, він повернувся на бік. Унизу неквапно текла широка річка. То була незнайома річка, і це його здивувало. Він повільно проводжав поглядом її потік, який широкими петлями звивався між тьмяних, голих пагорбів, іще більш похмурих, тьмяних і низьких, ніж ті, що він бачив досі. Повільно, байдуже, без будь-якого почуття він простежив шлях незнайомої річки до самого обр'ю і побачив, що вона впадає у світле, сяюче море. Та навіть це його не зворушило. Дуже дивно, подумав він. Це видіння або марево, — мабуть, таки видіння, злий жарт розладнаної свідомості. Він іще більше впевнився в цьому, побачивши корабель, що стояв на якорі посеред осяйного моря. Він на мить заплющив очі, потім розплющив знову. Дивно, що видіння не зникло! А втім, не дивно. Він знав, що в серці цієї безплідної землі немає ні моря, ні кораблів, так само як немає набоїв у його порожній рушниці.

Він почув за спиною шумний подих — чи то уривчасте зітхання, чи кашель. Дуже повільно, долаючи слабкість і заціпеніння, повернувся на другий бік. Поблизу він не побачив нічого, проте чекав терпляче. Зітхання і кашель прозвучали знову, і між двома гострими каменями, не більш ніж за двадцять футів від себе, він побачив сіру голову вовка. Гострі вуха не стирчали вгору, як то він бачив

в інших вовків; очі були каламутні й налиті кров'ю, голова немічно звисала долу. Звір весь час мружився від сонячного світла. Певно, він був хворий. Подивившись на людину, вовк знову тяжко зітхнув і закашляв.

Оце, зрештою, не видіння, подумав чоловік і знов повернувся, щоб побачити справжній світ, не затулений пеленою марень. Але море так само блищало вдалині, і корабель було видно добре. Може, це все-таки дійсність? Він заплющив очі й довго думав, а тоді зрозумів усе. Він ішов на північний схід, віддаляючись від річки Діз, і вийшов у долину Коппермайну. Ця широка, повільна ріка — це Коппермайн. Це сяєє море — Льодовитий океан. Корабель — це китобійне судно, що запливло далеко на схід від гирла річки Маккензі, і воно стоїть на якорі у затоці Коронації. Він пригадав карту Компанії Гудзонської затоки, бачену колись давно, і йому все стало ясно і зрозуміло.

Він сів і почав думати про те, що слід вдіяти негайно. Зроблені з ковдри онучі прорвалися наскрізь, і його ноги перетворилися на безформні шматки кривавого м'яса. Останню ковдру він використав. Рушницю і ніж загубив. Капелюх також десь подівся, але згорток із сірниками, що лежав у проолієному аркушику у кисеті в нього за пазухою, лишився на місці й був сухий. Він глянув на годинник. Була одинадцята, годинник усе ще йшов — мабуть, він не забував його заводити.

Він був спокійний і зосереджений. Хоча дуже ослаб, у нього нічого не боліло. Їсти не хотілося. Думка про їжу навіть була йому неприємна, і все, що він робив, було суто розумовим рішенням. Він обірвав холоші до колін і обмотав ними ноги. Чомусь захопив із собою жерстяне цеберко. Певно ж, треба буде випити окропу, перш ніж вирушити у путь до корабля — як він передбачав, дуже тяжкий.

Його рухи були повільні. Він трусився, немов у паралічі. Коли хотів назбирати сухого моху, то виявив, що не може звестися на ноги. Він пробував знову й знову — і зрештою поповз на чотирьох. Була мить, коли він підповз дуже близько до хворого вовка. Звір неохоче відсунувся вбік і облизнувся, насилу ворущачи язиком. Чоловік помітив, що язик не має здорового червоного кольору, як зазвичай, — він був жовтаво-бурий, укритий жорстким напівзасохлим слизом.

Випивши окропу, чоловік відчув, що може встати і навіть іти — так, як іде ледь жива людина. Щохвилі йому доводилося відпочивати. Його кроки були хиткі й непевні — і такою ж непевною, хиткою ходою плентався за ним вовк. І цієї ночі, коли сяюче море потонуло в темряві, чоловік зрозумів, що наблизився до нього не більш ніж на чотири милі.

Уночі він чув кашель хворого вовка, а часом — крики оленят. Довкола було життя, але сильне, міцне життя, повне снаги; і він знав, що хворий вовк плентається слідом за хворою людиною в надії, що людина помре першою. Вранці, розплющивши очі, він зустрів тоскний і голодний погляд звіра. Зіщулений, з підібганим хвостом, вовк був схожий на жалюгідного миршавого собаку. Він тремтів під холодним ранковим вітром і злісно вишкірився, коли чоловік заговорив до нього голосом, що більше нагадував хрипкий шепіт.

Зійшло яскраве сонце, і весь ранок чоловік ішов до корабля, спотикаючись і падаючи. Погода була чудова. Стояло коротке бабине літо північних широт. Воно триватиме з тиждень — а може, завтра чи післязавтра скінчиться.

Опівдні він побачив сліди. То були сліди іншої людини, що не йшла, а повзла на чотирьох. Він подумав, що це, мабуть, сліди Білла, проте подумав мляво, з байдужістю. Йому було однаково. Власне, він уже не мав ніяких відчуттів. Перестав навіть відчувати біль. Шлунок і нерви наче заснули. Проте життя, що було в ньому, гнало його вперед. Він був дуже слабкий, але життя в ньому не бажало вмирати. І тому, що воно не бажало вмирати, чоловік усе ще їв болотяні ягоди і пічкурів, пив гарячу воду і не зводив очей з хворого вовка.

Він ішов по сліду іншої людини, що повзла рачки, і скоро побачив її кінець — кілька обгризених кісток на вогкому моху, серед слідів вовчих лап. Побачив він і тугий мішечок з оленячої шкіри, схожий на його власний, — розірваний гострими зубами. Він підняв мішечок, хоча такий тягар був надто важкий для його ослаблих пальців. Білл все ж таки не кинув його до останньої миті. Ха-ха! Він іще посміється з Білла. Він виживе і візьме мішечок із собою, на той корабель посеред сяючого моря. Його сміх був хрипким і страшним, ніби каркання крука, і хворий вовк похмуро завив у відповідь. Чоловік одразу замовк. Як йому сміятися

з Білла, якщо це Білл, якщо ці кістки, біло-рожеві, дочиста обгризені кістки — це і є Білл?

Він одвернувся. Так, Білл його покинув; але він не візьме це золото і не буде смоктати кістки Білла. А Білл зробив би саме так, опинившись на його місці, думав чоловік, плентаючись далі.

Він вийшов до маленького озерця. Схилившись над водою, щоб пошукати пічкурів, він відсахнувся, мов ужалений. Побачив відбиток свого обличчя. Це було так страшно, що навіть його притуплені почуття пробудились у пориві жаху. В озерці плавали три пічкурі, але води було надто багато, щоб її вичерпати; і після кількох невдалих спроб спіймати риб у цеберко він облишив цю затію. Боявся, що від слабкості впаде у воду і потоне. З цієї ж причини він не зважився попливти по річці на одній із колод, що були розкидані по піщаному березі.

Того дня він скоротив відстань між собою і кораблем на три милі; а наступного — на дві, бо тепер він повз рачки, як Білл. Надвечір п'ятого дня до корабля все ще лишалося близько семи миль, а він міг пройти за день хіба що одну. Бабині літо все ще тривало, і він повз, весь час непритомніючи, а хворий вовк, кашляючи та важко дихаючи, плентався за ним слідом. Коліна в чоловіка були роздерті до м'яса, як і ступні, і хоч він обмотав ноги ганчір'ям із сорочки, червоний слід тягся за ним через мох і каміння. Якось, озирнувшись назад, він побачив, що вовк жадібно лиже цей кривавий слід, і ясно уявив собі, яким буде його кінець... якщо тільки... якщо він сам не вб'є вовка. І тоді почалася найжахливіша трагедія буття, котру можна собі уявити, — знесилена людина повзла, а знесилений вовк плентався за нею слідом. Дві істоти тягли свої напівмертві тіла через пустелю і хотіли відібрати життя одна в одній.

Якби вовк був здоровий, чоловік, мабуть, не опирався б. Але сама думка про те, що він стає поживою такого бридкого, кволого створіння, була йому огидна. Це викликало в нього відразу. У нього знов почалися провали свідомості й видіння, і світлі проміжки ставали все більш нечастими та короткими.

Одного разу він прокинувся, почувши хрипке дихання в себе над вухом. Вовк відскочив назад, спіткнувся і впав від слабкості. Це було смішно, але чоловікові так не зда-

лося. Проте страшно йому також не було. Він надто багато пережив, аби боятись. На мить його думки проясніли, і він лежав розмірковуючи. До корабля лишалося щонайбільше чотири милі. Він ясно побачив його, протерши затуманені очі, побачив біле вітрило маленького човна, що розтинав блискучу водну гладінь. Але він не проповзе ці чотири милі. Він це знав, але ставився до цього спокійно. Він знав, що не проповзе і півмилі. Але жити йому все ж таки хотілося. Було б нерозумно померти після всього, що йому довелося пережити. Надто вже багато вимагала від нього доля. І, вмираючи, він зневажав смерть. Мабуть, це було просто божевіллям, але навіть в обіймах смерті він кидав їй виклик і не хотів коритися.

Він заплющив очі і з надзвичайною обережністю зібрався на силі. Він примушував себе переборювати млість, яка, наче приплив, затопила все його єство. Ця млість здійсмалась у ньому, наче хвиля, і поступово затьмарювала свідомість. Часом він тонує, відчайдушно силкуючись виплисти із глибини забуття; і незбагненна сила душі, збираючи докупи рештки його волі, допомагала йому триматись.

Він непорушно лежав на спині й чув, як до нього повільно наближається уривчасте дихання вовка. Воно чулося все ближче, все ближче, і час ніби зупинився, а чоловік лежав непорушно. Дихання вчувалося над самим вухом. Жорсткий сухий язик торкнув його щоку, мов наждачний папір. Руки в нього рвонулися вгору — принаймні він хотів простягти їх швидко. Пальці, зігнуті, мов пазурі, схопили порожнечу. Швидкість і влучність потребують сили, а сил у нього вже не було.

Вовк був страшенно терплячий. Чоловік був терплячий також. Півдня він лежав нерухомо, долаючи забуття і стежачи за істотою, яка хотіла його з'їсти і яку він хотів би з'їсти сам. Іноді хвиля млості накривала його, і він поринав у довгий сон; та весь час, і при тямі, й уві сні, він чекав тієї миті, коли почує хрипке дихання і відчує дотик жорсткого язика.

Дихання він не почув, але прокинувся від того, що вовчий язик лизнув йому руку. Він чекав. Ікла повільно стискали його руку, потім тиск посилювався; вовк з останніх сил намагався вп'ястися зубами у здобич, якої так давно чекав. Але й чоловік чекав довго, і його скривавлена рука стиснула вовчу щелепу. І поки вовк спроквола борсався,

така ж квола рука повільно стискала його щелепу, а друга рука простяглася до вовка і схопила його. Ще п'ять хвилин, і чоловік навалився на вовка всім тілом. Його рукам не вистачало сили, щоб задушити звіра, але чоловік міцно притулився обличчям до вовчої шиї, і його рот був повний шерсті. За півгодини він відчув, що до рота йому ллється гарячий струмінь. Це було неприємно. Це було так, наче у шлунок вливали розплавлений свинець, і чоловік лише зусиллям волі змушував себе терпіти. Потім він перевернувся на спину і заснув.

На китобійному судні «Бедфорд» було кілька учасників наукової експедиції. З палуби вони помітили якийсь дивний об'єкт на березі. Він пересувався по піску до моря. Люди не могли зрозуміти, що це таке, і, як личить ученим, сіли у човен і рушили до берега. Там вони побачили живе створіння, котре навряд чи можна було назвати людиною. Воно було сліпе, непритомне і звивалося на піску, мов велетенський хробак. Йому майже не вдавалося зрушити з місця, але воно було упертим і, звиваючись та борсаючись, просувалося вперед футів на двадцять за годину.

Через три тижні чоловік, лежачи у постелі на китобійному кораблі «Бедфорд», не стримуючи сліз, що котилися по його змарнілому обличчю, розповів, хто він такий і що йому довелося пережити. Він безладно говорив щось про свою матір, про сонячну Південну Каліфорнію, про будиночок серед квітів і апельсинових дерев.

Минуло всього кілька днів, і він сидів за столом разом з ученими й офіцерами судна. Він тішився, бачачи довкола себе так багато їжі, й стривожено дивився, як їжа зникає у роті інших людей. Варто було комусь узяти шматок, і в його очах з'являвся вираз глибокого жалю. Він був при здоровому глузді, але за обідом ненавидів усіх довкола. Його переслідував страх, що їжі не вистачить. Він розпитував про запаси їжі і кока, і юнгу, й капітана. Вони безнастанно заспокоювали його; але він їм не вірив і крадькома зазірав до комори, щоб переконатися на власні очі.

Потім завважили, що він гладшає. Він що не день набирав вагу. Учені хитали головами і висловлювали різні здогади. Вони почали обмежувати його в їжі, але він ставав усе товстішим і ширшав у попереку.

Матроси потай усміхалися. Вони знали, що й до чого. І коли вчені почали стежити за ним, то дізналися про це також. Після сніданку він тихцем ішов на палубу і, наче жебрак, з простягнутою рукою підходив до когось із матросів. Той усміхався і давав йому кусень сухаря. Чоловік жадібно хапав подачку, дивився на неї, мов скнара на золото, і запихав за пазуху. Так само підгодовували його й усі інші матроси.

Учені не сказали йому нічого. Вони лишили його у спокої, але потай оглянули його ліжко. Воно було напхане сухарями; у матраці було повно сухарів; у всіх закутках лежали сухарі. І все ж таки чоловік був при здоровому глузді. Це була лише пересторога на той випадок, якщо знов доведеться голодувати. Вчені сказали, що це минеться; і так воно й сталося, перш ніж «Бедфорд» став на якір у Сан-Франциско.

ДЕННИЙ СПОЧИНОК

Такої шаленої гонки я зроду не бачив. Тисячі нарт, запряжених собаками, мчали по льоду, і їх не було видно з-за пари. Двоє білих людей, а з ними — один швед, тієї ночі замерзли на смерть, і ще з дюжину чоловік зіпсували собі легені. Та хіба ж я не бачив на власні очі дно ополонки? Воно було жовте від золота, мов гірчичник. Ось чому я зробив заявку на ту місцину в Юконі. З цього й почалася гонка. А потім там не виявилось нічого. Чуєте, геть нічого! І я досі не знаю, як це пояснити.

Розповідь Шорти

Джон Месснер, не знімаючи рукавиць, стискав в одній руці поворотну жердину й скеровував нарти. Другою рукою він розтирав собі щоки та ніс. Він розтирав їх щохвилі. Власне, він майже не припиняв цього робити; а часом, коли заніміння посилювалося, починав терти з подвоєною люттю. Хутряна шапка з навушниками закривала йому лоб і вуха. Нижню частину обличчя захищала густа золотиста борода, вкрита памороззю.

Позаду нього хилитались юконські нарти з чималим вантажем, а попереду бігли в запряжці п'ять собак. Шворка, за яку вони тягли нарти, терлась об ногу Месснера. Коли собаки звертали вбік, огинаючи поворот дороги, він переступав через шворку. Поворотів було багато, і йому доводилося переступати весь час. Іноді він перечіпався об шворку і ледь не падав; його рухи були незграбними від страшної втоми, і нарти раз у раз наїжджали йому на ноги.

Вибравшись на пряму стежку, де нарти могли якийсь час просуватися вперед без керманича, він одпустив поворотну жердину й кілька разів сильно вдарив по твердому дереву правою рукою. Відновити кровообіг у руці було нелегко. Але, зігріваючи праву руку, він невпинно розтирав лівою щоки та ніс.

— Атож, у такий холод їздити не годиться, — мовив він. Говорив він голосно, як усі, хто звик бути на само-

ті. — Тільки справжній бовдур може рушити в путь при такій температурі. Якщо зараз не вісімдесят градусів нижче нуля, то сімдесят дев'ять напевне.

Він витяг годинника і, покрутивши його в руках, знову поклав до внутрішньої кишені своєї грубої вовняної куртки. Потім поглянув на небо і кинув погляд на південь, туди, де біліла лінія обрію.

— Дванадцята година, — пробурмотів він. — Небо чисте, і сонця немає.

Хвилин з десять він ішов мовчки, а потім додав так, наче не було ніякої паузи:

— А проїхав зовсім трохи. Надто вже холодно.

Раптом він закричав на собак: «Хо-о!» — і зупинився. Його охопив дикий страх, бо права рука надто сильно замерзла. Він почав гамселити нею об поворотну жердину.

— Ох ви, бідолахи! — мовив він до собак, що безсило впали на лід відпочити. Він говорив уривчасто, задихаючись од зусиль, з якими бив рукою по жердині. — Чим ви завинили, що двоногі тварини змушують вас тяжко працювати, пригнічують усі ваші природні інстинкти та обертають вас на своїх рабів?

Він люто потер носа, щоб викликати приплив крові, і знову погнав собак уперед. Він ішов по кризі великої річки. Позаду вона простягалася на багато миль, і її широкі звивини ховались у химерному скупченні засніжених мовчазних пагорбів. Попереду річка розпадалася на безліч малих струмків, утворюючи острівці, які наче несла в себе на грудях. Острови були безмовні й білі. Тишу не порушували ні крики звірів, ні дзижчання комах. Жодна пташина не пролітала у морозному повітрі. Не було чути людського голосу, не видно ніяких ознак людського житла. Світ заснув, і його сон був подібний до смерті.

Серед цього безживного спокою Джон Месснер, здавалося, теж занепав духом. Мороз гнітив його. Він плентався вперед, похиливши голову, байдужий до всього довкола, і машинально розтирав ніс і щоки, а коли нарти виїжджали на пряму стежку, бив правою рукою по жердині.

Але собаки помічали все довкола й раптом зупинилися. Вони повернули голови до хазяїна і втупили в нього

тоскний, допитливий погляд. Їхні вії та морди побілила паморозь, і від цієї сивини, а ще від втоми, вони здавалися старими та немічними.

Чоловік хотів погнати їх далі, та стримав себе і, зібравшись із силами, роззирнувся довкола. Собаки зупинилися біля краю ополонки; то була таки не тріщина, а ополонка, зроблена людиною, старанно вирубана сокирою в кризі завтовшки у три з половиною фути. Товста кора нового льоду свідчила про те, що ополонкою вже давно не користувалися. Месснер озирнувся. Собаки вже вказували йому дорогу — їхні нашорошені морди тяглися до ледь видимої засніженої стежки, що відходила вліво від головного потоку і збігала на берег острова.

— Ну то гаразд, ви, бідолахи, — мовив Месснер. — Піду розвідаю, що там. Я не менше хочу відпочити, ніж ви.

Він піднявся на берег і зник. Собаки не лягали, зазмерши у напруженому чеканні. Повернувшись, він узяв мотузку, що була прив'язана до нарт спереду, і почепив її собі на плечі. Потім розвернув собак праворуч і погнав їх на берег. Підйом був крутий, але собаки наче забули про втому і, припадаючи до снігу, з останніх сил дерлися вгору з нетерплячим і радісним виском. Коли один із собак починав ковзати чи падав, задні кусали його за ноги. Чоловік підганяв собак то ласкою, то погрозами й усім тілом налягав на мотузку.

Собаки стрімко вирвалися на берег, звернули ліворуч і помчали до маленької рубленої хатини. У цій відлюдній хижці була одна кімната площею вісім на десять футів. Месснер розпріг собак, розвантажив нарти і вступив у права господаря. Останній випадковий гість залишив тут чималий запас дров. Месснер поставив у кімнаті свою невелику залізну грубку і розпалив вогонь. Він поклав у короб п'ять в'ялених лососів — хай відтануть, тоді можна буде погодувати собак, — і наповнив кавник та каструлю водою з ополонки.

Чекаючи, поки вода закипить, Месснер повернувся обличчям до вогню. Волога, що зібралася на його бороді й від дихання змерзлась у товстий крижаний наріст, почала відтавати. Крижинки падали на грубку і шипіли, обертаючись на пару. Аби швидше покінчити з цією справою, він відламував від бороди дрібні бурульки, і вони зі стуком падали на підлогу.

Скажений собачий гавкіт надворі не змусив його кинути це заняття. Він почув дике гарчання та виск чужих собак і людські голоси. У двері постукали.

— Заходьте! — крикнув Месснер приглушеним голо-
сом, бо в цю саму мить відсмоктував льодяний наріст із
верхньої губи.

Двері відчинились, і за завісою пари він побачив чо-
ловіка й жінку, що стояли на порозі.

— Увійдіть, — владно мовив він, — і зачиніть двері.

Крізь пару він ледь міг роздивитися прибулих. Лице
жінки прикривала захисна пов'язка, а голова в неї була
закутана хусткою, тож виднілися тільки чорні очі. Чоловік
теж був темноокий, з чисто поголеним обличчям. Його
губи ховалися під намерзлими вусами.

— Ми хотіли тільки спитати, чи немає тут поблизу ін-
шої хатини, — мовив він, озираючи вбогу кімнату. — Ми
думали, тут нікого немає.

— Це не моя хатина, — відповів Месснер. — Я сам
знайшов її кілька хвилин тому. Заходьте, влаштуйтеся.
Місця тут досить, і свою грубку можете не ставити. Місця
вистачить для всіх.

Вчувши його голос, жінка позирнула на нього з ці-
кавістю.

— Роздягайся, — мовив її супутник. — Я розпряжу собак
і принесу води, а тоді приготуємо щось попоїсти.

Месснер узяв рибу, що вже встигла відтанути, і пішов
годувати собак. Йому довелося боронити їх од собак
прибулих, і коли він повернувся до хижки, чоловік уже
розвантажив нарти і приніс води. Кавник Месснера
закипів. Він насипав туди кави, долив півкухля холод-
ної води і зняв кавник з вогню. Потім поклав у короб
відтавати кілька перепічок із кислого тіста й розігрів у
каструлі боби, які зварив минулої ночі і весь ранок віз
мороженими.

Прибравши з грубки свій посуд, аби новоприбулі
могли приготувати собі їжу, він сів на згорнутий ліжник,
біля скрині для провізії, що мала прислужитися замість
стола. Під час їжі він розмовляв із чоловіком про дорогу
та про собак, а той схилився до грубки, щоб відтанув
лід на вусах. Упоравшись із цією справою, незнайомиць
кинув згорнуту ковдру на одне з двох ліжок, що були
у халупі.

— Ми будемо спати тут, — сказав він, — звичайно, якщо ви не обрали це ліжко для себе. Адже ви прийшли сюди першим і маєте право вибору.

— Та ні, будь ласка, — відповів Месснер. — Як на мене, вони однакові.

Він улаштував собі постіль і сів на краю другого ліжка. Незнайомець поклав під ковдру замість подушки маленьку лікарську валізу.

— Ви лікар? — спитав Месснер.

— Так, — відповів той. — Проте, запевняю вас, я приїхав у Клондайк не заради практики.

Жінка клопоталася біля вечері, в той час як її супутник нарізав бекон і розтоплював грубку. В хатині було напівтемно, тьмяне світло соталося крізь мале віконце, затягнуте проолієним папером, і Джон Месснер не міг як слід роздивитися жінку. Та він і не намагався цього зробити. Певно, вона його не надто цікавила. Проте жінка весь час зацікавлено позирала у темний куток, де він сидів.

— Яке тут прекрасне життя, — у захваті мовив лікар, на мить припинивши гострити ніж об трубу грубки. — Що мені подобається — це боротьба за існування, прагнення все зробити власноруч, примітивність цього життя, його реальність.

— Еге ж, температура тут справді реальна, — засміявся Месснер.

— А ви знаєте, скільки градусів? — спитав лікар.

Месснер похитав головою.

— Ну, то я вам скажу. Сімдесят чотири нижче нуля на спиртовому термометрі, що у мене в нартах.

— Отже, сто шість нижче точки замерзання. А чи не надто холодно для подорожі?

— Це просто самогубство, — авторитетно зауважив лікар. — Людина виснажує себе. Вона важко дихає, мороз заходить їй у самі легені й відморожує краї тканини. Людина починає кашляти сухим, болючим кашлем, відхаркуючи мертву тканину, і наступної весни вмирає від пневмонії, не здогадуючись, що є цьому причиною. Я залишуся тут на тиждень, якщо температура не підніметься хоча б до п'ятдесяти нижче нуля.

— Послухай, Тесс, — мовив він по хвилі, — здається, кава вже давно закипіла.

Почувши ім'я жінки, Джон Месснер раптом насторожився. Він швидко глянув на неї, і на його обличчі майнув болісний вираз — примарна тінь давно похованої туги, що на мить пробудилася до життя. Та за мить він зусиллям волі відігнав цю примару. Його лице стало незворушним, як досі, але він усе ще був насторожі, шкодуючи, що морок заважає йому роздивитися лице жінки.

Спершу вона мимохіть кинулася знімати з вогню кавник, а після цього поглянула на Месснера. Але той уже встиг опанувати себе, і вона побачила спокійного чоловіка, що сидів на краю ліжка і бездумно дивився на свої мокасини. Та коли вона знову взялася до роботи, Месснер іще раз швидко глянув на неї, а вона, так само швидко озирнувшись, спіймала його погляд. Він одвів очі й подивився на лікаря, але посмішка, що на мить скривила його губи, ясно давала зрозуміти — він оцінив жіночу хитрість.

Жінка запалила свічку, яку дістала з продуктової скрині. Месснеру було досить один раз глянути на її лице при світлі. У тісній хижці можна розійтися хіба що на кілька кроків, тому наступної миті жінка вже стояла біля Месснера. Вона зумисне піднесла свічку впритул до його обличчя й дивилася на нього розширеними від страху очима. Вона впізнала його. Месснер спокійно всміхнувся їй у лице.

— Що ти там шукаєш, Тесс? — спитав лікар.

— Шпильки, — відповіла вона і, відступивши назад, стала порпатись у речовому мішку, що лежав на ковдрі.

Вони влаштували собі стіл зі своєї скрині й сіли на скриню Месснера, обличчям до нього. Він простягся на ліжку, щоб трохи спочити, і, підклавши руку під голову, повернувся на бік. У такій тісноті здавалося, що всі троє сидять за одним столом.

— Звідки ви приїхали? — спитав Месснер.

— Із Сан-Франциско, — відповів лікар. — Але я тут уже два роки.

— Я сам із Каліфорнії, — оголосив Месснер.

Жінка звела на нього благальний погляд, але він посміхнувся і вів далі:

— З Берклі. Знаєте таке місто?

Його співбесідник вочевидь зацікавився.

— Ви з Каліфорнійського університету?

— Так. Закінчив у вісімдесят шостому.

— Ні, я гадав, що ви один із викладачів, — пояснив лікар. — У вас є щось типове.

— Мені вельми прикро це чути, — усміхнувся у відповідь Месснер. — Я радніший був би скидатися на золотошукача або погонича собак.

— А по-моєму, він не більше схожий на професора, ніж ти на лікаря, — докинула жінка.

— Дякую, — мовив Месснер. Потім звернувся до її супутника: — До речі, пане лікарю, дозвольте спитати ваше ім'я?

— Хейторн, — якщо ви згодні повірити мені на слово. Я покинув візитні картки разом із цивілізацією.

— Отже, це місіс Хейторн, — Месснер із посмішкою вклонився.

Вона кинула на нього погляд — уже не благальний, а гнівний.

Хейторн збирався спитати його прізвище. Він уже відкрив рота, щоб заговорити, але Месснер випередив його.

— Я оце подумав: може, ви, пане лікарю, зможете задовольнити мою цікавість? Два чи три роки тому в університетських колах стався скандал. Дружина одного з професорів... перепрошую, місіс Хейторн... утекла з якимсь лікарем із Сан-Франциско, ніяк не можу згадати його прізвище. Ви не чули про цю історію?

Хейторн кивнув.

— Свого часу ця історія наробила багато галасу. Його звали Вомбл, Грехем Вомбл. У нього була чудова практика. Я трохи знав його.

— Я просто хотів дізнатися, що з ними було далі? Може, ви щось знаєте? Вони зникли, наче й сліду не було.

— Так, він хитро замів сліди. — Хейторн прочистив горло. — Ходили чутки, що вони вирушили на торговій шхуні до Південних морів — і загинули під час тайфуну, чи щось таке.

— Ніколи такого не чув, — сказав Месснер. — А ви пам'ятаєте цю історію, місіс Хейторн?

— Чудово пам'ятаю, — відповіла жінка, і спокій у її голосі дивно контрастував із гнівним виразом обличчя. Вона відвернулася, щоб Хейторн не міг побачити її лице.

Її чоловік знову хотів спитати прізвище Месснера, але той повів далі:

— Цей лікар Вомбл... кажуть, він мав дуже привабливу зовнішність і... м-м-м... великий успіх у жінок.

— Ну, якщо й так, ця любовна пригода йому дорого обійшлася, — пробурмотів Хейторн.

— А жінка була справжньою відьмою, — принаймні я таке чув. У Берклі всі вважали, що вона влаштувала своєму чоловікові... ну... аж ніяк не райське життя.

— Я такого не чув, — відповів Хейторн. — У Сан-Франциско говорили цілком протилежне.

— Жінка-мучениця, так? Розіп'ята на хресті подружнього життя?

Лікар кивнув. У сірих очах Месснера не було ніякого виразу, крім легкої цікавості, коли він заговорив знову:

— Цього й слід було чекати, — дві сторони однієї медалі. Коли я жив у Берклі, то, звичайно, знав тільки одну сторону. Здається, ця жінка була в Сан-Франциско відомою особою.

— Налий мені кави, будь ласка, — мовив Хейторн.

Наповнюючи його кухоль, жінка безтурботно розсміялася.

— Ви слезуєте, наче дві баби-пліткарки, — дорікнула вона чоловікам.

— Але ж справді цікаво, — посміхнувся у відповідь Месснер і знову повернувся до лікаря. — А чоловік, мабуть, зажив не дуже гарної слави у Сан-Франциско?

— Навпаки, він був взірцем моралі, — вирвалося в Хейторна з дещо надмірним запалом. — Такий собі мізерний буквоїд, — бліда неміч, та й годі.

— А ви його знали?

— Жодного разу не бачив. Я в університетських колах не мав знайомств.

— Знову один бік медалі, — сказав Месснер, ніби розважливо обмірковуючи справу. — Може, й справді він був не надто гарний, — я маю на увазі зовнішність, — проте загалом не такий уже й поганий. Брав участь у студентських спортивних змаганнях. І взагалі мав деякі таланти. Колись написав різдвяну п'єсу, яку оцінили досить високо. До того ж, я чув, що його збиралися призначити деканом англійського факультету; але тут сталася вся ця історія, він подав у відставку і поїхав звідти. Здається, це згубило

його кар'єру. Принаймні у нашому товаристві вважали, що від такого удару йому не отямитись. Певно, він дуже любив свою дружину.

Хейторн допив каву, промимрив щось байдужим тоном і запалив люльку.

— Щастя, що в них не було дітей, — продовжував Месснер.

Але Хейторн, позирнувши на грубку, одягнув шапку і рукавиці.

— Піду по дрова, — сказав він. — А тоді можна буде зняти мокасини та відпочити.

Двері за ним зачинилися. Довго панувала тиша. Месснер лежав у тій самій позі. Жінка, сидячи на скрині, дивилася на нього.

— Що ви збираєтеся робити? — різко спитала вона.

Месснер поглянув на неї з лінивою байдужістю.

— А що, по-вашому, мені слід робити? Сподіваюся, не влаштовувати сцену? Бачите, я втомився з дороги, а це ліжко вельми зручне.

Жінка в німому гніві закусила губу.

— Але ж... — гаряче почала вона і, стиснувши руки, затнулася.

— Сподіваюся, ви не хочете, щоб я убив містера... м-м-м... Хейторна? — мовив він сумирно, майже благально. — Це було б дуже прикро, і, запевняю вас, у цьому немає необхідності.

— Але ж ви мусите щось зробити! — закричала вона.

— Навпаки, цілком імовірно, що мені не доведеться нічого робити.

— Ви залишитесь тут?

Він кивнув.

Жінка у розпачі озирнула хатину й постіль, улаштовану на іншому ліжку.

— Скоро ніч. Ви не можете тут лишитись. Не можете! Чуєте, це просто неможливо!

— Та ні, чого ж. Дозвольте вам нагадати, що я першим знайшов цю хатину, і ви — мої гості.

Вона знов обвела очима кімнату і з жахом зупинила погляд на іншому ліжку.

— Тоді підемо ми, — рішуче заявила вона.

— Це неможливо. Ви кашляєте тим сухим, болючим кашлем, який так образно описав містер... м-м-м... Хей-

торн. Ви вже трохи застудили легені. А він лікар і розуміє це. Він не дозволить вам піти.

— То що ж ви збираєтеся робити? — знову спитала вона з напруженим спокоєм, що віщував спалах гніву.

Месснер дивився на неї майже по-батьківськи дбайливо, з усією глибиною співчуття й терпіння, яку тільки був здатний зобразити.

— Люба Терезо, я вже сказав, що не знаю. Я ще не думав про це.

— З вами збожеволіти можна! — вона скочила з місця, стискаючи руки у безсилому гніві. — Раніше ви таким не були.

— Так, я був надзвичайно поступливим і люб'язним, — кивнув він у відповідь. — Певно, саме тому ви мене й покинули?

— Ви так змінилися! Цей жахливий спокій... Ви мене лякаєте! Я відчуваю, у вас на думці щось страшне. Робіть, що хочете, але, прошу, поведіться розважливо, не втрачайте глузду...

— Я не втрачав глузду, — перебив він, — відтоді, як ви пішли.

— Отже, ви змінилися на краще, — просто диво!

Месснер усміхнувся на знак згоди.

— Поки я міркуватиму, як мені слід вчинити, ви зробіть ось що: скажіть містеру... м-м... Хейторну, хто я такий. Це зробить наше перебування у цьому місці більш... як це сказати... товариським.

— Навіщо ви погналися за мною до цієї жахливої країни? — раптом спитала вона.

— Не думайте, що я шукав вас, Терезо. Це випадковий збіг, що не має тішити ваше марнославство. Наша зустріч — просто жарт долі. Я порвав з університетським життям і мусив кудись поїхати. Чесно кажучи, я приїхав у Клондайк саме тому, що найменше сподівався зустріти вас тут.

Брязнула клямка, двері розчахнулися, й увійшов Хейторн з оберемком хмизу. Ледве вчувши його кроки, Тереза кинулася прибирати посуд. Хейторн знову вийшов по дрова.

— Чому ви не відрекомендували нас один одному? — поцікавився Месснер.

— Я скажу йому, — відповіла вона, струснувши головою. — Не думайте, що я вас боюся.

— Я ніколи не бачив, аби ви чогось надто боялися.

— Тож не злякаюся й сповіді, — мовила вона. Її голос і вираз обличчя трохи пом'якшали.

— Боюся, ваша сповідь буде просто облудним визискуванням, корисливим ошуканством, самозвеличенням за рахунок Господа.

— Не треба цих книжкових виразів, — вона невдоволено скривилась, але голос її звучав усе ніжніше. — Я не люблю змагатись у дотепності. До того ж, я не побоюся попросити у вас прощення.

— Мені нема за що вас прощати, Терезо. Як на те, я мушу вам подякувати. Так, спочатку я страждав; але потім мене, мов весняний світанок, осяяло прозріння — я зрозумів, що насправді я щасливий, дуже щасливий. Це було дивовижне відкриття.

— А що коли я повернуся до вас? — спитала вона.

— Для мене це був би неабиякий клопіт, — мовив він, позирнувши на неї з чудною посмішкою.

— Я ваша дружина. Адже ви не отримали розлучення.

— Так, справді, — замислено сказав він. — Якимось не зважив на це. Але тепер владнаю цю справу, щойно повернуся.

Вона ступила до нього й поклала руку йому на плече.

— Я вам більш не потрібна, Джоне? — В її голосі бриніла ніжна турбота, дотик руки був легким і звабливим. — А якщо я скажу вам, що помилилась? Якщо скажу, що я дуже нещасна? Адже це справді так. Я справді зробила помилку.

Месснера охопив страх. Він відчував, що слабшає під ніжним дотиком її руки. Він уже не був хазяїном становища, весь його прекрасний спокій зник без сліду. Вона дивилася на нього вологими очима, і він танув під її поглядом. Він бачив себе на краю прірви, не в змозі боротися з тією силою, що штовхала його туди.

— Я повернуся до вас, Джоне. Повернуся сьогодні ж... зараз.

Наче в тяжкому сні, Месснер силкувався звільнитись з-під влади цієї руки. Йому здавалося, що він чує ніжну, дзвінку пісню Лорелеї. Це було так, ніби десь далеко грали на роялі й мелодія владно проникала у його свідомість.

Він скочив з місця, відштовхнув жінку, коли вона спробувала обійняти його, і відступив до дверей. Він не тямився від страху.

— Стережіться, я можу й забутись! — крикнув він.

— Я ж попереджала вас — не втрачайте глузду, — вона втішно засміялась і знову взялася мити посуд. — Ви нікому не потрібні. Я просто жартувала. Я щаслива з ним.

Але Месснер їй не повірив. Він пам'ятав її здатність міняти тактику. Так вона вчинила й зараз. Авжеж, вона просто хотіла скористатися з нього. Вона нещаслива з іншим. Вона розуміє, що помилилася. Ця думка тішила його самолюбство. Вона хоче повернутися до нього, але йому це зовсім не потрібно. Він мимохіть узявся за дверну клямку.

— Не треба тікати, — засміялася жінка. — Я вас не вкушу.

— А я й не тікаю, — по-дитячому огризнувся він, натягаючи рукавиці. — Просто збираюся по воду.

Він узяв порожні відра та каструлі й відчинив двері. Потім озирнувся до неї.

— Тож не забудьте сказати містеру... м-м-м... Хейторну, хто я такий.

Месснер розбив тонкий лід, що за годину затягнув ополонку, і наповнив відра. Але до хатини не поспішав. Лишивши відра на стежці, він швидко походжав туди й сюди, щоб не змерзнути, бо мороз обпікав тіло, наче вогнем. На той час, коли його похмуре чоло проясніло й на обличчі з'явився рішучий вираз, борода в нього геть побіліла від паморозі. Він виробив план дій, і його скуті морозом губи скривилися в посмішці. Він підняв відра з водою, що вже встигла вкритися льодом, і рушив до хижки.

Увійшовши, Месснер побачив, що його суперник стоїть біля грубки; у його поставі вчувалося щось ніякове, знічене. Месснер поставив відра на підлогу.

— Радий з вами познайомитися, Грехем Вомбл, — мовив він з такою гречністю, наче їх щойно представили один одному.

Той не простягнув руки. Вомбл тупцяв на місці, відчувачи до Месснера ненависть, яку люди зазвичай відчують до тих, кому заподіяли зло.

— Отже, це ви, — промовив Месснер з удаваним подивом. — Ну що ж... Бачите, я справді вельми радий з вами

познайомитись. Мені було... м-м-м... цікаво знати, що знайшла у вас Тереза, — що її, так би мовити, зачепило. Ну-ну...

І він оглянув його з голови до ніг, як оглядають коня.

— Я розумію ваші почуття до мене... — почав Вомбл.

— Та що ви, облиште! — перервав його Месснер у підкреслено дружній манері. — Про це й говорити не варто. Я просто хотів би знати, якої ви думки про Терезу. Адже вона виправдала ваші сподівання? Життя обернулося на казковий сон?

— Не верзи дурниць! — втрутилася Тереза.

— Просто я звик природно поводитись, — винувато промовив Месснер.

— Але при цьому ви могли б поводитися більш розважливо, — різко відповів Вомбл. — Скажіть, що ви збираєтеся робити?

Месснер безпомічно розвів руками.

— Сказати по правді, не знаю. Це одне з тих неможливих становищ, з яких нелегко знайти вихід.

— Ми не можемо утрюх ночувати в цій хижці.

Месснер кивнув.

— Отже, хтось мусить піти.

— Це також не підлягає сумніву, — згодився Месснер. — Якщо три тіла не можуть одночасно перебувати в одній площині, одне з них мусить зникнути.

— Зникнути доведеться вам, — бундючно мовив Вомбл. — До найближчої стоянки десять миль, але ви їх легко пройдете.

— Ось і перша похибка у ваших міркуваннях, — заперечив Месснер. — Власне, чому я мушу йти? Я першим знайшов цю хатину.

— Але Тесс іти не може, — сказав Вомбл. — Її легені вже застуджені.

— Я з вами цілком згодний. Вона не зможе пройти десять миль у такий мороз. Звичайно, вона мусить лишитися.

— От я й кажу, — не поступався Вомбл.

Месснер відкашлявся.

— У вас із легенями все гаразд, чи не так?

— Так, ну то й що?

Месснер знову відкашлявся і заговорив повільно, ніби вимовляючи кожне слово по тяжкому роздумі:

— Та нічого... от хіба тільки те, що... згідно з вашими власними міркуваннями... ніщо не заважає вам, так би мовити, позмагатися з морозом якісь десять миль. Ви їх легко пройдете.

Вомбл підозріливо глянув на Терезу і помітив у її очах вогник радісного подиву.

— Що скажеш? — спитав він.

Вона завагалась, і обличчя Вомбла потемніло від гніву. Він повернувся до Месснера.

— Ну, годі! Ви не можете тут лишатись.

— Ще й як можу.

— Я цього не дозволю! — Вомбл розправив плечі. — Тут вирішуватиму я.

— А я все-таки лишуся, — наполягав Месснер.

— Я викину вас за двері!

— А я повернуся.

Вомбл на хвилю затнувся, силкуючись опанувати себе. Потім заговорив повільно, тихим, напруженим голосом:

— Послухайте, Месснер. Якщо ви не підете, я вас наб'ю. Ми не в Каліфорнії. Оцими кулаками я відлупцюю вас до смерті.

Месснер знизав плечима.

— Якщо ви це зробите, я зберу золотошукачів і подивлюся, як вас повісять на найближчому дереві. Ваша правда, ми не в Каліфорнії. Золотошукачі — народ простий, і мені досить буде показати їм сліди побоїв, розповісти правду про вас і заявити права на свою дружину.

Жінка хотіла щось сказати, але Вомбл люто обірвав її.

— Помовч! — крикнув він.

Голос Месснера прозвучав зовсім по-іншому:

— Прошу вас не втручатись, Терезо.

Від гніву та прихованого хвилювання жінка зайшласть у сухому, болісному кашлі. Її лице налилося кров'ю, і, притискаючи руку до грудей, вона чекала, поки напад скінчиться.

Вомбл похмуро зиркнув на неї.

— Треба щось вирішувати, — сказав він. — Її легені не витримають такого випробування. Вона не може йти, поки не потеплішає. А я не відмовлюся від неї.

Месснер гмикнув, відкашлявся, гмикнув знову і з трохи винуватим виглядом мовив:

— Мені потрібні гроші.

На обличчі Вомбла вмить з'явився презирливий вираз. Атож, його суперник врешті-решт принизив себе ще більше, викрив свою нищість!

— У вас є мішок золотого піску, — вів далі Месснер. — Я бачив, як ви знімали його з нарт.

— Скільки ви хочете? — спитав Вомбл, і в його голосі вчувалося таке саме презирство, що й у виразі обличчя.

— Я підрахував, на скільки зтягне ваш мішок, і... м-м-м... думаю, що там не менше двадцяти фунтів. Як щодо чотирьох тисяч?

— Та це ж усе, що я маю, чуєте! — скрикнув Вомбл.

— У вас лишається вона, — заспокійливо мовив Месснер. — Мабуть, вона цього варта. Подумайте, від чого я відмовляюся! Хіба ж це не помірна ціна?

— Гарзд, — Вомбл кинувся до мішка із золотом. — Аби тільки швидше владнати цю справу... ох ви, негідь!..

— Ні, тут ви помиляєтесь, — з усмішкою відповів Месснер. — Хіба з погляду етики той, хто дає хабара, кращий од того, хто бере? Скупник краденого не кращий од злодія; чи не так? І не втішайтесь своєю уявною моральною перевагою в цій невеличкій справі.

— Під три чорти вашу етику! — вибухнув гнівом Вомбл. — Ідіть сюди і дивіться, як я зважую пісок. Я можу вас обдурити.

А жінка, прихилившись до ліжка, у безсилій люті дивилась, як на терезах, поставлених на скриню, зважують її вартість — жовтий пісок і самородки. Терези були малі, важити довелося по частинах, і Месснер прискіпливо перевіряв кожну наважку.

— Тут надто багато срібла, — кинув він, зав'язуючи мішок. — Думаю, частка золота — десь шістнадцять на унцію. Бачите, ви таки обдурили мене, Вомбл.

Він любовно узяв мішок і з належною повагою до його дорогоцінного вмісту поніс надвір. Повернувшись, він зібрав свій посуд, спакував скриню з харчами і згорнув постіль. Потім, склавши все у нарти, застріг невдоволених собак і повернувся до хижки по рукавиці.

— Прощавайте, Тесс, — мовив він, зупинившись на порозі.

Вона повернулася до нього, марно силкуючись висловити ту лютю, що вирувала в ній.

— Прощавайте, Тесс, — чемно повторив Месснер.

— Паскуда!.. — ледве вимовила вона.

Непевною ходою підійшовши до ліжка, вона кинулася на постіль долілиць і заридала.

— Паскуди ви! Паскуди!..

Джон Месснер тихо причинив за собою двері і, рушаючи в путь, із щирою втіхою озирнувся на хижку. Спустившись із берега, він зупинив нарти біля ополонки. Витяг мішок із-під манаття, де він був захований, і поніс до води. Ополонку вже затигла тонка льодяна кора. Він розбив лід кулаком і, розв'язавши шворки мішка зубами, висипав його вміст у воду. В цьому місці річка була неглибока, і за два фути від поверхні він побачив дно, що тьмяно жовтіло у вечірньому світлі. Він сплюнув у воду.

Потім він погнав собак по Юконській стежці. Вони мляво скавчали і бігли знехотя. Стиснувши поворотну жердину в правій руці, а лівою розтираючи ніс та щоки, Месснер спіткнувся об шворку, коли собаки звернули вбік.

— Ану вперед, кульгавці ви бідолашні! — крикнув він. — Вперед!

НЕПЕРЕДБАЧЕНЕ

Бачити очевидне і робити очікуване — просто. Тенденція життя окремого індивіда є скоріше статичною, аніж динамічною, а її рушійною силою є сучасна цивілізація, де бачиться лиш очевидне, а непередбачене трапляється рідко. Однак коли непередбачене все ж трапляється, та ще й достатньо серйозне за своєю значущістю, то непристосовані гинуть. Вони не бачать очевидного, не здатні до непередбачуваних вчинків і неспроможні перебудувати своє життя і перевести його на нову, незвідану колію. Коротше кажучи, коли ці індивіди доходять до кінця своєї індивідуальної колії, вони гинуть.

З іншого боку, є такі, що прагнуть вижити за будь-яких умов. Це — здібні й сильні індивіди, які виходять за межі правила очевидності та передбачуваності і здатні пристосувати своє життя до будь-яких незнайомих колій, до яких вони випадково потрапляють добровільно чи примусово. Саме таким індивідом і була Едіт Вітлсі. Вона народилася в Англії на селі, де плин життя визначається правилом практичної доцільності, а непередбачене є настільки непередбачуваним, що коли воно трапляється, то розцінюється як безтактність. Вона рано пішла працювати і, згідно з прогресією правила практичної доцільності, з часом стала служницею однієї знатної дами.

Вплив цивілізації проявляється в накиданні людського закону на все довкілля, аж поки своєю регулярністю та впорядкованістю воно не стане схоже на машину. Сумнівне вилучається, а неминуче передбачається. Людина навіть під дощем не мокне й на морозі не мерзне, а смерть, замість підкратися жорстоко й підступно, перетворюється на заздалегідь організовану пишну процесію, що рухається добре змащеною колією до фамільного

склепу, де зависі уберігають від іржі, а пил — ретельно витирають.

Саме такими і були умови життя Едіт Вітслі. У ньому не відбувалося нічого. Навряд чи це можна назвати подією, коли вона у віці двадцяти п'яти років поїхала супроводжувати свою господиню, яка подалася подорожувати до Сполучених Штатів. Просто колія змінила свій напрямок. То була та ж сама добре змащена колія. Вона поєднувала обидва боки Атлантики своєю беззмистовністю та відсутністю подій, і корабель у ній був не човном посеред стихії, а просторим багатокімнатним готелем, що рухався швидко і гладко, давлючи й підминаючи хвилі своїм гігантським корпусом так, що океан ставав схожий на сонний сільський ставок біля водяного млина. Потойбіч океану колія продовжувалася на суходолі — респектабельна упорядкована колія, що забезпечувала готелі на кожному місці пересадки, а між місцями пересадки — готелі на колесах. Коли в Чикаго її господиня бачила один бік суспільного життя, Едіт Вітслі бачила його інший бік. А коли вона полишила службу і стала Едіт Нельсон, то виявила — хоча, може, й не досить переконливо — здатність впоратися з непередбаченим і брати над ним гору. Ганс Нельсон, іммігрант, швед за народженням і тесля за фахом, мав у собі отой тевтонський неспокій, що завжди гнав його кривних родичів на захід — до великих пригод і авантур. То був кременний м'язистий чолов'яга, у якого брак уяви компенсувався нестримною енергією та ініціативністю. До того ж його вірність і ніжність були так само міцними й надійними, як і його м'язи.

«Ось добряче попрацюю, зберу трохи грошенят та й подамся до Колорадо», — сказав він Едіт наступного дня після одруження. За рік вони вже були в Колорадо, де Ганс Нельсон уперше побачив, що таке золотовидобування, і сам захворів на золоту лихоманку. Займаючись пробними розробками золота, він побував у штатах Північна та Південна Дакота, в Айдахо та східному Орегоні, а потім подався в гори Британської Колумбії. І в поході, і на привалі з ним завжди була Едіт Нельсон, ділячи з чоловіком успіхи, труднощі та працю. Коротенький крок зрослої в хатніх умовах жінки вона поміняла на розмашисту ходу горянки. На небезпеку вона навчилася дивитися спокійно і з розумінням, назавжди позбувшись панічного страху, який

породжується невіглаством і який уражає зніжених городян та уподібнює їх до дурних переляканих коней, котрі, залякнувши від жаху, чекають своєї участі замість долати її або ж нестямно кидаються вперед, сповнені самогубного страху, що всіває шлях їхніми понівеченими тушами.

Едіт Нельсон траплялося непередбачене на кожному повороті їх мандрів, і вона натренувала свій зір так, що він бачив у ландшафті не лише очевидне, але й приховане. Вона, якій ніколи в житті не доводилося куховарити, навчилася пекти хліб, не вдаючись до дріжджів, хмелю або пекарського порошку, підрум'янюючи його зверху і знизу на відкритому вогні на сковорідці. А коли закінчувалися остання чашка борошна та останнє кільце бекону, Едіт Нельсон спромагалася опинитися на висоті ситуації і з мокасинів та м'якшої шкіри інших предметів одяжі готувала подобу їжі, котра якимось чином тримала вкупі душу й тіло її чоловіка і котра давала можливість плентатися далі. Вона навчилася в'ючити коня, а також чоловіка — процес, що може неабияк сильно вразити серце і гордість будь-якого мешканця міста. Вона також добре вміла в'язати вузли для кожного конкретного типу в'ючення. А ще вона навчилася розпалювати вогнище із сирих дров під дощем і не втрачати при цьому присутності духу. Інакше кажучи, вона долала непередбачене у всіх його проявах. Але Велика Непередбаченість була іще попереду, і вона мала стати для Едіт серйозним випробуванням.

Повінь золотошукачів почала затоплювати Аляску, і цілком природно, що її хвиля підхопила Ганса Нельсона та його дружину і винесла на Клондайк. Восени 1897 року вони опинилися в селищі Дайя, але не мали грошей, щоб перевезти спорядження через перевал Чилкут Пас і потрапити до Доусона. Тому тієї зими Ганс Нельсон працював за своїм фахом, допомагаючи зводити місто Скагуей, що зростало як на дріжджах.

Перебуваючи в гущі подій, він усю зиму чув, як Аляска кличе його, а найгучніше кликала затока Латуя Бей. Тому влітку 1898 року він з дружиною вже пробирався крізь лабіринти щербатого узбережжя в сімдесятифутових сиваських каное. З ними були також індіанці — троє чоловіків. Вони вивантажили їх разом із спорядженням та припасами на безлюдну смужку землі за сто миль від затоки Латуя Бей, а самі повернулися до Скагуея. Але окрім подружжя на

вузькій косі залишилися ще троє людей, бо вони були членами організованої старательської групи. Кожен з них уклав у спорядження та харчі рівну частку капіталу, і прибутки мали ділитися порівну. При цьому Едіт Нельсон мала куховарити для всієї групи й отримувати чоловічу частку харчів.

Спочатку нарубали ялин і збудували трикімнатну хижку. Завданням Едіт Нельсон було підтримувати в ній порядок. Завданням же чоловіків було шукати і знаходити золото. І вони його шукали і знаходили. То не була якась вражаюча знахідка: такий собі золотий розсип, де кілька годин тяжкої праці давали кожному чоловікові від п'ятнадцяти до двадцяти доларів на день. Того року коротке полярне літо розтяглося довше звичайного, і вони скористалися цією нагодою, до останньої хвилини відкладаючи своє повернення до Скагуея. І спізнилися. Заздалегідь було домовлено, що вони приєднаються до групи з кількох десятків індіанців, коли ті вирушать у подорож за покупками вздовж узбережжя на південь. Сиваші прочекали білих людей аж до одинадцятої години, а потім, не дочекавшись, поїхали. Групі золотошукачів не лишалося нічого іншого, як очікувати, що їх випадково хтось підбере. А тим часом вони упорядкували і прибрали ділянку й заготовили дров.

Сонне бабине літо все тягнулося і тягнулося, а потім різко, як по сигналу тривоги, настала зима. Вона прийшла за одну ніч, і старателі прокинулися під завивання вітру. Надворі лютувала заметіль, і довкола все позамерзало. Одну снігову бурю змінювала інша, а в проміжках западала тиша, порушувана лише глухим шумом прибою на безлюдному узбережжі, де замерзлі солоні бризки оздоблювали берег химерною білою смугою.

У хижці все було добре. Золотого піску було добуто десь на вісім тисяч доларів, і всі не могли з цього не втішатися. Чоловіки майстрували снігоступи, полювали на дичину, роблячи запас м'яса в коморі, а довгими вечорами безкінечно грали у віст та педро. Тепер, коли золотодобування припинилося, Едіт Нельсон передала приготування їжі та прибирання у відання чоловіків, а сама штопала їхні шкарпетки та зашивала одіж.

У хижці не було ані глухого ремствування, ані сутичок, ані дріб'язкових суперечок. Члени групи часто вітали один

одного із спільним успіхом своєї експедиції. Ганс Нельсон був розважливо-флегматичним та невимушеним у спілкуванні, а Едіт уже давно завоювала його безграничний захват своїм умінням ладити з людьми. Гаркі, довготелесий худорлявий техасець, був незвично приязним як для чоловіка з похмурою вдачею; до товариськості його спонукало ще й те, що ніхто не ставив під сумнів його теорію, згідно з якою золото мало здатність множитися. Четвертий член групи, Майкл Денін, своїм ірландським гумором та кмітливостю додавав веселого настрою, який панував у хижці. Це був високий кремезний чоловік, схильний до раптових спалахів гніву через дрібниці, але незмінно-добродушний та веселий у по-справжньому серйозних ситуаціях. П'ятий і останній — Дачі — був незмінним та охочим об'єктом кпинів у групі. Інколи він навіть ладен був посміятися з самого себе, аби тільки підняти настрій у халупці. Схоже, що метою його життя було смішити людей. Жодна серйозна сварка не затьмарила безтурботності компанії; а тепер, коли кожен міг похвалитися тисячею шістьмастами доларами, заробленими за коротке полярне літо, в хижці воцарився ситий і вдоволений дух заможності.

І раптом сталося непередбачене. Вони щойно сіли снідати. Хоча була вже восьма ранку (пізні сніданки стали звичними після припинення старательських робіт), трапезу освітлювала свічка, вставлена у пляшку. Едіт та Ганс сиділи на протилежних кінцях столу. З одного боку спинами до дверей сиділи Гаркі та Дачі. Місце напроти залишалось незайнятим. Денін іще не прийшов.

Ганс Нельсон поглянув на порожній стілець, повільно похитав головою і, зробивши незграбну спробу пожартувати, мовив:

— Майкл завжди першим устигав до столу. Дивно. Може, він захворів?

— А справді — де Майкл? — спитала Едіт.

— Прокинувся трохи раніше за нас і вийшов надвір, — відповів Гаркі.

На обличчі Дачі з'явилася пустотлива усмішка. Удаючи, що знає причину відсутності Деніна, він напустив на себе таємничого вигляду, а інші тим часом судили-рядили. Едіт, обережно зазирнувши в чоловічу спальню, повернулася до столу. Ганс запитально поглянув на неї, і вона похитала головою.

— Раніше він ніколи не спізнювався до столу, — зазначила вона.

— Не розумію, — додав Ганс, — у нього завжди був апетит, як у коня.

— Це просто жахливо, — сказав Дачі, сумно похитавши головою.

І вони почали жартувати з приводу відсутності свого товариша.

— Це — велика біда! — почав першим Дачі.

— Що?! — хором запитали решта.

— Те, що сталося з бідолашним Майклом, — пролунала скорботна відповідь.

— А що з ним сталося? — запитав Гаркі.

— Він більше не хоче їсти, — побивався Дачі. — Він утратив апетит. Йому більше не подобається їсти.

— А так і не скажеш, дивлячись, як він наминає харчі, що аж за вухами лящить, — зауважив Гаркі.

— Це така неповага з його боку до місіс Нельсон, — швидко знайшовся на слові Дачі. — Жахливо, просто жахливо! Чому його тут нема? Тому що він вийшов. А чому він вийшов? А для того, щоб нагуляти апетит. А як він нагулює апетит? Ходить босоніж по снігу! Я все знаю. Саме так багаті люди і ганяються за апетитом, коли він від них утікає. У Майкла тисяча шістсот доларів. Він — багатий чоловік. Тому в нього і пропав апетит. І тепер він за ним ганяється. Ось відчиніть двері і погляньте — там, у снігу, сліди його босих ніг. Тільки не треба допомагати йому ловити апетит. То ж його проблема, а не ваша. А коли він його, нарешті, спіймає, то заявиться до столу.

Всі гучно розсміялися з нісенітниці, яку наверх Дачі. Але не встиг ущухнути сміх, як двері розчинилися і до хижки увійшов Денін. Решта повернулися поглянути на нього. У руках він тримав рушницю. Не встигли всі й оком кліпнути, як Денін приставив її до плеча і двічі вистрілив. Після першого пострілу Дачі осунувся на стіл, перекинувши свою чашку з кавою, а його руда шевелюра вкрила тарілку з кашею. Лоб Дачі притиснув край тарілки, і вона стала під кутом сорок п'ять градусів до його голови. Другий постріл застав Гаркі у стрибку, коли він вискочив із-за столу, і техасець рухнув навznak на підлогу. Вигук «О Господи!» з булькотом застряв у нього в горлі.

Отак і сталося Непередбачене. Ганс та Едіт ошелешено заціпеніли. Вони залякло сиділи за столом, не зводячи заворожених очей з убивці. Крізь порохований дим, що наповнив кімнату, його було погано видно, в запалій тиші тільки й чути було, як на підлогу капає зі столу розлита кава. Денін розкрив казенник рушниці і став виштовхувати гільзи. Тримаючи рушницю в одній руці, другою він поліз у кишеню за новими набоями.

Він якраз засовував їх у стволи, коли Едіт стрепенулася і почала діяти. Не було сумніву, що Денін збирався убити її та Ганса. Приблизно три секунди перебувала вона в стані паралічу та шоку, спричиненого тією жахливою й неоясненою формою, у якій перед нею явилось Непередбачене. Але потім Едіт швидко виступила йому назустріч і зчепилася з ним. Швидко і рішуче. Як кішка стрибнула вона на убивцю й обома руками вчепилася йому в комір. Від поштовху Денін заточився і позадкував, ступивши кілька кроків назад. Він спробував струсити із себе Едіт, намагаючись при цьому втримати рушницю в руках. Але зробити це було непросто, бо її загартоване тіло було пружким і сильним, як у кішки. Смикнувшись убік і тримаючи убивцю за ший, вона ледь не звалила його на підлогу. Але він устояв і рвучко крутнувся. Ноги Едіт відірвалися від підлоги, і вона, не розчіплюючи рук, описала в повітрі коло слідком за рвучким обертальним рухом, що його зробив Денін. Цей політ закінчився зіткненням зі стільцем, і вони удвох упали з гуркотом на підлогу, зайнявши собою півкімнати і продовжуючи несамовито борюкатися.

Ганс Нельсон зреагував на непередбачене на півсекунди пізніше, ніж його дружина. Його нервово-розумові процеси відбувалися повільніше, ніж у неї. Він являв собою набагато більший людський організм, і тому йому знадобилося на півсекунди більше, щоб усвідомити те, що сталося, прийняти рішення і почати діяти. Едіт уже стрибнула на убивцю, коли Ганс скочив на ноги. Але в ту мить він і близько не був таким холоднокровним, як його дружина. Його охопило сліпе шаленство вікінга. У ту мить, коли Ганс підстрибнув зі стільця, його рот розкрився, і з нього почувся звук, схожий одночасно на зичний рик і воання. Коли тіла убивці та Едіт гойднулися перед тим, як упасти, Ганс уже метнувся навперейми

через кімнату і встиг підбігти до них якраз у той момент, коли вони попадали на підлогу.

Налетівши на розпростертого Деніна, він почав осатаніло гамселити його кулаками. То були як удари ковадла, і Едіт, почувши, як обм'якло тіло убивці, відпустила його і відкотилася вбік. Лежачи на підлозі, вона важко дихала і спостерігала. Несамовиті удари продовжували сипатися на Деніна. Йому, здається, вже було байдуже. Він навіть не ворушився. Потім до неї дійшло, що він утратив свідомість, і вона гукнула Гансу, щоб той припинив. Потім знову гукнула. Але він зовсім не зважав на її голос. Едіт спробувала вхопити його за руку, але спромоглася лише на секунду затримати її.

Те, що вона зробила після цього, не було результатом якогось раціонального імпульсу. Не було воно також наслідком почуття жалю чи заповіді «Не убий». Кинути своє тіло між чоловіком та безпорадним убивцею її, скоріше, змусило якесь відчуття закону, мораль її одноплемінників та дитяче виховання. І тільки пересвідчившись, що б'є власну дружину, Ганс припинив вимахувати кулаками. Він дозволив їй відтягнути себе вбік — приблизно так само, як дозволяє зла собака своєму хазяїну відтягти себе вбік. Аналогія була вражаючою. Час від часу Ганс, чия лють і досі нуртувала, продовжував глухо гарчати. Кілька разів він обертався, наче наміряючись знову стрибнути на вбивцю, але щоразу його зупиняла дружина, швидко заступаючи йому шлях.

Усе далі й далі відштовхувала Едіт свого чоловіка. Їй ще ніколи не доводилося бачити Ганса в такому стані, і вона боялася його навіть більше, аніж боялася Деніна в розпалі боротьби. Едіт ніяк не могла повірити, що оцей лютий звір — то її Ганс, і вона раптом з переляком збагнула, що він здатен легко перекусити її руку, як і будь-яка дика тварина. Кілька секунд, не бажаючи зачіпати її, він уперто намагався вивернутися і проскочити назад, кидаючись з боку в бік. Але вона так само вперто ставала йому на заваді, кидаючись з боку в бік разом з ним. Нарешті в його очах замерхтіли проблиски здорового глузду і він здався.

Обоє знесилено зіп'ялися на ноги. Додибавши, похитуючись, до стіни, Ганс обперся об неї. Обличчя його тіпалося, а з горла продовжувало вириватися гарчання, яке через кілька секунд нарешті стихло. Настав час дати

волю своїм почуттям. Заламуючи руки, Едіт стала посеред кімнати, важко хапаючи ротом повітря. Тіло її тряслося як у пропасниці.

Ганс дивився поперед себе невидючими очима, але очі Едіт шалено зиркали сюди-туди, фіксуючи подробиці того, що сталося. Денін лежав непорушно на підлозі. Біля нього валявся стілець, перекинутий у розпал боротьби. Наполовину закрита його тілом, під ним лежала рушниця — і досі з розкритим казенником. Біля руки убивці валялися два набої, які він так і не встиг вставити у стволи і які він тримав у руці, аж поки не знепритомнів. Гаркі закляк на підлозі там, де він упав навznak; а Дачі лежав грудьми на столі, увіткнувшись своєю рудою головою в тарілку, яка і досі стирчала під кутом сорок п'ять градусів. Ця перехняблена тарілка розсмішила її. Чому вона не впала? Це було абсурдно. Тарілки з кашею не мають звички ставати сторчма на столі — навіть якщо когось убивають.

Вона зиркнула на Деніна, але потім знову повернулася поглядом до тарілки. Це було так сміховинно! Вона ледь не розреготалася істеричним сміхом. Але потім вона звернула увагу на тишу, що панувала в кімнаті, і тарілку витіснило зі свідомості бажання хоч якоїсь події. Монотонне капання кави лише підкреслювало тишу. Чому Ганс нічого робить? Нічого не каже? Вона поглянула на нього і розкрила була рота, щоб заговорити, але виявила, що язик відмовляється виконувати належні йому обов'язки. У горлі з'явився характерний біль, а рот став сухим і наче ворсистим. Вона тільки дивилася на Ганса й мовчала, а Ганс і собі мовчки дивився на неї.

Раптом тишу порушив різкий металічний брязкіт. Едіт скрикнула і швидко поглянула на стіл. То впала тарілка. Ганс зітхнув і наче прокинувся від сну. Брязкіт тарілки змусив їх прокинутися уже в абсолютно новому світі. І хижка втілювала собою цей новий світ, у якому їм відтепер судилося жити і рухатися. Стара ж хижка назавжди відійшла в минуле. Обрій життя став цілковито новим і незнайомим. Непередбачене накинуло своє чаклунство на обриси речей, змінивши їх перспективу, спотворивши цінності і перемішавши реальне та нереальне в химерну суміш, яка спантеличувала й лякала.

— Господи, Гансе! — такими були перші слова Едіт.

Ганс не відповів, а просто уставився на неї з виразом неймовірного жаху в очах. Потім поволі обвів поглядом кімнату, вперше помічаючи деталі. Після цього він надягнув капелюха і рушив до дверей.

— Ти куди? — спитала Едіт з наполегливою інтонацією, з болем усвідомлюючи відповідь на своє запитання.

Узявшись за дверну ручку, Ганс обернувся і сказав:

— Могили копати.

— Гансе, не залишай мене, — погляд її ковзнув по кімнаті, — не залишай мене з оцим.

— Могили все одно ж колись доведеться копати, — мовив він.

— Але ж ти не знаєш — скільки, — з відчаєм заперечила Едіт. Помітивши його вагання, вона додала: — До того ж я піду з тобою і допоможу.

Ганс повернувся до столу і звичним рухом зняв зі свічки нагар. Потім вони разом усе ретельно обдивилися. І Гаркі, і Дачі були мертві. Їхні рани були жахливими, бо в них стріляли з рушниці майже впритул. Ганс не хотів підходити до Деніна, й Едіт самій довелося оглянути його.

— Він — не мертвий! — гукнула вона Гансу.

Той підійшов і поглянув згори вниз на убивцю.

— Що ти сказав? — спитала Едіт, почувши, як у чоловіка вирвався з горла якийсь нечленороздільний звук, схожий на гарчання.

— Я сказав, що це ганьба, що він і досі живий, — почувалася відповідь.

Едіт схилилася над тілом убивці.

— Відійди, — хрипко наказав Ганс якимось дивним тоном.

Нараз відчувши тривогу, Едіт поглянула на чоловіка. Той підняв випущену Деніном рушницю і почав заганяти в неї набої.

— Що ти збираєшся робити? — скрикнула вона, швидко підводячись.

Ганс не відповів, натомість Едіт побачила, як він скинув рушницю до плеча. Швидко вхопившись за ствол, вона різко відвела його вгору.

Він спробував висмикнути рушницю, але вона ступила крок уперед і притиснулася до нього.

— Гансе, Гансе! Прокинься! — скрикнула Едіт. — Припини це божевілля!

— Він убив Дачі і Гаркі! — відповів чоловік. — І зараз я уб'ю його.

— Але так не можна, — заперечила вона. — Треба дотримуватися закону.

Ганс презирливо пхикнув, висловивши таким чином свою невіру в силу закону в цих краях, і холоднокрівно й вперто повторив:

— Він убив Дачі і Гаркі.

Довго вона з ним сперечалася, але ця суперечка мала однобокий характер, бо Ганс обмежився тим, що знову й знову повторював один і той самий аргумент: «Він убив Дачі і Гаркі». Але Едіт нікуди було подітися від отриманого в дитинстві виховання та від поклику крові своїх нащадків. Вона успадкувала від них повагу до закону, тому в її розумінні правильна поведінка і полягала саме в дотриманні закону. Іншого праведного шляху в цій ситуації вона собі просто не уявляла. Для неї намагання Ганса взяти закон у свої власні руки було так само невинуватим, як і те, що скоїв Денін. Від двох зол добра не вийде, наполягала вона, і тому існував лише один спосіб покарання убивці — законний спосіб, визначений суспільством. Нарешті Ганс піддався на її умовляння.

— Гаразд, — погодився він. — Нехай буде по-твоєму. Але ось подивися — завтра або післязавтра він уб'є тебе і мене.

Едіт похитала головою і простягла руку, щоб узяти рушницю. Ганс уже був віддав її, але потім завагався.

— Краще дай я уб'ю його, — благально сказав він.

Але Едіт знову похитала головою, і Ганс почав був віддавати рушницю, як двері розчинилися, і на порозі, не постукавши, з'явився індіанець. Не зморгнувши й оком, непроханий гість окинув поглядом картину, що йому відкрилася. Індіанцю вистачило одного побіжного погляду, щоб умістити у своїй свідомості мертвих і живих. На його обличчі не відбилося не лише подиву, а й звичайної цікавості. Для нього мертвого тіла Гаркі просто не існувало.

— Сильний вітер, — зауважив індіанець замість привітання. — Все добре? Дуже добре?

Ганс, і досі стискаючи рушницю, не мав ані найменшого сумніву, що скалічені трупи індіанець відніс на його рахунок. Він із благанням поглянув на дружину.

— Доброго ранку, Негуче — сказала вона з явним зусиллям у голосі. — Ні, не дуже добре. Дуже погано. Велике лихо.

— Тоді піду, до побачення, дуже *поспішати*, — мовив індіанець і без найменшої ознаки поспіху, обережно обійшовши калюжу крові на підлозі, відчинив двері й вийшов.

Чоловік і дружина поглянули одне на одного.

— Він думає, що то ми скоїли, — вжахнувся Ганс. — Що то скоїв я.

Якусь мить Едіт мовчала. А потім заговорила — стисло і по-діловому:

— Байдуже, що він думає. То буде потім. А наразі нам треба викопати дві могили. Але спочатку слід зв'язати Деніна, щоб він не втік.

Ганс відмовився торкатися убивці, й Едіт сама зв'язала його — ноги й руки. Після цього вони з Гансом вийшли надвір у сніг. Земля була такою мерзлою, що не піддавалася ударам кайла. Тоді вони зібрали дров, розчистили ділянку від снігу і на замерзлій поверхні розклали багаття. Воно горіло годину, і після цього земля розтанула на кілька дюймів углиб. Ганс та Едіт вигребли лопатами розталу багнюку і знову розклали багаття. Їхнє просування в глиб землі тривало зі швидкістю кількох дюймів на годину.

Це була тяжка й нестерпна праця. Через заметіль, що лютувала довкола, вогнище горіло мляво, а вітер пронизував їхню одіж і пробирав до кісток. Вони мало говорили, бо не давав вітер. Окрім спантеличених розмірковувань над мотивами вчинку Деніна, вони здебільшого мовчали, пригнічені жахом недавньої трагедії. О першій дня Ганс, поглянувши на хижку, оголосив, що він зголоднів.

— Ні, не зараз, Гансе, — запротестувала Едіт. — Після того, що сталося, я не можу отак просто піти в хижку і приготувати їжу.

О другій годині Ганс запропонував піти разом з нею; але вона знову втримала його, і о четвертій дві могили були готові. Вони були мілкі, десь два фути завглибшки, але для свого призначення цілком придатні. Настала ніч. Ганс узяв санчата, і двох загиблих чоловіків потягли крізь темряву і бурю до їхньої крижаної усипальниці. Похоронна процесія була чим завгодно, але не пишно-церемоніальним видовищем. Сани вгрузали в глибокий сніг, і тягнути їх було важко. З учорашнього дня чоловік та

дружина нічого не їли й ослабли від нервової напруги та фізичного виснаження. Вони не мали сили встояти проти вітру, і часом його пориви збивали їх з ніг. Кілька разів сани перекидалися, і їм доводилося знову класти на них їхній моторошний вантаж. Остання сотня футів до могил пролягала по крутосхилу, і Гансу та Едіт довелося долати його на всіх чотирьох, як собакам, перетворивши руки на лапи і вгрузаючи ними у сніг. При цьому все одно важкі сани двічі стягували їх донизу, і вони ковзали по схилу й падали до підніжжя — і живі, і мертві, — утворюючи моторошне плетиво з тіл, саней та мотузок.

— Завтра я поставлю на могилах дошки з їхніми іменами, — сказав Ганс, коли могили нарешті закидали.

Едіт ридала. Кілька уривчастих і плутаних речень — ото було і все, на що вона спромоглася в плані поминальної служби, і чоловікові довелося ледь не нести її до хатини.

Тим часом Денін уже оклигав. Він катався сюди-туди по підлозі, марно намагаючись вивільнитися. Очима, що блищали лихоманковим вогнем, він спостерігав за Гансом та Едіт, але навіть не намагався заговорити. Ганс і досі не бажав торкатися убивці і похмуро дивився, як Едіт потягла його по підлозі до чоловічої спальні. Але хоч як вона старалася, їй не вдавалося підняти його з підлоги й покласти на ліжко.

— Краще дай я його застрелю — і проблем у нас більше не буде, — востаннє благально звернувся до неї Ганс.

Едіт знову похитала головою і нахилилася, щоб продовжити свої зусилля. На її подив, тіло убивці піднялося легко — то чоловік, скорившись її волі, прийшов на допомогу. Після цього вони заходилися вимивати і прибирати кухню. Але підлога все одно криком кричала про трагедію, і Гансу довелося зістругати заплямовану кров'ю поверхню, а щепки спалити в печі.

Минали дні. Скрізь панували темрява і тиша, переривані лише сніжними бурями та гуркотом прибою, бризки якого замерзали, падаючи на берег. Ганс корився найменшим вказівкам Едіт. Уся його дивовижна ініціативність зникла. З Деніном вона воліла поводитися по-своєму, і Ганс віддав ініціативу в її руки.

Убивця являв собою постійну загрозу. Увесь час існував ризик того, що він вивільниться зі своїх пут, тому його доводилося стерегти день і ніч. Чоловік або жінка завжди

сиділи біля нього, тримаючи в руках заряджену рушницю. Спочатку Едіт запровадила восьмигодинне чергування, але безперервне напруження було надто великим, і згодом вони з Гансом почали мінятися через чотири години. Оскільки їм треба було спати, а чергування тривали і вночі, то увесь ранок теж витрачався на вартування Деніна. У них майже не лишалося часу на приготування їжі та заготівлю дров.

Після недоречного візиту Негука індіанці обходили хатину стороною. Едіт посилала Ганса до їхніх жител, щоб він умовив їх відправити Деніна на каное вздовж узбережжя до найближчого поселення білих людей, але ці відрядження були безрезультатними. Тоді Едіт пішла сама і поговорила з Негуком. Він був ватажком у невеличкому селі, мав гостре почуття відповідальності і в кількох словах пояснив свою політику.

— Це — лихо білих людей, а не сивашів, — сказав він. — Якщо мої люди *допомагати* вам, то це лихо стане і їхнім лихом. Коли лихо білих людей та лихо сивашів поєднуються, то вийде одне велике лихо — незбагненне і нескінченне. Лихо — це погано. Мої люди не чинитимуть зле. Навіщо їм допомагати вам? Щоб потрапити в халепу?

І повернулася Едіт Нельсон до своєї жахливої хатини з її чотиригодинними, безконечно змінюваними чергуваннями. Час від часу, коли наставала її черга сидіти біля полоненого із зарядженою рушницею, очі її злипалися і вона починала дрімати. І щоразу Едіт просиналася стрепенувшись, хапалася за зброю і відразу ж кидала погляд на Деніна. То явно були нервові потрясіння, і вони вкрай шкідливо на неї впливали. Її страх перед убивцею був таким великим, що навіть тоді, коли Едіт не спала, вона хапалася за рушницю щоразу, як той ворухився під ковдрою.

Ось-ось у неї мав статися нервовий зрив, і вона це знала. Спочатку з'явилось тремтіння очних яблук, і їй довелося часто заплющувати очі для полегшення. Трохи згодом почалося неконтрольоване посмикування повік. І все це посилювалося тим, що трагедія ніяк не йшла у неї з голови. Це жахіття нікуди не зникло і досі залишалося від неї не далі, аніж того ранку, коли непередбачене прокралося в їхню хатину і стало господарем становища. І під час своїх щоденних ритуалів з охорони вбивці їй доводилося, зціпивши зуби, зусиллям волі контролювати свої тіло та душу.

На Ганса трагедія вплинула інакше. Його свідомістю міцно заволоділа та ідея, що він просто зобов'язаний убити Деніна. І кожного разу, коли він вартував зв'язаного вбивцю або просто перебував поруч із ним, Едіт огортав страх, що Ганс одного дня зробить ще один кривавий запис в історію їхньої хатини. Він завжди лаяв його останніми словами і поводився з ним грубо. Ганс намагався приховати свою манію вбивства і часто казав дружині: «Скоро ти сама захочеш, щоб я убив його, але тоді я не захочу його вбивати. Бо мені буде гидко». Але не раз, прослизавши до кімнати, бачила вона, як двоє чоловіків злобно вирячувалися один на одного. Вони скидалися на двох тварин: на обличчі Ганса відбивалося палке бажання вбити, а Денін своїм виразом нагадував загнаного в кут щура. «Гансе, — скрикувала Едіт. — Прокинься!» І її чоловік сіпався, приходив до тями, а потім відчував розкаяння й сором.

Ось так Ганс став іще одним фактором у проблемі непередбаченого, яку мала вирішити Едіт Нельсон. Спочатку це просто було питання правильного поводження з Деніном, і це правильне поводження полягало, в її розумінні, у необхідності тримати його в полоні доти, поки він не потрапить до рук правоохоронців і не постане перед справедливим судом. Але тепер до цієї проблеми додався Ганс, і Едіт побачила, що йдеться про його порятунок та недопущення його безумства. Невдовзі вона виявила також, що її власні сила й витривалість теж стали частиною проблеми. Вона вже не витримувала напруження. Її ліва рука стала мимовільно смикатися і згинатися. Їжа з ложки розпліскувалася, і Едіт уже не покладалася на свою вражену руку. Їй здалося, що то симптоми захворювання, відомого під назвою танцю Святого Вітта, і тому вона дуже боялася, що хвороба зайде далеко і наслідки її будуть катастрофічними. А що як вона зляже? І образ можливого майбутнього, коли в хатині залишаться тільки Денін та Ганс, лише посилював увесь жах ситуації.

Через три дні Денін почав розмовляти. І його перше запитання було таким: «Що ви збираєтеся зі мною зробити?» Це запитання він повторював щодня і багато разів на день. Едіт, у свою чергу, теж щодня ставила йому одне й те саме запитання: «Навіщо ти це зробив?» На нього вбивця так і не відповів. Ба більше, Денін на це запитання вибухав гнівом, сатаніючи й напружуючи сиром'ятні ремені, якими

він був зв'язаний, і погрожуючи поквитатися з Едіт, як тільки вивільниться, в чому, як він сам сказав, аніскільки не сумнівався. У такі хвилини вона клала пальці на курки рушниць, готуючись зустріти вбивцю смертоносним свинцем, якщо він вирветься, а сама при цьому перелякано тремтіла, і в неї паморочилося в голові від потрясіння та постійного напруження.

Але з часом Денін став дедалі керованішим і зговорливішим. Їй здалося, що він дедалі більше втомлювався від своєї незмінно непримиримої позиції. Ірландець почав скиглити і проситися, щоб його відпустили. І почав робити неймовірні обіцянки. Що і пальцем їх не торкне. Що сам подасться на південь по узбережжю і здасться поліції. Що віддасть їм свою долю золота. Що піде в хащі і ніколи більше не повернеться до цивілізації. Що відразу ж накладе на себе руки, як тільки вони його відпустять. Зазвичай його умовляння наростали і завершувалися безконтрольним буйством, і Едіт починало здаватися, що з ним ось-ось станеться напад. Але вона незмінно хитала головою і відмовляла йому у свободі, заради якої він доводив себе до шаленства.

Та минали тижні, і Денін ставав сумирнішим. І над його загальним станом почала дедалі більше домінувати втома. «Я такий зморений, такий зморений», — часто бурмотів він, соваючи головою по подушці, як дратівлива й примхлива дитина. А ще за якийсь час він почав пристрасно бажати смерті і багати, щоб вона вбила його або щоб Ганс позбавив його страждань і дав йому можливість спочити в мирі.

Ситуація ставала нестерпною. Нервозність Едіт зростала, і вона знала, що колапс може статися в будь-який час. Вона навіть відпочити як слід не могла, бо її переслідував страх, що Ганс піддасться своїй манії і вб'є Деніна, коли вона спатиме. Хоча був уже січень, ще мало спливи кілька місяців, поки якась торгова шхуна *могла* зайти в бухту. А могла і не зайти. Крім того, оскільки вони не розраховували зимувати в хижці, то запасів провізії лишилося обмаль. Ганс не міг збільшити ці запаси за рахунок полювання, бо їм доводилося вартувати свого в'язня.

Щось треба було робити, й Едіт це знала. Зусиллям волі змусила вона себе знову обміркувати цю проблему. Вона не могла відкинути звичаї своїх одноплемінників,

не могла відмовитися від закону, який, посилений вихованням, увійшов у її плоть і кров. Едіт знала, що все, що їй доведеться робити, мусить бути зроблено відповідно до закону, і протягом довгих годин вартування, тримаючи на руках рушницю і слухаючи, як біля неї вовтузиться убивця, а за стіною реве хуга, вона подумки робила свої власні соціологічні дослідження і самотужки відстежувала еволюцію закону. До неї дійшло, що закон є не чим іншим, як думкою і волею тієї чи іншої групи людей. І не мало значення, наскільки великою ця група людей була. Були невеличкі групи, міркувала вона, такі як Швейцарія, а також великі групи — такі як Сполучені Штати. І Едіт дійшла резонного висновку, що не мало значення, наскільки малою була ця група. У країні може бути лише десять тисяч людей, однак їхня колективна думка та воля будуть законом цієї країни. Хіба ж тоді тисяча людей не можуть бути такою групою? — запитувала себе Едіт. А якщо тисяча можуть, то значить, може і сотня? Чи п'ятдесят? А чому б і не п'ятеро? Чи — двоє?

Злякавшись власного висновку, вона обговорила все з Гансом. Спочатку він не зрозумів, але потім, коли до нього дійшло, він додав від себе переконливий аргумент. І розповів про збори старателів, на які приходили місцеві чоловіки і творили закон, а також забезпечували його виконання. Може бути всього лише десятеро чи п'ятнадцятеро людей, сказав Ганс, але оскільки воля більшості стала законом для всіх десяти чи п'ятнадцяти, то порушники цієї волі мусять бути покарані.

Нарешті Едіт ясно побачила, що має робити. Вони мають повісити Деніна. Ганс з нею погодився. Вони удвох становили більшість у своїй конкретній групі. І волею цієї групи Денін мав бути повішений. Для виконання цієї волі Едіт щиро прагнула дотримуватися традиційних умовностей, але їхня група була такою малою, що вона з Гансом мали виконувати ролі і свідків, і присяжних, і суддів, і, насамкінець, — катів. Вона висунула Майклу Деніну офіційне звинувачення у вбивстві Дачі і Гаркі, і в'язень лежав і слухав свідчення — спочатку Ганса, а потім Едіт. Він відмовився визнавати себе винуватим чи невинуватим і промовчав, коли вона спитала, чи не має він щось сказати на свій захист. Тоді Едіт і Ганс, не встаючи зі своїх місць, винесли вердикт суду присяжних:

винен. Потім, як суддя, вона оголосила вирок. Голос її тремтів, повіки сіпалися, ліва рука смикалася, але Едіт упоралася зі своїм завданням.

— Майкле Денін, через три дні ви помрете на шибениці.

Таким був вирок. Вбивця мимоволі полегшено зітхнув, визивно розсміявся і сказав:

— Хоч одна втіха: оце трикляте ліжко більше не мулятиме мені спину.

Здавалося, що після виголошення вироку на всіх зійшло відчуття полегшення. Особливо це було помітно у Деніна. Все його нахабство і похмура злість зникли, і він приязно розмовляв зі своїми поневолювачами, при цьому час від часу навіть демонструючи свою колишню дотепність. А ще він знаходив велику втіху в тому, що Едіт читала йому Біблію. Вона зачитувала йому уривки з Нового Завіту, і йому дуже сподобалися місця про блудного сина та крадія на хресті.

За день до призначеного страчення, коли Едіт поставила Деніну своє звичне запитання «Навіщо ти це зробив?», він відповів:

— Усе дуже просто. Я гадав, що...

Але Едіт різко його перервала, попросила почекати і поспішила до Гансового ліжка. Він якраз відпочивав після чергування і, прокинувшись та протираючи очі, невдоволено забурчав.

— Іди, — сказала йому вона, — і приведи Негука та ще якогось індіанця. Майкл має намір зізнатися. Зроби так, щоб вони обов'язково прийшли. Візьми із собою рушницю, настав на них її і приведи силою, якщо треба буде.

Через півгодини до камери смертника ввели Негука та його дядька Гадіквана. Вони не хотіли йти, і Ганс підганяв їх рушницею.

— Негуче, — звернулася до нього Едіт. — Нічого лихого ні тобі, ні твоїм людям з цього не буде. Вам не треба нічого робити — лише сидіти, слухати і розуміти.

Отак Майкл Денін, засуджений на смерть, і зробив офіційне зізнання у скоєному злочині. Поки він говорив, Едіт записувала його розповідь, індіанці слухали, а Ганс вартував біля дверей, щоб не вискочили свідки.

Денін пояснив, що не був у Європі ось уже п'ятнадцять років. Він завжди хотів повернутися додому з купою гро-

шей і забезпечити своїй матері пристойне життя до кінця її днів.

— А як я міг зробити це на тисячу шістсот доларів? — запитав він. — Тому мені забажалося здобути всі вісім тисяч. Щоб повернутися додому з шиком. І я подумав: а чи не було б легше повбивати вас усіх, звалити убивство на індіанців і вшитися до Ірландії? І я почав стріляти, але, як полюбляв казати Гаркі, проковтнув завеликий шматок і вдавився. Ось таке моє зізнання. Я виконав свій обов'язок перед дияволом, а тепер, бачить Бог, настав час виконати обов'язок перед Господом.

— Негуче та Гадікване, ви чули слова цього білого чоловіка, — звернулася Едіт до індіанців. — Його слова ось тут, на цьому папері, і вам треба поставити на ньому свої знаки, щоб білі люди, які прибудуть опісля, пересвідчилися, що ви чули ці слова.

Двоє сивашів поставили хрестики проти своїх імен, дістали вказівку з'явитися наступного дня з усім своїм племенем для споглядання екзекуції, і їм дозволили піти.

Деніну трохи вивільнили руки, щоб він міг підписати документ. А потім у кімнаті запала тиша. Ганс маявся, а Едіт було не по собі. Денін лежав на спині, втупившись у покриту мохом стелю.

— А тепер я віддам належне Богу, — пробурмотів він і повернувся до Едіт. — Почитай мені з Біблії, — додав він з відтінком грайливості в голосі. — Можливо, це допоможе мені забути про трикляте ліжко.

День страти видався ясным та холодним. Температура впала до двадцяти п'яти градусів нижче нуля, і дув холодний крижаний вітер. Він проштовхував мороз крізь одіж та плоть і пробирав до кісток. Вперше за багато днів Денін звівся на ноги. Його м'язи були нерухомими так довго, що він відвик зберігати вертикальне положення і ледь міг стояти.

Він заточився, похитнувся і захопився за Едіт своїми зв'язаними руками, щоб не впасти.

— Щось мене штормить, — слабо посміхнувся він.

А трохи згодом додав:

— От і добре, що нарешті все скінчилося. Все одно це чортове ліжко замучило б мене до смерті.

Коли ж Едіт наділа йому на голову хутрянного капелюха і почала відкочувати його, закриваючи вуха, Денін розсміявся і спитав:

— Навіщо ти це робиш?

— Надворі сильний мороз, — відповіла вона.

— А чи не буде через десять хвилин бідолашному Майклу Деніну байдуже — відморозив він вухо чи ні? — спитав він.

Едіт доклала чимало душевних зусиль, готуючись витримати жахливий і болісний фінал, і тому його ремарка завдала сильного удару по її самовладанню. До цієї миті все здавалося їй якимось нереальним і примарним — як сон, а тепер жорстока правда цих слів зіштовхнула Едіт віч-на-віч з реальністю того, що відбувалося. Для ірландця не минуло непоміченим потрясіння, спричинене його словами.

— Вибач, що завдав тобі клопоту своєю ідіотською фразою, — винувато мовив він. — Я не хотів. Сьогодні — визначний день для Майкла Деніна, і він веселий і безтурботний, як жайвір.

Він радісно засвистів, але свист із радісного скоро став сумним, і ірландець замовк.

— От шкода, що священика немає, — задумливо сказав він. — Але Майкл Денін — бувалий воїн, і він не дорікатиме на відсутність комфорту, вирушаючи в останній похід.

Ірландець був слабкий і відвик ходити, тому, коли двері розчинилися і він вийшов надвір, вітер ледь не збив його з ніг. Едіт і Ганс йшли по обидва боки і підтримували його, а він відпускав жарти і намагався підняти подружжю настрій. Зупинився він лише один раз — щоб домовитися про пересилку своєї частки золота матері в Ірландію.

Вони піднялися на невисокий пагорок і вийшли на галявину поміж дерев. Там, оточивши колом діжку, поставлену сторч у сніг, стояли Негук, Гадікван та решта сивашів включно з дитинчатами та собаками. Вони прийшли подивитися, як білі люди виконують свій закон. Неподалік видно було відкриту могилу, яку Ганс вирив, розігриваючи вогнем промерзлу землю.

Денін діловито поглянув на приготування, помітивши могилу, бочку та оцінивши товщину вірьовки й гілки, через яку вона була перекинута.

— Якби на моєму місці був ти, то я зробив би все значно краще, Гансе.

Денін гучно зареготав зі свого дотепу, алена блідо-му обличчі Ганса непорушно завмерла похмура маска, яку міг порушити лише звук архангельської сурми в день Страшного суду. А ще Ганса нудило. Раніше він просто не міг збагнути, яке то є жахливе й грандіозне завдання — відправити свого одноплемінника на той світ. А Едіт — *збагнула*, але це аж ніяк не полегшило реалізацію цього завдання. Її доймали сумніви — чи вистачить їй снаги довести його до кінця. Їй безперервно хотілося закричати, заверещати, заволати і, затуливши очі руками, чкурнути наосліп у ліс — навмання. І тільки неймовірним зусиллям волі трималася вона на ногах, і йшла далі, і робила те, що мусила робити. Знемагаючи від нервової та фізичної напруги, вона все ж відчувала вдячність Деніну за те, що він їй сприяв.

— Подай руку, — сказав він Гансу, і той допоміг йому здертися на діжку.

Ірландець нахилився, щоб Едіт наділа петлю йому на шию. Потім він випрямився, а Ганс міцно прив'язав вірьовку до гілки вгорі.

— Майкле Денін, чи маєте ви що-небудь сказати? — спитала Едіт дзвінким голосом, який тремтів, попри всі її зусилля.

Денін почовгав ногами по діжці, сором'язливо поглянув униз, наче збираючись освідчитися в коханні, і прокашлявся.

— Я задоволений, що все скінчилося, — сказав він. — Ти обходилася зі мною як з християнином, і я щиро вдячний тобі за твою доброту.

— Тоді нехай Господь прийме тебе до себе, розкаяний грішнику, — сказала Едіт.

— Так, — відповів Денін, і його повний низький голос прозвучав різким контрастом до її тоненького ослаблого голосу. — Нехай Господь прийме мене, розкаяного грішника.

— Прощавай, Майкле! — вигукнула вона з відчаєм у голосі.

Едіт усім тілом навалилася на діжку, але вона й не поворухнулася.

— Гансе, мерщій! Допоможи мені! — слабо скрикнула вона.

Едіт відчувала, що останні сили покидають її, але діжка не піддавалася. Ганс поспішив до неї — і діжка вислизнула з-під ніг Майкла Деніна.

Едіт відвернулася і заткнула пальцями вуха. А потім розсміялася — хрипло, різко, з якимисьь металічними нотками в голосі. Ганс був шокований. За увесь час цієї трагедії йому не доводилося переживати такого потрясіння. Самовладання покинуло Едіт Нельсон. Але навіть у розпал істеричного припадку вона збагнула це і відчула задоволення від того, що спромоглася витримати напруження і виконати все, що належало. Похитуючись, вона підійшла до свого чоловіка.

— Гансе, відведи мене до хатини, — ледь вимовила вона. І додала: — І поклади мене в ліжко. Я хочу відпочити, відпочити, відпочити...

І вона пішла по снігу геть, а Ганс обіймав її за плечі, притримував і надавав вірного напрямку її ослабленим ногам. Але індіанці лишилися. Похмуро й урочисто споглядали вони, як працює закон білої людини, котрий змушує чоловіка танцювати в повітрі.

СТЕЖИНОЮ ПРИМАРНИХ СОНЦЬ

Сітка Чарлі куриє люльку і задумливо вдивлявся в ілюстрацію з «Поліс газет» на стіні. Півгодини не зводив він з неї уважного погляду, і півгодини я потайки за ним спостерігав. У його голові крутилася якась думка, і, хоч би якою вона була, я не сумнівався, що її варто знати. Бо він чимало бачив на своєму віку, та ще й сотворив небачену дивину, а саме — відвернувся від своїх одноплемінників (звісно, наскільки це було можливим для індіанця) і став білою людиною навіть у способі мислення. За його власним висловом, він прийшов з холоду в тепло, сів біля нашого вогню і став одним із нас. Читати й писати Сітка Чарлі так і не навчився, але мав дивовижний словниковий запас, а ще дивовижнішим було те, що він повністю став на точку зору білої людини і прийняв її світогляд.

На цю покинуту хатину ми наштовхнулися під кінець виснажливого дня, проведеного в дорозі. Нагодувавши собак, помивши після вечері тарілки та розстеливши ліжка, ми розкошували, насолоджуючись тією найприємнішою годиною, яка настає кожного дня під час подорожей на упряжках по Алясці, але тільки один раз. Це — та благословенна година, коли між стомленим тілом і ліжком залишається лише одна, але приємна перешкода: запашна вечірня люлька. Хтось із колишніх мешканців хатини прикрасив стіни житла вирізками з газет та журналів, і саме ці ілюстрації не відпускали увагу Сітки Чарлі відтоді, як ми зупинилися тут дві години тому. Він вивчав їх дуже уважно, переводячи погляд то на одну, то на другу, і я побачив у його очах непевність і здивування.

— Що ти там уздрів? — нарешті порушив я тишу.

Індіанець вийняв з рота люльку і відповів дуже просто:

— Щось я не розумію.

Він знову зробив зтяжку, знову витягнув люльку і, як указкою, тицьнув нею в ілюстрацію з «Поліс газет».

— Отой малюнок — що він означає? Не розумію.

Я поглянув на той малюнок. На ньому якийсь чоловік з карикатурно злодійським обличчям падав на підлогу, картинно притиснувши праву руку до грудей. Напроти нього стояв чоловік з обличчям, що поєднувало в собі зовнішність ангела-руйнівника та Адоніса, і тримав у руках димлячий револьвер.

— То один чоловік убив другого, — сказав я, відчувши власне здивування і неспроможність пояснити.

— А чому? — спитав Сітка Чарлі.

— Не знаю, — зізнався я.

— Цей малюнок — закінчення, — вів далі Сітка Чарлі. — Він не має початку.

— Таке життя, — знизав плечима я.

— Але життя має початок, — заперечив він.

Не знаючи, що сказати, я на мить замовк, а його очі тим часом перемандрували до сусідньої прикраси — фоторепродукції чиеїсь картини «Леда і лебідь».

— Оцей малюнок, — зазначив індіанець, — не має початку. Він не має кінця. Не розумію я малюнків.

— А ти поглянь он на той малюнок, — сказав я, показуючи на третю ілюстрацію. — У ньому є якийсь сенс. Скажи мені, що означає для тебе цей малюнок?

Кілька хвилин він вдивлявся в нього.

— То — хвора дівчинка, — нарешті сказав Сітка Чарлі. — А поруч — лікар. Вони не спали всю ніч, бачиш — у лампі лишилося мало олії, а у вікні вже сіріє ранок. Дівчинка тяжко хвора. Вона може померти, тому у лікаря такий стурбований вигляд. А то — її мати. То, вочевидь, якась страшна хвороба, бо мати поклала голову на стіл і плаче.

— А звідки ти знаєш, що вона плаче? — перервав його я. — Тобі ж не видно її обличчя? Може, вона просто спить.

Сітка Чарлі з подивом зиркнув на мене, а потім знову перевів погляд на малюнок. Видно було, що він особливо не задумувався над тим висновком, який зробив.

— А може, й спить, — повторив індіанець. — Потім придивився до малюнка пильніше. — Ні, вона не спить. По плечах видно, що вона не спить. Мені не раз доводилося

бачити плечі жінок, які плачуть. Я бачив, як плаче моя мати. То якась дуже серйозна хвороба.

— Ну от! А ти казав, що не розумієш малюнків! — вигукнув я.

Індіанець заперечно похитав головою і спитав:

— А ця маленька дівчинка — вона помирає?

Тепер настала моя черга здивовано замовкнути.

— Вона помирає? — повторив індіанець своє запитання. — Ти ж художник. Може, ти знаєш?

— Ні, не знаю, — зізнався я.

— У житті так не буває, — мовив індіанець авторитетним тоном. — У житті маленька дівчинка або помирає, або одужує. А в малюнках не трапляється нічого. Ні, не розумію я цих малюнків.

Сітка Чарлі був явно розчарований. Він завжди хотів розуміти те, що розуміють білі, а тут така невдача. А ще я відчув у його словах спонуку. Вочевидь, йому дуже хотілося, щоб я розкрив йому таємницю малюнків. До того ж цей індіанець мав неабияку здібність створювати зорові образи. Це я вже давно підмітив. Він усе перетворював на зорові образи, відчував життя через образи, мислив про життя образами; але не розумів, що хотіли сказати своїми малюнками інші люди, передаючи власні образи на полотні за допомогою кольорових контурів.

— Малюнки — то як часточки життя, — пояснив я. — Ми малюємо життя таким, яким його бачимо. От, наприклад, Чарлі, їдеш ти в упряжці по стежині. Надворі ніч. Бачиш перед собою хатину. У вікні горить світло. Ти зазираєш у вікно, дивишся секунду, другу, щось там бачиш усередині, а потім їдеш далі. Може, ти уздрів там чоловіка, що пише листа. Ти побачив щось, що не має ані початку, ані кінця. Не трапилося нічого. Однак то була часточка життя. І ти її запам'ятав. Вона стала малюнком у твоїй пам'яті. А вікно — як рамка того малюнка.

Я побачив, що індіанця зацікавило моє пояснення, а коли я говорив, то він поглядав у вікно, мабуть уявляючи в ньому чоловіка, що пише листа.

— Є один зроблений тобою малюнок, який я розумію, — сказав Сітка Чарлі. — То є правдивий малюнок. У ньому багато сенсу. Це той малюнок, що висить у твоїй хатині в Доусоні. На ньому зображений столик для гри

у банк, а за ним сидять люди і грають. Гра йде по-крупному. Ставки — необмежені.

— А звідкіля ти знаєш, що ставки необмежені? — з ентузіазмом спитав я, бо мені несподівано випала нагода оцінити свій твір за допомогою безпристрасного судді, який знав лише життя, а не мистецтво, але сам був справжнім митцем у житті. До того ж я дуже пишався саме цією картиною, яку назвав «Останній хід» і яку вважав найкращою з написаних мною.

— На столі немає жетонів, — пояснив Сітка Чарлі. — Чоловіки грають мітками. А це означає, що ставки необмежені. Один чоловік грає жовтими мітками; тож можливо, що одна жовта мітка означає тисячу доларів, а можливо — дві. Один чоловік грає червоними мітками. Може, червона мітка варта п'ятисот доларів, може — тисячі. Гра йде по-крупному. Всі час від часу підвищують ставки, і вони злетіли до неба. Чому я це знаю? Тому що на твоїй картині банкомет розчервонівся від хвилювання. (У цьому місці я аж просіяв від захвату.) А понтер аж устав зі свого стільця й увесь подався вперед. Чому він подався вперед? Чому його обличчя таке спокійне, а очі аж горять? Чому обличчя банкомета почервоніло? Чому всі чоловіки дуже спокійні та зосереджені — і чоловік із жовтими мітками, і чоловік з червоними? Чому ніхто не розмовляє? Тому що — останній хід.

— А звідки ти знаєш, що то — останній хід? — спитав я.

— На короля вже зробили ставку, а сімка розігрується відкрито, — відповів індіанець. — На інші карти ніхто ставок не робить. Інші карти вже розіграні. У всіх — одна думка, всі грають проти короля, щоб виграла сімка. Може, банкомет програє двадцять тисяч доларів, а може — виграє. Отой малюнок я розумію добре.

— Але ж ти не знаєш, яким буде кінець! — скрикнув я з тріумфом у голосі. — Це — останній хід, але карти ще не відкриті. Ніхто так ніколи і не дізнається, хто програв, а хто — виграв.

— Чоловіки сидять і нічого не кажуть, — мовив індіанець з дедалі більшим здивуванням на обличчі. — А понтер висунувся вперед, і у банкомета аж кров ударила в обличчя. Яюсь дивно все це. Так вони і сидітимуть там увесь час, а карти так і не будуть відкриті.

— Це ж малюнок, — сказав я. — Часточка життя. Ти сам бачив, як це буває.

Індіанець поглянув на мене, трохи поміркував, а потім відповів — повільно, з розстановкою:

— Правильно ти кажеш. Та гра ніколи не скінчиться. Ніхто так і не визнає, яким був її результат. Однак ця картина — правда. Бо вона — як шматок життя.

Ще довго Сітка Чарлі курич люльку, неквапливо роздумуючи про образотворчі премудрості білої людини і перевіряючи їх фактами реального життя. Кілька разів він кивнув головою і кілька разів щось пробурмотів. Потім вибив з люльки попіл, ретельно натоптав її, замислився на хвилину — і знову запалив.

— У такому разі, мені теж доводилося споглядати багато картин у своєму житті, — почав він. — Але то були картини не намальовані, а бачені очима. Я дивився на них як наче через вікно на чоловіка, що пише листа. Я бачив багато картин життя — без початку, без кінця і без видимого сенсу.

Сітка Чарлі раптом різко повернувся до мене і задумливо поглянув мені у вічі.

— Ось послухай, — сказав він. — Ти — художник. А чи зможеш ти намалювати те, що бачив я: картину без початку, картину, кінця якої я не можу збагнути; картину як частку життя, де замість свічок — полярне сяйво, а замість рамки — вся Аляска?

— То має бути велике полотно, — задумливо промимрив я.

Але індіанець не звернув уваги на мої слова, бо подумки вже бачив перед собою це полотно й уважно розглядав його.

— Цю картину можна назвати по-різному, — вів далі Сітка Чарлі. — Але в ній так багато примарних сонць, що мені спадає на думку назвати її «Стежиною примарних сонць». Давно, сім років тому, восени 97 року зустрів я уперше ту жінку. На озері Ліндерман я мав добре каное, зроблене в Пітерборі. Я працював листоношею і прийшов через перевал Чілкут Пас з двома тисячами листів. То був час, коли всі кинулися на Клондайк. Хтось їхав собачими упряжками. Хтось валив дерева і майстрував човни. Була вже остання вода, бо падав сніг, замерзала земля, замерзало озеро, а в річках навіть замерзли вири і водоспади.

Кожного дня дедалі більше снігу і дедалі більше льоду. Чи то через день, чи то через три, чи то через тиждень міг настати льодостав і відкритої води більше не буде, одна крига — і все. Усім доведеться йти, і йти дуже довго, бо до Доусона аж шістсот миль. А човен пливе дуже швидко. Тому всі хотіли подорожувати на човні. Усі казали: «Чарлі, відвези нас за двісті доларів на своєму каное», «Чарлі, відвези за триста, відвези за чотириста». А я увесь час казав їм «ні», увесь час. Бо я — листоноша.

Якось вранці дістався я до озера Ліндерман. Ішов усю ніч і дуже втомився. Готую собі сніданок, їм, а потім лягаю на березі спати і сплю три години. Коли прокинувся, була десята година і падав сніг. І дув вітер, сильний вітер. Дивлюся — а поруч у снігу сидить жінка. Біла жінка, молода і дуже красива. Їй років двадцять-двадцять п'ять. Сидить і дивиться на мене. А я дивлюся на неї. Жінка дуже зморена. Бачу, що вона — не танцюристка з того будинку, де влаштовують гульки. Це я помітив відразу. То була добропорядна жінка — і дуже втомлена.

«Ти — Сітка Чарлі, — каже вона. Я ж швидко піднімаюся та скручую ковдри, щоб на них сніг не потрапив. — Мені треба в Доусон, — каже жінка. — За скільки ти відвезеш мене у своєму каное?» — Мені нікого не хотілося везти, але я не люблю казати «ні». Тому я і відповів: «За тисячу доларів». Просто так сказав, для сміху, щоб вона відчепилася від мене, і це — краще, аніж напрямки казати «ні». Вона злобно зиркнула на мене та й каже: «А коли поїдемо?» І я відповідаю, що хоч зараз. Тоді жінка каже, що згодна і що дасть мені тисячу доларів.

— Що я мав робити? Я не хотів її везти, однак уже дав слово, що відвезу її за тисячу доларів. Я страшенно здивувався. Може, вона теж жартує, подумалося мені. Тож я кажу їй: «Покажіть мені ваші тисячу доларів». І ця жінка, ця молода жінка, одна в дорозі посеред снігу та льоду, дістає тисячу доларів зеленими банкнотами і кладе мені в руку. Я зиркнув на ці гроші, потім — на неї. Що ж мені сказати їй? «Ні, — кажу, — моє каное маленьке. У ньому не вистачить місця для ваших речей». Жінка засміялася. «Я — дуже вправна мандрівниця, — каже вона. — Оце і все моє спорядження». І буцнула ногою невеличкий клунок, що лежав у снігу. Я підняв його і дуже здивувався. У ньому були дві шуби, брезент і деякі жіночі речі. Важив клунок

фунтів тридцять — тридцять п'ять, не більше. Жінка взяла його у мене й каже: «Ходімо, вже пора вирушати». І несе клунок у каное. Що я мав робити? Тож узяв та й поніс свої ковдри в каное. І ми вирушили в дорогу. Отак я вперше і зустрів ту жінку.

Був сильний вітер. Я поставив маленьке вітрило, і каное пішло дуже швидко. Як птах летіло воно високими хвилями. Жінка сильно боялася. «Навіщо ж ви, така ляклива, їдете на Клондайк?» — спитав я. Вона гучно розсміялася, але все одно сильно боялася. А ще вона була дуже втомлена. Я провів каное через бистрини до озера Беннет. Була погана погода, сильний вітер здіймав високі хвилі, і жінка кричала від страху. А на озері вже з'явилася крига, почалася завірюха, справжнісінький шторм, але жінка так втомилася, що заснула.

Тієї ночі ми влаштували стоянку в затоці Вінді-Арм. Жінка сиділа біля вогнища і вечеряла, а я сидів і мовчки розглядав її. Вона була гарненька. Із заколотим волоссям. А волосся було пишне-пишне, брунатного кольору; у відблиску вогнища воно інколи здавалося золотистим. Коли жінка повертала голову, воно сяяло золотистим вогнем. Її очі були такі великі й карі, інколи м'які, як свічка за порт'єрою, а інколи — суворі та блискучі, як скалки льоду, коли на них падає сонячне проміння. Коли вона усміхалася — як же мені краще це сказати? — коли вона усміхалася, то її хотілося цілувати, як це роблять білі чоловіки, правду кажу, її хотілося цілувати. Видно було, що ця жінка не знала тяжкої праці. Її руки були гладенькі-гладенькі, як у дитини, і вся вона була кругленька та гладенька, як дитина — не худорлява, а пухкенька, як дитинчатко: руки, ноги, м'язи — все було гладеньке та кругленьке, як у дитинчати. Її стан був стрункий і тонкий, а коли вона вставала й ходила або рухала рукою чи головою, то — не знаю, як це краще сказати — то на неї було любо глянути; ця жінка своєю красивою статурою та рухами нагадувала добре каное, правду кажу, каное, що швидко плине по водній гладі або перестрибує через злі розбурхані хвилі, що піняться довкола і скаженіють. Її вигляд милував око.

Не знаю, чому вона подалася на Клондайк, одна-однісінька, без достатньої суми грошей? Наступного дня я спитав її про це. А вона розсміялася і сказала: «Це — не твоє діло, Сітко Чарлі. Твоє діло — відвезти мене до Доусона

й отримати за це тисячу доларів». Ще через день я спитав, як її звуть, а вона знову розсміялася й каже: «Мене звуть Мері Джоунс». Не знаю чому, але я завжди здогадувався, що її звуть не Мері Джоунс.

У каное було дуже холодно, і жінка часто почувалася зле. А інколи вона почувалася добре і співала. Її голос був, як срібний дзвіночок, і мені відразу ж ставало так добре, наче я зайшов до церкви в місії Христа Господнього. Мені відразу ж додавалося сил, і я гріб веслом як навіжений. У такі хвилини вона сміялася і питала: «Як ти гадаєш, Чарлі, ми встигнемо у Доусон до льодоставу?» Інколи ж вона сиділа, заціпенівши, і думала про щось своє, утупившись перед собою невидючими очима. У такі хвилини вона не бачила нікого і нічого: ні Сітку Чарлі, ні снігу, ні льоду. Вона була десь далеко. Часом, коли вона подумки линула в далекі краї, на неї неприємно було дивитися. Обличчя її ставало злим, як обличчя людини, яка хоче вбити іншу людину.

Останній день нашої путі видався дуже поганим. Заважала прибережна крига, вири та льодяна каша на річці. Веслувати я вже не міг. Каное обмерзало. Підійти до берега було неможливо через кригу. Подорож стала дуже небезпечною. Увесь час ми йшли по Юкону, пробиваючись через кригу. Тієї ночі ми почули страшний гуркіт льоду. А потім усе стало — і лід, і каное. «Зійдемо на берег», — каже жінка. «Ні, — кажу я, — краще почекаємо». І мало-помалу крига знову рушила вниз за течією. А потім пішов сильний сніг. Такий сильний, що нічого не було видно. Об одинадцятій ночі все стало. О першій знову рушило. О третій знову стало. Каное роздавило, як яйце, але воно було поверх криги і тому потонути не могло. Почулося виття собак. Ми перечекали. Потім трохи поспали. Мало-помалу розвиднілося. Снігопад припинився. Ми побачили, що почався льодостав, а перед собою побачили Доусон. Каное тріснуло і зупинилося якраз у Доусоні. Сітка Чарлі встигнув-таки доставити дві тисячі листів з останньою водою.

Жінка зняла на горі хатину, і тиждень я її не бачив. А потім вона приходить до мене й каже: «Чарлі, ти не хочеш на мене попрацювати? Поганятимеш собак, облаштовуватимеш табір, подорожуватимеш зі мною». Я відказую, що маю достатньо грошей, працюючи листоношею. Але жіночка наполягає: «Я платитиму тобі більше». Я відповідаю, що

звичайні старателі мають у копальнях п'ятнадцять доларів щодня. А вона каже, що це — чотириста п'ятдесят доларів на місяць. Я відповідаю, що Сітка Чарлі — не старатель. І тоді вона каже мені: «Зрозуміло, Чарлі. Я платитиму тобі сімсот п'ятдесят доларів на місяць». То були гарні гроші, і я погодився на неї працювати. Купив їй собак та сани. Ми їздили по Клондайку, Бонанзі й Ельдорадо аж до Індіан-рівер, Сульфур Крік та Домініона, а потім — назад через вододіл до Золотої Долини та Золотого Ручая, а звідти — до Доусона. Увесь час вона щось шукала, але я не знав, що саме. Я був украй здивований. «Що ти шукаєш?» — спитав я її. А вона тільки сміється. «Золото?» Вона знову сміється, а потім каже: «Це не твоє діло, Чарлі». І після того я вже у неї ні про що більше не питаю.

Був у неї маленький револьвер, який вона носила на ремені. Інколи під час подорожі вона вправлялася у стрільбі, і це мене дуже смішило. «Чому ти смієшся, Чарлі?» — питала жінка. «А навіщо тобі та цяцька? — поцікавився я. — Тим револьвером хіба що тільки горобців стріляти можна, бо надто вже він малий. Дитяча іграшка, та й годі». Тож коли ми повернулися в Доусон, вона попросила мене купити їй добрий револьвер. І я придбав їй кольт сорок четвертого калібру. То — важка штука, але жінка увесь час носила його на ремені.

Підходить якось у Доусоні до нас один чоловік. Не знаю, звідки він узявся. Знаю лише, що він — чечак, «зелений новачок» по-вашому. Руки в нього зніжені, як і в неї. Видно, що ніколи не знав тяжкої праці. Увесь такий зніжений та слабкий. Спочатку мені здалося, що то її чоловік. Але ж він був надто молодий. І спали вони нарізно. Йому було десь років з двадцять, не більше. Синьоокий та рудуватий, з маленькими рудуватими вусиками. Звали його Джон Джоунз. Може, то був її брат, хтозна. Я не став цікавитися, бо кинув допитуватися. Та тільки здається мені, що звали його не Джон Джоунз. Інші люди звали його містер Джирван. Не думаю, що то було його справжнє ім'я. І сумніваюся, що її справжнє ім'я було міс Джирван, хоча інші люди її так звали. Гадаю, ніхто не знав їхніх справжніх імен.

Якось сплю я в Доусоні, а цей тип мене будить. «Готуй собак, — каже, — ми вирушаємо». Не задаючи зайвих запитань, я готую собак, і ми виїжджаємо. І їдемо на Юкон.

Надворі темно, листопад місяць, і дуже холодно — шістдесят п'ять нижче нуля. Вона зніжена. Він зніжений. А холод кусає. Вони швидко заморилися і почали стиха пхикати. Я кілька разів казав їм, що краще зупинитися і стати таббором, але кожного разу вони відповідали, що їхатимуть далі. Тричі пропонував я їм зупинитися й перепочити, і тричі вони відмовлялися. Після цього я вже нічого їм не казав. І так повторюється увесь час, день за днем. Вони зніжені і слабкі. Дубіють від холоду, і все у них болить. Не знають, як правильно носити мокасини, і тому сильно натирають ноги. Вони кульгають і похитуються як п'яні, постійно пхикають, але увесь час торочать одне й те саме: «Уперед, вперед! Не зупиняймося!»

Вони як показалися. Увесь час женуть, не зупиняючись. Чому вони так поспішають? Я не розумів. Розумів тільки, що вони кудись дуже поспішають. За чим вони женуться? Кого шукають? Невідомо. Ясно, що не золото. І ясно, що це — не втеча. До того ж вони тринькають гроші. Але я не ставлю зайвих запитань. І разом з ними жену вперед і вперед, бо я дужий і вправний мандрівник, і мені добре платять.

Приїжджаємо у Серкл-сіті. Але того, кого вони шукають, там немає. От добре, думаю, тепер нарешті відпочинемо і ми, і собаки. Але ми не відпочиваємо, навіть на один день не зупиняємося. «Вставай, — каже жінка отому чоловіку. — Поїхали далі». І ми поїхали далі. Полишили Юкон. Перетнули хребет у західному напрямку і з розмаху вскочили до району Танана. Там саме відкрили нові копальні. Але того, кого вони шукали, там немає, і ми повертаємося до Серкл-сіті.

Це була дуже важка подорож. Був кінець грудня. Дні дуже короткі. Холод страшний. Одного ранку температура була сімдесят нижче нуля. «Сьогодні краще не їхати, — кажу я. — Бо холод не нагріватиметься при диханні і попече нам легені. Ми будемо сильно кашляти, а весною захворіємо на пневмонію». Та вони ж чечачо. Не знають, що то таке — подорожувати стежиною на собаках. Вони втомлені як мерці, але все одно кажуть: «Їдьмо далі». І ми їдемо далі. Мороз обпікає їхні легені, і в них починається сухий кашель. Вони кашляють так, що сльози течуть по щоках. Коли підсмажується бекон, їм доводиться тікати від диму і відкашлюватися півгодини в снігу. Вони приморо-

зили щоки, шкіра на них почорніла і вкрилася виразками. Крім того, чоловік відморозив свій великий палець так, що, здавалося, його кінчик скоро відгниє, тому доводилося йому ховати цей палець у рукавичку разом з іншими, щоб відігріти.

Ми з останніх сил припленталися у Серкл-сіті. Навіть я, Сітка Чарлі, і то страх як втомився. Був саме переддень Різдва. Я п'ю, танцюю, веселюся, бо завтра — Різдво і всі ми добре відпочинемо. Але ж ні. П'ята ранку — Різдвяного ранку. Минуло лише дві години, як я ліг спати. Але до мого ліжка підходить отой чоловік. «Вставай, Чарлі, — каже він. — Запрягай собак і поїхали».

Я вже казав, що питань більше не ставив. Вони платять мені сімсот п'ятдесят доларів на місяць. Вони — мої хазяї. А я — їхній працівник. Якщо скажуть «Вставай, Чарлі, рушаймо до пекла», то я запряжу собак, лясну батогом, і ми рушимо до пекла. Тож я запрягаю собак і ми їдемо вниз по Юкону. Куди? Вони не кажуть. Тільки й кажуть: «Уперед, вперед! Не зупиняймося!»

Вони дуже стомлені. Проїхали сотні миль і досі не розуміють, що таке стежина. До того ж вони страшно кашляють. Сухим кашлем, від якого сильні люди лаються, а слабкі — плачуть. Але все одно вони не зупиняються ні на один день. Ніколи не дають собакам відпочити і кожного разу купують нових. На кожній стоянці, на кожній поштової станції і в кожному індіанському селі вони випрягають стомлених собак і впрягають нових. Грошей у них вайлом, просто куди грошей, і вони тринькають їх направо і наліво. Вони що, збожеволіли? Інколи я в цьому не сумніваюся, бо в них вселився якийсь біс і жене без продику вперед. Що ж вони намагаються знайти? Не золото, це точно. Бо вони ніколи не риють землю. Я довго над цим думав. І додумався, що шукають вони якогось чоловіка. Але ж якого? Ми ж його ніколи не бачили. Мої хазяї поводяться як вовки, що переслідують здобич. Але вони — якісь смішні, зніжені вовки, навіть не вовки, а вовченята, яким невідомо, що таке подорожувати стежиною в упряжці. Вночі уві сні вони скрикують. Уві сні стогнуть і скиглять від болю та втоми. А вдень, дибаючи по стежині, тихо пхикають. Смішні якісь із них вовки.

Ми проминули Форт Юкон. Проминули Форт Гамільтон. Ми проминули Мінук. Почався і майже закінчився

січень. Дні дуже короткі. Розвиднюється тільки о дев'ятій. А о третій уже настає ніч. І холод, страшенний холод. Утомився навіть я, Сітка Чарлі. Ми що — отак і будемо без кінця за кимось гнатися? Не знаю. Але завжди придивляюся — чи, бува, немає на стежині того, кого вони намагаються знайти. На стежині трапляється мало людей. Інколи ми проїжджаємо сотню миль, не трапляється жодної ознаки життя. Скрізь дуже тихо. Ані звуку. Часом падає сніг, і ми стаємо схожими на бродячих привидів. Інколи погода буває ясною і о дванадцятій сонце на якусь мить зиркає на нас із півдня через пагорби. У небі палає північне сяйво, танцюють примарні сонця, а повітря повниться інеєм.

Мене звать Сітка Чарлі, я — дужий чоловік. Народився я на стежині і все життя на ній провів. Однак ці двоє вовчєнят примудрилися навіть мене заїздити. Я схуд і став схожий на змореного голодом kota. Я втішаюся, що вночі можу поспати, однак вранці почуваюся вкрай стомленим. Та все одно ми вирушаємо іще досвіту, а ніч настає нас в путі. Бачив би ти цих вовчєнят! Якщо вже я був схожий на виснаженого недогодованого kota, то вони скидалися на котів, які ніколи не їли і померли голодною смертю. Їхні помутнілі очі глибоко позападали, як у мерців, і лише зрідка освітлювалися якимось лихоманковим вогнем. Їхні щоки теж глибоко позападали і стали схожими на печери під гірськими урвищами. А на цих почорнілих щоках — виразки й болячки від обмороження. Часом вранці чулося, як жінка каже: «Я не можу підвестися. Не можу поворухнутися. Дай мені померти». А чоловік стає біля неї й каже: «Вставай, поїхали далі». І ми їхали далі. А інколи вранці підвестися не міг чоловік. І тоді жінка казала йому: «Вставай, поїхали далі». Єдине, що вони робили, це їхали далі. Увесь час їхали далі і не зупинялися.

Інколи на станціях чоловік і жінка отримували листи. Не знаю, що було в тих листах. Але листи для цих двох — як сліди. І вони по цих слідах ідуть. Одного разу лист передав їм якийсь індіанець. І я потайки з ним переговорив. Він розповів мені, що лист йому дав якийсь одноокий чоловік, що поспішає вниз по Юкону. Оце і все. Але тепер я знаю, що вовчєнєята женуться за одноокиим чоловіком.

Настав лютий місяць. На той час ми вже пройшли півтори тисячі миль і підбиралися до Берингового моря, пробиваючись крізь шторми та завірюхи. Їхати стало важко.

Нарешті ми добралися до Енвіга. Не знаю точно, але мені здається, що там вони отримали листа, бо дуже зраділи і сказали мені: «Ходімо мерщій, нам треба вирушати». Нам треба харчів купити, кажу я, але вони відказують, що нам треба їхати швидко і порожнем. І додали, що харчі ми роздобудемо в хатині Чарлі Маккеона. Тоді я здогадався, що вони хочуть піти в обхід, бо саме на цьому обхідному шляху і живе Чарлі Маккеон біля Чорної Скелі.

Перед виїздом я хвилини дві переговорив з місцевим священиком. Дійсно, сказав він, через Енвіг проїздив якийсь одноокий чоловік, що дуже поспішав. І я остаточно переконався, що ці двоє женуться за однооким чоловіком. Виїжджаючи з Енвіга, ми взяли тільки трохи харчів і поїхали швидко й порожнем. В Енвізі ми придбали трьох нових собак і тому їдемо справді швидко, дуже швидко. Чоловік і жінка зовсім схибили. Вранці ми вирушаємо іще раніше, а вночі затримуємося в дорозі іще довше. Інколи мені вже починає хотітися, щоб вони повмирали, ці вовченята, але вони не хочуть помирати. Ці двоє хочуть їхати вперед. Коли сухий кашель сильно їх дістає, вони згинаються в три погібелі на снігу, хапаючись за груди, і кашляють, кашляють, кашляють... У цей час вони не здатні і слова вимовити. Можуть кашляти десять хвилин, а може — півгодини, а коли розгинаються і підводяться із замерзлими сльозами на щоках, то тільки й кажуть: «Поїхали далі, мерщій».

Страшенно втомився навіть я, Сітка Чарлі, і сімсот п'ятдесят доларів здаються вже мені надто малою платнею за ту важку роботу, що я виконую. Ми йдемо в обхід, прокладаючи свіжу стежину. Вовченята принохуються до неї й увесь час повторюють: «Мерщій, мерщій!» Собакам важко. Харчів у нас обмаль, і ми даємо їм недостатньо їжі, тому вони слабнуть. А їм же треба тяжко трудитися. Жінці їх дуже шкода, і через це вона інколи плаче. Але біс, який жене її вперед, не дозволяє їй зупинитися і дати собакам відпочинок.

Аж раптом ми натикаємося на одноокого чоловіка. Він — у снігу біля стежини, і в нього зламана нога. Через зламану ногу він не зміг як слід облаштувати стоянку і три дні пролежав у ковдрах, підтримуючи вогонь. Коли ми знайшли його, він почав лаятися. Лаявся він жахливо. Ніколи в житті не чув я такої лайки, як від того чоловіка.

Я зрадив. Тепер, коли вони знайшли, кого шукали, ми, нарешті, зможемо відпочити. Але жінка каже: «Поїхали мерщій!»

Я здивувався. Бо одноокий каже їм: «Забудьте про мене. Тільки дайте харчів. Завтра у хатині Маккеона ви поповните свої запаси їжі. За мною пришліть Маккеона. А самі рушайте далі». То був ще один вовк, старий вовк, з однією лише думкою в голові: їхати далі. Тож ми віддали йому наші харчі, яких лишилося дуже мало, нарубали дров для його вогнища, взяли найсильніших його собак і рушили. Одноокого ми залишили в снігу, і в снігу він і помер, бо Маккеон так за ним і не приїхав. І я так ніколи й не дізнався, що то був за чоловік і чого він туди приїхав. Але мені здається, що оті чоловік та жінка йому добре платили за роботу, як і мені.

Того дня і тієї ночі ми нічого не їли, а увесь наступний день дуже поспішали і тому ослабли з голоду. Невдовзі ми дісталися до Чорної Скелі, яка здіймалася над стежиною на п'ятсот футів угору. Був уже кінець дня. У сутінках ми ніяк не могли знайти хатину Маккеона. Переночувавши надголодь, вранці ми подалися шукати хатину, але ніде не могли її знайти. Це було дивно, бо всі знали, що Маккеон жив у своїй хижці біля Чорної Скелі. Ми були неподалік узбережжя, де дують сильні вітри і випадає багато снігу. Повсюдно займалися снігові намети, схожі на невеликі пагорби. У мене виникла здогадка, і я почав порпатися то в одному наметі, то в другому. Невдовзі я наштовхнувся на стіни хижки, прокопався до її дверей і ввібрався всередину. Маккеон був мертвий. Схоже було, що помер він тижнів два-три тому. Його звалила якась хвороба, він не зміг вибратися з хатини, а вітер заніс її снігом. Маккеон з'їв усі харчі та й помер. Я знайшов його тайник для провіанту, але він виявився порожнім.

«Поїхали далі», — сказала жінка. Поблискуючи голодними очима, вона трималася рукою за груди, наче всередині щось боліло. Стоячи біля мене, вона похитувалася, як дерево під вітром. «Так, нам треба їхати», — озвався чоловік. Голос його був глухий, як у старого крука, і він збожеволів від голоду. Його очі палали, мов живі вуглини, а тіло погойдувалося сюди-туди, а разом із тілом, мабуть, погойдувалася і душа, яка ледь-ледь трималася в ньому. І я теж сказав: «Поїхали». Бо ця думка, що батогом падала

на мене кожну мильо з тисячі п'ятисот, міцно затаврувалася в мою душу, і, гадаю, я теж тоді був божевільним. До того ж нам справді нічого не лишалося, як їхати далі, бо їжі у нас не було. І ми вирушили, так жодного разу і не згадавши про одноокого чоловіка в снігу.

По довгій обхідній стежині мало хто подорожує. Інколи там нікого не буває по два-три місяці. Увесь день дув вітер і падав сніг, і увесь день ми йшли. Наші шлунки бурчали від голоду, а наші тіла слабшали з кожним кроком. Жінка почала падати. Потім почав падати чоловік. Я не падав, але ноги мої були важкими, і я часто перечіплявся.

То була остання ніч лютого. Взявши у жінки револьвер, я вполював трьох куріпок, і ми трохи підкріпилися. Але собакам їсти було нічого. Вони пробували гризти упряж, зроблену з видубленої шкіри та шкури тюленя, і мені довелося відганяти їх кийком, а потім почепити всю упряж на дерево. Усю ніч собаки провили й прововтузилися під тим деревом, але нам було байдуже, бо ми спали як убиті. А вранці повставали, як мерці зі своїх могил, і вирушили стежиною далі.

Того ранку було вже перше березня, і того ж ранку я уздрів першу ознаку того, за чим ганялися ці вовчєнята. Погода була ясною й холодною. Сонце на довший час затрималося в небі, з кожного його боку сяяли примарні сонця, а в повітрі виблискував іній. Сніг уже не падав на стежину, і я побачив на ній свіжі сліди собак та саней. З тією упряжкою подорожувала одна людина, і по її слідах було видно, що вона слабка. Забачивши свіжі сліди, вовчєнята страшенно зраділи. «Мерщій!» — загукали вони. І потім увесь час підганяли мене: «Швидше, Чарлі, швидше!»

Але поспішали ми повільно. Чоловік та жінка постійно падали. Коли ж вони спробували сісти на сани, то попадали собаки, бо були заслабкі. До того ж було так холодно, що якби вони подорожували на санях, то неодмінно позамерзали б, бо голодна людина замерзає дуже швидко. Коли падала жінка, її піднімав чоловік. Коли падав чоловік, його піднімала жінка. Потім поволі сталося так, що вони падали і вже не могли піднятися, тому мені доводилося самому їх піднімати, інакше б вони так і позамерзали в снігу. То була тяжка робота, бо я був дуже стомлений, та ще й собак мав відганяти, а знесилені чоловік та жінка були дуже важкі. Тому через деякий час і я став падати в сніг, а піднімати

мене було нікому. Доводилося мені підводитися самому. Тож я підводився сам, допомагав піднятися їм, а потім поганяв собак.

Того вечора я вполював лише одну куріпку, і ми так і не вгамували голод. А вночі чоловік мене й питає: «О котрій завтра вирушаємо, Чарлі?» А голос у нього — як у привида. «Кожного разу ти наказуєш мені вирушати о п'ятій», — відповідаю я йому. А він і каже: «Завтра вирушимо о третій». Я ж тільки злобно розсміявся: «Якщо ми так зробимо, то ти загинеш». А він наполягає: «Завтра о третій».

Що ж, о третій, так о третій, бо я — їхній найманець і мушу робити те, що мені скажуть. Погода ясна, холодна і безвітряна. Коли почався день, то стало видно далеко-далеко. І було дуже тихо. Ми нічого не чули, окрім натужного гупання наших сердець, і в навколишній тиші воно звучало дуже гучно. Ми йшли, як сновиди: марили і падали, підводилися, марили і знову падали. Ми знали, що мусимо вставати, знаходити стежину і йти далі, слухаючи, як у грудях нестерпно гучно гупають наші серця. Інколи, коли я марив наяву, в голову мені приходили всякі химерні думки. Навіщо Сітка Чарлі живе? — питаю я себе. Навіщо Сітка Чарлі працює як навіжений, ходить голодний і терпить усі ці неприємності й тяготи? За сімсот п'ятдесят доларів на місяць, відповідаю я собі, і знаю, що це — ідіотська відповідь. Але водночас — правда. І відтоді мені стало начхати на гроші. Бо того дня на мене зійшла велика мудрість. Мене осінило, я все чітко зрозумів і збагнув, що не заради грошей має жити людина, а заради того щастя, яке не можна ані купити, ані продати, ані віддати і яке дорожче за всі гроші, що є в світі.

Вранці ми натрапили на сліди табору, який облаштував минулої ночі чоловік, який ішов попереду нас. То був жалюгідний табір, який міг облаштувати тільки чоловік голодний та безсилий. На снігу були порозкидані шматки ковдри та брезенту, і я швидко збагнув, що сталося: його собаки з'їли упряж, і чоловікові довелося зробити нову зі своїх ковдр. Чоловік та жінка вилупилися на ці залишки, а коли я поглянув на них, то по моїй спині пробіг холодок — наче крижаний вітер війнував крізь одіж. Бо очі у них безтямні від втоми та голоду і поблискують палаючими вуглинами десь із глибини голів. Обличчя їхні схожі на обличчя мерців, що загинули голодною смертю; щоки —

чорні і помервілі від численних обморожень. «Поїхали далі», — каже чоловік. Але жінка кашляє і падає в сніг. У неї — сухий кашель, бо мороз погриз її легені. Довго вона кашляла, дуже довго, а потім усе ж таки зіп'ялася на ноги — наче труп, що виповзає зі снігової могили. Сльози позамерзали на її щоках, дихання з хрипом виривається з її грудей, але вона каже: «Поїхали далі».

І ми рухаємося далі. Ми йдемо крізь тишу, марячи наяву. Кожен перехід — як сон, і ми йдемо, не відчуваючи болю. Коли ми встаємо після падіння, то наче прокидаємося і знову бачимо сніг та свіжий слід чоловіка, що йде перед нами, і тільки в цю мить до нас знову повертається біль. Нарешті ми вийшли в таке місце, звідки було далеко видно, і побачили того, за ким гналися ці чоловік та жінка. За милю попереду на снігу з'явилися чорні цятки. Чорні цятки рухалися. Очі мої замутилися, і мені треба напружувати розум, щоб добре бачити. І я побачив: собак та сани. Вовчєнята їх теж бачать. Говорити вони вже неспроможні, а тільки шепечуть: «Уперед, вперед, поспішаймо!»

Вони падають, але підводяться і йдуть далі. У чоловіка, що подорожує перед нами, часто рветься упряж, зроблена з ковдр, і йому доводиться зупинятися, щоб її полагодити. Наша ж упряж добра, бо марежно ж я її чіпляв щоночі на дерево. На одинадцяту годину до того чоловіка лишалося півмилі. О першій — чверть милі. Він дуже ослаб. Ми бачимо, як він часто падає в сніг. Один його собака вже не може йти, і чоловік відрізає його від упряжі. Але не вбиває його. Я вбив того собаку сокирою, коли ми проходили повз нього, а також одного зі своїх собак, який пошкодив лапи і вже не міг рухатися.

Ось до нього лишилося триста ярдів. Ми йдемо дуже повільно. За годину ми спромоглися пройти лише дві чи три милі. Ми не стільки йдемо, скільки падаємо. Піднявшись, ми робимо, похитуючись, кілька кроків, а потім знову падаємо. І кожного разу я мушу допомагати чоловікові й жінці. Інколи вони зводяться на коліна і падають разів п'ять навзнік, поки я не спроможуся поставити їх на ноги. Та після цього вони, зробивши кілька кроків, знову падають. Але падають вони завжди уперед. На колінах чи стоячи — все одно вони падають уперед, при цьому щоразу просуваючись по стежині на довжину своїх тіл.

Інколи вони повзуть на колінах та ліктях, як лісові тварини. Ми рухаємося повільно, як слимаки, що ось-ось мають померти. Однак ми все одно йдемо швидше, ніж чоловік, що йде перед нами. Бо він теж увесь час падає, а поруч із ним немає Сітки Чарлі, щоб його підняти. До нього лишається вже ярдів з двісті.

То була смішна сцена. Така смішна, що мені хотілося голосно сміятися. Отак: «Ха-ха-ха!» То були перегони мертвих людей та мертвих собак. То було схоже на нічний кошмар, коли сниться, що ти біжиш щодуху, рятуючи своє життя, але насправді рухаєшся вкрай повільно. Чоловік, що йде зі мною, збожеволів. Жінка, що йде зі мною, теж збожеволіла. Збожеволів і я. Збожеволів увесь світ, і це — так смішно, що мені хочеться реготати.

Незнайомець, що йде попереду, кинув своїх собак і рушив по снігу сам-один. Минає багато часу, і ми нарешті дістаємося до його собак. Вони лежать безпорадно у снігу зі своєю упряжжю з ковдри і тихенько скиглять, як голодні малі діти, коли ми проходимо повз них та сани, що стоять позаду.

Тоді й ми кидаємо наших собак і йдемо далі по снігу самі. Чоловіку й жінці майже капець, вони кашляють, стогнуть і пхикають, але все одно йдуть. І я іду. І в голові моїй одна лише думка: наздогнати незнайомця. Тоді і тільки тоді я зможу відпочити, і мені здається, що коли я ляжу відпочити, то просплю щонайменше тисячу років — такий зморений я був.

До незнайомця лишається п'ятдесят ярдів. Він сам-один посеред снігу. Він падає, повзе, потім, похитуючись, підводиться — і знову падає, і знову повзе. Той чоловік подібний до смертельно пораненого звіра, що намагається втекти від мисливця. Сили поволі покидають його, і він уже не йде, а просто повзе навкарачки. Піднятися він уже не в змозі. Мої супутники теж повзуть за ним навкарачки. Але я тримаюся на ногах. Інколи я падаю, але все одно встаю і тримаюся на ногах.

То була дивна картина. На ній — тиша і сніг, а по снігу повзуть чоловік та жінка, наздоганяючи ще одного чоловіка, який повзе трохи попереду. По кожен бік сонця — сонячні примари, тому здається, що на небі не одне сонце, а три. Розлитий у повітрі іній схожий на діамантовий пил. Ось жінка зайшлася кашлем і лежить у снігу, поки напад не

відпустить її, а потім знову повзе вперед. Ось чоловік піднімає свої затуманені, як у старого діда, очі і протирає їх, щоби уздріти попереду незнайомця. А ось і незнайомиць озирається через плече. А Сітка Чарлі інколи падає в сніг, але завжди знову встає на ноги.

Через деякий час незнайомиць кинув повзти. Він повільно спинається на ноги, погойдуючись на всі боки. Потім скидає одну рукавичку, витягає револьвер і чекає, погойдуючись сюди-туди. Його обличчя — почорніла шкіра та кості. Це — обличчя змученого голодом чоловіка. Очі глибоко запали, а зуби погрозливо вишкірилися. Чоловік та жінка теж ледь-ледь зводяться на ноги і повільно, дуже повільно ідуть до нього. А навкруги — сніг і тиша. На небі — три сонця, а повітря наповнене блискучим діамантовим пилом.

Ось так і став я, Сітка Чарлі, свідком того, як вовчєнята вполювали нарешті свою здобич. Не було сказано ані слова. Тільки незнайомиць гарчав, вишкіряючи своє зголодніле обличчя. Він стояв, розгойдуєчись на всі боки, зсутуливши плечі, підігнувши коліна і широко розставивши ноги, щоб не впасти. Чоловік та жінка зупинилися десь за п'ятдесят футів від нього. Їхні ноги теж широко розставлені, щоб не впасти, а тіла похитуються сюди-туди. Незнайомиць дуже слабкий. Його руки тремтять, тому коли він вистрілив у чоловіка, куля вдарила в сніг. Незнайомиць знову стріляє в нього, і цього разу куля свиснула поруч у повітрі. Тоді незнайомиць стягує зубами другу рукавицю, але марно, бо рука обморожена, і револьвер падає в сніг. Я поглянув на жінку. Та вже зняла рукавицю, і руці в неї — кольт. Один за одним вона робить три постріли. Бах! Бах! Бах! Не припиняючи злобно гарчати, незнайомиць падає навznak у сніг.

На мертвого вони навіть не поглянули. «Ходімо», — кажуть вони мені. І ми йдемо. Але тепер, коли вони знайшли того, кого шукали, чоловік та жінка перетворилися на мерців. Рештки сил покинули їх. Вони більше не в змозі стояти. Вони більше не в змозі повзти. Їм хочеться лише одного: заплющити очі і заснути. Неподалік я бачу підходяще місце для стоянки. І я даю їм копняків. Зі мною був собачий батіг, і я почав їх стьобати. Вони кричать і плачуть, але мусять повзти. І таки доповзають до стоянки. Я розклав вогнище, щоб вони не позамерзли. А потім повертаюся по

сани і вбиваю собак незнайомця, щоб ми не повмирали з голоду. Після цього загортаю чоловіка й жінку в ковдри, і вони засинають. Час від часу я бужу їх і даю трохи їжі. Вони не прокидаються, але все одно їдять. Жінка відсипалася півтора дні. Потім прокинулася — і знову заснула. Чоловік проспав два дні, потім прокинувся — і знову заснув. Після цього ми вийшли на узбережжя біля Сент-Майклз. А коли з Берингового моря пішла крига, чоловік і жінка сіли на пароплав й подалися геть. Але спершу розплатилися зі мною по сімсот п'ятдесят доларів на місяць. Та ще й подарували тисячу доларів зверху. І того року Сітка Чарлі пожертвував багато грошей місії Христа Господнього.

— Але ж за що вони вбили того чоловіка? — спитав я.

Сітка Чарлі затримався з відповіддю, аж поки не запа-
лив люльку. Потім поглянув на ілюстрацію з «Поліс газет» і розуміюче кивнув головою. А тоді сказав — задумливо і з розстановкою:

— Я багато про це міркував. Хтозна. Це просто сталося — от і все. Це — картина, яку я побачив і запам'ятав. Це — як поглянути у вікно і побачити в ньому чоловіка, що пише листа. Вони як прийшли у моє життя, так і пішли, а картина, як я вже сказав, залишилася без початку та без кінця.

— Під час розповіді ти написав багато картин, — сказав я.

— Еге ж, — кивнув індіанець. — Але всі вони — теж без початку й без кінця.

— Але ж найостанніша мала свій кінець, — не погодився я.

— Еге ж, — відповів індіанець. — Але ж який?

— То був шматок життя, — сказав я.

— Так, — погодився Сітка Чарлі. — То був шматок життя.

ПОШИТИЙ У ДУРНІ

Це був кінець. Субенков пройшов довгий шлях по-невірянь і жахіть, повертаючись до європейських столиць, як повертається додому голуб, але тут, за тридев'ять земель, у Російській Америці, цей шлях перервався. Сидячи в снігу зі зв'язаними за спиною руками і чекаючи, коли його почнуть піддавати тортурам, він з цікавістю дивився, як кремезний козак, розпростертий перед ним на снігу, корчився від болі і стогнав. Чоловіки кинули бити велетня і віддали його на поталу жінкам. Несамовиті крики бідолашного засвідчили, що своєю диявольською жорстокістю представниці слабкої статі навіть перевершили чоловіків.

Субенков спостерігав за розправою, і його проймав дрож. Надто довго ніс він своє життя у власних руках виснажливим шляхом від Варшави до Нулато, щоб тремтіти від сцени вбивства. Але він терпіти не міг тортур. Проти них протестувало все його єство. І цей протест, у свою чергу, спричинявся не лише тим, що внаслідок тортур він зазнає болю, а й тим, що завданий біль зробить із нього жалюгідне видовище. Він виглядатиме просто огидно. Померти хоробро і красиво, з глузливою посмішкою на вустах — ото було б здорово! Але втратити самовладання, верещати і белькотіти, як мавпа, коли твою душу рвуть на шматки пазурі нестерпного болю, перетворитися на примітивну тварину — це було просто жахливо.

Шансу втекти він не мав. Від самого початку, коли ним заволоділа полум'яна мрія про незалежність Польщі, він став іграшкою в руках Долі. Від самого початку — у Варшаві, в Санкт-Петербурзі, в сибірських копальнях, на Камчатці, на хитких кораблях бандитів, що торгували хутром, — Доля вела його до цієї розв'язки. Ясно, що саме такий кінець призначався йому в похмурих підвалинах світу. Йому — пое-

ту, художнику і мрійнику, такому вишуканому і чутливому, з вразливими нервами, ледь прикритими ніжною шкірою. Його ще не було на світі, а Доля визначила, що цей тремтливий вузол трепетних нервів, які становили його сутність, буде приречений жити в жорстокій та кричущій дикості і померти в цьому краю полярної ночі, у цьому похмурому закапелку за краєм світу.

Субенков зітхнув. Бідолаху, якого на його очах перетворили на жалюгідну твариноподібну істоту, звали Великий Іван — Іван-здоровань, чоловік без нервів, чоловік із заліза, козак, що став морським розбійником. Він був флегматичний, як віл, з нервовою системою настільки примітивною, що те, що було сильним болем для звичайної людини, було для нього як ледь відчутний лоскіт. Та ці індіанці з Нулато змогли-таки намацати нерви Великого Івана і відшукати їхнє коріння в його тремтячій душі. Неможливо було повірити, що людина може стільки винести й досі залишатися живою. Іван-здоровань розплачувався за примітивний устрій своєї нервової системи. Він *уже* прожив удвічі більше, ніж будь-хто інший на його місці.

Субенков відчув, що більше не може терпіти страждань кремезного козака. Чому ж Іван не помирає? Якщо цей несамовитий крик не припиниться, то він просто збожеволіє. Але коли він припиниться, то настане його черга. А на нього вже чекав Якага. Он він стоїть, уже зараз вишкіряється від передчуття насолоди. Це той Якага, котрого він ще на тому тижні виштовхав із форту і на чиєму обличчі залишив слід від собачого батога. І от тепер цей Якага сам займеться ним. Можна було не сумніватися, що цей індіанець приборігав для нього найдобріші тортури, найвитонченіші знущання. Ось Іван зойкнув іще несамовитіше — то, мабуть, до нього застосували одну із саме таких тортур. Індіанки, що схилилися над козаком, зі сміхом позадкували і захоплено заляскали в долоні. Субенков, побачивши, яке жахіття вони сотворили, почав істерично реготати. Індіанці спантеличено поглянули на нього — і чого б ото йому сміятися? Але Субенков не міг зупинитися.

Стоп, так не годиться, подумав він, з трудом беручи себе в руки, і судомні скорочення м'язів поволі стихли. Він відчайдушно спробував подумати про щось інше і почав прокручувати в пам'яті своє життя. Йому пригадалися батько й мати, маленький плямистий поні і вихователь-француз,

який вчив його танців і потайки дав почитати затерту книжечку з творами Вольтера. У його пам'яті знову постали і Париж, і похмурий Лондон, і веселий Відень, і Рим. Знову перед його очима з'явилося несамолюбне товариство відчайдушних молодиків, які мріяли, як і він, про незалежну Польщу з королем на троні у Варшаві. Так, так — саме тоді і почався його довгий шлях. Що ж, він протримався довше за інших. І, починаючи з двох своїх соратників, страчених у Санкт-Петербурзі, Субенков почав вести відлік смертям цих відчайдушно хоробрих людей. То одного забили до смерті наглядачі в тюрмі, то один пропав на окропленому кров'ю шляху, по якому довгими місяцями вели до Сибіру бунтівників козаки-конвоїри, всіляко над ними знущаючи і всіляко мордуючи. Їх завжди супроводжувала варварська жорстокість — брутальна, тваринна жорстокість. Один за одним помирали вони — від пропасниці, у копальнях, під батогом. Двоє останніх загинули в бою з козаками, і лише йому одному пощастило дістатися до Камчатки із вкраденими документами та грошима одного подорожнього, якого він покинув помирати на снігу.

Скрізь була одна лише варварська жорстокість. Усі ці роки, коли серце його линуло до художніх студій, театрів та світських прийомів, його оточувало дикунство й жорстокість. Чужою кров'ю він купив собі життя. Всі убивали, бо вбивство було чимось природним. Він теж убив того мандрівника, щоб заволодіти його паспортом. Свою здатність виживати він довів тоді, коли за один день убив на дуелях двох російських офіцерів. Йому довелося проявити себе для того, щоб завоювати місце серед бандитів-хутровиків. За те місце йому довелося повоювати. Позад нього лишився тисячолітній шлях через усю Росію та Сибір. Через ці безкрайні простори тікати він не міг. Єдиний шлях до втечі лежав попереду: через похмуре, вкрите льодом Берингове море — і до Аляски. Та цей шлях привів його від дикунства до ще страшнішого дикунства. На вражених цингою кораблях бандитів-хутровиків, без їжі та без води, шарпані безконечними штормами того буремного моря, люди легко перетворювалися на тварин. Тричі відпливав він на схід від Камчатки. І тричі, після неймовірних страждань та поневірянь, уцілілим мандрівникам доводилося повертатися назад. Шлях для втечі був закритий, а повернутися назад він не міг, бо там на нього чекали копальні та батіг.

І знову — вчетверте і востаннє — відплив Субенков на схід. Він був серед тих, хто відкрив славнозвісні Тюленячі острови, але він не повернувся з першовідкривачами на Камчатку, щоб розтринькати там у безумних оргіях виручені за хутро величезні гроші. Він поклявся, що ніколи не повернеться. Він знав, що мусить йти вперед, якщо хоче дістатися до омріяних і дорогих серцю європейських столиць. Тому він перейшов на інший корабель і залишився в новій, похмурій і незвіданій країні. Його товаришами і компаньйонами стали мисливці-слов'яни, російські авантюристи, монголи, татари і сибірські аборигени. Разом з ними проклав він по трупах дикунів Нового світу свою криваву дорогу. Вони вирізали цілі села за відмову платити данину хутром; а їх, натомість, убивали і грабували корабельні команди. Якось з одним фіном вони були єдиними, хто вцілів після такої різанини. Цілу зиму провели вони в голоді і холоді на безлюдному Алеутському острівцеві, а наступної весни їм випав один шанс із тисячі, і вони врятувалися на іншому кораблі хутровиків, який випадково зайшов на цей острів.

Але завжди і повсюдно оточувало його жахливе варварство й дикунство. Переходячи з корабля на корабель і щоразу відмовляючись повернутися, він пристав до судна, яке мало йти на південь до нових незвіданих берегів. Але по всьому узбережжі Аляски їм траплялися лише натовпи дикунів-індіанців. Кожна якірна стоянка серед рясно натиканих прибережних островів або під похмуро навислими стрімчаками континенту означала або шторм, або сутичку з індіанцями. То здіймався буревій, загрожуючи їм загибеллю, то припливали каное з виючими та волаючими тубільцями з бойовими фарбами на обличчі, яким не терпілося скуштувати куль морських розбійників. І вони пробивалися все далі й далі на південь, до омріяного міфічного краю Каліфорнії. Казали, що там можна натрапити на іспанських авантюристів, що проникли туди з Мексики. Субенков покладав надії на цих іспанців. Якщо втекти і приєднатися до них, то решта справи зробилася б набагато легше: рік чи два — яка різниця, — і він дістанеться до Мексики, а там на корабель — і до Європи. Але іспанці їм не траплялися. А зустрілася їм та ж сама непроникна стіна з місцевих дикунів. Мешканці цього закапелку світу, розфарбувавшись для війни, завжди відганяли їх від берега.

Насамкінець, коли корабель оточили індіанці і більшість команди загинула, їхній ватажок припинив подальші пошуки і повернувся на північ.

Минули роки. Коли будувався Михайлівський редут, він служив під началом Тебенкова. Два роки провів Субенков у краю Кускоквім. Два літа підряд, у червні місяці, йому довелося бути старшим у затоці Коцебу. В ту пору року там збиралися різні племена для обміну товарами. Там можна було знайти і плямисті шкури сибірських оленів, і бивні морських ссавців з островів Діомеда, і тюленячі шкури з бурунів Арктики, й екзотичні кам'яні ліхтарі невідомого походження, що їх племена купували і перепродавали одне одному, а одного разу серед товарів навіть трапився мисливський ніж англійського виробництва. Субенков знав, що такі зібрання були справжнісінькою школою географії. Бо там він зустрічав ескімосів із затоки Нортон, з острова Кінг Айленд та острова Святого Лаврентія, з мису Принца Уельського та з мису Барроу. Ці місця в ескімосів мали інші назви, і відстані між ними вимірювалися днями.

Дикуни-торговці прибували з обширного регіону, а якщо врахувати кам'яні ліхтарі та сталеві ножі, то обмін товарами охоплював іще ширший регіон. Субенков займався тим, що залякував, хитро умовляв та підкупав. До нього приводили кожного приїжджого, що прибув здалеку, і кожного представника племені, про яке він іще не знав. І Субенков чув розповіді про численні та небачені небезпеки, про диких звірів, войовничі племена, непроходимі ліси та височенні гірські кряжі. Але кожне з цих оповідань несло в собі чутку або байку про білошкірих людей з блакитними очима та русим волоссям, які билися, як дияволи, і скрізь та завжди шукали хутро. Вони були десь на сході, далеко-далеко на сході. Ніхто їх не бачив. Про них просто ходили чутки.

То була важка школа. Не можна як слід навчитися географії через посередництво невідомих діалектів та з темних мізків, що плутали факти з вигадками і вимірювали відстань кількістю «ночівель», тривалість яких варіювалася залежно від важкості шляху. Та нарешті промайнула чутка, яка вселила в Субенкова впевненість. Ці блакитнооокі люди жили на сході, на великій ріці, що називалася Юкон. На південь від Михайлівського редуту впадала в море ще одна велика ріка, відома росіянам під назвою Квікпак. Подейкували, що насправді ці дві ріки — то одна й та сама

річка. Субенков повернувся до Михайлівського. Цілий рік збирав він експедицію, що мала пройти по ріці Квікпак. Тут дав про себе знати такий собі Малаков, російський метис. Він зголосився вести найвідчайдушніших і найжорстокіших авантюристів, справжнісіньких виродків з пекла, які потрапили на Аляску з Камчатки. Субенков став його помічником. Пройшовши звивистим лабіринтом дельти Квікпаку, вони дісталися перших низьких пагорбів на його північному березі, а потім у шкіряних каное, доверху завантажених товарами та набоями, пройшли півтисячі миль, долаючи течію, швидкість якої сягала п'яти вузлів. Річка була від двох до десяти миль завширшки і багато сажнів завглибшки. Малаков вирішив спорудити в Нулато форт. Та Субенков закликав іти далі. Але потім швидко погодився залишитися в Нулато. На порозі була довга зима, і краще було залишитися і перечекати. А на початку наступного літа, коли зійде крига, він втече і сам пробереться вверх по Квікпаку до торговельних пунктів Гудзон Бей Компані. До Малакова не дійшли чутки, що Квікпак — це той самий Юкон, а Субенков йому не казав.

І почали вони зводити форт. Споруджувався він за допомогою невільницького труда. Ярусні стіни укріплення поставали під зітхання й стогони індіанців з Нулато. На їхні спина падав батіг, який тримала залізна рука морських розбійників. Дехто з індіанців тікав. Коли втікачів ловили, то їх повертали назад і розпинали перед фортом, де вони та їхні родичі мали змогу пересвідчитися в дієвості батога. Двоє померли під його ударами, інші ж на все життя лишилися каліками, а решта добре засвоїли урок і більше не намагалися втекти. Коли форт закінчили, вже зривався перший сніг, і незабаром мав початися сезон заготівлі хутра. На плем'я наклали важку данину. Знущання та побиття батогом продовжувалися, а щоб данину платили охочіше, жінок та дітей тримали заручниками і поводилися з усією притаманною бандитам-хутровикам жорстокістю.

Що ж, вони посіяли кров, а тепер настав час збирати врожай. Форт було зруйновано. При світлі спалахів пожежі, яка поглинула його, індіанці вирізали половину бандитів. Друга половина загинула під тортурами. Залишився тільки Субенков та Великий Іван, якщо оту жалюгідну ниючу і стогнучу істоту в снігу іще можна було назвати Великим Іваном. Субенков спіймав на собі

погляд Якаги, який радісно вишкірявся, передчуваючи насолоду помсти. Його не можна було сплутати ні з ким іншим, бо на його обличчі й досі було видно слід від удару батога. Зрештою, Субенков ні в чому його не винуватив і чудово його розумів, але його вернуло від думки про те, що з ним може утнути цей індіанець. Він хотів був звернутися до Макамука, великого вождя, але внутрішній голос запевнив його, що це благання буде марним. Потім він подумав: а може, розірвати узи і загинути в бою? То була б швидка й легка смерть. Але він був не в змозі розірвати узи. Бо надто вже міцними були ці мотузки зі шкури оленя. Субенков лихоманково розмірковував над способами порятунку, і на думку йому спала одна ідея. Він кивнув Макамуку, щоб привели перекладача, який знався на місцевому діалекті.

— О Макамуче, — сказав Субенков. — Я не готовий померти. Я — велика людина, і помирати для мене є дурістю. Та я насправді і не можу померти. Бо я — не такий, як оця дохлятина.

З цими словами він підійшов до стогнучої істоти, яка колись була Великим Іваном, і злегка презирливо копнув ногою.

— Я — надто мудрий, щоб померти. Ось послухай, у мене є чудодійне зілля. Один я знаю його секрет. І якщо я не помру, то поділюся цим зіллям з тобою.

— А що це за зілля? — суворо спитав Макамук.

— Це зілля непросте.

Субенков на мить замислився, наче поборюючи своє небажання розкривати таємницю.

— Гаразд, я розповім тобі. Якщо краплину цього зілля втерти у шкіру, то вона стане твердою як скеля, міцною як залізо, і жоден ніж та жодна шабля не зможуть її ані порізати, ані пробити. Її не зможе пошкодити найсильніший удар, завданий ріжучою зброєю. Проти неї тесак буде як шматок глини, і тільки; об неї затупляться леза всіх ножів, що ми вам привезли. Що ти даси мені за таємницю цих ліків?

— Я подарую тобі життя, — відповів Макамук через перекладача.

Субенков глузливо розсміявся.

— І ти будеш рабом у моєму домі, поки не помреш.

Поляк розсміявся ще глузливіше.

— Розв'язи мені руки і ноги, а потім поговоримо, — сказав він.

Вождь зробив знак; коли Субенкова розв'язали, він скрутив цигарку і закурив.

— Це — дурна розмова, — сказав Макамук. — Такого зілля немає. Не може бути. Жодне зілля не встоїть проти гострого леза.

Вождь не вірив, але все одно видно було, що він вагався. Надто вже багато бачив він різних диявольських штучок у бандитів-хутровиків. Ці штучки дійсно працювали, і тому він сумнівався.

— Я подарую тобі життя, і ти не будеш рабом, — оголосив Макамук.

— Мені потрібно більше.

Субенков вів свою гру так спокійно, наче торгувався за лисячу шкуру.

— Це — чудодійне зілля. Багато разів рятувало воно мое життя. Мені потрібні сани і шестеро твоїх мисливців. Вони поїдуть зі мною по річці й охоронятимуть мене, аж поки до Михайлівського редуту не залишиться одна ночівля шляху.

— Ти мусиш залишитися тут і навчити нас усіх своїх диявольських хитрощів, — почулася відповідь.

Субенков знизав плечима і замовк. Видихнувши цигарковий дим у морозне повітря, він з цікавістю поглянув на те, що лишилося від велетня-козака.

— А отой шрам! — раптом вигукнув Макамук, показуючи на шию поляка, де виднівся синюватий шрам від ножового удару, отриманого в одній із бійок на Камчатці. — Значить, твоє зілля не годиться. Воно не встояло проти леза ножа.

— Того удару завдав мені дуже сильний чоловік, — пояснив Субенков і на мить замислився, лихоманково міркуючи, що сказати. — Сильніший за тебе, сильніший за твого найдужчого мисливця, сильніший за мене.

Він знову доторкнувся кінчиком мокасіна до козака. Той являв собою жахливе видовище, але якимось чином в його скаліченому та пронизаному болем тілі іще жевріло життя, не бажаючи його покидати.

— До того ж те зілля було заслабким. Бо в тих краях немає тих ягід, які потрібні для його виготовлення. А у ва-

ших краях я бачив багато таких ягід. Тому тут моє зілля буде сильним.

— Я дозволю тобі спуститися по ріці, — сказав Макамук. — Я дам тобі сани і мисливців, які тебе охоронять.

— Ти довго думаєш, — холодно відповів поляк. — Ти образив моє зілля тим, що не прийняв відразу мої умови. Попереджаю, тепер я вимагатиму більше! Мені потрібно від тебе сто бобрових шкур. (Макамук презирливо гмикнув.) І сто фунтів сушеної риби. (Макамук ствердно кивнув, бо риби було повно і вона була дешева.) Я хочу двоє саней: одні для мене, а другі — для мого хутра і риби. І ти мусиш повернути мені мою гвинтівку. Якщо така ціна тебе не влаштовує, то незабаром вона зросте ще більше.

Якага підійшов до вождя і щось йому шепнув.

— Але ж як я дізнаюся, що твоє зілля — справжнє?

— Дуже просто. Спочатку я піду в ліс...

І знову Якага щось прошепотів вождю, і той підозріло скривився.

— Можеш послати зі мною двадцять мисливців, — вів далі Субенков. — Мені ж треба буде назбирати ягід та корінців, щоб зробити з них зілля. А потім, коли ти даси мені сани, завантажиш їх рибою та шкурами бобра і вибереш шістьох мисливців, що зі мною пойдуть, усе буде готове. Я втру зілля собі в шию і покладу голову на отой дубок. Після цього найдужчий з твоїх мисливців візьме сокиру і тричі рубоне мене по шиї. Можеш сам тричі вдарити мене сокирою по шиї.

Макамук аж рота роззявив, упиваючись розповіддю про найновіше чудодійне зілля бандитів-хутровиків.

— Але спершу, — поспіхом додав Субенков, — у проміжку між ударами мені треба буде знову намазуватися зіллям, бо сокира гостра і я не хочу схибити.

— Ти отримаєш усе, що хочеш! — скрикнув Макамук, похапливо погоджуючись на висунуті умови. — Давай починай робити своє зілля.

Субенкову вдалося приховати свою радість. Він грав відчайдушно сміливу гру, і в ній не мало бути жодного проколу. Він заговорив, і в його голосі прозвучали викличні й бундючні нотки:

— Ти довго думаєш. Ти знову образив моє зілля. І щоб залагодити цю образу, ти віддаси мені свою дочку.

З цими словами Субенков показав на дівчину, огидне косооке створіння з величезним вовчим зубом. Макамук розізлився, але поляк лишився незворушним. Він скрутив і запалив ще одну цигарку.

— Поспішай, — погрозливо мовив Субенков. — Якщо ти не погодишся, то я вимагатиму ще більше.

У тиші, що запала навкруги, похмурий північний пейзаж зблякнув перед його очима, і він ще раз побачив свою батьківщину і Францію, а коли його погляд знов упав на дівчину з вовчим зубом, то йому пригадалася інша дівчина — співачка й танцюристка, яку він зустрів, коли юнаком приїхав до Парижа.

— А навіщо тобі дівчина? — спитав Макамук.

— Я хочу взяти її з собою, — відповів поляк, критично оглянувши дочку вождя. — Вона стане мені доброю дружиною, і я вважаю для себе честю породичатися з тобою в обмін на моє зілля.

І знову згадав він ту співачку й танцюристку і почав мугикати пісню, якої вона його навчила. Він знову пережив своє життя. Але якось відсторонено і безпристрасно, переглядаючи закарбовані в пам'яті картини свого життя так, наче то були картини із життєвої книги чужої людини. До тям його привів голос вождя, який різко порушив тишу і змусив його здригнутися.

— Я на все погоджуюся, — сказав Макамук. — Дівчина поїде разом з тобою. Та знай, що я сам рубону тебе тричі по шиї.

— Але дивись — перед кожним ударом я намащуватимусь своїм зіллям, — попередив його Субенков, удаючи погано приховане занепокоєння.

— Можеш намащуватися перед кожним ударом. Ось мисливці. Вони підуть з тобою і приглядатимуть, щоб ти не втік. А тепер іди в ліс і збирай своє зілля.

Пожадливість поляка переконала Макамука в тім, що чудодійне зілля і справді існує. Бо що іще могло спонукати чоловіка, на якого впала тінь смерті, так нахабно торгуватися й набивати ціну?

— Але як же я зможу тоді прикінчити його? — спантелено дивувався Макамук. — Це зілля не дозволить мені його вбити.

— Буде якась частина тіла, яку він не намаже, — пояснив йому Якага. — От через неї ми й уб'ємо його. Наприклад,

через вухо. Чудово: в одне вухо ми вштрикнемо спис, а з другого витягнемо. Або в очі. Напевне, зілля дуже пекуче, і він не зможе намастити ним свої очі.

Вождь кивнув.

— Ти такий мудрий, Якаго. Якщо він не придумає якихось нових диявольських хитрощів, то ми обов'язково знищимо його.

Субенков не став гаяти часу на приготування інгредієнтів і назбирав усього, що траплялося під руку: глиці ялини, вербового лика, трохи березової кори і трохи лохини, яку змусив мисливців викопати з-під снігу. Кілька мерзлих корінців довершили його колекцію, і він повів мисливців назад до стоянки.

Макамук і Якага сіли навпочіпки біля нього, запам'ятовуючи кількість та види інгредієнтів, що їх Субенков кидав у казанок з киплячою водою.

— Дуже важливо першою кинути лохину, — пояснив він. — А, забув іще одне. Там має бути чоловічий палець. Гей, Якаго, дай мені відрізати твій палець.

Але Якага сховав руки за спину і перелякано скривився.

— Лише мізинець — і все, — благально попрохав його Субенков.

— Якаго, дай йому свій палець! — наказав Макамук.

— Так тут же й так багато пальців валяється довкола, — невдоволено прогарчав Якага, показуючи на останки двох десятків замордованих людей, що валялися довкола в снігу.

— Це має бути палець живої людини, — заперечив поляк.

— Тоді ось тобі палець живої людини. — І, широким кроком підійшовши до козака, Якага відрізав його палець.

— Він же ще живий, — безапеляційно сказав він і кинув у сніг Субенкову під ноги свій кривавий трофей. — До того ж це хороший палець, бо великий.

— Без заклинання, яке я над ним промовлю, це зілля буде безсилим, — пояснив поляк. — У цьому заклинанні — його найбільша сила. Ось бачите, зілля вже зварилося.

— Вимовляй своє заклинання неквапливо, щоб ми могли його запам'ятати, — наказав Макамук.

— Тільки після випробування. Коли сокира тричі відскочить від моєї шиї, я розкрию вам таємницю свого заклинання.

— А що як зілля виявиться поганим? — занепокоєно поцікавився Макамук.

Субенков люто визвірився на вождя.

— Моє зілля не буває поганим. Але якщо трапиться інакше, то зробіть зі мною те, що зробили з рештою. Різатимете мене шматочками, як різали он його. — І з цими словами він показав на козака. — Зілля вже охолело. Дивіться, зараз я натру ним шию і скажу заляття.

І з поважним виглядом, повторюючи речитативом перші рядки «Марсельези», Субенков ретельно втер собі в шию смердюче зілля.

Його акторську гру раптом перервали вигуки. То велетень-козак, в останньому припливі своєї могутньої життєвої сили, звівся на коліна. Індіанці в захваті загукали, засміялися і заплескали в долоні, а він сіпався в снігу потужними конвульсивними рухами.

Від такого видовища Субенкову стало зле, але він узяв себе в руки й удав, що розсердився.

— Так не годиться, — сказав він. — Прикінчіть його, а вже опісля випробуємо зілля. Гей, Якаго, зроби так, щоб він замовк.

Поки Якага виконував його побажання, Субенков повернувся до Макамука.

— І май на увазі: ти мусиш ударити дуже сильно. Це ж не дитячі іграшки. Візьми сокиру і рубони отой дубок, щоб я переконався, що ти можеш рубонуту по-дорослому.

Макамук зробив, як йому сказали. Він ударив двічі: точно і сильно, відрубавши при цьому від дубка велику тріску.

— От і добре, — мовив поляк. Озирнувшись, він побачив навкруг себе коло дикунських облич. Якимось чином вони символізували для нього ту стіну варварського дикунства, що завжди оточувала його відтоді, як царська поліція заарештувала його у Варшаві. — А тепер візьми сокиру, Макамуче, і так і стій. Я ляжу. Коли підніму руку — рубай. Рубай щосили. І дивись, щоб позаду тебе нікого не було. Моє зілля добре, і сокира, відскочивши від шиї, може вивратися з твоїх рук і когось ударити.

Субенков поглянув на сани у собачій упряжці, завантажені хутрами та рибою. Його гвинтівка лежала поверх бобрових шкур. Біля саней стояли шестеро мисливців, що мали супроводжувати його як охоронці.

— А де дівчина? — обурився поляк. — Посадовіть її на сани, поки не почалося випробування.

Коли його вимогу виконали, Субенков ліг на сніг і поклав голову на дубок. Відполірована сталь блискавкою промайнула у повітрі, на невловиму мить зависла над головою у Макамука і з усього розмаху опустилася на оголену шию Субенкова. Легко пройшовши крізь плоть та кістку, сокира глибоко врубилася в деревину. Ошелешені дикуни побачили, як голова поляка відскочила аж на ярд від тіла, з якого бризнув фонтан крові.

Запала отетеріла тиша, і до їхньої свідомості почало потроху доходити, що ніякого зілля не було. Бандит-хутровик просто перехитрував їх. Один він з усіх полонених спромігся уникнути тортур. Заради цього він і почав свою гру. Здійнявся оглушливий регіт. Макамук осоромлено опустив голову. Бандит пошив його в дурні. Вождь втратив лице перед усіма своїми людьми. І вони реготали над ним, не перестаючи. Макамук відвернувся і похнюплено побрів геть. Він збагнув, що відтепер він ніколи не буде Макамуком. Відтепер його зватимуть Пошитий у Дурні. Історія його ганьби залишиться з ним до самої смерті. І ця історія про те, як бандит знайшов легку смерть під сокирою Пошитого у Дурні, завжди ходитиме від одного табірнього вогнища до другого, коли племена збиратимуться весною на лосося або влітку для обміну товарами.

І йому вже чулося, як якийсь молодий нахаба питає: «А хто такий був Пошитий у Дурні?» «А, Пошитий у Дурні... — пролунає у відповідь. — Та це отой, кого звали Макамуком ще до того, як він відрубав голову бандитухтровику».

ВІДСТУПНИК

Прокидаюсь вдосвіта — нумо до роботи!
І молю я Господа, щоб була охота.
А коли судилося ввечері померти,
Боже, дай закінчити
Роботу перед смертю.
Амінь.

— Джоні, якщо не встанеш, то не отримаєш ані крихти!

Та погроза ніяк не вплинула на хлопця. Він уперто чіплявся за свій сон, відстоюючи дароване ним забуття, як мрійник відстоює свою мрію. Його руки слабко стиснулися, і він мляво й безладно замахав ними у повітрі. Ці удари призначалися його матері, але вона, демонструючи добре засвоєну звичку уникати їх, різко струсонувала хлопця за плече.

— Відчепися!

Цей крик, приглушено почавшись у глибинах сонної свідомості, швидко вирвався назовні пристрасним войовничим зойком, але так само швидко стих і перетворився на нерозбірливе скигління. Це був тваринний крик, крик змученої душі, крик, сповнений безконечного протесту й болі.

Але мати не звернула на нього ніякої уваги. Ця жінка зі змореним обличчям і сумними очима вже звикла до процедури, котру вона повторювала кожного дня свого нелегкого життя. Ухопившись за ковдру, вона спробувала була стягнути її, але хлопець, переставши вимахувати руками, відчайдушно за неї вчепився. Скоцюрбившись у ногах ліжка, він усе одно примудрився залишитися під ковдрою. Тоді матір спробувала стягти на підлогу всю постіль. Хлопець пручався. Вона додала зусиль. Її вага була більшою, і нарешті хлопець та постіль піддалися, але він поповз слідом за ковдрою та матрацом, інстинктивно намагаючись захистити себе від кусючої прохолоди в кімнаті.

Коли хлопець сповз до краю ліжка, то здалося, що він ось-ось упаде з нього вниз головою. Але в цю мить у ньо-

му стрепенулася свідомість. Він випрямився і якусь мить непевно балансував на краю. А потім гупнув об підлогу ногами. Мати відразу ж схопила його за плечі й струсонула. І знову він замахав кулаками, але цього разу сильніше і влучніше. І одночасно з цим його очі розплющилися. Мати відпустила його. Хлопець прокинувся.

— А, все гаразд, — промимрив він.

Мати взяла лампу і заквапилася з кімнати, залишивши його в темряві.

— Спізнився — оштрафують, — попередила вона озирнувшись.

Хлопцю було байдуже до темряви. Вдягнувшись, він вийшов на кухню. Його хода була важкою для такого легенького худорлявого тіла. Ноги волочилися, як свинцеві, і це виглядало дивним, бо то ж були дуже худі й кістляві ноги. Він підсунув до столу стілець із продавленим сидінням.

— Джоні! — різко скрикнула матір.

Джоні так само різко підскочив зі стільця і, не кажучи ні слова, пішов до раковини. То була брудна й огидна раковина. З її отвору йшов сморід. Але хлопцю було байдуже. Сморід з раковини був для нього частиною природного стану речей, так само як і засмальцьоване від миття посуду мило, яке погано милилося. Та він і не надто старався намилюватися. Кілька сплесків холодної води з-під крана — от і вся процедура. Зуби він не чистив. По правді кажучи, йому ніколи не доводилося бачити зубочистку, а що у світі існують такі дурощі, як чищення зубів, він взагалі не підозрював.

— Хоч раз на день умивайся без нагадування, — дорікнула матір.

Притримуючи щербату кришку на чайнику, вона налила дві чашки кави. Хлопець промовчав, бо це було в них постійним каменем спотикання, єдиним моментом, у якому матір була непоступливою, як скеля. «Раз на день» він обов'язково мав умитися. А потім витиратися брудним рушником, мокрим і подертим, залишаючи на обличчі пацьорки бавовняних волокон.

— Шкода, що ми живемо так далеко, — сказала вона, коли хлопець сів за стіл. — Я роблю, що можу. Ти ж знаєш. Але на оренді ми чимало економимо — долар на день. І тут просторіше. Ти ж знаєш.

Син ледь слухав її. Усе це він уже чув раніше, і до того ж — багато разів. Мати увесь час говорила одне й те ж

і постійно нарікала на труднощі, пов'язані з віддаленістю їхнього житла від заводу.

— Додатковий долар — додаткові харчі, — сентенційно зауважив хлопець. — Краще я довше ходитиму, зате більше їстиму.

А їв він поспіхом, ледь пережовуючи хліб і запиваючи кавою його черстві шматки. Гаряча, подібна до розколоченої глини рідина називалася у них кавою. Але Джоні гадав, що то кава, і до того ж — чудова. Це була одна з небагатьох ілюзій, які у нього ще залишалися. Річ у тім, що справжньої кави йому ніколи в житті пити не доводилося.

На додачу до хліба був маленький шматочок холодної свинини. Мати долила йому кави. Доїдаючи хліб, він зиркнув — чи не буде добавки. Мати перехопила його запитальний погляд.

— Не будь таким ненажерливим, Джоні, — зауважила вона. — Ти вже з'їв свою частку. А твоїм молодшим братам та сестрам теж хочеться їсти.

Хлопець не відповів на її докір. Бо не любив багато говорити. І припинив зголодніло зиркати за добавкою. Він не скаржився, бо терпіння мав просто пекельне, бо пекельною була та життєва школа, у котрій він його навчився. Допивши каву, він витер рукою рота і почав підводитися з-за столу.

— Стривай, — заклопоталася матір. — Гадаю, з буханцем нічого не станеться, якщо я відріжу тобі ще шматочок хліба — тоненький.

І вона виконала хитрий фокус. Вдавши, що відрізала йому шматок від буханця, мати поклала буханець та шматок назад у хлібницю, а сама дала сину один зі *своїх* двох шматків хліба. Їй вірилося, що вона обдурила його, але син помітив її жонглерство. Проте шматок безсоромно взяв. Він дотримувався тієї точки зору, що мати, з її хронічною хворобою, все одно ніякий їдок.

Бачачи, що син жує хліб усухом'ятку, вона простягнула руку і долила йому кави зі своєї чашки.

— Щось не йде сьогодні кава зранку, — пояснила вона.

Далекий гудок, протяжний та пронизливий, підняв їх на ноги. Мати поглянула на бляшаний будильник, що стояв на полиці. Його стрілки показували половину на шосту. Решта заводського люду тільки-тільки прокидалися. Вона

накинула на плечі шаль, а на голову наділа неоковирного капелюшка — древнього і безформного.

— Побігли, а то не встигнемо, — сказала мати, прикруючи в лампі гніт і гасячи вогонь у печі.

Навпомацки спустилися вони сходами. Надворі було ясно й холодно, і при першому дотикові вуличного повітря Джоні пробрав дрож. Зорі в небі ще навіть не почали бліднути, і місто лежало в темряві. Вони з матір'ю рушили, шаркаючи ногами. Не було в м'язах їхніх ніг особливого бажання ступати чітко і бадьоро.

Через п'ятнадцять хвилин мовчазної ходьби мати звернула праворуч.

— Дивись, не спізнись, — попередила вона сина на останок і розчинилася в темряві.

Хлопець не відповів і зосереджено покрокував далі. В оселях поблизу заводу повсюдно розчинялися двері, і невдовзі він став часткою величезної маси людей, яка сунула в темряві вперед. Хлопець поглянув на схід. Через зубчастий обрій міських дахів почало переповзати бліде вранішнє світло. Оце і був увесь шматочок дня, який йому зазвичай щастило уздріти. Повернувшись до нього спиною, він приєднався до робочої бригади.

Усередині рядами стояли верстати, і він зайняв місце за одним з них. Перед ним, над ящиком з маленькими катушками, знаходилися великі катушки, що швидко оберталися. На них він мав намотувати джутові нитки з маленьких катушок. Робота була проста. Все, що вимагалось, — це прудкість. Маленькі катушки змотувалися так швидко, а великих катушок, на які ці нитки намотувалися, було так багато, що не лишалося жодної вільної хвилини.

Хлопець працював механічно. Коли маленька катушка закінчувалася, він лівою рукою вмикав гальмо й одночасно великим та вказівним пальцями правої руки ловив кінець нитки на повній маленькій катушці. Ці дії він виконував обома руками синхронно і прудко. Потім швидким помахом рук він робив ткацький вузол і відпускав катушку. З цими вузлами жодних проблем не виникало. Колись він навіть похвалився, що навіть уві сні може їх в'язати. Це він інколи й робив, коли йому снилося, що він кожної ночі, впродовж століть, тільки те й робить, що безкінечно в'яже і в'яже ткацькі вузли.

Дехто з хлопців ухилився від роботи. Вони марнували свій та машинний час, не замінюючи маленькі котушки, коли ті змотувалися. А щоб хлопці цього не робили, існував наглядач. Застукавши якимось сусіда Джоні за таким фокусом, він добряче нам'яв йому вуха.

— Дивись, як працює Джоні! Чому ж ти не такий, як він? — гнівався наглядач.

Котушки у Джоні вертілися щодуху, але його мало втішила ця непряма похвала. Колись він радів їй... Але то було давно, дуже давно. Без жодної емоції на апатичному обличчі слухав хлопець, як з нього роблять блискучий взірець для інших. Він був бездоганним робітником. Він знав це. Йому казали це, і досить часто. Ця похвала звучала як банальність і вже нічого для нього не означала. З бездоганного робітника він поступово перетворився на бездоганний верстат. І якщо в його роботі трапиться збій, то це буде як збій роботи верстата через недоброякісний матеріал. Для нього помилитися було те ж саме, що для цвяхового преса почати штампувати погані цвяхи.

І не дивно. Він завжди відчував себе невід'ємною частиною машинерії, споріднився з нею. Вона майже увійшла в його плоть та кров. Принаймні він з нею виріс і на ній виховався. Дванадцять років тому в ткацькому цеху цього ж заводу зчинилася невеличка збуджена біганина. Бо зомліла мати Джоні. Її поклали на підлогу посеред пронизливо виючої машинерії. Від верстатів відкликали двох немолодих жінок. Допомігав їм начальник цеху. І через кілька хвилин у ткацькому цеху стало на одну живу душу більше, аніж туди увійшло вранці. То був Джоні, народжений з гепанням та гуркотом ткацьких верстатів у вухах і чийм першим подихом стало тепле вологе повітря, густо насичене летючими волокнинками. Щоб очистити від них свої легені, він кашлянув у перший же день свого життя. І відтоді завжди кашляв через це.

Сусіда Джоні, якому накрутили вуха, запхикав і зарюмсавав. Його обличчя перекривилося від ненависті до наглядача, який продовжував здалеку поглядати на нього; але тепер кожна котушка розмотувалася без зволікань. Той хлопець страшенно лаявся на котушки, що перед ним крутилися, але звук його крику глухнув, не пролетівши й півдюжини футів, бо ревіння та гуркіт, що панували в цеху, стіною ставали на його шляху.

Усього цього Джоні не помічав, бо звук сприймати речі такими, як вони є. Окрім того, все стає одноманітним від повторювання, а свідком подібних сцен він уже бував багато разів. На його думку, опиратися наглядачу було так само безглуздо, як і опиратися, скажімо, верстатові. Машини спеціально зроблені так, щоб виконувати окремі завдання. Так само і з наглядачем.

Але об одинадцятій в цеху намітилося деяке пожвавлення. Якимось незбагненим магічним чином це пожвавлення передалося повсюдно. Одноногий хлопець, сусіда Джоні, прудко застрибав долівкою до порожнього возика для ящиків з котушками і мало не пірнув у нього разом зі своїми милицями. З'ясувалося, що то прийшов директор заводу в супроводі якогось молодика. Директор був добре вбраний, у накрохмаленій сорочці — справжній джентльмен, за класифікацією Джоні. З ним був «інспектор».

Проходячи повз хлопців, він пильно до них придивлявся. Інколи зупинявся і щось питав. При цьому йому доводилося кричати на всю міць своїх легенів, і в такі хвилини обличчя його сміховинно кривилося від зусилля, яке він докладав, щоб його почули. Своім чіпким і швидким поглядом він помітив порожній верстат біля Джоні, але не сказав нічого. Щоб відвести Джоні від верстата і щось йому сказати, він узяв хлопця за руку, але здивовано вигукнув і відразу ж відпустив.

— Який худий! — стурбовано мовив директор, і на його обличчі мимохіть з'явилася отетеріла гримаса.

— Як скіпка! — підтвердив інспектор. — Ви тільки погляньте на ці ноги. У хлопця явний рахіт, хоча і в початковій формі. Так і до епілепсії недовго або до туберкульозу — хто з них перший встигне.

Джоні слухав, але не розумів. Ба більше — майбутні болячки й небезпеки його не цікавили. Він більше переймався набагато серйознішою небезпекою, яка загрожувала йому в особі інспектора.

— Хлопчику, скажи мені правду, — сказав, а вірніше, нахилиючись до Джоні, закричав інспектор до вуха, щоб той краще його чув, — скільки тобі років?

— Чотирнадцять, — збрехав Джоні, вигукнувши на всю міць своїх легенів. І так гучно він збрехав, що аж зайшовся сухим гавкаючим кашлем, який виштовхав з його легенів усі ті ворсинки, що потрапили туди ще зранку.

— А на вигляд — шістнадцять, — мовив директор.

— Або ж шістдесят, — похмуро пожартував інспектор.

— Він завжди мав такий вигляд.

— Завжди? Це скільки? — спитав інспектор.

— Багато років. І не старіє.

— Або не молодіє, з дозволу сказати. Значить, він у вас працює вже багато років?

— Ну, то працює, то не працює... Але то було іще до прийняття нового закону, — поспішно додав директор.

— А цей верстат працює вхолосту, наскільки я розумію? — спитав інспектор, показуючи на незайнятий механізм, що стояв біля Джоні. Напівпорожні катушки крутилися на ньому як навіжені.

— На те схоже. — Жестом підізвавши до себе наглядача, директор щось крикнув йому у вухо і показав на верстат. — Так, ухолосту, — доповів він інспектору.

Вони пішли далі, а Джоні повернувся до роботи, вдоволений, що небезпека минула. Але одноногому хлопцеві пощастило менше. Стоячи на відстані витягнутої руки біля возика з ящиками, інспектор своїм гострим оком помітив його. Губи бідолахи тремтіли, а на обличчі з'явився вираз людини, яку спіткало важке і непоправне лихо. Наглядач зробив ошелешене лице, наче вперше цього хлопця бачить, а на обличчі директора відбилися шок та крайнє невдоволення.

— Я його знаю, — сказав інспектор. — Йому дванадцять років. Я добився його звільнення вже з трьох заводів у цьому році. А це — вже четвертий.

Він повернувся до хлопця.

— Ти ж клявся і божився мені, що підеш до школи! Одноногий розплакався:

— Інспекторе, будь ласка, не треба мене виганяти, у нас і так уже двоє дітей померло; ми дуже бідні.

— А чому ти так кашляєш? — grimнув інспектор, наче звинувачуючи хлопця у злочині.

І хлопець, наче заперечуючи свою провину, швидко відповів:

— Та це нічого, так собі. То я застудився минулого тижня, містере інспектор, от і все.

Врешті-решт одноногий хлопець пішов із цеху разом з інспектором, за яким дріботів стурбований директор, проти чогось протестуючи та щось намагаючись довести. Після

цього в цеху знову запанувала монотонна одноманітність. Довгий ранок та ще довший день поволі добігли кінця, і пронизливо заверещав гудок, оповіщаючи про закінчення роботи. Коли Джоні вийшов за ворота, надворі вже було темно. А в проміжку сонце, видершись на небо по своїй золотій драбині, залило світ своїм прекрасним теплим сяйвом — і знову зникло на заході за зубчастим обрієм міських дахів.

За вечерею збиралася вся родина. Тільки під час неї й бачив Джоні своїх молодших братів та сестер. Для нього вечеря була чимось на кшталт неприємної сутички, бо він був таким дорослим, а вони — такими безпорадно малими. Їхня надмірна дитячість дратувала його, і він її просто не розумів. Джоні був схожий на буркотливого сердитого дідка, що дратується бурхливим неспокоєм їхніх молодих душ, котрий здається йому не чим іншим, як звичайнісіньким глупством. Сидячи над своєю тарілкою, він тихо злився і знаходив утіху в думці, що їм теж незабаром доведеться йти працювати. І вони відразу ж присмиріють, стануть статечними й розважливими — як і він. Як зазвичай буває, Джоні зробив із себе мірило для всього навколишнього світу.

Під час вечері мати — на всі лади і з безкінечними повторами — розписувала, як вона вибивається із сил, дбаючи, щоб все у них було добре. Тому Джоні, проковтнувши свою жалюгідну порцію, з полегшенням відсунув стілець і встав із-за столу. Трохи повагавшись, вирішуючи, що робити — йти спати чи піти погуляти, він вибрав останнє. Далеко він не пішов. Просто сів на ганку, підібгавши коліна, зсутулив свої вузькі плечі, а лікті поставив на коліна й підпер долонями щоки. Він сидів і ні про що не думав. Він просто відпочивав. А мозок його — дрімав. Повибігали його брати й сестри і почали гамірно гратися довкола нього з сусідськими дітьми. Їхні розваги освітлювала електрична лампочка на розі. Джоні був буркотливий і дратівливий, і діти це знали, але пригодницький дух підштовхував їх подразнити його. Узявшись перед ним за руки, вони скандували, розгойдуючись у такт, якісь химерні й неприємні йому віршики. Спочатку Джоні огризався й осипав їх лайками, яких навчився у різних начальників на роботі. Пересвідчившись у марності своїх зусиль і згадавши про свою статечність та гідність, він вдався до впертої мовчанки.

Його брат Віл, який був найстаршим після нього і якому щойно виповнилося десять, був заводієм. Джоні не мав до нього якихось особливо теплих почуттів. Він гадав, що саме через Віла виникло багато неприємностей у його житті, бо йому постійно доводилося поступатися братові та чимось жертвувати на його користь. Давним-давно, в імливому минулому, коли Джоні був іще малий та охочий до ігор, його позбавили можливості гратися через необхідність доглядати Віла. Віл був тоді немовлям, мати увесь день проводила на заводі, тому Джоні став для нього і батьком, і матір'ю.

Здавалося, всім своїм виглядом Віл демонстрував, що братова поступливість та жертвовність пішла йому на користь. Він був струнким, кремезним і ледь не вищим за Джоні. Наче кров останнього взяли й направили в його вени. Те ж саме сталося й з характером. Джоні був змарнілий, виснажений та інертний, а в його молодшого брата енергія та жвавість, здавалося, били через край.

Глузливе скандування ставало дедалі гучнішим. Танцюючи, Віл нахилявся і показував Джоні язика. Джоні різко викинув руку, захопив брата за шию і кістлявим кулачком зацідив йому в ніс. Кулачок був зворушливо-кістлявий, але, мабуть, достатньо міцний та гострий, судячи з того болісного вереску, який він спричинив. Решта дітей перелякано заголосили, а Джені, сестра Джоні, кинулася в помешкання.

Джоні відштовхнув від себе Віла, хвицнув його щосили по носі, а потім ухопив за петелькі й притиснув обличчям до землі. І не відпустив доти, поки добряче не вивозив його у грязюці. Потім підбігла мати — анемічний вихор стурбованості й материнського гніву.

— А чого він до мене приставав? — відповів Джоні на її докори. — Він що — не бачив, що я втомлений?

— Я вже такий, як ти, — злився Віл у материних обіймах, із лицем, по якому розмазалися кров, сльози та грязюка. — Я вже такий, як ти, а стану іще більшим. От тоді я з тобою і поквітаюся, ось побачиш.

— Тобі на роботу треба, тоді й побачимо, який ти великий, — огризнувся Джоні. — Це головна твоя біда. Тобі на роботу треба. А підеш ти на роботу чи ні — залежить від твоєї мами.

— Але ж він ще малий, — заперечила матір. — Він ще хлопчик.

— Коли я пішов працювати, то був молодшим.

Джоні розкрив було рота, щоб розповісти їй про ту несправедливість до себе, яку він відчував, але відразу ж різко закрити його — аж зубами клацнув. Похмуро крутнувшись на п'ятах, він з гордим виглядом покрокував до своєї спальні. Її двері були розчинені, щоб з кухні найшло тепло. Роздягаючись у напівтемряві, він почув, як його мати розмовляє із сусідкою, яка заскочила на хвилину потеревенити. Мати плакала, і її слова переривалися розпачливим шморганням.

— Не знаю, що найшло на мого Джоні, — почув він. — Раніше він таким не був. Завжди був спокійний, як янголятко. Але Джоні — справді гарний хлопець, — відразу ж заквапилася вона йому на захист. — Він — сумлінний робітник, йому рано довелося піти працювати. Але то — не моя провина. Я і так роблю все, що можу, правда.

З кухні знову почулося тривале шморгання, і Джоні пробурмотів собі під ніс, заплющуючи очі: «Ще б тобі не казати, що я — сумлінний робітник!»

А наступного ранку мати знову мордувала його, висмикуючи з обіймів сну. Потім був жалюгідний сніданок, похід крізь темряву і слабкий поблиск дня над міськими дахами, коли Джоні, повернувшись до нього спиною, проходив крізь заводські ворота. То був іще один день з багатьох, і всі вони були схожі один на одного.

Однак траплялися в житті Джоні і переміни — коли він переходив на нову роботу або хворів. У шестирічному віці йому довелося стати батьком та матір'ю для Віла й решти братів і сестер, які були іще меншими. Коли йому виповнилося сім років, він пішов працювати на завод — катушки намотувати. У вісім років Джоні влаштувався на інший завод. Його нова робота була напрочуд легкою й приємною. Все, що він мав робити, — це сидіти з паличкою в руках й направляти потік тканини, що линув повз нього. Цей потік брав початок у пащі якоїсь машини, прокочувався по гарячому барабану і йшов кудись далі. А він сидів завжди на одному місці, без денного світла, сам, як частина машини, а над головою в нього палахкотів газовий пальник.

Незважаючи на спеку і вологість, йому та робота дуже подобалася, бо був він іще молодий і сповнений ілюзій та мрій. А прекрасні мрії Джоні вифантазовував тоді, коли дивився, як повз нього пливе безкінечний потік матерії. Але ця робота не потребувала зусиль, ані фізичних, ані розумових, і тому він мріяв дедалі менше, а розум його ставав апатичним і сонливим. Одначе він заробляв на цій роботі два долари на тиждень, а ці два долари мали велике значення: або взагалі не їсти, або ж хронічно недоїдати.

Але коли йому було дев'ять, він втратив цю роботу. Причиною стала краснуха. Видужавши, Джоні пішов працювати на скляний завод. Платили там краще, а робота вимагала фаху. Робота була акордною. Зростав його фах — зростала й платня. З'явився стимул. І під впливом цього стимулу він став прекрасним робітником.

Робота була проста: прив'язувати скляні пробки до пляшечок. На поясі Джоні носив жмут мотузок. Пляшечки він затискував колінами, щоб можна було працювати обома руками. Нахилившись над колінами, він проводив у такому сидячому положенні по десять годин щоденно, і його вузькі плечі згорбилися, а груди стали впалими. Це було шкідливо для легенів, зате Джоні примудрявся прив'язувати пробки до трьохсот пляшок на день.

Директор дуже ним пишався і спеціально показував його гостям. За десять годин Джоні встигав обробити триста пляшок. Це означало, що він досяг бездоганності машини. Всі зайві рухи були усунені. Кожен рух його тоненьких рук та м'язів на пальцях був швидким і точним. Він працював напружено і в результаті став нервозним. Уночі його м'язи мимовільно скорочувалися, а вдень він не міг як слід розслабитися і відпочити. Джоні увесь час був як заведений, і його м'язи продовжували судомно сіпатися. Окрім того, його обличчя стало землисто-сірим, а спричинений волокнистим пилом кашель ставав дедалі сильнішим. Скінчилося це тим, що в його ослаблених легенях поселилася пневмонія, і він втратив роботу на скляному заводі. І ось Джоні знову на джутовому заводі, де він почав з того, що став намотувати катушки. Але там на нього чекало підвищення. Він був сумлінним робітником. Після катушок його мали перевести у крохмальний цех, а потім — у ткацький. Це була межа професійного

росту. Далі залишалося тільки підвищувати кваліфікацію та продуктивність праці.

Машинерія працювала тепер швидше, аніж тоді, коли він уперше прийшов туди на роботу, але його розум діяв повільніше. Він уже більше ні про що не мріяв, хоча раніше тільки це й робив. Одного разу Джоні навіть закохався. Це було тоді, коли він уперше потрапив на ту роботу, де йому довелося підправляти матерію на гарячому барабані. Його коханням була донька директора. Вона була набагато старшою, вже дорослою жінкою, і бачив він її усього лише разів п'ять чи шість. Але яке то мало значення! Уставившись очима на потік, що линув повз нього, Джоні уявляв собі блискуче майбуття, в якому він показував чудеса працьовитості; він винаходив усілякі фантастичні машини, ставав хазяїном заводу, і врешті-решт та жінка падала йому в обійми, а він цнотливо цілував її в лоб.

Але все це було в далекому минулому, ще до того, як він став надто старим і стомленим, щоб кохати. До того ж та жінка вийшла заміж і кудись поїхала, і розум його загнув. Однак то була прекрасна мить у житті, і Джоні часто згадував про неї так, як згадують жінки й чоловіки ті часи, коли вони вірили в казкових принців та фей. Сам Джоні ніколи не вірив ні у фей, ні в Санта-Клауса, зате підсвідомо вірив у радісне майбутнє, яке його уява бачила у вигляді блискучого потоку квітчастої матерії.

Він змужнів дуже рано. Його юність почалася в сім років, коли він одержав свою першу зарплату. У його душі виникло чітко окреслене відчуття незалежності, і його стосунки з матір'ю суттєво змінилися. Джоні, ставши годувальником і маючи роботу, був тепер з нею як рівня. А справжня чоловіча дорослість прийшла до нього у дванадцять років, коли йому півроку довелося працювати на нічній зміні. Не можна працювати на нічній зміні й залишатися дитиною.

Було в його житті кілька визначних подій. Одна з них сталася тоді, коли його мати купила каліфорнійських слив. Дві інші — коли мати готувала солодкий заварний крем. Ото були події так події! Він завжди згадував про них з теплотою. А ще, приблизно в той же час, мати розповіла йому про справжнє солодке блаженство, яке вона колись обов'язково приготує. Вона називала ту смакоту «плавучий острів», який був навіть «смачніший за крем». Роками мріяв Джоні про той день, коли він сяде за стіл, а на ньо-

му — «плавучий острів»! Та з часом він перевівцю мрію до розряду недосяжних ідеалів.

Одного разу він знайшов на тротуарі срібний двадцятип'ятицентовик. Це теж було визначною подією, хоча й трагічною. Тієї ж миті, коли монета блиснула у нього перед очима, навіть іще до того, як він її підняв, Джоні збагнув, що має зробити. Дома, як завжди, їжі було обмаль, тому саме додому і слід було віднести знайдену монету, як він і робив завжди, коли кожного суботнього вечора приносив додому зарплатню. Було абсолютно очевидно, що в цьому випадку він теж мусив учинити морально; але ніколи раніше не доводилося Джоні утратити гроші на себе, до того ж він зголоднів за солодошами. Йому страх як хотілося цукерок, які йому пощастило покуштувати лише кілька разів у житті, і ці дні назавжди закарбувалися в його пам'яті як велике свято.

Джоні навіть не намагався себе дурити. Він знав, що то гріх, і він свідомо согрішив, влаштувавши собі розкішну гулянку на п'ятнадцять центів. Десять центів він зекономив для майбутньої оргії, але не маючи звички носити в кишенях гроші, він ті десять центів загубив. Це сталося саме в розпал душевних страждань, коли його мучила совість, тому Джоні сприйняв цю втрату як справедливу Божу кару. У нього виникло жахаюче відчуття, що мстивий і гнівливий Бог десь зовсім поруч. Бог уздрів скоєне і швидко його покарав, не давши вповні насолодитися гріхом.

Він завжди пригадував цю подію як один з найстрашніших злочинів у своєму житті, і щоразу, коли він про неї згадував, докори сумління прокидалися і загризали його. Це було його страшною таємницею, його скелетом у шафі. Але так уже Джоні був влаштований та вихований, що, окрім докорів сумління, він ще й відчував досаду. Хлопець був страшенно невдоволений, що витратив знайдені гроші саме в такий спосіб. Слід було розпорядитися ними розумніше, і якби йому пощастило знайти монету тепер, уже знаючи про швидкість Божої кари, то він перехитрив би Всевишнього і витратив цей четвертак одним махом, одним підступним ударом. І Бог нічого не встиг би вдіяти. Тисячу разів витрачав він подумки той двадцятип'ятицентовик, і з кожним разом — усе краще й винахідливіше.

Був іще один спогад минулого, слабкий і бляклий, але назавжди втоптаний в його душу грубими й жор-

стоками батьковими ногами. Він скоріше був схожий на кошмар, а не чітко згадуваний образ якогось конкретного предмета, на родовий спогад людини, котрий змушує її падати уві сні з ліжка, бо бере початок у предків, що жили на деревах.

Цей спогад ніколи не навертався на думку Джоні при світлі дня, коли він не спав. Він приходив уночі, у ліжку, в ту мить, коли свідомість його поринала в темряву і розслаблялася, втрачаючи над собою контроль. І коли він приходив, Джоні перелякано прокидався, і в першу моторошну хвилину, коли він ще не встигав повністю отямитися, йому здавалося, що він лежить поперек ліжка. А поруч з ним, на ліжку, — розпливчасті силуети його батька й матері. Йому так ніколи й не довелося побачити, як виглядав його батько. Він мав про нього один спогад, а саме — про його жорстокі й безжальні ноги.

Ранні спогади ще якось крутилися в закапелках його свідомості, але недавніх спогадів у Джоні не було. Бо всі дні були однакові. Учорашній день або минулий рік — це все одно що тисяча років або одна хвилинка. Ніколи й нічого не відбувалося. Не траплялося подій, які могли б позначити рух часу. Але не рухався навіть час. Він стояв як вкопаний. Завжди. Рухалися лише обертальні верстати, та й ті стояли на місці, незважаючи на те що вони швидко оберталися.

Коли йому виповнилося чотирнадцять, його перевели працювати на верстат-проклеювач. То була подія колосального значення. Сталося, нарешті, щось варте того, щоб лишитися в пам'яті, окрім дня зарплати та тих днів, коли йому щастило виспатися. Ця подія знаменувала собою нову еру. Верстат-проклеювач називався «Олімпіада». Від нього починався відлік нового часу. «Коли я пішов працювати на проклеювач...» або ж «до того (чи — після того), як я пішов працювати на проклеювач» — саме такі фрази часто були тепер у нього на вустах.

А свій шістнадцятий день народження Джоні відзначив тим, що перейшов працювати у ткацький цех і отримав ткацький верстат. У нього знову з'явився стимул, бо робота була акордною. І він досяг у цій роботі довершеності, бо роки праці на заводі перетворили його на бездоганну машину. Через три місяці Джоні обслуговував два ткацьких верстати, а згодом — три і навіть чотири.

Через два роки роботи у ткацькому цеху він випускав тканини більше за будь-кого, а продуктивність його праці була вдвічі вищою, ніж у трохи менш кваліфікованих робітників. Коли його здатність заробляти гроші суттєво зросла та зміцнилася, суттєво зросли і домашні статки. Однак зросла зарплата Джоні все одно не перекиривала витрат. Бо діти підростали. І потребували більше їжі. Вони ходили до школи, а підручники коштували грошей. І якось так сталося, що чим більше і краще Джоні працював, тим швидше все дорожчало. Вартість оренди будинку — і та зросла, хоча його стан з поганого перетворився на просто жахливий.

Джоні підріс, але через це став виглядати іще більш кістлявим. До того ж нервозність його посилилася. А разом з нею зросли похмурість і дратівливість. Після численних гірких уроків діти почали уникати його. Мати поважала Джоні за те, що він приносив додому пристойні гроші, але чомусь її повагу затьмарював страх.

Не було для нього радощів у житті. Він втратив здатність помічати, як спливають дні. Його сни уподібнилися до важкого забуття, під час якого він конвульсивно смикався. Решту часу Джоні працював, і свідомість його була свідомістю машини. За межами роботи розум його був мов пустеля. Він не мав ідеалів, але залишалася в ньому одна ілюзія: що він пив пречудову каву. Джоні перетворився на робочу худобину. Духовного та інтелектуального життя він не мав взагалі; зате глибоко в закапелках його свідомості, потай від нього самого, зважувалася й аналізувалася кожна година його праці, кожен порух його руки, кожне скорочення його м'язів; там планувалися майбутні дії, що мали здивувати й привести в захват і його, й увесь його маленький світ.

Це сталося пізньою весною. Якось Джоні повернувся додому, відчуваючи незвичну втому. Коли він сів за стіл, у повітрі вже витало гостре передчуття чогось незвичайного і святкового, але він не помітив. Похмуро зиркнувши на страву, він почав механічно жувати те, що йому подали. Діти і охали, й ахали, і ротами прицмакували, але Джоні їх не чув.

— А ти хоч знаєш, що ти зараз їси? — нарешті спитала його мати з нотками розчарування в голосі.

Джоні глянув байдужими очима на страву, а потім — на матір.

— Це — «Плавучий острів», — триумфально оголосила вона.

— Ага, зрозуміло, — відповів Джоні.

— «Плавучий острів, плавучий острів!» — хором загомоніли діти.

— Ага, — мовив він. І, з'ївши дві чи три ложки, додав: — Щось я сьогодні не голодний.

Кинувши ложку на стіл, Джоні відсунув стілець і зморено підвівся з-за столу.

— Краще піду спати.

Коли він ішов через кухню, то волочив ноги важче, аніж зазвичай. Роздягання раптом перетворилося на титанічний труд, жахливу недоречність, і він жалісно запхикав, ледь вповзаючи в ліжку, так і не спромігшись зняти один черевик. Джоні відчув, що в його голові шириться і пухне щось таке, від чого мозок стає неповоротким, а думки — розпливчастими й нечіткими. Йому здалося, що тонкі пальці стали раптом товстими, як зап'ястя, а їхні кінчики — ледь відчутними, далекими й нечіткими, як і його думки та мозок. Поперек ломило від нестерпного болю. Боліли всі його кості. Все тіло. А в голові почали верещати, гупати й гуркотіти мільйони ткацьких верстатів. Усе довкола заповнили летючі човники з пряжею. Випишуючи хитромудрі вензелі, вони прудко шугали сюди-туди у просторі, сягаючи зірок. Сам же він обслуговував тепер тисячу верстатів, і щойно вони пришвидшувалися, пришвидшувався, розмотуючись, і його мозок. Він розмотувався все швидше і швидше, аж поки не перетворився на нитку, що поєднувала тисячі летючих човників.

Наступного ранку Джоні не вийшов на роботу. Він був надто зайнятий, бо виконував колосальне завдання: обслуговував тисячу ткацьких верстатів, що працювали у нього в голові. Мати сходила до нього на роботу, але спершу послала за лікарем. Той сказав, що у Джоні — сильний напад грипу. Сестра Джені доглядала його, виконуючи всі приписи лікаря.

Напад дійсно був сильним, і тільки через тиждень зміг Джоні вдягнутися і пройтися, дибаючи на ослаблих ногах, як дитина, котра щойно навчилася ходити. Іще тиждень, сказав лікар, і він одужає достатньо, щоб знову вийти на

роботу. У неділю, коли Джоні вже почав поправлятися, до нього завітав начальник цеху. Сказав, що Джоні у них — найкращий працівник. Що для нього збережуть його місце і що нехай він виходить на роботу через тиждень, починаючи з понеділка.

— Чому ти не подякував йому, Джоні? — стурбовано спитала матір. — Він так тяжко хворів, що іще сам не свій, — вибачливо пояснила вона гостю.

А Джоні сидів, зсугулюючись і уставившись в підлогу. У такому положенні він просидів ще довго після того, як пішов начальник. Надворі було тепло, і під вечір Джоні вибрався посидіти на ганку. Час від часу губи його ворухилися. Здавалося, що він сидить, заглибившись у якісь безконечні розрахунки.

Наступного ранку, коли стало тепло, Джоні знову сів на ганку. Цього разу в руках він тримав папір та олівець, щоб продовжити свої вчорашні калькуляції, над якими він працював з гримасою, у якій застигло болісне спантеличення.

— А які цифри йдуть після мільйонів? — спитав він опівдні, коли Віл повернувся зі школи. — І як їх обчислюють?

Під вечір Джоні скінчив свою роботу. Кожного дня, але вже без паперу та олівця, повертався він на ганок. Здавалося, його дуже зацікавило дерево, що росло потойбіч вулиці. Він розглядав його годинами, а коли вітер гойдав його гілки й шерехтів його листям, то Джоні виявляв до нього ще більшу цікавість. Усе це було дуже дивно. Здавалося, цілий тиждень він був поглинутий інтенсивним спілкуванням із самим собою. У неділю, сидячи на ганку, він кілька разів уголос розсміявся, викликавши занепокоєння матері, яка вже багато років не чула його сміху.

Наступного ранку, коли ще не розвиднілося, вона прийшла будити його. За тиждень Джоні добре відіспався і тому прокинувся легко. Він не пручався і не став хапатися розпачливо за ковдру, коли мати стягнула її з нього. Він лежав спокійно і спокійно заговорив.

— Даремно, мамо. Не треба.

— Ти запізнився, — сказала вона, подумавши, що Джоні іще осовілий і не зовсім прокинувся.

— Я вже прокинувся, мамо, і кажу тобі, що не треба. Краще не чіпай мене. Я не буду вставати.

— Але ж ти втратиш роботу! — скрикнула вона.

— Я не встану, — повторив Джоні якимось дивним байдужим голосом.

Того ранку мати не пішла до нього на роботу. Такого захворювання вона ще не бачила. Гарячку та марення вона ще якось могла зрозуміти, але це було просто якесь безумство. Накинувши на сина ковдру, вона послала Джені за лікарем.

Коли з'явився ескулап, Джоні спокійно спав, а прокинувшись, спокійно дав поміряти свій пульс.

— З ним усе гаразд, — доповів лікар. — Він украй виснажений, от і все. Та і м'язів малувато на кістках.

— Він завжди був таким, — покvapливо запевнила лікаря мати, наче виправдовуючись.

— Мамо, йди звідси, дай мені трохи подрімати.

Ці слова Джоні мовив спокійно й безтурботно. Так само спокійно й безтурботно перевернувся він на бік і заснув.

О десятій ранку він прокинувся і вдягнувся. Вийшовши на кухню, він застав там перелякану матір.

— Мамо, я йду з дому, — оголосив він, — і тому зайшов попрощатися.

Мати раптом накинула на голову фартух, сіла та й заплакала. Джоні терпляче чекав.

— Треба було мені раніше здогадатися, — хлипала вона. — І куди ж ти підеш? — нарешті спитала мати, знімаючи фартух з голови й отетеріло, але з деякою цікавістю дивлячись на сина.

— Не знаю, куди завгодно.

Коли він вимовив ці слова, в його уяві раптом дивовижно чітко виникло дерево, що росло на протилежному боці вулиці. Воно наче ховалося у нього під повіками, і він при бажанні міг бачити його в будь-який момент.

— А робота? — спитала матір з тремтінням у голосі.

— Я більше ніколи не працюватиму.

— Господи милосердний, Джоні! — зойкнула вона. — Не кажи так!

Те, що він сказав, було для неї блюзнірством. Його слова вразили її так, наче щойно її син зрікся Бога.

— Та що ж на тебе найшло, га? — спитала вона, марно намагаючись напустити на себе суворість.

— Цифри, — відповів Джоні. — Просто цифри. Цього тижня я зробив багато обчислень, і вони мене дуже вразили.

— Не розумію, до чого тут цифри, — пирхнула матір. Джоні розуміюче та поблажливо посміхнувся, і мати пережила легкий шок, усвідомивши, що в синові не лишилося ані грана колишньої сварливості й дратівливості.

— Зараз я тобі все поясню, — сказав він. — Я страшенно втомився. Через що я втомився? Через рухи. Я виконував рухи увесь час відтоді, як народився. Мені набридло рухатися, і тому рухатися я більше не буду. Пам'ятаєш, коли я працював на скляному заводі? Я обробляв триста пляшок щоденно. Гадаю, на кожну пляшку я витрачав приблизно десять різних рухів. А це — тридцять шість тисяч рухів на день. За десять днів — триста шістдесят тисяч рухів. За місяць — один мільйон вісімдесят тисяч рухів. Відкидаємо вісімдесят тисяч... — мовив він голосом самовдоволеного філантропа, що робить благодійний жест, — відкидаємо вісімдесят тисяч, лишається мільйон рухів на місяць. За рік виходить дванадцять мільйонів. А на ткацьких верстатах я рухаюся вдвічі швидше. У результаті маємо двадцять п'ять мільйонів рухів на рік, і мені починає здаватися, що я рухаюся отаким чином уже щонайменше мільйон років. А цього тижня я не рухався взагалі. Бувало, подовгу не робив жодного руху. І ти знаєш, це — класно, сидіти отак годину за годиною і нічого не робити. Ще ніколи я не був таким щасливим. Ще ніколи я не мав стільки вільного часу. Я його взагалі не мав. Тільки те й робив, що увесь час рухався. А в такий спосіб стати щасливим неможливо. І тому я цим більше ніколи не займатимусь. Тільки те й робитиму, що сидітиму і сидітиму. Відпочиватиму й відпочиватиму. А відпочивши, знову відпочиватиму.

— А як же Віл та діти? — розпачливо спитала мати.

— Ото-ж-бо, Віл та діти, — луною відгукнувся він.

Але в голосі його не було ані злості, ані роздратування. Джоні давно знав, що мати плекала певні надії стосовно молодшого сина, але його це вже не цікавило і не турбувало. Усе втратило своє значення. І навіть це.

— Я знаю, ма, що планувала ти для Віла: щоб він ходив до школи, а потім учився на бухгалтера. Але то все марно. Так не вийде. Я кидаю це заняття. І йому доведеться піти на роботу.

— І оце — подяка за те, що я тебе виховала! — знову зарюмсала мати, прикрившись фартухом і роздумуючи, чим зарадити.

— Нічого ти мене не виховала, — відповів Джоні з печалю і лагідністю в голосі. — Я сам себе виховав, ма, і також виховав Віла. Він — більший за мене, кремезніший і вищий. Коли я був малим, я завжди недоїдав. Коли він був малим, я заробляв на харчі для себе і для нього. Але з цим покінчено. Нехай Віл або йде працювати, як я, або нехай йде під три чорти, і мені байдуже, що він обере. Я втомився. І тому я їду. Ти не хочеш зі мною попрощатися?

Мати не відповіла. Знову закрила вона обличчя фартухом і знову заплакала. Джоні на мить затримався в дверях.

— Не знаю — я завжди робила все, що могла, — хлипала вона.

Вийшовши з будинку, він пішов по вулиці. Раптом погляд Джоні упав на поодиноке дерево, й обличчя його просіяло млявою радістю.

— Просто сидітиму і нічого не робитиму, — сказав він сам собі впівголоса замріяним тоном. Потім задрав голову догори, але в очі йому блиснуло сонце і на мить засліпило.

Джоні йшов довго і не поспішаючи. Діставшись до джутового заводу, він пішов повз нього. До його вух долетів приглушений шум ткацького цеху, і він посміхнувся. То була спокійна і беззлобна усмішка. Ні до кого і ні до чого не відчував він ані огиди, ані ненависті. Навіть до верстатів, що пронизливо верещали й гупали. Не було в його серці злоби. Не було в ньому нічого, окрім нестримного, схожого на голод бажання відпочити.

Будинки й заводи почали віддалятися і зменшуватися, а з наближенням до сільської місцевості ставало дедалі більше відкритих, незабудованих і неогороджених ділянок. Нарешті місто лишилося позаду, і Джоні вийшов на обсажену зеленими деревами дорогу, що бігла вздовж залізничної колії. Своєю ходою він був не схожий на людину. Не був він схожий на людину і своїм виглядом. Джоні виглядав пародією на людину. То була якась викривлена, малоросла і безіменна форма життя, що дибала, як хвора мавпа, теліпаючи обвислими руками, — сутула, вузькогруда, гротескна і страшна.

Проминувши невеличку залізничну станцію, Джоні заліг під деревом у траві. І пролежав там увесь день. Час від часу він дрімав, і м'язи його конвульсивно смикалися. Прокинувшись, він лежав непорушно, спостерігаючи за пташками або вдивляючись у небо через гілки дерева над головою. Кілька разів він уголос розсміявся — просто так, без зв'язку з чимось почутим чи побаченим.

Коли скінчилися сутінки і прийшла темрява, на станцію з гуркотом вкотився товарняк. Поки паровоз маневрував вагони на запасній колії, Джоні став прокрадатися вздовж потяга. Відсунувши бічні двері порожнього критого вагона, він натужно і незграбно заліз усередину. А потім засунув двері назад. Паровоз свиснув і рушив. А Джоні лежав на долівці і мовчки посміхався в темряві.

ДІМ МАПУЇ

Незважаючи на незграбність своїх форм, шхуна «Аораї» прудко бігла за легеньким бризом, і капітан уміло підвів її якомога ближче до берега, впритул до лінії прибою. Атол Гікуеру лежав низько у воді. Він являв собою коло омиваного хвилями коралового піску сто ярдів завширшки, двадцять миль в окружності та від трьох до п'яти футів заввишки над позначкою висоти припливу. На дні його великої і гладенької як скло лагуни було багато перлових черепашок, і з палуби шхуни, за вузьким серпиком атола, було добре видно, як працювали шукачі перлів. Але в саму лагуну не могла зайти навіть торгова шхуна. При попутному бризі тендери ще могли якось пробратися крізь звивистий та мілкий канал, але шхуни змушені були ставати на якір за межами лагуни і посилати до неї невеличкі човни.

З «Аораї» вправно спустили шлюпку, у яку настрибало півдюжини брунатношкірих матросів, одягнених в одні лише яскраво-червоні пов'язки на стегнах. Вони сіли на весла, а на кормовому сидінні вмовився, взявшись за стерно, якийсь молодик у тропічній білій одежі, що зазвичай вирізняє європейців. Золотава полінезійська раса виказувала себе сонячною позолотою світлої шкіри молодика та золотистим відблиском мерехтливої блакиті його очей. То був Рауль, Олександр Рауль, наймолодший син Марі Рауль, багатій кварталонки, яка володіла й керувала півдюжиною торгових шхун на кшталт «Аораї». Проскочивши невеличкий вир на вході і пронісшись верхи на пінистій припливній хвилі, шлюпка насилу дісталася до дзеркально-тихих вод лагуни. Молодий Рауль вискочив на білий пісок і потиском руки привітався з високим аборигеном. Цей абориген мав чудові груди та плечі, але обрубок його правої руки, на якому з-під плоті стирчала на кілька дюймів потемніла від часу кістка,

свідчив про сутичку з акулою, яка поклала край його роботі як шукача перлів і перетворила на підлабузника, дрібного інтригана та шукача подачок.

— Ти чув, Алеку? — були його перші слова. — Мапуї знайшов перлину. Ото перлина так перлина! Такої ніколи не вивуджували ні на Гікуеру, ні на всіх островах Помоту, ні у всьому світі. Купи її; вона зараз у нього. І пам'ятай, що я перший сказав тобі про неї. Мапуї — бовдур, і ти зможеш купити її задешево. До речі, тютюну не даси?

Рауль вирушив прямо через берег до халупи під пандановим деревом. У своєї матері він працював суперкарго, і робота його полягала в тому, щоб прочісувати острови Помоту в пошуках великих партій копри, панцирів та перлів, якими ці острови були багаті.

Рауль був іще дуже молодий суперкарго, це була лише друга його мандрівка в цій якості, і в глибині душі він дуже потерпав через брак досвіду при оцінці перлів. Але коли Мапуї явив його погляду знайдену перлину, суперкарго спромігся-таки придушити своє сильне здивування і зберегти байдужо-діловий вираз обличчя.

Бо ця перлина вразила його надзвичайно сильно. Вона була велика, як голуб'яче яйце, і мала бездоганну кулеподібну форму. Її білизна відбивала переливчасті відтінки всіх кольорів, що були навколо неї. Вона була як жива. Нічого подібного йому ще ніколи не доводилося бачити. Коли Мапуї поклав її йому в руку, він здивувався — такою важкою вона була. Це свідчило про те, що перед ним — дійсно добра перлина. Рауль обдивився її зблизька через кишенькове збільшувальне скло. На ній не було ані тріщинки, ані плями. Здавалося, її чистота розчиняється в повітрі і перлина ось-ось зникне з його долоні. Вона світилася в затінку м'яким відблиском, наче маленький місяць. Перлина була така прозоро-біла, що коли він опустил її у склянку з водою, то насилу її потім знайшов. На дно склянки перлина впала швидко і прямовисно, і це ще раз підтвердило її прекрасну вагу.

— Ну і що ти за неї хочеш? — спитав Рауль, майстерно вдаючи невимушеність.

— Я хочу... — почав Мапуї, і позаду нього, обрамляючи його темне лице, вигулькнули такі ж темні обличчя двох жінок та дівчинки і ствердно закивали, підтримуючи

його бажання. Ледь стримуючи свою нетерплячість, вони витягнули шиї, і очі їхні пожадливо заблищали.

— Я хочу будинок, — продовжив Мапуї. — Він повинен мати дах з оцинкованого заліза й восьмикутний настінний годинник з гиркою. Він має бути шість сажнів завдовжки, та ще й з круговою верандою. Посередині має бути велика кімната з круглим столом, а на стіні — восьмикутний годинник з гиркою. З кожного боку великої кімнати має бути по дві спальні, а в кожній спальні — залізне ліжко, два стільці й умивальник. У тильній частині будинку має бути кухня, гарна кухня — з каструлями, сковорідками та плитою. І цей будинок ти мусиш побудувати на моєму острові, тобто — на Факараві.

— І це все? — спитав Рауль, не вірячи своїм вухам.

— Там ще має бути швацька машинка, — озвалася Тефара, дружина Мапуї.

— І не забудь про восьмикутний годинник з гиркою, — додала Наурі, мати Мапуї.

— От тепер — усе, — відповів Мапуї.

Молодий Рауль розсміявся. Він сміявся довго і щиро. Але, сміючись, він подумки виконав деякі арифметичні підрахунки. Ніколи в житті будинків йому будувати не доводилося, і тому уявлення про їх спорудження він мав досить непевні. Поки Рауль сміявся, він підрахував вартість поїздки на Таїті за матеріалами, вартість самих матеріалів, вартість перевезення їх на Факараву, розвантаження і вартість самого будівництва. Виходило, що зведення житла обійдеться в чотири тисячі французьких доларів, беручи до уваги поправку на непередбачувані обставини. Чотири тисячі французьких доларів дорівнювали двадцятьом тисячам франків. Це було неможливо. Звідки йому знати справжню вартість цієї перлини? Двадцять тисяч франків — то грубі гроші, до того ж гроші його матері.

— Мапуї, — звернувся до нього Рауль, — ти — великий бовдур. Назнач ціну в грошах.

Але Мапуї захитав головою, і три голови позаду нього теж захиталися в унісон.

— Мені потрібен будинок, — сказав він. — Він повинен бути шість сажнів завдовжки та ще й з круговою верандою...

— Гарзд, — перервав Рауль. — Я вже все почув про твій будинок, але так не піде. Я дам тобі тисячу чилійських доларів.

Чотири чорних голови заперечливо захиталися — всі як одна.

— І товарів на сто чилійських доларів.

— Мені потрібен будинок, — знову почав Мапуї.

— А навіщо тобі той будинок? — настійливо поцікавився

Рауль. — Його змиє першим же ураганом. І ти це знаєш навіть краще за мене. Капітан Раффі, до речі, каже, що зараз ось-ось має налетіти ще один.

— На Факараві не змиє, — відповів Мапуї. — Там земля набагато вища. А на цьому острові дійсно змиє. Тут ураган змиє що завгодно. А я хочу мати будинок на Факараві. Він має бути шість сажнів завдовжки...

І Рауль знову вислухав байку про будинок. Кілька годин втратив він на те, щоб вибити з голови Мапуї одержимість будинком, але його рішимість мати його підтримували мати Мапуї, його дружина та донька Нгакура. Уже удвадцять слухаючи детальний опис майбутнього будинку, він побачив крізь розчинені двері, як до берега підійшла друга шлюпка з його шхуни. Матроси лишилися на веслах, і це означало, що слід негайно відпливати. Перший помічник з «Аораї» зістрибнув на берег, обмінявся кількома словами з одноруким аборигеном і заспішив до Рауля. День раптово померкнув — то сонце затьмарив шквал, що наближався. Рауль побачив, як перший погрозливий подих вітру погнав по лагуні зграйку хвиль.

— Капітан Раффі каже, що нам слід негайно вшиватися звідси, — сказав замість привітання перший помічник. — Каже, якщо затримаємося, то це буде великий ризик. Барометр упав до двадцяти дев'яти сімдесят.

Порив вітру налетів на крону пандана, загудів у пальмах, що росли неподалік, і з десяток стиглих кокосів з глухим стуком гепнулися на землю.

Потім здалеку налетів дощ, загудів буревій і погнав по лагуні білі буруни. Перші краплини дощу з барабанным дробом ударили по листю, і Рауль схопився на ноги.

— Тисяча чилійських доларів, Мапуї, зараз же, готівкою, — сказав він. — І на двісті чилійських доларів товару.

— Я хочу будинок, — знову почав Мапуї.

— Мапуї! — загорлав Рауль, перекрикуючи шум вітру. — Ти дурень!

Він прожогом вискочив з будинку і кинувся разом з першим помічником до шлюпки, долаючи вітер і дощ. Шлюпки не було видно. Стіна тропічного дощу закрила все довкола, і вони тільки й могли бачити, що пісок під ногами та злі маленькі хвилі, що налітали з лагуни і билися об берег, наче кусаючи його. З потопу виринула якась постать. То був Гуру-Гуру, однорукий абориген.

— Ну що, купив перлину? — крикнув він у вухо Раулю.

— Мапуї — бовдур, — заволав той у відповідь, і в ту ж мить їх розділила стіна дощу.

Півгодини по тому Гуру-Гуру, стоячи на березі, побачив, як на «Аораї» підняли дві шлюпки і вона розвернулася носом у відкрите море. А біля неї, прилетівши на крилах шквалу, раптом з'явилася іще одна шхуна. Гуру-Гуру побачив, як з неї спустили шлюпку. Він упізнав судно. То була шхуна «Орогена». Її власником був Торікі — торговець-метис, який сам виконував обов'язки суперкарго і який, попри негоду, мав неодмінно сидіти зараз у шлюпці на кормі. Гуру-Гуру захихотів. Він знав, що іще торік Мапуї заборгував Торікі за товари.

Шквал минув. Спекотне сонце знову пекло немилосердно, а поверхня лагуни знову стала схожою на скло. Але повітря було липким, як рослинний клей. Його вага наче давила на легені й утруднювала дихання.

— Чув новину, Торікі? — спитав Гуру-Гуру. — Мапуї знайшов перлину. Ніколи не вивуджували такої перлини ні на Гікуеру, ні на островах Помоту, ні в усьому світі. Мапуї — дурень. До того ж він винен тобі гроші. Пам'ятай, що я перший тобі про це сказав. Тютюну не даси?

І пішов Торікі до трав'яної халупи Мапуї. Він був чоловіком самовпевненим і деспотичним, і до того ж — хамовитим і дурним. Недбало поглянувши на перлину, він лише на мить затримав на ній погляд — і так само недбало кинув її у свою кишеню.

— Тобі повезло, — сказав він. — Дуже гарна перлина. Я дам тобі товарів у кредит.

— Мені потрібен будинок, — отетеріло почав Мапуї. — Він має бути шість сажнів завдовжки...

— Могила тобі буде шість сажнів завдовжки! — відказав йому торговець. — Тобі потрібно розрахуватися з бор-

гом — ось що тобі потрібно. Ти заборгував мені тисячу двісті чилійських доларів. От і добре. Ти мені вже нічого не винен. Ця сума списується. Окрім того, я дам тобі товарів у кредит на двісті чилійських доларів, а якщо ця перлина добре продасться на Таїті, то отримаєш товарів іще на сотню. Разом буде триста. Але це якщо перлина добре продасться, затам. Бо може статися, що я на ній не зароблю, а втрачу.

Мапуї печально склав руки, похнюпився і сів. У нього вкрали його перлину. Замість отримати будинок він отримав списання боргу. Похвалитися йому було нічим.

— Ти — дурень, — сказала Тефара.

— Ти — дурень, — сказала Наурі, його мати.

— А що я міг удіяти? — запротестував Мапуї. — Я був винен йому гроші. Він дізнався, що в мене перлина. Ви ж чули, як він сам спитав мене про неї. Я йому нічого не казав. Він сам десь дізнався. Хтось сказав йому. А я був винен йому гроші.

— Мапуї — дурень, — сказала Нгакура і скорчила гримасу.

Їй було дванадцять років, і вона іще нічого не тямилася. Полегшуючи душу, Мапуї заліпив їй у вухо, і вона відлетіла в куток, а Тефара та Наурі розплакалися і стали гудити Мапуї так, як це вміють лише жінки.

Гуру-Гуру, стоячи на березі, помітив, як іще одна відома йому шхуна підійшла до входу в лагуну і спустила шлюпку. То була шхуна з дуже доречною назвою «Гіра», бо нею володів Леві, німецький єврей і найбільший місцевий покупець перлин, а Гіра, як добре відомо, є таїтянським богом рибалок та крадіїв.

— Чув новину? — спитав Гуру-Гуру, коли на берег ступив Леві — огрядний чоловік з несиметричними рисами обличчя. — Мапуї знайшов перлину. Такої ще не було ні на Гікуеру, ні на всіх островах Помоту, ні у всьому світі. Мапуї — дурень. Він недавно продав її Торікі за тисячу чотирьох чилійських доларів — сам чув, бо стояв неподалік. Торікі — теж дурень. Ти можеш купити у нього перлину задешево. Пам'ятай, що я перший тобі про це сказав. Тютюну не даси?

— А де Торікі?

— Та в будинку капітана Лінча, п'є абсент. Він там уже годину.

І поки Леві та Торікі пили абсент і торгувалися за перлину, Гуру-Гуру підслуховував і почув, що вони зійшлися на неймовірній ціні в двадцять п'ять тисяч франків.

Саме в той час «Орогена» та «Гіра», що стояли біля берега, почали гатити з гармат і відчайдушно сигналити. Троє чоловіків, що вийшли з будинку, якраз устигли побачити, що шхуни похапцем розвернулися і чкурнули геть від берега, на ходу опускаючи гроти і випускаючи клівери. Вони мчали прямо в пашу шквалу, і сильний вітер небезпечно кренив їх до спіненої води. Невдовзі судна зникли за завісою дощу.

— Вони повернуться, коли вщухне буря, — сказав Торікі. — Краще б нам ушитися кудись звідси.

— Не сумніваюся, що барометр упав іще нижче, — зазначив капітан Лінч.

Цей сивобородий капітан, що був уже застарий для морської служби, колись дійшов висновку, що зі своєю астмою йому найкраще житиметься на Гікуеру. Він пішов у будинок поглянути на барометр.

— Боже праведний! — почувся його вигук, і Леві та Торікі кинулися притьмом усередину, щоб і собі поглянути на барометр. Той показував двадцять дев'ять двадцять.

Вони знову вийшли надвір, цього разу — щоб стривожено поглянути на море і небо. Шквал пішов, але небо залишалось хмарним. Дві шхуни, до яких приєдналася і якась третя, на всіх парусах поверталися назад. Раптом від зміни напрямку вітру їхні вітрила обвисли, а ще через п'ять хвилин ще один порив вітру, тепер уже з іншого напрямку, застукав усі три шхуни зненацька. Ті, хто спостерігав з берега, помітили, як на шхунах стравили поперечні талі або ж різко відпустили. Шум прибою був глухий і загрозливий; пішла сильна хвилястість. Прямо перед їхніми очима спалахнула страхітлива блискавка, розпанахавши небо й освітивши морок дня; гарматним гуркотом оглушливо загримів грім.

Торікі та Леві кинулися до своїх шлюпок, причому останній незграбно вистрибував, як охоплений панікою гіпопотам. Коли їхні човни йшли крізь вузьку протоку, вони проскочили повз шлюпку з «Аораї», яка поспішала назад, в лагуну. На її кормі, підганяючи гребців, сидів Рауль. Не в змозі прогнати з голови видіння казкової перлини,

він повертався, щоб погодитися на ту ціну, що її загадав Мапуї: збудувати йому дім.

Під наростаючий гуркіт грому і шквалу він вистрибнув на берег. Стіна дощу була такою щільною, що Рауль налетів на Гуру-Гуру, не встигнувши вчасно помітити його.

— Надто пізно! — заволав Гуру-Гуру. — Мапуї продав перлину Торікі за тисячу чотириста чилійських доларів, а Торікі продав її Леві за двадцять п'ять тисяч франків. А Леві продасть її у Франції за сто тисяч франків. Тютюну не даси?

У Рауля відлягло від серця. Його клопоти з перлиною скінчилися. І не треба вже було турбуватися, хоча перлина йому й не дісталася. Але він не повірив Гуру-Гуру. Може, Мапуї і продав її за тисячу чотириста чилійських доларів, але щоб Леві, цей знавець перлин, заплатив за неї аж двадцять п'ять тисяч франків — то було занадто. Рауль захотів сам поговорити про це з капітаном Лінчем, але коли він завітав до будинку старого морського вовка, то побачив, що той отетеріло витріщається на барометр.

— Ану поглянь, скільки там, — занепокоєно попрохав капітан Лінч, протираючи свої окуляри і знову витріщаючись на прилад.

— Двадцять дев'ять десять, — відповів Рауль. — Ніколи не бачив, щоб він падав так низько. Оце так!

Якусь мить вони постояли мовчки, прислухаючись, як гримотить прибій, стрясаючи будинок, а потім вийшли надвір. Шквал минув. Вони побачили, що «Аораї» заштиліло стоїть за милю від берега, шалено підскакуючи і зариваючись носом на велетенських хвилях, які безперервно і велично котилися на північний схід і з люттю кидалися на кораловий берег. Один з матросів указав рукою на збурений прохід в лагуну і скрушно похитав головою. Рауль поглянув і побачив, що в протоці панував хаос із піни й прибою.

— Мабуть, доведеться мені переночувати у вас, капітане, — сказав він, а потім обернувся до матроса і наказав йому витягти шлюпку і знайти притулок для себе і товаришів.

— Рівно двадцять дев'ять, — доповів капітан Лінч, повертаючись після чергових оглядин барометра зі стільцем у руці.

Усівшись на нього, він уставився на море, наче дивився виставу. Вийшло сонце, знову додавши духоти, навколо

й досі панував мертвий штиль. Але хвилювання на морі ставало дедалі сильнішим.

— Не розумію, звідки беруться ці хвилі, — дратівливо зауважив Рауль. — Вітру немає, а ви погляньте, що коїться!

Величезні тисячотонні маси води стрясали тендітний атол так, наче почався землетрус. Капітан Лінч був явно спантеличений.

— Боже милосердний, що ж це робиться! — заволав він, трохи підвівшись зі стільця, а потім знову опустившись.

— Але ж вітру немає, — наполягав Рауль. — Ще було б зрозуміло, якби хвилі наганяв вітер.

— Не переймайтеся, незабаром буде вам вітер, — почувлася похмура відповідь.

Двоє чоловіків сиділи й мовчали. На їхній шкірі виступили міріади краплинок поту, що стікалися й утворювали вологі плями, а ті, у свою чергу, поєднувалися в маленькі потічки, що стікали додолу. Чоловіки важко дихали, а особливо важко їм болісно було дихати старому капітану. Хвилі наскакували на берег і, ледь не сягаючи кокосових пальм своїми спіненими язиками, відкочувалися назад.

— Набагато вище максимальної відмітки припливної води, — зазначив капітан Лінч. — Я прожив тут уже дванадцять років, але таке бачу вперше. — Він поглянув на годинник. — Уже третя.

Ось неподалік показалися чоловік та жінка, а за ними — строката процесія з дітвори та дворняжок. Вигляд у них був невтішний. Біля будинку капітана вони зупинилися і, після довгих вагань, сіли на пісок. За кілька хвилин припленталася іще одна родина, чоловік та жінка, і тепер уже з протилежного боку. Із собою вони несли свої численні й різноманітні пожитки. Невдовзі біля капітанового помешкання зібралося кілька сотень людей різного віку та статі. Він гукнув одній з новоприбулих — жінці з немовлям на руках, і вона пояснила, що її будинок тільки-но зміло в лагуну.

Це була найвища точка поверхні на багато миль довкола; а вже в багатьох місцях хвилі на обох кінцях атола спокійнісінько перелітали через його тоненький серпик і кидалися в лагуну. На двадцять миль розтяглася окружність атола, але ніде не був він завширшки більш ніж п'ятдесят сажнів. Сезон збирання перлових черепашок був у розпалі,

і на острів понаїжджали аборигени з усіх сусідніх островів і навіть з Таїті.

— Тут зібралось тисяча двісті чоловіків, жінок та дітей, — сказав капітан Лінч. — Цікаво, скільки їх залишиться тут завтра вранці?

— Але ж чому немає вітру — ось що мені хотілося б знати, — наполягав Рауль.

— Не турбуйтеся, хлопче, не турбуйтеся. Незабаром у вас буде вдосталь клопотів, повірте мені.

Не встиг капітан Лінч договорити, як величезна маса води накрила атол.

Збурена морська вода завирувала довкола них, і її глибина під стільцями сягнула трьох дюймів. Жінки стиха зойкнули від страху. Діти, стиснувши долоні і втупившись у величезні водяні вали, жалібно запхикали. Кури та коти, злякавшись води, вдалися до панічної втечі і всі, як по команді, опинилися на даху капітанового житла. Якийсь приїжджий з островів Помоту притягнув із собою кошик з виводком новонароджених цуценят, заліз на кокосову пальму і закріпив його на висоті двадцять футів над землею. Мати ж цуценят борсалася під пальмою у воді і жалібно скавучала.

А сонце й досі світило яскраво, ніби нічого й не сталося, і скрізь панував мертвий штиль. Капітан і Рауль сиділи, дивлячись на море та спостерігаючи, як на величезних хвилях шалено витанцьовувала «Аораї», небезпечно накренаючись у різні боки. Капітан Лінч довго і непорушно дивився на гори води, що накочувалися на атол, аж поки у нього не заболіли очі. Він прикрив обличчя рукою, відгороджуючись від баченого, а потім зайшов у будинок.

— Двадцять вісім шістдесят, — тихо сказав він, коли повернувся.

У його руці було кільце тонкої мотузки. Розрізавши її на два шматки кожен два сажні завдовжки, він одну мотузку віддав Раулю, ще одну залишив собі, а решту роздав жінкам, порадивши знайти підходяще дерево і видертися на нього.

З північного сходу подув легенький вітерець, і, відчувши на щоці його подих, Рауль трохи збадьорився. Помітивши, як «Аораї» піднімає вітрила і вирушає у відкрите море, він пожалкував, що зараз не на шхуні. Вона-то в будь-якому разі витримає шторм, а ось атол... У цю мить через піща-

ну косу перекотилася хвиля, ледь не збивши його з ніг, і Рауль притьмом кинувся шукати собі дерево. Раптом він згадав про барометр і побіг назад до будинку. Капітан Лінч, як завжди, був на варті, і вони разом увійшли всередину.

— Двадцять вісім двадцять, — мовив старий моряк. — Скоро тут вибухне справжнісіньке пекло — ой, що це?

Раптом повітря наповнилося якимось невидимим стрімким напором. Будинок захитався і завібрував, потім почулося сильне гудіння на високій потужній ноті. Вікна задеренчали. Дві шибки тріснули, і в будинок вломився порив вітру, який ледь не збив їх з ніг. Двері напроти з грюкотом зачинилися, зламавши засув. Біла дверна ручка розбилася, і її друзки розсипалися по підлозі. Стіни роздулися, наче оболонка повітряної кулі, у яку раптом почали накачувати повітря. Почувся ще один звук, схожий на рушничний вогонь, — то бризки морської води вдарили в стіну будинку. Капітан Лінч поглянув на годинник. Була четверта дня. Вдягнувши плащ із товстого синього сукна, він зняв з гачка барометр і поклав його в широку кишеню. Знову з важким звуком море гепнуло в будинок, і легенька споруда нахилилася, перекривилася, обкрутилася на своєму фундаменті й осіла, застигнувши під кутом десять градусів.

Рауль вискочив з будинку першим. Вітер відразу ж схопив його і потягнув по піску. Рауль устиг помітити, що його понесло в східному напрямку. Доклавши не-ймовірних зусиль, він упав на пісок, припав до нього і втримався. Капітан Лінч, якого понесло, немов суху билину, перечепився і впав, розпростершись, прямо на Рауля. Двоє матросів з «Аораї» відчепилися від кокосових пальм, за які вони трималися, і кинулися їм на допомогу, згинаючись у три погібелі під неймовірним кутом і дюйм за дюймом протискуючись крізь щільне повітря. Суглоби старого капітана були негнучкі, і він не міг видертися на дерево, тому матроси, зв'язавши до купи кілька коротких шматків мотузки, потроху, фут за футом, затягли його на верхечок дерева і там закріпили на висоті п'ятдесят футів над землею. Прив'язавши себе шматком мотузки до сусіднього дерева, Рауль стояв і спостерігав за тим, що коїлося довкола. Вітер був жахливий. Він ніколи не думав, що бувають такі сильні вітри. Сягаючи його колін, хвилі перекочувалися через атол і падали в лагуну. Сонце зникло, і довкола запанували свинцево-сірі сутінки. Ось у нього

потрапили кілька крапель дощу, які летіли горизонтально. Вони вдарили його так боляче, наче були не краплинами води, а свинцевими дробинами. Ось йому в щоки вдарили бризки солоної морської води. Удар був такий сильний, наче йому дали ляпаса. Щоки заболіли, а очі, які різонув біль, мимоволі наповнилися слізьми. Кілька сотень аборигенів уже знайшли притулок на пальмах, й іншим разом Рауль міг би посміятися — люди висіли на деревах, наче якісь чудернацькі плоди. Нарешті він, пригадавши своє таїтянське походження, зігнувся в талії, обхопив пальму руками, уперся вертикально п'ятками в поверхню стовбура і почав видряпуватися догори. На вершині Рауль застав двох жінок, двох дітей та чоловіка. Одна маленька дівчинка притискала до себе кошеня.

Зі свого гнізда він помахав рукою капітану Лінчу, і безстрашний морський патріарх помахав йому у відповідь. Поглянувши на небо, Рауль вжахнувся: воно стало набагато нижчим і фактично висіло прямо у нього над головою. Зі свинцевого воно стало чорним. Багато людей і досі були на землі. Вони скупчилися біля дерев, тримаючись за їхні стовбури. У декотрих купках чулися молитви, а в одній місіонер-мормон вимовляв заклинання. Химерний звук, ритмічний і слабкий, як далеке сюрчання коника, на мить долинув до його вух, але цієї миті вистачило, щоб навіяти йому сумтну думку про царство небесне і божественну музику. Рауль озирнувся і побачив біля підніжжя ще одного дерева велике скупчення людей, що трималися за вірьовки та одне за одного. Він бачив, як в унісон рухалися їхні обличчя та уста. Звуку Рауль не чув, але він не сумнівався, що ті люди співають псалми.

А буревій ставав дедалі сильнішим. Жодною раціональною міркою Рауль уже не міг виміряти його, бо швидкість та міць вітру вже давно вийшли за межі його практичних знань про це погодне явище. Однак усе одно Рауль якимось чином спромагався визначати, що сила вітру продовжувала зростати. Неподалік упало дерево, кинувши додолу свій людський вантаж. Через смугу піску пронеслися хвилі — і люди зникли. Все сталося за якусь мить. Рауль побачив засмагле плече і чорняву голову, що вирізнялася на білому тлі спіненої води лагуни, але іще мить — і зникли й вони. Впало ще кілька дерев, ламаючись і перехрещуючись, як сірники. Сила вітру вражала Рауля. Дерево, на якому він

був, теж небезпечно розгойдувалося; одна жінка жалібно скигвила, притискаючи до себе маленьку дівчинку, а та, у свою чергу, притискала до себе кошеня. Чоловік, що тримав другу дівчинку, торкнувся Рауля і показав рукою. Він поглянув і побачив, що неподалік нахилилася, немов п'яна, споруда мормонської церкви. Її зірвало з фундаменту й тягнуло й підштовхувало до лагуни. Ось жахливий порив вітру підхопив її і швиргонув на кокосові пальми. Люди рясно посипалися додолу, мов стиглі горіхи. Хвиля відійшла й оголила тих, хто попадав з дерев. Дехто з них лежав непорушно, дехто корчився і звивався. Якимось химерним чином ці бідолахи нагадали Раулю мурах. Але він не відчував потрясіння. Він уже давно зумів піднятися над своїм страхом. І тому філософськи спостерігав, як наступна потужна хвиля змила з піску уламки людських тіл. Третя хвиля, найстрашніша з бачених ним, швиргнула церкву в лагуну, і вона попливла в невідомість, гнана вітром і напівзатоплена, нагадуючи йому не що-небудь, а Ноїв ковчег.

Зиркнувши в напрямку будинку капітана Лінча, Рауль з подивом констатував, що той зник. Усе справді відбувалося дуже швидко. Він помітив, що багато людей, які сиділи на деревах, спустилися додолу. Але вітер став іще сильнішим. Це було видно по тому дереву, на якому він сам сидів. Воно більше не розгойдувалося і не хилилося сюди-туди, а фактично застигло в одному положенні під незмінним кутом, зігнуте силою вітру, і вібрувало. Ця вібрація спричиняла нудоту. Вона була схожа на вібрування камертона або язичка варгана. Саме частота вібрації і робила її нестерпною. Незважаючи на те що коріння дерева трималося, сам стовбур не міг довго витримати такого напруження. Щось мало зламатися.

Ага — он іще одне дерево тріснуло. Рауль не встиг помітити, як це сталося, але он він стирчить — огризок дерева, що переламалося навпіл. Неможливо було узнати, що сталося, не побачивши. Бо в цьому потужному ревінні вітру і гуркоті хвиль просто не лишалося місця для тріскоту дерев та розпачливих зойків людей. Коли ж сталося іще одне нещастя, Рауль випадково дивився якраз у бік капітана Лінча. Він побачив, як стовбур дерева переламався посередині — тихо і безшумно. Його верхівку з трьома матросами та капітаном Лінчем закинуло аж у лагуну.

Вона не впала додолу. Її просто понесло вітром, як жмут соломи. Рауль провів її очима, коли вона, пролетівши сотню ярдів, гепнулася у воду. Він напружив очі, і йому здалося, що він побачив, як капітан Лінч прощально помахав йому рукою.

Рауль не став чекати гіршого. Торкнувшись аборигена, він знаками показав йому, що треба спускатися. Чоловік волів злізти додолу, але його жінок паралізував страх, і йому довелося залишитися з ними. Обхопивши стовбур мотузкою, Рауль спустився вниз. Потік солоної води накрив його з головою. Затримавши дихання, він щосили вхопився за мотузку. Вода спала, і він, сховавшись за стовбуром, нарешті спромігся вдихнути. Не встиг Рауль міцніше прикріпити віршовку, як його накрила нова хвиля. Одна жінка зісковзнула додолу і стала поруч, а чоловік залишився з другою жінкою, двома дітьми та кошеним.

Суперкарго ще раніше помітив, що кількість груп, що трималися за стовбури, неухильно зменшується. Тепер же цей процес почався і безпосередньо біля нього. Щоб утриматися, він напружував усі свої сили, а жінка, що спустилася до нього, помітно слабнула. Щоразу, коли спадав потік морської води, він з подивом виявляв, що й досі тримається за стовбур — і жінка теж. Але одного разу Рауль вигулькнув із води і побачив, що лишився сам. Він озирнувся. Вершина дерева теж зникла. Воно стало наполовину нижчим, а розщеплений кінець стовбура продовжував вібрувати. У нього з'явилася надія на порятунок. Коріння трималося міцно, а крону знесло вітром. Рауль почав видиратися догори. Він ослаб, рухався повільно, і хвиля за хвилею накочувалися на нього, загрожуючи змити в лагуну. Нарешті він піднявся над водою, міцніше затягнув мотузку і зібрав усю силу волі, готуючись до ночі та нових, бозна-яких страхіть.

У темряві Раулю було дуже самотньо. Часом йому здавалося, що настав кінець світу і він — остання жива людина. А вітер все одно міцнішав. Годину за годиною. Коли, за його підрахунками, настала дванадцята ночі, вітер досяг просто неймовірної сили. То була якась жахлива потвора, втілення завиваючої люті, стіна, що сіяла смерть і котилася далі, а за нею йшла нова стіна і теж сіяла смерть, і так — без кінця. Раулю здавалося, що він став легкий та ефемерний; що то рухається не вітер, а він; що то *його* несе страхітлива

сила з неймовірною швидкістю крізь якусь нескінченну суцільну твердь. Вітер уже не був рухомим повітрям. Він став щільним, як вода або ртуть. Йому здавалося, що ось він простягне руку і зможе рвати його шматками — так само, як рвуть шматками м'ясо теляти, віддираючи його від кісток; що можна захопитися за вітер і повиснути на ньому, як на краєчку урвища.

Вітер душив його. Він не міг дихати, повернувшись до нього обличчям, бо той відразу вскакував йому в ніздрі і рот, роздуваючи легені як надувну камеру. У такі хвилини Раулю здавалося, що тіло його наповнюється якоюсь твердою субстанцією. І тільки притиснувшись губами до стовбура дерева, міг він дихати. Крім того, його виснажував безперервний тиск вітру. Від нього втомлювалися і мозок, і тіло. Він більше не міг ні спостерігати, ні думати; він був уже напівсвідомий. А свідомість його звелася до однієї думки: **ОЦЕ ТАК УРАГАН!** Одна вона — хоча й нерегулярно, але навідувалася до його мозку. Вона була подібна до слабкого мерехтливого вогника, який то згасав, то знову спалахував. Знову і знову Рауль виходив із стану ступору і повертався до цієї думки: **ОЦЕ ТАК УРАГАН!** А потім впадав у черговий ступор.

Пік сили урагану припав на час від одинадцятої ночі до третьої ранку, і саме об одинадцятій дерево, до якого причепився Мапуї та його жіноцтво, зламалося під напором вітру. Притискаючи до себе доньку Нгакуру, він вплив на поверхню лагуни. Тільки остров'янин з Південних морів міг вижити в такій страшній задусі. Пандан, до якого він прив'язався, крутився і перевертався в збуреній пінистій воді, і тільки то завмираючи та очікуючи, то швидко перебираючи руками і хапаючись за інші частини дерева, вдавалося Мапуї висовувати з води свою голову і голову Нгакури через інтервали, достатні для того, щоб не задихнутися і зробити ковток повітря. Але повітря складалося в основному з вологи: летючих бризок морської води і завіси дощу, які вітер гнав паралельно поверхні.

На відстані десяти миль, потойбіч лагуни, простиралася протилежна смуга піску. Тут гнані і підкидувані вітром стовбури дерев, шматки деревини, уламки човнів та будинків повбивали дев'ять з десяти отих нещасних, які пережили політ через лагуну. Напівживих і виснажених, вітер швиргав їх у це химерне нагроюдження різноманітних предметів

і, калічачи, перетворював на безформну скривавлену плоть. Але Мапуї пощастило. Його шанс врятуватися був один до десяти. І він таки врятувався — завдяки химерній примсі долі. Його викинуло на пісок, і він лежав, стікаючи кров'ю від численних ран.

Ліва рука Нгакури була зламана, а пальці на правій руці — розтрощені. Шкіру на щоці та лобі розпанахало до кістки. Ухопившись за вціліле дерево, Мапуї стояв, тримаючи дівчинку і судомно дихаючи, а хвилі з лагуни сягали то його колін, то його талії.

О третій ранку хребет урагану зламався. А на п'яту від нього залишився лише сильний бриз. На шосту ж ранку запанував повний штиль і засіяло сонце. Море вщухло, і рівень води впав. На тому краю лагуни, де іще проглядався якийсь рух, Мапуї уздрів тіла тих, кому не пощастило при приземленні. Звісно, що десь серед загиблих мали бути Тефара та Наурі. Шукаючи їх, він пішов уздовж берега і натрапив на дружину. Половина її тіла лежала у воді, а половина — на піску. Мапуї сів і заплакав, видаючи різкі тваринні звуки. Мабуть, колись так виражали своє горе первісні люди. Але раптом його дружина ворухнулася і застогнала. Вона була не лише жива, а й неушкоджена. Вона просто спала. Їй теж випав один шанс із десяти.

З тисячі двохсот людей вижило лише триста. Місіонер-мормон та жандарм зробили перепис. Лагуна була буквально забита трупами. Не вціліло жодного будинку і жодної халупи. На всьому атолі не лишилося каменя на камені. З кокосових пальм не впала лише кожна п'ятдесята, та й ті майже всі були пошкоджені. І на жодній з них не лишилося жодного горіха.

Не було питної води. Неглибкі криниці, у яких збиралася дощова вода, стали солоними. З лагуни витягнули кілька промоклих мішків з борошном. Ті, кому пощастило врятуватися, вирізали серцевину з упалих кокосових пальм і поїдали її. То тут, то там споруджували вони невеличкі жижки, вириваючи в піску ями й накриваючи їх залишками металевих покрівель. Місіонер змайстрував опріснювач, але на триста чоловік дистильованої води не вистачало. Наприкінці другого дня Рауль, купаючись у лагуні, виявив, що його спрага дещо вгамувалася. Він прокричав усім про своє відкриття, і незабаром усі триста вцілілих — чоловіки, жінки та діти — вже стояли по шию у воді, всотуючи воду

шкірою своїх тіл. Їхні загиблі родичі та знайомі плавали довкола або потрапляли їм під ноги, й досі лежачи на дні. На третій день люди поховали померлих і сіли чекати на прибуття рятувальних пароплавів.

А тим часом Наурі, відірвана ураганом від своєї родини і змита водою в лагуну, мимоволі вирушила в мандри. Спочатку вона чіплялася за грубу дошку, яка подряпала її, понаставляла синців і натикала її шкіру шпичками. Але згодом її швиргнуло через атол і понесло в море. Там, під страхітливими ударами гороподібних хвиль, Наурі загубила свою дошку. Вона була старою жінкою, їй виповнилося майже шістдесят років, але народилася вона на островах Помоту і жила біля моря, яке завжди було в неї на виду. Коли Наурі пливла в темряві, борсаючись, задихаючись та хапаючи ротом повітря, вона раптом отримала сильний удар у плече. То був кокосовий горіх. Умить у її голові визрів план, і Наурі захопилася за той кокос. Упродовж наступної години вона змогла спіймати ще сім. Зв'язані докупи, вони утворили рятувальний круг, який допомагав Наурі вижити, але водночас погрожував своїми ударами перетворити її на медузу. Вона була огрядною жінкою, і синці на її шкірі вискакували дуже легко; але вона ще змолоду знала, що таке ураган, і, молячись богу акул, щоб той захистив її від цих тварюк, терпляче чекала, поки не вщухне вітер. Але на третю ночі вона перебувала в такому ступорі, що майже нічого не тямила. Не почула вона і як о шостій ранку настав мертвий штиль. Свідомість повернулася до неї разом із поштовхом, коли її викинуло на берег. Чіпляючись скривавленими руками та ногами за пісок, вона подряпалася вгору, долаючи спадаючі хвилі, аж поки вода не опинилася на безпечній відстані.

Наурі швидко збагнула, куди її занесло. Ця земля не могла бути не чим іншим, як малесеньким острівцем Такокота. Лагуни він не мав. І ніхто на ньому не жив.

До Гікуеру було п'ятнадцять миль. Вона Гікуеру не бачила, але знала, що він лежав на півдні. Минали дні, і Наурі жила, поїдаючи кокоси, що допомогли їй втриматися на воді. Вони забезпечували її питвом та їжею. Але питва та їжі було обмаль, і вона економила кокоси. Річ у тім, що порятунок уявлявся їй украй проблематичним. Так, Наурі бачила на обрії дими рятувальних пароплавів, але хіба ж

можна сподіватися, що пароплав знайде на віддалений безлюдний Такокоту?

А ще від самого початку її допікали трупи. Море вперто викидало їх на її ділянку піску, а вона так само вперто, доки ставало сил, закидала їх назад у море, де на них налітали акули, розривали на шматки і пожирали. Коли ж сили покидали її, то море прикрашало її берег страхітливою гірляндою з мертвих тіл, і вона тікала від них якомога далі, але далеко втекти все одно не могла через малі розміри острівця.

На десятий день був спожитий останній кокос, і Наурі тремтіла від спраги. Вона зморено дибала по піску в пошуках кокосів. Її дивувало: чому поспливало так багато трупів — і жодного горіха? Не може бути, щоб позриваних горіхів плавало менше, аніж мертвих людей! Нарешті вона здалася і зморено лягла на пісок. Це був кінець. Не залишалося нічого іншого, як лягти і чекати смерті.

Вийшовши із забуття, Наурі потроху збагнула, що погляд її спрямований на пасмо рудувато-жовтого волосся на голові мерця. Море бовтало його біля неї, то викидаючи на пісок, то зтягуючи назад у воду. Ось мерця перевернуло на спину, і Наурі побачила, що в нього немає обличчя. Однак було в тому рудому пасмі щось смутно знайоме. Минула година. Наурі й не намагалася упізнати мерця. Вона готувалася до смерті, й їй було байдуже, яким чоловіком був за свого життя отой жахливий об'єкт. Але коли збігла година, Наурі повільно сіла й уставилася на труп. Несподівано велика хвиля викинула його далі на берег, і він став недосяжним для менших хвиль. І дійсно — її припущення виявилось вірним: таке руде пасмо могло належати лише одному чоловікові на островах Помоту. То був Леві, німецький єврей. Це він купив перлину і забрав її із собою на «Гіру». Що ж, одне було ясно: «Гіра» загинула. Бог рибалок та крадіїв відвернувся від Леві.

Наурі підповзла до мерця. Його сорочка була розірвана, і під нею на талії виднівся шкіряний пасок для грошей. Затамувавши подих, вона посмикала застібки. Вони піддалися легше, ніж думала Наурі, і вона поповзла назад по піску, тягнучи за собою пасок. Кишеньку за кишенькою розстібала вона, але вони виявлялися порожніми. Куди ж він поклав перлину? Але Наурі таки знайшла її — у найостаннішій кишеньці. Ця перлина була єдиною, яку Леві

придбав за всю подорож. Відповзши на кілька футів, щоб уникнути можливої пошесті від шкіряного паска, жінка уважно обдивилася свою знахідку. То була та сама перлина, яку знайшов Мапуї і яку потім у нього відібрав Торікі. Зваживши її на долоні, Наурі пестливо покачала її сюди-туди. Але вона не вбачила в перлині її внутрішньої краси. А вбачала вона в ній той дім, який вона, разом з Мапуї та Тefарою, вибудувала у своїй уяві. Кожного разу, поглядаючи на перлину, Наурі бачила перед собою той дім в усіх його деталях — навіть восьмикутний годинник з гиркою на стіні. Заради цього варто було жити.

Відірвавши смужку від своєї спідниці, вона міцно прив'язала перлину на шиї, після чого, стогнучи і важко дихаючи, вирушила вздовж берега шукати кокоси. І швидко знайшла один, а потім, озирнувшись, — ще один. Розбивши горіх, вона випила його сік, який уже встиг запліснявіти, і з'їла м'якоть — усю, до останнього шматочка. Трохи згодом Наурі наштовхнулася на поламану довбанку. Вона була без виносних кочетів, але Наурі не втрачала надії і під кінець дня таки знайшла їх. Кожна знахідка була як передвістя. Перлина виявилася талісманом. Під вечір вона побачила у воді дерев'яний ящик, що ледь виднівся над поверхнею. Коли вона тягнула його на берег, усередині щось торохтіло. Виявилось, що то лососеві консерви. Вона пробила одну банку, гепнувши її об каное. Коли з отвору потекла рідина, Наурі осушила банку, а потім витратила кілька годин, щоб видобути з неї лосося, вибиваючи та видавлюючи його шматок за шматком. Ще вісім днів чекала Наурі на порятунок. За цей час вона примудрилася прикріпити кочети до каное за допомогою знайдених кокосових волокон та залишків своєї спідниці. Каное було сильно потріскане і протікало, але з кокосової шкаралупи вийшов добрячий черпак. Та бракувало весла. Тож Наурі взяла гострий шматок консервної банки і коротко, аж до шкіри, обрізала ним все волосся на голові. З цього волосся вона сплела мотузку і прив'язала нею трифутувий уламок держака від швабри до дошки, відламаної від ящика з-під консервів.

Це волосяне кріплення вона зафіксувала дерев'яними клинцями, які повикушувала зубами.

На вісімнадцятий день свого перебування на острові Наурі проштовхнула каное крізь лінію прибою і вирушила назад, до Гікуеру. Вона була старою жінкою. Пережиті тя-

готи позбавили її колишньої огрядності, залишивши майже одну шкіру, кістки й тонкі, як вірьовки, м'язи. Каное ж було велике і гребти на ньому мали троє дужих чоловіків.

Але вона впоралася з цим сама, зі своїм саморобним веслом. До того ж каное сильно протікало, і третина часу йшла на вичерпування води. Сонце немилосердно пекло її оголене тіло, забираючи з нього вологу. Залишалось дві банки лососевих консервів, і Наурі протягом подорожі пробивала в них отвори та пила рідину. Вона не мала часу на видобування з банок шматочків риби. Течія зносила її у західному напрямку, і вона робила на це поправку, щоб тримати курс на південь.

Десь після дванадцятої дня Наурі, стоячи в каное, помітила Гікуеру. Його численні кокосові пальми зникли. Тільки де-не-де виднілися обшматовані залишки дерев. Побачивши острів, Наурі збадьорилася. Виявилось, що до острова ближче, аніж їй здавалося. Течія відносила її на захід, і вона, протидіючи їй, заповзято замахала веслом. Клинци кріплення раз по раз слабнули, і Наурі витрачала багато часу, заганняючи їх на місце. А ще їй часто доводилося вичерпувати воду, і на це йшла одна година з трьох. До того ж каное безперервно зносило на захід.

Коли сідало сонце, Гікуеру був за три милі від неї на південний схід. Уночі світив повний місяць, Наурі продовжувала гребти, і на восьму ранку острів опинився за дві милі від неї на сході. Вона заповзято веслувала ще годину, але Гікуеру не наблизився анітрохи. Течія в цьому місці була надто сильною, каное — надто велике, а весло — надто мале й погане. До того ж Наурі все більше й більше слабнула. Незважаючи на її відчайдушні зусилля, каное дрейфувало на захід разом з течією, яка міцно вхопила і тримала його.

Помолившись акул'ячому богу, вона перелізла через борт і попливла. Вода освіжила її, додавши сил, і каное швидко лишилося позаду. Через годину острів значно наблизився. А потім прийшло жахіття. Прямо перед собою, не далі як за двадцять футів, Наурі побачила великий плавник, що розрізав поверхню води. Вона рішуче попливла прямо на нього, і він поволі віддалився, забираючи вправо і роблячи навколо неї коло. Не зводячи очей з плавника, Наурі попливла далі. Коли ж він зник, вона швидко перевернулася обличчям вниз і почала вдивлятися в глибину. Коли плавник

знову з'явився, вона знову попливла. Хижа потвора явно лінилася. Звісно, що після урагану вона отримала змогу добряче попоїсти. Наурі знала, що якби акула була голодна, то без вагань напала б на неї. Вона була п'ятнадцять футів завдовжки і могла б запросто перекусити її навпіл.

Але Наурі не могла марнувати свого часу на акулу. Чи пливла вона в каное, чи самотужки, але течія все одно відносила її від острова. Минуло півгодини, і акула почала нахабніти. Побачивши, що боятися їй нічого, вона почала звужувати кола, а коли пропливала повз Наурі, то хижо виричувала очі. Наурі розуміла, що рано чи пізно акула набереється сміливості й нападе на неї. І вона вирішила діяти першою, замисливши відчайдушний крок. Вона була старою жінкою, змарнілою від голоду і труднощів, проте, зіштовхнувшись із цим морським страховиськом, вона мусила упередити його і напасти першою. Тож Наурі продовжувала пливти, вичікуючи слушної нагоди. Нарешті акула знову з'явилася перед нею, цього разу — на відстані якихось восьми футів. Жінка рвучко кинулася на неї, вдаючи, що збирається напасти. Потвора перелякалася і, різко змахнувши хвостом, чкурнула геть, але при цьому її шорстка, як наждак, шкура обідрала Наурі шкіру від ліктя до плеча. Акула ж, відхиляючись убік, швидко попливла геть і незабаром зовсім зникла.

У виритій у піску землянці, накритій шматками залізної покрівлі, сиділи Мапуї й Тефара і сперечалися.

— Коли б ти зробив так, як радила тобі я, — в тисячний раз дорікнула Тефара, — і сховав перлину, то вона б і досі в тебе була.

— Але коли я розкрив черепашку, то біля мене був Гуру-Гуру — скільки ж можна повторювати, га?

— Не буде у нас тепер будинку. Рауль казав мені сьогодні, що якби ти не продав перлину Торікі...

— Я не продавав йому перлину. Він украв її у мене.

— ...що якби ти не продав перлину, то він дав би тобі за неї п'ять тисяч французьких доларів, а це — десять тисяч чилійських.

— Рауль, напевне, поговорив зі своєю матір'ю, — пояснив Мапуї. — А вона розуміється на перлинах.

— А тепер перлина пропала, — знову дорікнула Тефара.

— Я розплатився за борг з Торікі. А це — тисяча двісті хоч так, хоч сяк.

— Торікі загинув! — скрикнула вона. — Про його шхуну ніхто нічого не чув. Вона потонула разом з «Аораї» та «Гірою». Чи дасть тобі Торікі товарів у кредит, як обіцяв? Не дасть тобі Торікі товарів у кредит, бо Торікі — мертвий. А якби ти не знайшов перлини, то чи був би ти зараз винен йому тисячу двісті доларів? Ні, не був би, бо Торікі мертвий, а мертвим — не платять.

— Але ж і Леві не заплатив Торікі, — зауважив Мапуї. — Він дав йому якийсь папірець, за який в Папеее дали б оті гроші, на яких вони зійшлися. Але Леві загинув і заплатити не може; Торікі загинув, а разом з ним пропав і папірець, а перлина пропала разом з Леві. Ти маєш рацію, Тефара. Я втратив перлину і нічого за неї не отримав. А тепер — лягаймо спати.

Раптом він підняв руку і прислухався. Знадвору почувся якийсь шум, наче хтось тяжко і болісно дихав. Циновку, що слугувала за двері, помацала чиясь рука.

— Хто там?! — скрикнув Мапуї.

— Наурі, — почувалася відповідь. — Ви не знаєте, де мій син, Мапуї?

Тефара заверещала і вхопилася чоловікові за руку.

— Привид! — зацокотіла вона зубами. — Це — привид!

Лице Мапуї стало блідо-жовтим. Він перелякано прихилився до дружини.

— Люба жінко! — мовив він, затинаючись і намагаючись змінити голос. — Я добре знаю твого сина. Він живе зараз на східному боці лагуни.

Знадвору почулося зітхання. Мапуї відчув прилив піднесення. Ще б пак — він щойно надурив примару!

— А звідки ти прийшла, люба жінко? — спитався він.

— З моря, — почувалася пригнічена відповідь.

— Я так і знала, так і знала! — заверещала Тефара, розпачливо погойдуючись.

— А відколи це Тефара мешкає в чужому житлі? — донісся з-за циновки здивований голос Наурі.

Мапуї перелякано і докірливо поглянув на дружину. Своїм голосом вона виказала їх.

— А відколи це мій син, Мапуї, став цуратися своєї старої матері? — знову долетіло знадвору.

— Ні, ні, я не... Мапуї не цурається тебе, добра жінко! — вигукнув він. — Але я — не Мапуї. Я ж сказав тобі: він — на східному боці лагуни.

Нгакура сіла в постелі й заплакала. Циновка заколихалася.

— Що ти робиш? — суворо запитав Мапуї. — Заходжу всередину, — відповів йому голос Наурі.

Одна половинка циновки піднялася. Тефара спробувала було сховатися під ковдрою, але за неї вхопився Мапуї. Бо йому конче треба було за щось ухопитися. Стусаючись та борюючись, тремтячи та клацаючи зубами від страху, не зводили вони вилуплених очей з циновки, що повільно піднімалася. Нарешті вони побачили, як усередину заповзла Наурі. З неї стікала морська вода, і вона була без спідниці. Не тямлячи себе від страху, Мапуї та Тефара відсахнулися від неї і, відкотившись до Нгакури, почали несамовито смикати кожен собі її ковдру, намагаючись під нею сховатися.

— Ви б хоч води дали попити своїй старій матері, чи що, — запропонував для початку привид.

— Дай їй води попити, — наказала Тефара тремтячим голосом.

— Дай їй води попити, — передав Мапуї наказ своїй дочці.

І вдвох вони виштовхали Нгакуру з-під ковдри. Через хвилину Мапуї з цікавістю позирав, як привид п'є воду. Коли ж привид простягнув свою тремтячу руку і доторкнувся до нього, він відчув вагу цієї руки і переконався, що перед ним — не привид. Мапуї рвучко піднявся, потягнув за собою Тефару, і кілька хвилин слухали вони розповідь Наурі. А коли вона сказала їм про Леві і поклала в руку Тефарі перлину, то навіть дружина Мапуї примирилася з реальністю і повірила, що перед нею — не привид, а свекруха.

— Завтра вранці, — сказала Тефара, — ти продаси перлину Раулю за п'ять тисяч французьких доларів.

— А дім? — заперечила Наурі.

— Він збудує дім, — відповіла Тефара. — Каже, що це обійдеться в чотири тисячі французьких. А ще він дасть тисячу французьких товарами в кредит, що дорівнює двом тисячам чилійських.

— І дім буде шість сажнів завдовжки? — поцікавилася Наурі.

— Еге ж, — підтвердив Мапуї. — Шість сажнів.

— А у вітальні буде восьмикутний годинник з гиркою?

— Еге ж, і круглий столик на додачу.

— Тоді дайте мені щось поїсти, бо я зголодніла, — самовдоволено мовила Наурі. — Опісля ми полягаємо спати, бо я страшенно втомилася. А завтра ми ще поговоримо про будинок перед тим, як продати перлину. Краще візьмемо тисячу французьких готівкою. Коли купуєш у торговців товари, то гроші завжди краще, ніж кредит.

МАУКІ

Він важив сто десять фунтів. Його волосся було кучеряве та негроїдне, а сам він був чорний. Але то був вельми характерний чорний колір. Не чорно-синій, не чорно-пурпуровий, а чорно-фіолетовий. Звали його Маукі, і був він сином вождя. Він мав три *тамбо*. Тамбо означає по-меланезійськи *табу*, тобто є близьким родичем цього полінезійського слова. І ось якими були ці три тамбо: по-перше, йому не можна було вітатися з жінкою за руку, і жіноча рука ніколи не мусила торкатися ані його, ані його особистих речей; по-друге, йому не можна було їсти молюсків або якусь їжу, приготовану на вогні разом з молюсками; по-третє, йому не можна було торкатися крокодила і подорожувати в каное, де була б хоч якась частина крокодилячого тіла, навіть така маленька, як зуб.

Зуби його були по-іншому чорними — темно-чорними, а вірніше — *закіптюжено-чорними*. Їх зробила такими за одну ніч його матір, притиснувши до них порошковий мінерал, викопаний із зсуву ґрунту біля Порт-Адамса. Порт-Адамс — село біля океану на Малаїті, а Малаїта — найлютіший острів на всіх Соломонових островах: такий лютий, що на ньому не змогли закріпитися ані плантатори, ані торговці. За час від найперших ловців трепангів та торговців сандаловим деревом і до сучасних вербувальників, оснащених автоматичними гвинтівками й бензиновими двигунами, десятки білих шукачів пригод загинули тут від томагавків і свинцевих куль, випущених із гвинтівок Снайдера. Такою Малаїта залишається й нині, у двадцятому столітті, являючи собою місце, де крутяться вербувальники робочої сили, які нишпорять по узбережжю в пошуках робітників, що бажають найнятися на плантації сусідніх, більш цивілізованих островів за платню тридцять

доларів на рік. Мешканці ж цих сусідніх, цивілізованіших островів стали надто цивілізованими, щоб самим працювати на плантаціях.

Маукі мав проколоті вуха, причому не в одному і не в двох місцях, а в двох десятках місць. В одному з отворів невеликого розміру він носив глиняну люльку. Більші ж отвори були завеликими для такого застосування. Мундштук люльки в них не втримався б і випав. У найбільших отворах кожного вуха він зазвичай носив круглі дерев'яні чопи, кожен з яких мав добрячих чотири дюйми в діаметрі. Грубо кажучи, загальна окружність зазначених отворів становила дванадцять з половиною дюймів. За своїми вподобаннями Маукі був католиком. У численних менших отворах він носив такі предмети, як порожні гвинтівкові гільзи, гвіздки від підків, мідні болти, шматки дроту, пасма линви, листки тютюну, а в прохолодні години дня — яскраво-червоні квіти гібіскуса. З цього можна було дійти висновку, що Маукі запросто міг обійтися і без кишень. Кишеньковий складаний ніжик він носив у волоссі на голові, затиснувши кучеряве пасмо між руків'ям та лезом. Його найціннішим надбанням була ручка від порцелянової чашки, яку він підвісив на кільце з черепахового панцира, проштрикнуте, у свою чергу, крізь носовий хрящ.

Але, попри ці прикраси, Маукі мав гарне обличчя. Це було по-справжньому привабливе обличчя за будь-яким стандартом, а для меланезійця він був просто красенем. Єдиною його вадою був брак мужності. Обличчя Маукі було лагідне й жіночне, майже дівчаче, з дрібними, правильними й витонченими рисами. Але підборіддю та роту явно бракувало вольового виразу. І тільки в його очах інколи проскакували ознаки тих невидимих на перший погляд якостей, які були основою його вдачі і які були незрозумілими для його одноплемінників. Цими якостями були сміливість, кмітливість, безстрашність, багата уява й хитрість. І коли ці якості давали себе взнаки в якихось послідовних і незвичайних діях, на оточуючих це справляло вражаючий ефект.

Батько Маукі був вождем в Порт-Адамсі, тому можна сказати, що Маукі, народжений біля океану, був істотою майже земноводною. Він добре знався на рибах та устрицях, а рифи були для нього як добре знайома книга. Каное також не були для нього загадкою. Він навчився плавати,

коли йому був лише рік. У сім років він уже міг затримати дихання на цілу хвилину і допірнути до дна на глибину тридцять футів. А ще в сім років його викрали бушмени, які боялися морської води і навіть не вмiли плавати. Тому Маукі бачив море лише на відстані — крізь прогалини в джунглях та з галявин на схилах гір. Він став рабом старого Фанфоа — старшого вождя з десятка бушменських сіл, розкиданих по узгір'ях Малаїти. Дим, що тихими безвітряними ранками піднімається над цими селами, є для переляканих морем білих людей майже єдиною ознакою того, що внутрішні райони острова кишать аборигенами. Бо білі люди не потрапляють в глиб острова. Вони колись намагалися — в часи золотої лихоманки, — але завжди залишали свої вишкірені голови на закіптюжених палях біля халуп бушменів.

Якось, коли Маукі вже був сімнадцятирічним молодиком, у Фанфоа скінчився тютюн. До його відсутності призвела низка жахливих подій. У результаті всі його села переживали скрутні часи. А все тому, що старий Фанфоа припустився помилки. Бухта Суо була така маленька, що велика шхуна не могла стати в ній на якір. Її оточували мангрові зарості, що нависали над глибокими водами. То була справжнісінька пастка, куди якось запливли двоє білих на маленькому суденці. То були вербувальники. Вони привезли із собою багато тютюну та інших товарів, не кажучи вже про три гвинтівки та велику кількість патронів. Морських людей у бухті Суо не було, тож довелося бушменам самим спускатися до моря. Білі люди із суденця повернули прекрасну обладку. У перший же день вони завербували двадцять новачків. Навіть старий Фанфоа — і той записався. І того ж самого дня з десятків завербованих відрубали голови двом білим чоловікам, повбивали членів команди, а суденце — спалили. Упродовж трьох місяців по тому у всіх бушменських селах було вдосталь тютюну та інших товарів. Але потім до острова підійшов військовий корабель і став лупити з гармат, вергаючи снаряди на багато миль в глиб джунглів. Бушмени перелякалися і втекли зі своїх сіл в глиб острова. Після цього з військового корабля на берег висадилися десантні групи. Вони спалили всі села разом з тютюном та загарбаними товарами. Кокоси та банани позривали, сади їстівної колоказії повикорчовували, а свиней та курей — повбивали.

Фанфоа отримав добрий урок, але що з того? Тютюну він все одно більше не мав. Окрім того, молоді хлопці з його сіл вже боялися підписувати контракт з вербувальниками. Саме через це Фанфоа і наказав, щоб його раба, Маукі, відвели до бухти і віддали вербувальникам за аванс у вигляді ящика тютюну, а також за ножі, сокири, квітчасту тканину і намисто. Усе це Маукі мав оплатити своїм трудом на плантаціях. Маукі страшенно злякався, коли його привели на борт шхуни. Він скидався на ягня, що ведуть на заклання. Білі люди були істотами лютими. Принаймні мусили бути, інакше вони б не стали крутитися біля узбережжя Малаїти, заходити в його бухти по двоє на шхуні, причому кожна шхуна мала від п'ятнадцяти до двадцяти чорношкірих членів команди та часом аж до шістдесяти чи сімдесяти чорношкірих рекрутів. А окрім цього, завжди існувала небезпека з боку прибережних мешканців, які могли напасти на шхуну, відрізати голови білим і повбивати всіх матросів. Так, ці білі дійсно-таки були лютими людьми. До того ж у них були оті страшні диявольські талісмани: гвинтівки, що могли швидко стріляти багато разів підряд, а також якісь предмети з міді та заліза, що давали змогу шхунам рухатися навіть у безвітряну погоду. А ще у них були оті дивовижні ящики, які розмовляли й сміялися так само, як і живі люди. Маукі чув також про одного білого чоловіка, чий талісман був таким сильним, що цей чоловік міг витягувати зуби і вставляти їх назад коли йому заманеться.

Маукі завели в каюту. На палубі чергував один білий чоловік з двома револьверами на ремені. У каюті сидів другий білий. Перед ним лежала розгорнута книга, у яку він записував якісь химерні позначки та рядки. Він поглянув на Маукі, наче той був свиня чи індик, зазирнув йому під пахви і зробив позначки в книзі. Потім чоловік простягнув паличку, якою писав, і Маукі злегка торкнувся її своєю рукою, взявши таким чином обов'язок працювати впродовж трьох років на плантаціях миловарної компанії «Місячне сяйво». Йому не пояснили, що обов'язок, який він на себе взяв, підкріплюватиметься силою волі злобних білих людей, яка, у свою чергу, підкріплюватиметься всією міццю та всіма військовими кораблями Великої Британії.

На борту шхуни були й інші чорношкірі з далеких невідомих місць. Білі люди щось їм сказали, й ті висмикнули

з волосся Маукі довге перо, після чого коротко підстригли його, а на талію начепили лаву-лаву із яскраво-жовтого ситцю.

Після того як Маукі багато днів провів на шхуні й побачив більше землі та островів, ніж він міг собі уявити, його висадили на острові Нью-Джорджія і відправили на роботу в полі, де він займався розчисткою джунглів та очеретів. Уперше в житті пізнав Маукі, що таке робота. Навіть коли він був рабом Фанфоа, йому не доводилося так працювати. А працювати Маукі не любив. Робота починалася вранці зі сходом сонця і закінчувалася з настанням темноти. Годували робітників двічі на день. А їжа була одноманітна. Тижнями їм не давали нічого, крім солодкої картоплі, потім тижнями згодовували один рис. День за днем Маукі зрізав оболонку з кокосових горіхів; потім багато тижнів підкидав дрова у вогнища, на яких коптілася копра. Від цього заняття у нього заболіли очі, і його перевели на лісоповал. Маукі добре вправлявся з сокирою, і його згодом прилаштували до бригади, що займалася зведенням мостів. А одного разу його покарали, перевівши до бригади, що будувала дороги. Інколи його брали на китобійні судна, коли ті перевозили копру з далеких островів або коли білі люди виходили в море глушити динамітом рибу.

Маукі багато чого навчився, зокрема — розмовляти ламаною англійською, якою він спілкувався з білими людьми та іншими рекрутами, бо ті розмовляли на сотнях різноманітних місцевих діалектів. А ще він узнав декотрі цікаві речі про білих людей, головним чином те, що вони тримали своє слово. Якщо вони казали, що дадуть йому брикет тютюну, то давали. Якщо казали, щоб він не робив того чи іншого, бо витрясуть з нього душу, то неодмінно витрясали кожного разу, коли він не слухався їх і таки робив те, що було заборонене. Іще одне він засвоїв дуже чітко: жодного хлопця не покарають, якщо він не порушить правил. Навіть коли білі чоловіки були напідпитку, а таке траплялося досить часто, вони все одно ніколи нікого не били, якщо правила не порушувалися.

Маукі не подобалося працювати на плантаціях. Роботу він зненавидів, тим більше він був не ким-небудь, а сином вождя. До того ж уже минуло десять років відтоді, як його викрав з Порт-Адамса старий Фанфоа, і йому дуже хотілося додому. І Маукі втік. Він рвонув через чащу, сподіваючись

вийти на південне узбережжя, вкрати там каное і доплисти додому в Порт-Адамс. Але по дорозі у нього почалася пропасниця, і його спіймали й привезли назад скоріше мертвого, аніж живого.

Вдруге він утік в компанії двох хлопців з Малаїти. Вони пройшли двадцять миль по узбережжю, і їх сховав у своїй хатині вільнонайманий робітник з Малаїти, який мешкав у тому селі. Але пізньої ночі прийшли двоє білих, які зовсім не боялися місцевих мешканців. Вони витрясли душу з трьох утікачів, зв'язали їх, як свиней, і кинули в китобійний човен. Але з чоловіка, що їх сховав, напевне витрясли кілька душ, судячи з того, як літали по хатині його волосся, шматки шкіри та зуби. До кінця його земного життя вибили з нього охоту приховувати робітників-утікачів.

Цілий рік трудився Маукі. Потім його зробили хатнім слугою. Він став добре харчуватися, і в нього з'явилася багато вільного часу. Робота була легка і полягала в тому, що він прибирав будинок і подавав білим людям віскі та пиво в будь-яку годину дня та більшу частину ночі. Йому це подобалося, але ще більше йому подобався Порт-Адамс. Маукі залишалося працювати ще два роки, але два роки — то ціла вічність, коли туга за домівкою стає нестерпною. За рік служби йому додалося мудрості, і тепер, коли Маукі працював хатнім слугою, у нього з'явилася слухна нагода. До його обов'язків входила чистка гвинтівок, і він знав, де висів ключ від комори. Саме Маукі дістав ключ, яким відкрили замок на човні, саме Маукі спорядив цей човен дюжиною вінчестерів і величезною кількістю патронів, ящиком динаміту з детонаторами та запалом і десятьма ящиками тютюну.

Дув північно-західний мусон, і вони втекли й вирушили на південь, удень переховуючись на далеких безлюдних острівцях або затулюючи свій китобійний човен у кущі, якщо зупинятися доводилося на великому острові. Таким чином утікачі дісталися острова Гвадалканал, пропливли вздовж нього половину його довжини, а потім пройшли через протоку Індіпенсабл-стрейт до острова Флорида. Саме там вони і вбили хлопця з острова Сан-Кристобаль, а потім відрізали голову, а решту тіла — зварили і з'їли. До узбережжя Малаїти залишалося якихось двадцять миль, але останньої ночі сильна течія й поривчастий вітер не дали їм подолати цю відстань. Світанок застав утікачів за кілька

міль від їхньої мети. Але разом зі світанком прийшов і катер, на якому були двоє білих чоловіків, які зовсім не злякалися одинадцятьох мешканців Малаїти, озброєних дванадцятьма поцупленими вінчестерами. Маукі та його супутників відвезли на Тулагі, де мешкав великий білий начальник усіх білих людей. І великий білий начальник зізвав суд, після якого кожного втікача нагородили двадцятьма ударами батоном та оштрафували на п'ятнадцять доларів. Потім їх повернули на Нью-Джорджію, де білі люди витрясли з них душу і відправили на роботу. Але Маукі вже не був хатнім слугою. Його призначили до бригади, що будувала дороги. П'ятнадцять доларів штрафу заплатив за нього той білий чоловік, від якого він утік, і Маукі було сказано, що тепер йому доведеться їх відробляти, а це означало ще півроку. А ще на один рік потягнула його частка поцупленого тютюну.

Тепер Порт-Адамс віддалився аж на три з половиною роки, тому однієї ночі Маукі вкрав каное і втік. Ховаючись на острівцях протоки Меннінг-стрейт, він пройшов крізь неї і почав пробиратися вздовж східного узбережжя острова Ізабель, але всі його зусилля виявилися марними. Коли Маукі вже спромігся подолати дві третини шляху, його спіймали в лагуні Меріндж двоє білих. Через тиждень він утік від них і сховався в хащах. На острові Ізабель бушменів не було, а тільки люди моря, які всі були християнами. Білі люди призначили винагороду в п'ятсот брикетів тютюну, і тому кожного разу, коли Маукі тікав до берега, щоб поцупити каное, за ним гналися люди моря. Так проминуло чотири місяці, й одного разу, коли винагороду підняли до тисячі брикетів, його спіймали, відправили назад на Нью-Джорджію й призначили в бригаду, що будувала дороги. Тисяча брикетів коштували аж п'ятдесят доларів, і Маукі мав компенсувати їх сам, а це означало рік та вісім місяців роботи. Тож Порт-Адамс віддалився тепер аж на п'ять років.

Туга за домівкою ставала дедалі сильнішою, і Маукі зовсім не збирався заспокоюватися, слухняно відпрацювати свої чотири роки й податися додому. Наступного разу його спіймали безпосередньо при спробі втечі. Про його справу доповіли містеру Гейвбі, який був управляючим на острові від компанії «Місячне сяйво», і містер Гейвбі дійшов висновку про невиправність Маукі. Компанія мала плантації

на островах Санта-Крус, за сотні миль від Нью-Джорджії, куди вона відправляла всіх невиправних утікачів. Туди ж доправили і Маукі, але на Санта-Крус він так і не потрапив. Шхуна кинула якір на острові Санта Анна, і вночі він утік. Допливши до берега, Маукі поцупив у торговця дві гвинтівки та ящик тютюну і вирушив на каное до острова Кристобаль. Малаїта лежала на півночі за п'ятдесят чи шістдесят миль. Але коли втікач спробував доплисти до рідного острова, він потрапив у шторм, і його віднесло до Санта Анни. Там обікрадений ним торговець закував його в кайдани і тримав у себе доти, поки із Санта-Круса не повернулася шхуна. Дві гвинтівки торговцю вдалося повернути, але ящик тютюну обійшовся Маукі в ще один рік робіт. Тепер загальна сума років, що їх Маукі заборгував компанії, становила шість.

Повертаючись до Нью-Джорджії, шхуна кинула якір в Марау Саунд, найвіддаленішій південно-східній точці Гвадалканалу. Маукі дістався до берега в наручниках і втік у хащі. Шхуна пішла далі, але представник компанії запропонував винагороду в тисячу брикетів, і бушмени привели йому Маукі, рахунок якого збільшився тепер ще на рік та вісім місяців. І знову, перед приходом шхуни, він утік, цього разу — в китобійному човні, прихопивши із собою ящик тютюну, поцуплений у торговця. Але біля Угі він потрапив у шторм, і місцеві аборигени-християни відібрали у нього ящик з тютюном, а самого Маукі здали торговому представникові компанії, який жив на острові. Ящик з тютюном, що опинився в аборигенів, означав ще рік робіт, а термін виріс тепер до восьми з половиною років.

— Ми відправимо його до острова Лорд-Гоув, — сказав містер Гейвбі. — Там зараз Бунстер, тож нехай між собою і вирішують. Я так гадаю: або Маукі зведе зі світу Бунстера, або Бунстер знищить Маукі. У будь-якому разі, баба з воза — кобилі легше.

Якщо з лагуни Меріндж, що на острові Ізабель, вирушити магнітним курсом на північ, то через сто п'ятдесят миль перед вами постануть з океану коралові пляжі острова Лорд-Гоув. Цей острів являє собою кільце суші приблизно сто п'ятдесят миль в окружності, кілька сотень ярдів завширшки у своєму найширшому місці, яке вивищується над поверхнею води максимум на десять футів. Усередині

цього піщаного кільця розташована величезна лагуна, усіяна шматочками коралових рифів. Ні географічно, ні етнічно Лорд-Гоув не належить до Соломонових островів. Його мешканці — полінезійці і мова їхня — полінезійська, тоді як люди, що населяють Соломонові острови, є меланезійцями. Лорд-Гоув був заселений під час міграції полінезійців на захід, яка продовжується й донині: південно-східний пасат і досі прибиває до його берега великі каное з високими бортами. Але є також видимі ознаки незначної меланезійської міграції з північно-західним мусоном.

Ніхто і ніколи не приїздить на острів Лорд-Гоув, або, як його ще називають, на Онтонг-Яву. Фірма «Томас Кук та Син» не продає сюди квитків, тому туристи навіть не підозрюють про його існування. Білі місіонери — і ті ніколи не висаджувалися на його береги. П'ять тисяч місцевих аборигенів є людьми вкрай миролюбними і такою ж мірою примітивними. Але вони не завжди були такими миролюбними. У «Путівнику Мореплавця» йдеться про них, як про людей злих та підступних. Але укладачі цього видання, напевне, не знають про ту велику перемену, яка відбулася в серцях аборигенів, коли вони не так давно захопили великий барк і вбили всю команду за винятком другого помічника капітана. Цей останній, якому пощастило врятуватися, позвав на підмогу своїх одноплемінників. Вони повернулися з ним до острова на трьох торговельних шхунах і заходилися проповідувати серед аборигенів ту істину, що тільки біла людина може вбивати білу людину, а нижчі раси до неї і пальцем не сміють доторкнутися. Шхуни курсували по лагуні, сіючи смерть і руйнування. Нікуди було подітися аборигенам з вузького піщаного кільця, не було на ньому хащі, у якій можна було б сховатися. Остров'ян убивали на місці, і не було такого місця, де б їх не могли помітити. Їхні халупи спалили, каное — розбили, свиней та курей повбивали, а дорогоцінні кокосові пальми — позрубували. Це жахіття продовжувалося місяць, після чого шхуни відпливли, але страх перед білою людиною міцно закарбувався в мізках остров'ян, і більше ніколи не наважувалися вони завдати їй шкоди.

Макс Бунстер і був на острові Лорд-Гоув отією білою людиною, яка мала вселяти страх. Він був торговим представником всюдисущої компанії «Місячне сяйво». Прагнучи відправити його подалі з очей, начальство відправило

Бунстера на найвіддаленіший і Богом забутий шматок землі. А не звільнила його компанія тому, що важко було знайти на той острів іншу підходящу людину. Це був високий дужий німець, у якого щось явно було не в порядку з головою. І то — це ще дуже м'яко сказано. Бунстер був водночас нахабою і боягузом, найбільшим дикуном з усіх дикунів на острові. Оскільки він був боягузом, то і жорстокість його була боягузькою. Коли Бунстер уперше найнявся працювати на компанію, його послали на острів Саво. А як на зміну йому прислали хворого на туберкульоз колоніста, то він відлупцював його кулаками і так у скаліченому стані й відправив назад на тій же шхуні, на якій той бідолаха прибув.

Після цього містер Гейвбі спеціально знайшов одного молодого йоркширського велетня, щоб той змінив Бунстера. Цей хлопець з Йоркшира мав репутацію забіяки. Його хлібом не годуй — дай побитися. Та Бунстер і не став з ним битися. Десять днів ходив він тихше води нижче трави — поки йоркширець не зліг від дизентерії та пропасниці. І от тоді Бунстер на нього й напав — збив з ніг та ще й пострибав по ньому, щоб сильніше скалічити. Резонно побоюючись наслідків після одужання жертви, він утік на катері до Гувуту, де теж не проминув заявити про себе: побив молодого англійця зі скаліченим під час англо-бурської війни обличчям, яке прошила крізь обидві щоки ворожа куля.

От тоді й вирішив містер Гейвбі спекатися Бунстера і послав його на острів Лорда Гоува, що був чимось на кшталт місця для заслання неугодних. Своє прибуття схиблений німець відзначив тим, що осушив пів'ящика джину і відлупцював хворого на астму помічника капітана тієї ж шхуни, що привезла його на острів. Коли ж шхуна відпливла, він зізвав канаків на берег і викликав їх на змагання з боротьби, пообіцявши ящик тютюну тому, хто його переможе. Трьох канаків Бунстер поборов, але четвертий досить швидко поклав його на лопатки, за що дістав не ящик тютюну, а кулю в легені.

Отак і почалося правління Бунстера на острові Лорд-Гоув. У головному селі жило три тисячі людей, але навіть серед білого дня воно ставало безлюдним, коли по ньому проходив Бунстер. Чоловіки, жінки та діти — всі тікали від нього. Навіть свині й собаки — і ті вшивалися геть,

а місцевий король ховався під циновкою. Двоє місцевих прем'єр-міністрів жили в постійному страхі перед Бунстером, який волів не дискутувати про суперечливі питання, а викладати свою точку зору з допомогою кулаків.

І ось на Лорд Гоув прибув Маукі, щоб тяжко працювати там цілих вісім з половиною років. З цього острова втекти було неможливо. Чи добре, чи погано, але Бунстеру та Маукі нікуди було подітися одному від одного. Бунстер важив двісті фунтів, Маукі — сто десять. Бунстер був жорстоким виродком, Маукі — примітивним дикуном. І кожен мав власні примхи та власні звички.

Маукі й гадки не мав, на якого хазяїна йому доведеться працювати. Ніхто його не попередив, тому він цілком природно вирішив, що Бунстер буде таким, як і всі інші білі чоловіки: питиме багато віскі, керуватиме, визначатиме закони, завжди триматиме своє слово і ніколи не битиме хлопця незаслужено. Бунстер мав перевагу. Він знав про Маукі все і задалегідь зловтішався, очікуючи того моменту, коли хлопець потрапить під його начало. У колишнього кухаря була зламана рука й вивихнуте плече, тому Бунстер призначив Маукі кухарем і головним хатнім слугою.

І невдовзі Маукі дізнався, що білі люди бувають різні. Того ж дня, коли пішла шхуна, йому наказали купити курку в Самісі — місцевого місіонера-тонганця. Але виявилось, що Самісі поплав через лагуну й збирався повернутися лише через три дні. З цим Маукі і повернувся. Видершись крутими сходами (будинок стояв на палях дванадцять футів заввишки), він увійшов до вітальні, щоб доповісти. Торговець спитав, де курка. Маукі розкрив був рота, щоб розказати, що місіонера немає вдома, але Бунстеру пояснення були не потрібні. І він ударив хлопця кулаком. Удар, що прийшовся Маукі прямо по губах, підняв його в повітря. Пролетівши крізь двері, вузьку веранду і зламавши перила, хлопець гепнувся вниз. Губи його були розбиті і перетворилися на безформну масу, а рот наповнився кров'ю та вибитими зубами.

— Наступного разу знатимеш, як огризатися! — гаркнув почервонілий від люті Бунстер, зазирнувши вниз через зламані перила.

Маукі ще ніколи не доводилося бачити таких білих людей, тому він вирішив ходити тихо і ніколи не суперечити. Він бачив, як побили двох хлопців-човнярів, а одного з них

закували в кайдани й залишили без їжі на три дні. І це — за те, що вони поламали кочет, коли гребли веслами. А ще з чуток у селі він дізнався, чому Бунстер узяв собі третю дружину, причому — силою, і про це всі знали. Перша ж та друга його дружини спочили на кладовищі, під шаром білого коралового піску та з брилами коралового каменю над ногами та головою. Казали, що вони померли від побоїв. З третьою дружиною Бунстер теж повадився жорстоко, і Маукі сам це бачив.

Але не образити цього білого чоловіка було неможливо, бо він, здавалося, був ображений на увесь світ. Коли Маукі мовчав, він міг ударити хлопця і обізвати його мовчазним похмурим дикуном. Коли ж він розмовляв, то Бунстер бив його за те, що той начебто огризався. Коли Маукі мав серйозний і заклопотаний вигляд, то схиблений німець звинувачував його в тому, що він замислює щось лихе, і давав йому чортів авансом. А якщо ж Маукі намагався бути веселим і бадьорим, то Бунстеру вздрівалося, що той глузує з нього, і давав йому скуштувати палиці. Бунстер був справжнім дияволом. Селяни вже б розправилися з ним, якби не той урок, який надовго закарбувався в їхній пам'яті. Вони все одно б прикінчили Бунстера, якби на острові були хащі, до яких можна було б утекти. Як не крути, а вбивство білої людини призведе до появи військового корабля, який повбиває усіх винуватих у злочині й познищує дорогоцінні кокосові пальми. Звісно, були ще хлопці-човнярі, які могли втопити деспота, начебто ненавмисне перевернувши катер, але Бунстер завбачливо потурбувався про те, щоб цього не трапилося.

Маукі був іншої породи, і раз втеча була неможливою, то він вирішив прикінчити цього білого. Але біда була в тому, що слухна нагода ніяк не випадала. Бунстер постійно був насторожі. День і ніч револьвери завжди були в нього під рукою. Він нікому не дозволяв проходити позаду нього, про що Маукі дізнався після того, як німець кілька разів побив його за це. Бунстер знав, що цього добродушного і навіть жінкоподібного хлопця з Малаїти йому слід боятися більше, аніж усього населення Лорда Гоува, і це робило його програму знущань та принижень ще більш химерною. А Маукі ходив тихше води нижче трави, покірливо сприймав покарання і ждав свого часу.

Усі білі чоловіки досі поважали його *тамбо*, але не Бунстер. Тижнева норма тютюну для Маукі становила два бруски. Бунстер давав їх спочатку своїй дружині і наказував Маукі брати бруски у неї. Але це було неможливо, і доводилося Маукі обходитися без тютюну. У такий же спосіб його часто змушували відмовлятися від їжі, й інколи він цілими днями ходив голодний. Його змушували готувати вариво з молюсків, яких було повно в лагуні. Цього він теж не міг робити, бо молюски були *тамбо*. Шість разів підряд Маукі відмовлявся торкатися молюсків, і шість разів його били до неприємності. Бунстер знав, що хлопець радше помре, аніж порушить *тамбо*, але називав його відмову бунтом і, мабуть, убив би його, якби був іще хоч хто-небудь, хто зміг би працювати замість нього кухарем.

Однією з улюблених витівок Бунстера було вхопити Маукі за кучеряве пасмо і бити його головою об стіну. А ще він полюбляв застукати хлопця зненацька й загасити сигару об його оголену шкіру. Бунстер називав це вакцинацією, і Маукі зазнавав кількох вакцинацій на тиждень. Одного разу, сказившись від люті, він вирвав ручку чашки з носа Маукі, розірвавши таким чином носовий хрящ.

«Ото пика!» — так прокоментував Бунстер, коли побачив, якої шкоди він завдав.

Шкура акули схожа на наждак, а шкура ската — на терпуг. У Південних морях аборигени використовують її як напилек по дереву для шліфування каное та весел. Бунстер мав спеціальну рукавицю, зроблену зі шкіри ската. Уперше він випробував її на Маукі, одним помахом руки здерши шкіру на спині від шиї до пахви. Бунстер прийшов у захват. Потім він дав скуштувати рукавиці своїй дружині і регулярно «гладив» нею хлопців-човнярів. Прем'єр-міністри острова теж приходили на сеанс масажу цією рукавицею і натужно посміхалися, вдаючи, що сприймають це як жарт.

«Смійтеся, чорт вас забирай, смійтеся!» — підбадьорював їх Бунстер.

Маукі діставалося від цієї рукавиці більше за інших. І дня не минало, щоб його нею не «попестили». Інколи пошкодження шкіри були такими сильними, що він не міг спати, і часто турботливий містер Бунстер здирав наново щойно загоєний верхній шар. Але Маукі продовжував терпляче чекати, бо знав, що рано чи пізно його час таки

настане. І він до найменших подобиць знав, що робитиме, коли цей час настане.

Одного ранку Бунстер прокинувся в настрої витрясти душу з усього світу. Почав він з Маукі, Маукі він і закінчив, але в проміжку перепало і дружині, і хлопцям-човнярам. За сніданком він назвав каву поміями і вихлюпнув гарячий вміст чашки прямо в обличчя Маукі. На десяту ранку Бунстера вже трясло від люті, а через півгодини його вже трясла лихоманка. Це не був якийсь звичайний напад. Він швидко набув важкого характеру і переріс у гнійну пропасницю. Спливали дні, Бунстер дедалі слабшав і навіть не вставав з ліжка. Маукі ж спостерігав і вичікував, поки його шкіра повністю не загоїлася. Він наказав хлопцям витягти катер на берег, вишкребти днище і капітально відремонтувати. Хлопці вирішили, що наказ віддав Бунстер, і заходилися його виконувати. Але сам Бунстер лежав у той час непритомний і ніяких наказів віддавати не міг. У Маукі з'явився шанс, але він все одно не поспішав.

Та криза минула, і Бунстер, опритомнівши, одужував від хвороби. Але він був іще слабкий, як мала дитина. Тоді Маукі зібрав усі свої «багатства», включаючи ручку від порцелянової чашки, і склав їх у коробок. А потім пішов у село і поговорив з королем та його двома прем'єр-міністрами.

«Цей тип Бунстер, він — добрий хлопець? Він вам дуже подобатися?» — спитав у них Маукі.

Король та міністри в унісон відповіли, що цей торговець їм зовсім не подобається. Міністри вилили душу і докладно розповіли про всі ті численні неподобства та приниження, що він їм завдав. Їх накопичилася ціла купа. Король — той взагалі не витримав і розплакався. Маукі грубо перервав його.

«Слухайте — я великий вождь моя країна. Ви не любите того типа — білого хазяїна. Я теж не любите того типа. Скільки не давати йому — сто кокосів, двісті кокосів, триста кокосів — йому все одно мало. Йому кінець, ви йти спати, ви — добрі хлопці. Всі канаки — теж добрі хлопці, нехай ідуть спати. Коли чути той великий білий начальник зчинити гвалт у хаті, ви не чути, як він кричати, і нічого не знати. Ви — спати і нічого не чути».

Таким же чином Маукі поспілкувався і з хлопцями-човнярами. Потім наказав дружині Бунстера повернутися до халупи, де жила її родина. Якби вона відмовилася, то

Маукі потрапив би у скрутне становище, бо тамбо не дозволяв йому торкатися жінок.

Коли будинок спорожнів, він увійшов до спальні, де дрімав представник компанії. Спочатку Маукі забрав у нього револьвери, а потім надів на руку рукавицю із шкіри ската. Бунстера чекало болісне пробудження — перший помах рукавиці обідрав йому на носі всю шкіру.

«Ну що, великий хазяїне, подобається? — вишкірився Маукі і ще двічі змахнув рукавицею, обідравши спочатку лоба, а потім — щоку. — Смійся, чорт тебе забирай, смійся!»

Маукі не поспішав, ретельно виконуючи езекуцію, і канаки, поховавшись по своїх хижках, чули, як «великий хазяїн зчинити гвалт». Бунстер волав цілу годину, а може, й довше.

Коли Маукі скінчив, він відніс морський компас та гвинтівки з патронами на катер, а потім почав завантажувати його ящиками з тютюном. Коли він цим займався, з будинку видибала огидна істота з обдертою шкірою і з криком побігла до берега, але не втрималася на ногах і впала, гримасуючи і щось белькочучи. Маукі поглянув на неї і завагався. Потім підійшов і відрубав їй голову, яку загорнув у циновку і сховав у ящик у носовій частині катера.

Наступного дня, довгого і спекотного, канаки спали так міцно, що не почули, як катер пройшов через вузьку протоку і вирушив на південь, йдучи круто до південно-східного пасату. Ніхто не помітив і не перехопив катер на довгому відрізку від острова Лорд-Гоув до берегів острова Ізабель, а також під час виснажливої подорожі від Ізабелі до Малаїти. Маукі висадився в Порт-Адамсі з великим багатством — гвинтівками і тютюном, — якого тут досі ніхто не мав. Але в Порт-Адамсі надовго він не затримався. Він же відрізав і забрав із собою голову білої людини, і тому тільки лісові хащі могли врятувати його. Тож він повернувся до бушменських сіл, де встрілив Фанфоа та півдюжини вождів, а потім проголосив себе вождем над усіма селами. Коли помер його батько, в Порт-Адамсі почав правити його брат, і разом з Маукі вони об'єднали людей моря та бушменів. Це об'єднання стало найміцнішим і найпотужнішим з усіх войовничих племен острова Малаїта.

Та більше, ніж уряду Британії, боявся Маукі всемогутньої компанії «Місячне сяйво». Одного дня йому в хащі

принесли звістку з нагадуванням про те, що він заборгував цій компанії вісім з половиною років роботи. Він дав позитивну відповідь, і невдовзі на острові з'явився неминучий і всюдисущий білий чоловік, капітан шхуни, єдиний білий за час правління Маукі, якому вдалося зайти в хащі і вийти звідти живим. І він не лише вийшов живим, а й прихопив із собою на сімсот п'ятдесят доларів золотих подарунків — то була грошова компенсація за вісім з половиною років роботи плюс вартість декількох гвинтівок та ящиків тютюну.

Маукі вже не важить сто десять фунтів. Він має трьох дружин, і його поперек став утричі ширшим. Він має також багато чого іншого: гвинтівки та револьвери, ручку від порцелянової чашки та прекрасну колекцію бушменських голів. Але найдорогоціннішою за всю цю колекцію є ще одна голова, бездоганно висушена й оброблена, з рудуватим волоссям та жовтуватою бородою, яку Маукі зберігає загорнутою у найтонший та найвишуканіший ситець. Вирушаючи на війну з чужими селами, що не входять до його царства, він незмінно витягує цю голову і, залишившись наодинці у своєму трав'яному палаці, довго і серйозно споглядає її. У такі хвилини на село спадає, як подих смерті, мертва тиша і навіть дитинчата не сміють ані писнути. Ця голова вважається наймогутнішим талісманом на Малаїті, володінню яким і завдячує Маукі своєю величчю та могутністю.

МАККОЇВ НАЩАДОК

Корабель «Піренеї» ліниво погойдувався на хвилях. Його залізні боки були низько вдавнені у воду вантажем пшениці, і чоловікові, що перебирався на нього з маленького каное з виносними кочетами, було неважко видертися на борт. Коли його очі порівнялися з поручнями і стало видно палубу, чоловікові на мить здалося, що він побачив на ній прозорий, ледь помітний серпанок. Той серпанок був скоріше схожий на легенький туман чи мутну плівку, яка застувала йому очі. Прибульцю навіть мимовільно захотілося змахнути її рукою, але наступної миті він подумав, що то, мабуть, уже старість підкрадається і що треба буде замовити в Сан-Франциско нові окуляри.

Перебравшись через поручні, він подивився угору на високі щогли, а потім зиркнув на насоси для відкачки води з трюму. Вони не працювали. На перший погляд здавалося, що з великим кораблем усе гаразд, і він не розумів, чому той подав сигнал біди. «Аби тільки не якась пошесть», — подумав чоловік, згадавши про своїх щасливих і безтурботних остров'ян. Може, на кораблі скінчилися запаси води чи провізії. Він потис руку капітану, чие змарніле й стурбоване обличчя безпомилково свідчило, що на «Піренеях» справді сталося якесь лихо. І тієї ж миті новоприбулий відчув якийсь слабкий незрозумілий запах. Наче пахло горілим хлібом, але трохи не так.

Чоловік з цікавістю озирнувся. За двадцять футів від нього зморений матрос конопатив палубу. Затримавши на ньому погляд, прибулий побачив, як з-під рук матроса вирвалося ледь помітне кільце прозорого димку й відразу ж розчинилося в повітрі. Вийшовши на палубу, він відчув босими ногами досить сильне тепло, яке швидко проникало крізь його товсті мозолі. І чоловік відразу ж

збагнув природу того лиха, що трапилось на кораблі. Він швидко зиркнув на носову частину, де стояли в повному складі змарнілі матроси і з нетерпінням витріщалися на нього. Заспокійливий погляд його світлих карих очей наче загорнув їх у плащаницю миру та спокою і став для них справжнім благословенням.

— Скільки днів триває пожежа, капітане? — спитав новоприбулий голосом люб'язним і спокійним, як туркотіння голуба.

Спочатку капітан відчув, як на його душу поволі сходять мир і благодать, але думка про те, що йому довелося і доведеться ще пережити, поглинула його, і він обурився. По якому праву цей непрезентабельний острів'янин у парусинових штанях і бавовняній сорочці прийшов сюди і вдає, що посилає мир та благодать на його скалічену й змучену душу? Але капітан так не думав; скоріше, він так відчував, і саме ця неусвідомлена емоція й викликала його обурення.

— П'ятнадцять днів, — різко відповів він. — А ви хто такий?

— Мене звать Маккой, — пролунала відповідь, у якій чулася ніжна доброта і співчуття.

— Я мав на увазі — ви не лоцман?

Маккой перевів свій сповнений благодаті погляд на високого широкоплечого чоловіка зі змарнілим щетинистим обличчям, який у ту мить підійшов до капітана.

— Я — не більше лоцман, аніж будь-хто, — відповів Маккой. — Ми тут усі лоцмани, капітане, і я знаю кожен дюйм у цих водах.

Капітан відчув роздратування.

— Мені потрібен хто-небудь з місцевої влади. Треба поговорити — і якомога швидше, чорт забирай.

— У такому разі можна поговорити і зі мною.

Знову ці облудні заспокійливі нотки! А в нього корабель горить під ногами! Капітан роздратовано підняв брови і стиснув кулаки, наче збирався вдарити незнайомця.

— Та хто ви в біса такий? — гаркнув він.

— Я — голова місцевої адміністрації, — пролунав голос — такий ніжний та добрий, який тільки можна собі уявити.

Високий широкоплечий чоловік хрипко розсміявся, але то, скоріше, був не веселий та здивований сміх, а іс-

теричний. З подивом та ошелешенням витріщилися вони з капітаном на Маккоя. Неможливо було уявити, що цей босоногий острів'янин був таким великим цабе. На його грудях, з-під розстебнутої бавовняної сорочки виднілося сиве волосся. Майки під сорочкою не було.

З-під солом'яного бриля вибивалися кошлаті сиві пасма. Патріархальна занедбана борода опускалася ледь не до пупа, а вбрання виглядало так, наче його придбали в магазині дешевої одяжі, витративши на це максимум два шилінги.

— А ви часом не родич Маккоя з «Баунті»? — спитав капітан.

— Він був моїм прадідом.

— Ага, — мовив капітан і замислився. — Мене звуть Девенпорт, а це — мій перший помічник, містер Коніг.

Вони потисли один одному руки.

— А тепер — до діла. — Капітан говорив швидко, і його поспіх спричинявся загрозливою ситуацією. — Ми горимо вже більше двох тижнів. Корабель може вибухнути і розвалитися к бісу в будь-який момент. Тому я і взяв курс на Піткерн. Хочу або на міліну його посадити, або затопити, щоб врятувати корпус.

— У такому разі ви помилилися, капітане, — зазначив Маккою. — Вам треба було зайти на Мангареву. Там — прекрасний берег, а вода в лагуні тиха і спокійна, як у ставку біля млина.

— Але сталося так, що ми — тут, і нічого вже не вдієш, — різко сказав перший помічник. — У тім-то й річ. Ми — тут, і треба щось робити.

Маккою похитав головою і приязно посміхнувся.

— Тут зробити нічого не можна. У цьому місці немає пологого берега. Тут навіть немає якірної стоянки.

— Брехня! — сказав перший помічник. — Брехня! — майже вигукнув він, і капітан зробив йому знак бути стриманішим. — Що ви таке кажете! А де ж ви тоді тримаєте вашу шхуну, тендер чи що там у вас? Га? Відповідайте.

Маккою люб'язно посміхнувся і так само люб'язно відповів. Його посмішка була як ласкавий дотик, як ніжні обійми, які огорнули втомленого і роздратованого помічника, наче втягуючи його в затишок і спокій сумірної й урівноваженої душі Маккоя.

— Немає у нас ані шхуни, ані тендера, — відповів він. — А наші каное ми витягуємо на високий берег.

— Щось із трудом віриться, — пирхнув помічник. — Як же ви тоді вибираєтеся на сусідні острови? Скажіть мені, будь ласка.

— А ми нікуди і не вибираємося. Інколи я їжджу сам, як губернатор Піткерна. Коли я був молодший, то, бувало, багато подорожував — інколи на торгових шхунах, але, головним чином, на місіонерському бризі. Але його вже нема, і ми покладаємося на транзитні судна. Буває, що їх до нас заходить аж по шість на рік. А буває, що впродовж року, а може й більше, нема жодного. Ви — перші за сім місяців.

— Ви що, хочете сказати... — почав було помічник.

Але тут його перервав капітан:

— Досить. Ми втрачаємо час. Що робити, містере Маккой?

Старий спрямував свої лагідні, як у жінки, очі у бік берега, і капітан з помічником простежили за його поглядом — від поодинокі скелі Піткерна до команди, що скупчилася в носовій частині корабля і стурбовано чекала — яке ж рішення буде виголошено. Але Маккой не поспішав. Він мислив плавно і повільно, крок за кроком, з упевненістю розуму, що все в житті сприймав без роздратування й люті.

— Зараз вітер слабкий, — нарешті мовив він. — Звідси починається сильна течія, що йде на захід.

— Саме через неї ми й заходили з підвітряного боку, — перервав його капітан, бажаючи продемонструвати свою фаховість у мореплаванні.

— Так, саме вона і змусила вас підходити з підвітряного боку, — погодився Маккой. — Так-от: сьогодні ви проти цієї течії йти вже не зможете. А коли б і змогли, то все одно тут немає обмілини. І ви безповоротно втратите корабель.

Він зробив паузу, і капітан та помічник з відчаєм поглянули один на одного.

— Але я скажу, що ви *можете* зробити. Уночі бриз посилиться — бачите хвостики отих хмар? А отой мис — ген там, з навітряного боку, бачите? Саме звідти, з південно-східного напрямку і вирушить ваше судно, причому — якомога мерщій. До Мангареви триста миль. Ви йтимете туди з попутним вітром. І там для вашого корабля знайдеться прекрасна мілина.

Помічник похитав головою.

— Ходімо до каюти, поглянемо на карту, — сказав капітан.

Повітря в замкненій каюті, куди зайшов Маккой, було ядучим і задушливим. Струмені невидимих газів, що час від часу проникали всередину, потрапляли в очі, викликаючи в них різкий біль. Підлога в каюті була майже нестерпно гарячою для його босих ніг. Усе його тіло вкрилося рясним потом. З неприємним передчуттям озирнувся Маккой довкола. Цей зловісний підспудний жар не на жарт перелякав його. Здавалося, що кабіна не зайнялася лише чудом. Він відчув себе наче всередині духовки, у якій температура будь-якої миті може зрости стократно і спопелити його, як жмут сухої трави.

Коли він підняв одну ногу і почухав стопу об холошу штанив, помічник недобре посміхнувся, скоріш не посміхнувся, а злобно вишкірився.

— Передпокій до пекла, — сказав він. — А саме пекло — прямисінько у вас під ногами.

— Ох і пече ж! — мимовільно скрикнув Маккой, промокаючи обличчя бандановою хусточкою.

— Ось де — Мангарева, — мовив капітан, схиляючись над столом і показуючи на чорну цятку посеред білого обширу карти. — А отут, у проміжку, є іще один острів. Чому б не спробувати дістатися туди?

Маккой не поглянув на мапу.

— То — острів Кресент-Айленд, — відповів він. — На ньому ніхто не живе, і висота його лише два чи три фути над водою. Лагуна там є, але без входу. Ні, вам краще йти на Мангареву.

— Мангарева — так Мангарева, — мовив капітан Девенпорт, перериваючи гаркитливе заперечення помічника.

— Збирайте команду на кормі, містере Коніг.

Матроси підкорилися і змороно подибали по палубі, натужно намагаючись поспішати. Величезна втома проглядала в кожному їхньому русі. З камбуза вийшов послухати кок, а біля нього тинявся юнга.

Коли капітан Девенпорт пояснив ситуацію й оголосив про свій намір йти на Мангареву, зчинився гвалт. На фоні гортанного бубоніння чулися вигуки, сповнені гніву, то тут, то там лунали то гучна лайка, то лихе слово чи фраза. Верескливий голос з акцентом кокні злетів у повітря і на

мить запанував над палубою: «Побий мене грім! П'ятнадцять днів ми пробули у пеклі, а тепер він знову хоче вивести в море оцю плавучу піч?»

Капітан втратив контроль над командою, але присутність приязного і спокійного Маккоя все ж таки вгамувала пристрасті матросів. Бурмотіння та прокльони стихли, і вся команда, за винятком кількох стурбованих облич, що дивилися на капітана, з тугою уставилася на вкриті зеленню піки і кам'янистий берег Піткерна.

Лагідний, як весняний зефір, прозвучав голос Маккоя:

— Капітане, як мені здалося, хтось із матросів сказав, що вони дуже голодні.

— Еге ж, — почувалася відповідь. — І ми теж дуже голодні. — За останні два дні я тільки й з'їв, що галету та жменьку лососини. Ситуація просто жахлива. Ми прорахувалися. Розумієте, коли ми виявили пожежу, то негайно ж усе позабивали щитами, щоб вогонь задихнувся. І тільки опісля побачили, як мало харчів лишилося в коморі. Але було вже пізно. Ми не наважилися організувати лазарет. Голодні, кажете? Я так само ж голодний, як і вони.

Знову заговорив він до матросів, і знову зчинився гвалт. З обличчями, перекошеними звірячою злобою, члени команди почали волати й вигукувати прокляття і лайки. До капітана приєдналися другий та третій помічники, ставши позад нього на зрізі пів'юта. Їхні обличчя були застигли й позбавлені виразу; здавалося, що цей бунт на кораблі їх турбує найменше. Капітан Девенпорт запитально поглянув на першого помічника, і той лише знизав плечима, розписуючись у власній безпорадності.

— Ось бачите, — звернувся капітан до Маккоя. — Я не можу змусити матросів полишити безпечний суходіл і вийти в море на палаючому кораблі. Він і так був для них плавучою труною протягом останніх п'ятнадцяти днів. Вони виснажені, голодні, і їм усе обридло. Ми будемо пробиватися до Піткерна, долаючи течію.

Але вітер був слабкий, днище корабля — сильно зарослим, і він не зміг упоратися із сильною західною течією. Збігло дві години, а його віднесло ще на три милі від острова. Матроси працювали охоче і жваво, наче силою своїх м'язів якось могли допомогти «Піренеям» подолати опір ворожої стихії. Та повільно, але невмолимо корабель тягнуло правим галсом на захід. Капітан стурбовано походжав

сюди-туди, час від часу зупиняючись і відстежуючи, з якої ділянки палуби вириваються блукаючі пасма диму. Тесля безперервно займався тим, що виявляв ці місця, а коли щастило знайти, то відразу ж намагався їх законопатити якомога міцніше.

— Ну, що скажете? — нарешті спитав капітан Маккоя, який спостерігав за теслею з виразом дитячої цікавості в очах.

Маккоя поглянув у бік берега, де острів уже почав зникати в імлі, що ставала дедалі густішою.

— Скажу, що краще вам іти з попутним вітром на Мангареву. Невдовзі подує свіжий бриз, і ви опинитеся там уже завтра ввечері.

— А що, як спалахне пожежа? Це може статися в будь-яку хвилину.

— Приготуйте шлюпки на телях. Цей самий бриз винесе вас до Мангареви, якщо корабель спалахне зсередини.

Капітан Девенпорт на мить нерішуче замислився, а потім Маккоя почув запитання, яке не хотів би чути, але знав, що воно буде неминучим.

— Я не маю карти Мангареви. На великій карті цей острів зображений маленькою, як муха, цяткою. Я не знатиму, де шукати вхід до лагуни. Може, підете з нами і підведете судно до острова замість мене?

Олімпійський спокій Маккоя був непорушним.

— Звісно, капітане, — відповів він так спокійно і невимушено, наче його запрошували на вечерю. — Я піду з вами на Мангареву.

Знову зібрали команду, і знову капітан звернувся до неї, стоячи на зрізі пів'юта.

— Ми спробували подолати течію, але ви самі бачите, що нас зносить. Корабель потрапив у течію, що рухається зі швидкістю два вузли на годину. Цей джентльмен — голова муніципалітету і губернатор острова Піткерн. Він піде з нами на Мангареву. Значить, ситуація не така вже й небезпечна. Він би не погодився іти з нами, якби боявся загинути. І якщо він піднявся на борт і готовий піти на такий ризик, то ми не можемо вчинити інакше. Ну як, ідемо на Мангареву?

Цього разу гвалту не було. Присутність Маккоя і та впевненість та спокій, що він їх випромінював, справили належний ефект. Матроси тихо, без поспіху, порадилися

між собою. А потім, дійшовши згоди, виштовхали поперед себе лондонця-кокні, щоб той промовляв від їхнього імені.

Цього достойного джентльмена переповнювало усвідомлення власного героїзму й героїзму його товаришів, і він емоційно вигукнув, поблискуючи очима:

— Побий мене грім! Якщо піде він, то підемо й ми!

Команда глухо загомонила на знак згоди і розійшлася по своїх місцях.

— Стривайте, капітане, — звернувся до нього Маккой, коли той повернувся, щоб віддати наказ першому помічникові. — Мені треба спочатку повернутися на берег.

Містер Коніг зупинився, як громом уражений, і поглянув на Маккоя як на безнадійного божевільного.

— На берег?! — скрикнув капітан. — Але ж навіщо? На вашому каное ви добиратиметеся туди три години!

Маккой зміряв відстань до землі і кивнув:

— Так, зараз шоста. До берега я доберуся не раніше дев'ятої. Люди зберуться не раніше десятої. Коли вночі зміцніє бриз, тримайтеся проти нього, а завтра вранці заберете мене, щойно розвидніється.

— В ім'я здорового глузду та всього святого! — вибухнув капітан. — Навіщо вам людей збирати? Ви що, не розумієте, що корабель горить у мене під ногами?

Маккой був спокійним і незворушним, як вечірнє море, і на його гладенькій поверхні гнів капітана не збурило ані найменшої хвильки.

— Так, капітане, — протуркотів він, як голубок. — Я прекрасно розумію, що ваш корабель горить. Саме тому я і йду до Мангареви. Але щоб вирушити з вами, мені потрібен дозвіл. Така наша традиція. Не кожного дня буває так, що губернатор покидає острів, і тому це дуже важливо. Йдеться про інтереси мешканців, і тому вони мають право проголосувати за дозвіл чи за відмову. Але я певен, що вони дадуть дозвіл.

— Точно впевнені?

— Абсолютно.

— Але раз ви в цьому не сумніваєтеся, тоді навіщо морочити голову? Ми ж на цілу ніч затримаємося!

— Така наша традиція, — пролунала спокійна незворушна відповідь. — І мені, як губернатору, слід віддати деякі розпорядження на час моєї відсутності на острові.

— Але ж до Мангареви лише доба ходу, — заперечив капітан. — Припустімо, що проти течії вам доведеться повертатися сюди вшестеро довше. Виходить, що ви повернетесь десь під кінець тижня.

Маккой посміхнувся своєю широкою поблажливою посмішкою.

— На Піткерн заходить дуже мало суден, а коли й заходять, то це — судна із Сан-Франциско чи з-за мису Горн. Якщо я зможу повернутися через півроку, то вважайте, що мені поталанило. Мене може не бути рік, бо, можливо, мені доведеться вирушати до Сан-Франциско, щоб сісти там на корабель, який привезе мене назад. Колись мій батько думав, що від'їжджає з острова на три місяці, а повернувся аж через два роки. До того ж у вас мало харчів. Якщо вам доведеться пересісти в шлюпки, а погода зіпсується, то, можливо, вам доведеться добиратися до землі кілька днів. Я можу привезти із собою завтра вранці два каное харчів. Найкраще підійдуть нам сушені банани. Коли бриз посилиться, тримайтеся проти нього. Що ближче до берега ви будете, то більше харчів я зможу із собою привезти. До побачення.

Маккой простягнув руку. Капітан потиснув її і неохоче відпустив. Здавалося, рука губернатора було для нього, як рятувальний круг для матроса.

— А звідки мені знати, чи повернетесь ви завтра вранці? — спитав він.

— Та отож! — скрикнув помічник. — Звідки нам знати, що ви не тікаєте, рятуючи свою шкуру?!

Маккой не сказав нічого, а просто поглянув на них так лагідно і поблажливо, що їм здалося, що то сама душа його промовляє з непорушною впевненістю: *я не підведу*.

Капітан відпустив, нарешті, руку губернатора, і Маккой, ще раз обвівши своїм благодатним поглядом команду, перебрався через планшир і спустився в каное.

Вітер посилювався, і корабель «Піренеї», попри обросле днище, спромігся відвоювати півдюжини миль у західній течії. На світанку, коли до Піткерна було милі зо три, капітан Девенпорт помітив два каное, що наближалися до судна. Знову Маккой перебрався через планшир і важко зіскочив на гарячу палубу. Він привіз із собою багато в'язок сушених бананів, і кожна в'язка було замотана в сухі листки.

— А тепер, капітане, — звернувся він до Девенпорта, — розвертайтеся і женіть щодуху, коли жити хочеться. Бачите, я не мореплавець, — пояснив він кілька хвилин по тому, стоячи на капітанському мостику, позираючи зверху вниз і намагаючись визначити швидкість «Піренеїв». — Ви доведете судно до Мангареви, а коли на обрії з'явиться земля, то я виконаю функції лоцмана і заведу корабель у лагуну. Як ви гадаєте, з якою швидкістю ми йдемо?

— Одинадцять вузлів, — відповів капітан Девенпорт, кинувши оцінюючий погляд на воду, що з шумом проносилася вздовж борту.

— Ага, значить, одинадцять. Тоді якщо корабель і далі йтиме з такою швидкістю, то Мангарева з'явиться на горизонті завтра вранці між дев'ятою та восьмою годинами. Я виведу його на міліну щонайпізніше до десятої чи одинадцятої. І на цьому ваші біди скінчаться.

Капітану на мить здалося, що ця благословенна мить уже настала — отак переконливо звучали слова Маккоя.

Два тижні знемагав капітан Девенпорт під страшним тягарем, керуючи своїм палаючим кораблем, і нерви його починали здавати.

Різкий порив вітру штовхнув його у спину і засвистів у вухах. Він прикинув його силу і швидко глянув за борт.

— Вітер увесь час посилюється, — мовив він. — Наша стара бабця зараз робить уже дванадцять вузлів на годину. Якщо так і триватиме, то ми зекономимо час і встигнемо до острова ще вночі.

Увесь день «Піренеї» неслися морем зі своїм вантажем палаючого вогню. Коли посутеніло, випустили брамселі й вітрила на бом-брам-стенззі, і корабель буквально влетів у темряву та й понісся крізь великі, серпоподібні хвилі, що ревіли довкола. Попутний вітер додавав швидкості, і прямо по курсу й позаду небо почало сіріти. На другій напіввахті якась романтична душа затигла пісню, а коли вдарило вісім склянок, то заспівала вже вся команда.

Капітан Девенпорт наказав принести ковдри і розстелити їх на мостику.

— Я вже забув, що таке сон, — пояснив він Маккою. — Я ледь на ногах тримаюся. Розбудите мене в разі необхідності.

О третій ранку капітан прокинувся від легенького по-смикування за руку. Він швидко сів, звикаючи до світла,

але іще очманілий від глибокого сну. Вітер співав в останці свою войовничу пісню, а хвилі важко гупали в борт «Піренеїв». Корабель летів уперед, важко кренячись то на один бік, то на другий, і хвилі, перелітаючи через планшир у середній частині, досить часто заливали палубу. Маккой щось кричав, але капітан не чув. Він простягнув руку, захопив старого за плече і притягнув до себе, приставивши вухо до його рота.

— Уже третя година, — почувся голос Маккоя (він і досі зберігав голубину воркітливість), що був якийсь приглушений — наче долітав звідкись здалеку. — Ми вже пройшли двісті п'ятдесят миль. Острів Кресент-Айленд усього за тридцять миль від нас, десь прямо по курсу. Якщо ми і далі так ітимемо, то наскочимо на риф, погубивши корабель і себе самих.

— Що ви пропонуєте — лягти в дрейф?

— Так, лягти в дрейф і дочекатися, поки зовсім не розвидніється. Ми затримаємося лише на чотири години.

Тож «Піренеї», з його вантажем палаючого вогню, ліг у дрейф, борючись з гострими, як зуби хижака, поривами штормового вітру і долаючи велетенські хвилі. Корабель був наче наповнена вогнем шкаралупа, якій люди, непевно, наче мурахи, тримаючись на її поверхні, допомагали встояти проти розбурханої стихії.

— Дивний якийсь вітер, — сказав Маккой капітану, прихилившись до рубки. — За всіма прикметами у цю пору року штормів не повинно бути. Але останнім часом з погодою взагалі коїлося щось дивне. Пасати припинилися, а шторм прийшов якраз із того боку, звідки зазвичай дмуть пасати. — Він змахнув рукою, показуючи в імлу, наче його погляд міг сягнути далеко-далеко за обрій. — Це там — на заході. Там вирує щось велике — ураган чи щось на кшталт того. Нам пощастило, що ми перебуваємо далеко на схід від нього. Але це — відгомін, — додав він. — Шторм не триватиме довго. Це я вам точно можу сказати.

Коли повністю розвиднілося, шторм ущух і перетворився на звичайний сильний вітер. Але денне світло принесло нову небезпеку. Море вкрив туман, а радше, не туман, а якась перлиста імла. Вона була схожа на туман своєю щільністю і таким чином погіршувала видимість, утім, лежала тонким шаром на поверхні води. Промені сонця пронизували її і наповнювали мерехтливим сяйвом.

Палуба «Піренеїв» чаділа іще сильніше, аніж попереднього дня, і веселу бадьорість команди та помічників як вітром здуло. Чути було, як у затишку камбуза хлипає юнга. Це був його перший рейс, і в серці хлопця оселився великий страх. Капітан тинявся, нервово пожевуючи вуса, хмурачись і не знаючи, що робити.

— Ну, що скажете? — спитав він, зупинившись біля Маккоя, який снідав сушеними бананами та чашкою води.

Маккой доїв банан, допив воду і поволі озирнувся довкола. Його очі засвітилися ніжністю, і він сказав:

— Знаєте, капітане, оскільки ми все одно горимо, то краще вже нам припиняти дрейф і рухатися далі. Палуба ж не зможе витримувати вогонь до безконечності. До речі, вона сьогодні ще гарячіша, аніж учора. У вас часом не знайдеться для мене черевиків? Бо мені уже незручно ходити босоніж.

Дві великі хвилі перекотилися через «Піренеї», а потім — іще одна, і перший помічник висловив бажання, щоб уся ця вода потрапила до трюму, от якби тільки при цьому люки не довелося віддраювати. Маккой встромив голову у нактоуз і перевірів на компасі курс.

— Треба зробити поправку, капітане, — сказав він. — Поки ми лежали в дрейфі, нас зносило течією.

— Я вже додав один румб, — почувалася відповідь. — Хіба цього недостатньо?

— Я би зробив поправку на два румби, капітане. Цей шторм посилив західну течію більше, аніж ми могли передбачити.

Капітан Девенпорт погодився на півтора румба, а потім пішов на мостик виглядати землю в супроводі Маккоя та першого помічника. Вітрила підняли і поставили так, щоб корабель робив десять вузлів. Попутна хвиля швидко вщухала. Перлиста імла ніяк не розвіювалася, і о десятій годині капітан Девенпорт почав нервувати. Усі члени команди були на місцях, готові по першому вигуку «Земля!» забігати як навіжені і приготувати корабель до якірної стоянки проти вітру, бо при такому тумані лінію прибою на зовнішньому рифі можна помітити надто пізно.

Минула іще година. Троє чоловіків на мостику напружено вдивлялися в мерехтливе перлисте саяво.

— А що, коли ми проскочимо Мангареву? — раптом спитав капітан.

Маккой, не відводячи погляду від поверхні моря, спокійно відповів:

— Капітане, не переймайтеся, нехай корабель іде. Це все, що ми можемо зараз зробити. Перед нами — всі острови Помоту. Рифи та атоли — на тисячу миль довкола. Нас обов'язково кудись винесе.

— Тоді йдемо далі, — відказав капітан Девенпорт, збираючись спуститися на палубу. — Ми проскочили повз Мангареву. Бозна, де тепер буде наступний острів. Шкода, що я не послухав вас і не зробив поправку на два румби, — зізнався він за мить. — Ця клята течія викидає коники і збиває мореплавців з пантелику.

— Бувалі штурмани називають острови Помоту Архіпелагом Небезпек, — сказав Маккой, виходячи на пів'ют. — І не в останню чергу саме через цю течію.

— Яюсь я розмовляв з одним знайомим матросом у Сіднеї, — сказав містер Коніг. — Він займався торгівлею на Помоту. — Так цей матрос сказав мені, що страхові компанії правили в цих краях аж вісімнадцять відсотків. Це правда?

Маккой посміхнувся і ствердно кивнув.

— Правили, але не страхували, — пояснив він. — Щороку власники шхун списують по двадцять відсотків їхньої вартості.

— О Господи! — простогнав капітан Девенпорт. — Виходить, що шхуна служить лише п'ять років?! — Він із сумом похитав головою і промимрив: — Лиха ж тут вода, лиха!

Знову вони спустилися в каюту, але чадний газ швидко вигнав їх звідти. Кашляючи і чхаючи, вони вискочили на палубу.

— Ось тут — острів Меренгута, — показав капітан на карті, яку розстелив на рубці. — До нього — не більше ста миль з підвітряного боку.

— Сто десять, — уточнив Маккой і з сумнівом похитав головою. — Можна, звичайно ж, але це буде дуже важко. Я зміг би посадити корабель на мілину, але знову ж таки — ми можемо налетіти на риф. Погане місце, дуже погане місце.

— А ми спробуємо, — прийняв рішення капітан Девенпорт і почав визначати курс.

Удень вітрила убавили, щоб не проскочити острів уночі, і на другій напіввахті до команди повернувся

добрий настрій. Земля була близько, і їхні біди мали скінчитися вранці.

А ранок розпочався сліпучим тропічним сонцем. Південно-східний пасат змінився на східний і гнав «Піренеї» зі швидкістю вісім вузлів. Капітан Девенпорт виконав навігаційне обчислення, зробивши щедру поправку на знос вітром і течією, й оголосив, що до острова Меренгута лишилося не більше десяти миль. Корабель подолав десять миль, потім — ще десять, але спостерігачі на трьох щоглах не бачили нічого, окрім пустельної, залитої сонцем поверхні моря.

— Але ж земля — десь тут, кажу вам, — кричав їм з мостика капітан Девенпорт.

Маккой утішливо посміхнувся йому, але капітан зиркнув на нього ошалілими очима, схопив свій секстант і поглянув на хронометр.

— Я не міг помилитися! — майже вигукнув він, визначивши місцезнаходження корабля. — Двадцять один, двадцять п'ять південної; один тридцять шість і два — західної. Ось так. Нам ще йти вісім миль проти вітру. А що ви скажете, містере Коніг?

Перший помічник поглянув на власні розрахунки і тихо сказав:

— Двадцять один, двадцять п'ять — усе правильно, але в мене вийшла широта один тридцять шість, сорок вісім. А це означає, що ми знаходимося значно далі — з підвітряного боку...

Але капітан Девенпорт проігнорував його розрахунки з таким презирливим мовчанням, що помічник скрипнув зубами і стиха вилаявся.

— Будьте обережним, — наказав капітан стерновому. — Поправка три румби — і так тримати!

Після цього він повернувся до своїх цифр і зробив нові розрахунки. По його обличчю котилися рясні краплини поту. Капітан жував свої вуса, кусав губи і краєчок олівця, уставившись на цифри як на якусь примару. Раптом він вибухнув прокляттями, зіжмакав у кулаці папірець з розрахунками і пожбурих його під ноги. Містер Коніг мстиво вишкірився і відвернувся, а капітан Девенпорт стояв півгодини, спершись на рубку, і, не кажучи ні слова, з безпорадним виглядом позирав на море.

— Містере Маккой, — озвався нарешті він. — На карті зазначена група островів, але невелика. Вони лежать на півночі чи на північному заході на відстані сорока миль від нас. Це — острови Актеон. Що ви про них скажете?

— Там — чотири острови, і всі низькі, — відповів Маккой. — Першим з південного сходу йде Матуеруї — безлюдний і без входу до лагуни. Потім іде Тенарунга. Колись там жило з десятків людей, але зараз, мабуть, вони всі повмирали. Та все одно входу для суден там немає — лише для шлюпок, і на вході в лагуну глибина становить усього лише сажень. Решта островів — це Вехауга та Теуа-раро. Без входів до лагуни і без людей. Там немає підходящої обмілини для «Піренеїв». Краще туди не заходити, бо погубимо корабель.

— Це ж треба! — обурено скрикнув капітан Девенпорт. — Без людей! Без входів до лагун! Низькі! Якого ж тоді біса ці острови існують взагалі? — Ну гаразд! — несподівано гаркнув він, як збуджений тер'єр. — Ось на карті є іще ціла купа островів на північному заході. Що вони собою являють? Серед них є хоч один, де можна було б безпечно посадити на мілину мій корабель?

Маккой спокійно замислився. На карту він навіть не поглянув. Бо всі ці острови, рифи, шельфи, лагуни, входи та відстані були позначені на карті його пам'яті. Він знав їх так, як мешканець міста знає його будинки, вулиці й провулки.

— Папакена і Ванавана розташовані на заході чи на північному заході за сто з гаком миль звідси, — сказав він. Один — безлюдний, а на другому були люди, але мені сказали, що вони перебралися на острів Кадма. Як би там не було, а входу до лагуни немає на жодному з них. Далі на північний захід лежить острів Агунуї. Без людей і без входу.

— А за цими островами на відстані сорока миль простерлися іще два острови. Що ви можете про них сказати? — поцікавився капітан, відриваючи погляд від карти.

Маккой заперечно похитав головою.

— Парос та Манахугні — без людей і без входу. За ними, теж на відстані сорока миль, лежить Ненго-Ненго, і там також немає ні людей, ні входів до лагуни. Але недалеко від нього лежить острів Гао. Ото і є підходяще місце. Лагуна

на ньому тридцять миль завдовжки і п'ять — завширшки. Там багато людей, і зазвичай можна поповнити запаси питної води. А крізь вхід до лагуни зможе пройти будь-який корабель, який тільки є на світі.

Він замовк і турботливо поглянув на Девенпорта, але той, схилившись над картою з циркулем у руках, лише стиха простогнав від досади.

— А ближче ніде немає острова із входом до лагуни?

— Ні, капітане, цей острів — найближчий.

— Та до нього ж цілих триста сорок миль! — повільно, з розстановкою мовив Девенпорт. — Я не можу ризикувати життям цих людей, за яких я несу відповідальність. Я затоплю корабель на островах Актеон. Шкода, «Піренеї» — добра посудина! — з жалем у голосі додав він і скоригував курс, цього разу зробивши більшу, ніж зазвичай, поправку на західну течію.

Через годину небо вкрили хмари. Південно-східний пасат і досі тримався, але по морю розгулялися шквали.

— Ми будемо там о першій, — впевнено заявив капітан. — Щонайпізніше — о другій. Містере Маккой, ви посадите корабель на мілину на тому острові, де є люди.

Сонце так і не вийшло з-за хмар, а о першій годині землі ніде не було видно. Капітан Девенпорт, стоячи на кормі, похмуро спостерігав за тим, як здіймався й опускався на хвилях корабель.

— Господи милосердний! — раптом скрикнув він. — Ви лишень погляньте! Це що — східна течія?

Містер Коніг скептично скривився, а Маккой був незворушний, однак зазначив, що на островах часто трапляються східні течії. За кілька хвилин несподівано налетів шквал, вітрила «Піренеїв» безсило обвисли, і корабель важко загойдався на підшвах хвиль.

— Де глибоководний лот? Гей ви, погляньте сюди! — капітан Девенпорт тримав линву лота і дивився, як його зносило на північний схід. — Дивіться, дивіться! Можете самі потримати і пересвідчитися.

Маккой та перший помічник зробили, як він сказав, і відчули, як натягується і несамовито вібує линва в чіпких обіймах припливної течії.

— Течія швидкістю чотири вузли, — зазначив містер Коніг.

— Східна течія замість західної, — додав капітан, з осудом витріщившись на Маккоя, як наче то була його провина.

— Це — одна з причин, капітане, чому страхові компанії брали вісімнадцять відсотків, — весело озвався Маккой. — Тут по-всякому буває. Течії в цьому районі постійно змінюють свій напрямок. Був один письменник, не пам'ятаю, як звати, котрий подорожував на яхті «Каско»¹. Так-от. Цей чоловік проскочив Такароа, промахнувшись на сорок миль, і натомість вийшов на Тікеї, і все через ці мінливі течії. Ми тепер ідемо проти вітру, тож краще вам скоригувати курс на кілька румбів.

— Але ж я не знаю, як далеко віднесла мене ця течія! — роздратовано вигукнув капітан. — Звідки мені знати, наскільки коригувати курс?

— Я теж не знаю, капітане, — відповів Маккой з незмінною ніжністю в голосі.

Шквал ущух, знову знявся вітер, і корабель, палуба якого куріла і виблискувала в сталевому-сірому світлі дня, став кормою під вітер. Потім він розвернувся і зигзагами пішов правим галсом, борознячи океан у напрямку островів Актеон, яких досі так і не було видно.

Капітан Девенпорт був сам не свій. Його лють набула форми похмурої мовчанки, і він цілий день займався тим, що ходив сюди-туди по мостику або стояв, прихилившись до захисного тенту. Уночі, навіть не порадившись з Маккоєм, він пішов фордевіндом на північний захід. Містер Коніг, потайки поглядаючи на компас, і Маккой, поглядаючи на компас відкрито, знали, що вони прямують до острова Гао. Опівночі шквали стихли і визирнули зорі. Капітан Девенпорт потішився перспективі ясного дня.

— Уранці я обчислю наше місцезнаходження, — сказав він Маккою. — Яка у нас зараз широта, ось у чому заковика. Але я дізнаюся, застосувавши метод Сомнера. Ви знаєте, що таке лінія Сомнера?

І капітан заходився детально розповідати Маккою про цю лінію.

День видався ясным, дув рівномірний східний пасат, і корабель так само рівномірно робив свої дев'ять вузлів на годину. Капітан з помічником визначили місцезнаходження

¹ Стівенсон. (Прим. перекл.)

по лінії Сомнера і дійшли обопільної згоди, опівдні вони зробили те ж саме і знову дійшли обопільної згоди, після чого порівняли ранкові розрахунки з обідніми.

— Ще доба — і ми будемо там, — запевнив капітан Маккоя. — Це просто диво, що палуба нашої старушенції ще тримається. Але незабаром вона не витримає, точно не витримає. Бачите — щодня над нею все більше й більше диму. А то ж була міцна палуба, до того ж перед виходом із Сан-Франциско її добряче законопатили. Тому мені дуже дивно, що коли виникла пожежа і нам довелося все позабивати дерев'яними щитами... Господи, що це?

Капітан замовк і з роззявленим ротом витріщився на пасмо диму, що вискочило із завітряного боку в затишку бізань-щогли на висоту двадцять п'ять футів над палубою.

— Звідки там узявся цей дим?! — з гнівом та обуренням вигукнув він.

Під самим пасмом диму не було. Виповзши з-під палуби і сховавшись під захистом щогли, воно якимось незбагненим і химерним чином матеріалізувалося лише на тій висоті. Погойдуючись, пасмо відпливло від щогли й оповило на мить капітана як передвісник лиха. Ще мить — і дим віднесло вітром, а щелепа капітана повернулася на місце.

— Так от я і кажу. Мені було дуже дивно, що коли ми все позабивали, ця, на перший погляд така міцна і щільна, палуба стала пропускати дим як сито. І тепер ми тільки й знаємо, що конопатимо й конопатимо її. Мабуть, у трюмі виник величезний тиск, який продавлює дим крізь щілини.

Того вечора небо знову затягнуло хмарами і встановилася шквальна, з мрячкою, погода. Вітер коливався між південно-східним та північно-східним, а опівночі «Піренеї» знову потрапили під південно-західний шквал, і відтоді вітер став мінливим та поривчастим.

— Ми дістанемося Гао тільки о десятій чи одинадцятій, — поскаржився капітан Девенпорт о сьомій ранку, коли слабку надію на появу сонця поглинула імлиста купа хмар, що прийшла зі сходу. А наступної миті він уже з сумом у голосі поцікавився: — А який зараз напрямок течії?

Спостерігачі на щоглах землі так і не побачили, й увесь день проминув у штилях з мжичкою та шалених шквалах, що налітали зненацька. Коли почало сутеніти, із заходу нагнало великі хвилі. Барометр упав до двадцяти

дев'яти п'ятдесят. Вітру не було, але зловісні велетенські хвилі ставали дедалі більш зловісними та велетенськими. Невдовзі корабель затанцював несамовитий танок серед гігантських хвиль, що йшли нескінченним маршем з темряви, яка купчилася на заході. Команда, напружуючи всі сили, якомога швидше убавила вітрила; коли ж стомлені матроси скінчили нарешті роботу, то в сутінках залунали їхні буркотливі невдоволені голоси, в яких знову почулася зловісність і звіряча злоба. Одного разу вахтового з правого боку покликали на корму найтовити і зміцнювати кріплення, і він відверто висловив своє невдоволення та небажання. У кожному повільному русі крилися протест і потенційна загроза. Повітря було вогке й липке, як слиз, і за відсутності вітру матроси задихалися і хапали ротом повітря. На їхніх голих руках і стомлених обличчях виступив рясний піт, і в капітана Девенпорта, стурбованого і виснаженого більше, аніж будь-коли за останні дні, вперше з'явилося відчуття назріваючого бунту.

— Ураган десь на заході, — підбадьорливо сказав Маккой. — У гіршому разі він зачепить нас своїм краєм.

Але капітан Девенпорт не бажав, щоб його підбадьорювали, і при світлі гасового ліхтаря похапцем перечитував розділ зі своїх подорожніх записок, де йшлося про оптимальні дії капітана під час циклонічного шторму. Звідкись із середини палуби в запалій тиші долетіло гучне пхикання юнги.

— Ану заткни пельку! — раптом заволав капітан таким страшним голосом, що всі на борту перелякалися, а порушник заверещав від жаху на весь голос.

— Містере Коніг, — мовив капітан голосом, що тремтів від люті й знервованості. — Сходіть, будь ласка, до камбуза і заткніть палубною шваброю пельку цьому вилупку.

Але замість першого помічника до юнги підійшов Маккой, і недовзі хлопець заспокоївся і заснув.

Незадовго до того, як розвиднілося, з південного сходу задули перші слабенькі вітерці, які поступово перетворилися на сильний бриз, що ставав дедалі сильнішим. Усі матроси були вже на палубі і чекали, що ж принесе цей вітер.

— Нам пощастило, капітане, — сказав Маккой, стоячи пліч-о-пліч з Девенпортом. — Ураган пішов на захід, а ми знаходимося південніше. Цей бриз — рух повітря, що

втягується центром урагану, де тиск дуже низький. Дужчим він уже не стане. Можна починати знову піднімати вітрила.

— А який сенс? Куди ми попливемо? Сьогодні вже другий день, як на щоглах не було спостерігачів, а острів Гао ми мали помітити іще вчора вранці. Яким курсом іти — на північ, південь, схід чи куди? Скажіть куди — і я миттю віддам наказ піднімати вітрила.

— Я — не штурман, капітане, — відповів Маккой своїм звичним приязним голосом.

— Я гадав, що я — штурман, — відказав капітан Девенпорт, — допоки ми не опинилися на островах Помоту.

Десь опівдні згори почувся крик спостерігача: «Попереду — прибий!» Корабель відразу ж почали гальмувати, одне за одним послаблюючи і вибираючи вітрила. Тепер «Піренеї» йшли по інерції, долаючи течію, яка загрожувала кинути корабель на буруни. І командний склад, і матроси працювали як навіжені. Навіть кок, юнга, сам капітан Девенпорт та Маккой — і ті допомагали. Вони ледь проскочили. То була банка, об яку безустанно розбивалися хвилі і на якій навіть птахи не могли примоститися, а люди — і поготів. Судно проскочило від неї на відстані якихось ста ярдів, а потім вітер виніс його на безпечне місце. Щойно небезпека минула, як засапані і стомлені матроси, виконавши свою роботу, вибухнули зливою проклять на голову Маккоя, того Маккоя, який піднявся на борт і звабив їх іти на Мангареву, виманивши з безпечного острова Піткern до цього загадкового й жахливого району океану на вірну погибель. Але спокійна душа Маккоя була незворушною. Він усміхнувся їм простою й щирою поблажливою усмішкою. І якимось незбагненним чином його велична доброта проникла в їхні темні озлоблені душі, присоромила їх, і від цього сорому прокляття так і заклакли в їхніх горлянках.

— Лихі води, лихі води! — почав був мимрити капітан, коли корабель вихопився на безпечний простір, але відразу ж замовк, побачивши, що банка, яка зараз мала бути строго за кормою, чомусь швидко опинилася з навітряного боку «Піренеїв» і продовжувала змінювати положення відносно корабля.

Капітан сів і затулив обличчя руками. Після цього і перший помічник, і Маккой і команда — всі побачили те, що побачив він. На південь від банки східна течія спочатку розвернула «Піренеї» у зворотному напрямку,

але потім так само сильна західна течія вхопила корабель і потягнула його геть.

— Я чув раніше про ці кляті острови Помоту, — простогнав капітан, відриваючи від рук своє зблідле обличчя. — Капітан Моєндейл якось розповідав мені, як утратив тут свій корабель. А я, дурний, ще й насміявся над ним за його спиною! Прости мене, Господи, за те, що я кпинив з нього! Що то за банка? — припинив він ремствування і спитав у Маккоя.

— Не знаю, капітане.

— Чому не знаєте?

— Тому, що ніколи не бачив її раніше і ніколи про неї не чув. Не знаю, чому вона не позначена на карті. Ці місця ще не досліджені до пуття.

— Значить, ви не знаєте, де ми?

— Не більше вас, капітане, — лагідно відповів Маккой.

О четвертій дня були помічені кокосові пальми, що наче виростили з води. Трохи згодом над водою з'явився невисокий атол.

— Тепер я знаю, де ми, капітане, — сказав Маккой, опускаючи окуляри. — Це — острів Резолюшн. Ми вже на сорок миль позаду острова Гао і йдемо прямо проти вітру.

— Тоді готуйтеся садовити корабель на міліну. Чи є на цьому острові вхід до лагуни?

— Тільки для каное. Але раз ми вже тут, то ми можемо вирушити на Барклай де Толлі. Він лише за сто двадцять миль звідси, на норд-норд-вест. При такому бризі ми будемо там завтра вранці о дев'ятій.

Капітан Девенпорт поглянув на карту і замислився.

— Якщо ми затопимо корабель тут, — додав Маккой, то все одно нам доведеться робити перехід до Барклай де Толлі на шлюпках.

Капітан знову віддав наказ, і знову корабель вирушив у черговий перехід негостинними водами.

А опівдні наступного дня його курна палуба стала свідком відчаю й бунту. Течія прискорилася, вітер ослабнув, і «Піреней» почало зносити на захід. Спостерігач помітив у східному напрямку Барклай де Толлі, ледь видимий з вершечка щогли. Кілька годин корабель марно намагався наблизитися до острова, долаючи зустрічний вітер. А кокосові пальми все одно висіли на краєчку обрїю як міраж,

видимі лише спостерігачу зі щогли. А від палуби їх ховав вигин земної поверхні.

І знову капітан Девенпорт поглянув на карту і порадився з Маккоєм. За сімдесят п'ять миль на південному заході лежав острів Макемо. Він мав лагуну тридцять миль завдовжки і прекрасний вхід. Але коли капітан віддав наказ, команда відмовилася його виконувати. Матроси заявили, що їм уже обридла ця палаюча топка під ногами. На горизонті — земля. Що з того, що корабель не може до неї добратися! Зате вони можуть дістатися до землі на шлюпках. Судно нехай хоч згорить. А їм своє життя дорожче. Вони вірно послужили кораблю, а тепер хочуть послужити собі.

Матроси кинулися до шлюпок, змівши зі свого шляху другого та третього помічників, і почали витягати шлюпки, готуючи їх до спуску на воду. Капітан Девенпорт і перший помічник, з револьверами в руках, рушили до зрізу пів'юта, але тут до матросів заговорив Маккой, видершись на рубку.

Він звернувся до них, і з першими ж звуками його заспокійливого голубиноного голосу вони зупинилися і прислухалися. Маккой наслав на них усю невимовну ясність і спокій своєї душі. Його лагідний голос та нехитрі думки лилися на матросів чарівним потоком, заспокоюючи їх проти власної волі. До них повернулися давно забуті речі, комусь із них пригадалися чуті в дитинстві колискові й заспокійливі материнські обійми наприкінці дня. І в усьому світі не стало ані бунту, ані небезпеки, ані роздратування і втоми. Усе було так, як має бути, тож цілком природно, що ні на який острів вони зараз не попливуть, а знову вирушать у похід — з палаючим пеклом під ногами.

Маккой говорив просто й безхитрісно, але головним було не те, *що* він казав, а *як*. Його особистість промовляла красномовніше, аніж будь-які слова, що він їх говорив. То була якась окультна магічна сила душі — ледь уловима і безмежно глибока, містичне випромінювання духу — спокусливого, люб'язно-покірливого і водночас дивовижно владного, майже деспотичного. Те випромінювання освітлювало темні закутки моряцьких душ, і його чиста й лагідна спонука була в тисячу разів сильнішою, ніж той примус, що крився у блискучих смертоносних револьверах у руках капітана та помічника.

Матроси неохоче завагалися, а потім ті з них, хто ослабив шлюпкові талі, знову їх закріпили. Після цього всі вони, один за одним — знічено і незграбно — боком потьопали назад.

Коли Маккой спускався з рубки, його обличчя світилося дитячою радістю. Бунту як і не було. А значить — ніхто й нічого не відвертав. Біда? Яка біда? Хіба є місце для біди в тому благословенному світі, у якому він жив?

— Ви загіпнотизували їх, — стиха сказав йому містер Коніг і задоволено вишкірився.

— Вони — гарні хлопці, — почувалася відповідь. — У них добрі серця. Їм було важко, їм довелося важко попрацювати, і вони важко працюватимуть до самого кінця.

Перший помічник не мав часу відповідати. Його голос уже дзвенів, вигукуючи накази, матроси кинулися їх виконувати, і корабель повільно почав увалюватися під вітер, аж поки його ніс не скерувався у напрямку острова Макемо.

Вітер був дуже слабкий, а після заходу сонця майже вщух. Було нестерпно жарко, і люди на кормі та носовій частині марно намагалися поспати. Палуба була надто гарячою, щоб на ній лежати, а отруйні гази, просочуючись крізь шви, розповзалися по кораблю, мов злі духи, потрапляли в ніздрі та трахеї беззахисних членів команди, і ті чхали та кашляли. На імлистому небосхилі ліниво мерехтіли зорі, а повний місяць, що піднімався на сході, торкався своїм сяйвом міріад пасом, кілець та ниточок диму, що переплетеним павутинням піднімалися, скручуючись та вигинаючись, над палубою, повзли за планшир і злітали до щогл та вітрил.

— Розкажіть мені, — звернувся до Маккоя капітан Девенпорт, потираючи очі, які пеком пекло, — а що трапалося з тією публікою з корабля «Баунті», коли вони дісталися до Піткерна? Я прочитав у газеті, що вони спалили «Баунті» і що їх знайшли лише через багато років. Але що ж трапалося в проміжку? Мені завжди хотілося дізнатися. Там були чоловіки, за якими шибениця плакала. Були також кілька аборигенів. А ще там були жінки. Тому від самого початку було зрозуміло, що лиха не минути.

— І лихо справді трапалося, — відповів Маккой. — То були лихі чоловіки. Вони відразу ж посварилися через жінок. В одного з бунтівників, Вільямса, загинула дру-

жина. Усі жінки там були тайянки. Його дружина впала зі стрімчака, коли полювала за морськими птахами. Тоді цей Вільямс силоміць забрав дружину одного з аборигенів. Аборигени дуже розлютились і повбивали майже всіх бунтівників. Але згодом бунтівники, яким пощастило втекти, повбивали всіх аборигенів. Їм допомагали жінки. І аборигени теж убивали один одного. Усі воювали проти всіх. То були жакливі люди. Тіміті убили два аборигени, коли розчісували йому волосся на знак примирення. Їх підіслали білі. Потім білі їх же й повбивали. Дружина Талулу вбила його в печері, бо хотіла собі білого чоловіка. Вони були дуже лихі й нечестиві. Бог відвернувся від них. За два роки було вбито усіх чоловіків-аборигенів і всіх білих чоловіків, за винятком чотирьох: Янга, Джона Адамса, Маккоя, який був моїм прадідом, та Квінтала. Він теж був дуже лихою людиною. Одного разу він навіть відкусив своїй дружині вухо тільки за те, що вона наловила йому мало риби.

— Ото компанія зібралася! — вигукнув містер Коніг.

— Так, то були лихі люди, — погодився Маккой і продовжив розповідати спокійним і туркотливим голосом про кровожерливість і хтивість свого страхітливого предка. — Мій прадід уникнув убивства, але загинув від своєї ж руки. Він виготував перегінний апарат і почав гнати самогон із коренів рослини ті. Квінтал був його приятелем, і вони увесь час разом пиячили. Нарешті Маккоя вхопила біла гарячка, він повісив камінь на шию і кинувся в море.

Дружина Квінтала, та, якій він відкусив вухо, теж загинула, впавши зі стрімчака. Тоді Квінтал пішов до Янга і став вимагати, щоб той віддав йому свою дружину, а опісля він пішов до Адамса і теж почав вимагати його дружину. Адамс і Янг боялися Квінтала. Вони знали, що той хоче їх убити. Тому вони напали на нього удвох і вбили сокиркою. А потім помер Янг. І на цьому їхні біди скінчилися.

— Авжеж! — пирхнув капітан Девенпорт. — Звісно, що скінчилися, бо вже було нікого вбивати.

— Розумієте, від них відвернувся Бог, — сказав Маккой.

Уранці зі сходу дув лише слабенький вітер, і тому капітан, будучи через це не в змозі робити достатню поправку на зюйд, привівся до вітру лівим галсом. Він дуже боявся

тієї страшної західної течії, яка вже стільки разів обдурила його і позбавила можливості зайти до порту-притулку. Штиль тривав увесь день і ніч, і матроси, котрим доводилося сидіти на врізаному пайку із сушених бананів, знову почали виявляти невдоволення. Увесь день течія зносила «Піренеї» на захід, і не було вітру, щоб робити достатню поправку на південь. Під час першої напівзміни на півдні були помічені кокосові пальми. Їхні патлаті голови вказували, що внизу, під ними, лежить низький атол.

— Це — острів Тенга, — сказав Маккой. — Сьогодні вночі нам потрібен бриз, інакше нас пронесе мимо Маккемо.

— Не розумію, що трапилося з південно-східним пасатом? — спитав капітан. — Чому він не дме? Що сталося?

— Уся справа у випаровуванні з великих лагун — їх тут дуже багато, — пояснив Маккой. — Це випаровування руйнує всю систему пасатів. Воно навіть відганяє вітри і наганяє шквали з південного заходу. Це — Архіпелаг Небезпек, капітане.

Капітан поглянув на старого і вже був розкрив рот, щоб вилаятися, але стримався і промовчав. Присутність Маккоя була як заслін прокляттям та непристойностям, що вирували в його голові і тремтіли на кінчику язика. За ті численні дні, що вони були разом, вплив Маккоя безперервно зростав. Капітан Девенпорт був справжнісіньким морським диктатором, він нікого не боявся, ніколи не стримувався у виразах, а тепер виявив, що не може вилаятися в присутності дідка з жіночим поглядом карих очей і туркотливим голубиним голоском. Збагнувши це, капітан пережив справжнє потрясіння. Цей дідуган був лишень нащадком Маккоя, Маккоя з «Баунті», бунтівника, який утік від шибениці, що чекала його в Англії, Маккоя, який був джерелом зла в ті давні часи, коли на острові Піткерн лилася кров, буйствувала хтивість і люди гинули насильницькою смертю.

Капітан Девенпорт не був релігійною людиною, але в ту хвилину відчув нестримне бажання кинутися діду в ноги і сказати те, чого він і сам не знав. Його глибоко вразила саме емоція, а не якась зв'язна думка, і він якимось незбагненим чином смутно здогадувався про власну нікчемність і меншовартість у присутності цього чоловіка з простотою дитини й лагідністю жінки.

Звісно, він не міг так принизитися в очах своїх помічників та матросів. Однак та лють, яка спонукала його до лайки, і досі в ньому вирувала. Раптом він гепнув кулаком по рубці й вигукнув:

— Слухайте, діду, я не здамся. Ці Помоти пошили мене в дурні і наді мною насміялися. Але я не здамся без бою. Я гнатиму і гнатиму цей корабель! Якщо треба — крізь острови Помоту і аж до Китаю, але все одно знайду для нього підходящу мілину. Навіть якщо всі мене покинуть, я все одно з ним залишуся. Я покажу цим Помотам! Вони не зможуть мене перемогти. Ця посудина — гарна дівчина, і я буду з нею доти, поки залишиться хоч одна дошка, на якій можна стояти! Чуєте?

— Я теж буду з вами, капітане, — сказав Маккой.

Уночі з півдня дув не вітер, а лише якийсь жалюгідний натяк на нього, і несамовитий від люті капітан, ні на секунду не забуваючи, що в трюмі палахкотить вогонь, придивлявся, заміряв знос корабля на захід і час від часу усамітнювався тихенько полаятися, щоб не чув Маккой.

Коли розвиднілося, на півдні знову з'явилися пальми, що росли наче з води.

— Це — підвітряна точка Макемо, — сказав Маккой. — Катіу лежить лише за кілька миль на заході. Можемо спробувати туди дістатися.

Але течія, протискуючись повз ці два острови, потягнула їх на північний захід, і о першій дня вони побачили, як пальми острова Катіу піднялися над поверхнею моря, а потім знову потонули у воді.

За кілька хвилин, якраз після того, як капітан виявив іще одну течію з північного сходу, котра міцно вхопила «Піренеї», спостерігачі на щоглах помітили пальми на північному заході.

— Це — Рарака, — пояснив Маккой. — Без вітру ми туди не потрапимо. Течія відносить нас на південний захід. Але нам слід остерігатися. За кілька миль буде течія, що прямує на північ, а потім повертає по колу на північний схід. Вона потягне нас геть від Факарави, а саме на Факараві можна було б посадити «Піренеї» на мілину.

— Ця біс... ця противна течія може тягнути нас куди хоче! — запально вигукнув капітан. — Все одно ми десь знайдемо для «Піренеїв» обмілину.

Але ситуація на кораблі досягала апогею. Палуба була така гаряча, що здавалося: іще кілька градусів — і вона запалає. У деяких місцях від температури не захищали навіть черевики з товстою підошвою, і, щоб не обпалити ноги, доводилося ледь не бігати по палубі. Диму стало більше, і він став більш ядучим. Усі, хто був на борту, потерпали від запалення очей, а від задухи кашляли так, наче вся команда складалася з туберкульозників. Удень витягнули шлюпки і приготували їх до спуску на воду. В них поклали кілька останніх в'язок сушених бананів, а також навігаційні прилади капітана та його помічників. Капітан Девенпорт навіть поклав у баркас хронометр, боячись, що палуба вибухне будь-якої миті.

Усю ніч команда була охоплена лиховісними передчуттями, а коли замерехтіло перше вранішнє світло, матроси та командири, із впалими очима та змарнілими обличчями, подивилися один на одного, наче дивуючись, що корабель іще не розвалився і вони й досі живі.

Капітан Девенпорт, то рухаючись підтюпцем, то не-солідно підстрибуючи та роблячи перебіжки, оглянув палубу судна.

— Це — справа кількох годин, якщо не хвилин, — заявив він, повертаючись на мостик.

«Земля!» — загукали згори. Невдовзі землю стало видно з палуби, і Маккой подався на мостик, а капітан тим часом скористався можливістю полаятися і хоч трохи полегшити душу від накопичених у ній гніву і роздратування. Але його прокльони несподівано стихли — то він раптом побачив на північному сході якусь темну лінію на воді. Це був не шквал, а сильний бриз — зруйнований пасат, що відхилився на вісім румбів від свого початкового напрямку. Набираючи силу, він знову приступав до своєї звичної справи.

— Притримайте корабель, капітане, — сказав Маккой, піднімаючись на ют. — Це — крайня східна точка Факарави, і ми зможемо проскочити на галфвінді крізь прохід на повній швидкості, піднявши всі вітрила.

Минула година, і з палуби вже можна було добре розгледіти низький атол і кокосові пальми на ньому. Усвідомлення того, що запас міцності «Піренеїв» ось-ось вичерпається, важким тягарем давило на кожного члена команди. Капітан Девенпорт наказав приспустити за кормою три шлюпки і посадити в кожную з них матроса, щоб

вони стежили, аби ті, розгойдуючись, не пошкодили одну одну. Підходячи до атола, корабель почав огинати його. До білої смуги прибою залишалось якихось два кабельтових.

І за хвилину суходіл розступився, відкривши поглядам вузький прохід, а за ним — лагуну. То було величезне дзеркало води тридцять миль завдовжки і десять — завширшки.

— Пора, капітане.

І реї «Піренеїв» востаннє розвернулися, коли корабель, слухаючись штурвала, рушив у прохід. Та ледь встигли вони розвернутися, як матроси та помічники, охоплені панічним страхом, кинулися на ют, навіть не почавши укладати линви. Ще нічого не трапилось, але вони наперебій твердили: щось має трапитися. Чому — вони не могли пояснити. Просто знали, що зараз трапиться якесь лихо — і все. Маккой кинувся на свій пост у носовій частині, щоб перебрати на себе керування судном, але капітан міцно вхопив його за руку і, крутнувши на місці, притягнув до себе.

— Керуйте звідси, — сказав він. — На палубі небезпечно. А в чому річ? — вигукнув капітан наступної ж миті. — Чому ми стоїмо як укопані?

Маккой посміхнувся.

— Нам противиться течія швидкістю сім вузлів, капітане, — відповів він. — Саме з такою швидкістю з лагуни виходить відпливна вода.

Минула година, «Піренеї» просунулися вперед лише на відстань своєї довжини, але вітер набирав сили і почав відчутно штовхати корабель уперед.

— Нехай частина команди розсядеться по шлюпках, — скомандував капітан Девенпорт.

Не встиг його голос стихнути і не встигли матроси виконати його наказ, як середня палуба «Піренеїв» злетіла в повітря в клубах диму і вогню. Частина уламків зависли в оснастці, а частина посипалися за борт. Членів команди, що скупчилися на кормі, врятувало те, що вітер був попутний. Засліплені страхом, вони кинулися до шлюпок, але голос Маккоя, у якому чулися безмежний спокій і впевненість, зупинив їх.

— Зупиніться і заспокойтеся, — мовив він. — Усе нормально. Потурбуйтеся хто-небудь про юнгу, будь ласка.

Стерновий від страху покинув штурвал; капітан Девенпорт стрибнув до нього і, вхопившись за ручки, ледь

устиг втримати корабель, інакше той відхилився б і течія викинула б його на міліну.

— Подбайте про шлюпки, — сказав він містеру Конігу. — Залиште одну з них на короткій линві за кормою, щоб я зміг у неї заскочити, коли покину корабель.

Містер Коніг повагався, а потім переліз через планшир і спустився в шлюпку.

— Відхиліть корабель на піврумба, капітане.

Капітан Девенпорт аж тіпнувся від несподіванки. Йому здавалося, що на кораблі він залишився сам.

— Так — на піврумба, — відповів він.

Посеред палуби «Піренеїв» палала відкрита топка, з якої виривалися величезні клуби диму. Піднімаючись високо над щоглами, вони повністю застили ніс корабля. Маккой, сховавшись за вітрилами бізань-щогли, продовжував виконувати своє нелегке завдання і спрямовував корабель через лабіринт протоки. Полум'я від центру вибуху вже підкрадалося по палубі до корми, а вітрила на височенній грот-щоглі враз спалахнули і щезли, злизані велетенським язиком вогню. Але капітан знав, що передні вітрила, хоча й невидимі за хмарою диму, й досі тягнуть корабель уперед.

— От якби не всі вітрила згоріли і ми встигли проскочити в лагуну! — простогнав капітан.

— Проскочимо, — запевнив його Маккой з непорушною впевненістю. — Ми ще маємо багато часу. Обов'язково проскочимо. А коли опинимося в лагуні, то поставимо корабель за вітром, щоб вогонь не перекинувся на корму.

Язик вогню вискочив біля бізань-щогли, зголодніло потягнувся до нижнього ряду вітрил, але промахнувся і зник. Зверху капітанові на шию впав шматок палаючої линви. З прудкістю людини, яку вжалила оса, він роздратовано змахнув вогонь зі своєї шкіри.

— Який курс, капітане?

— Норд-вест-вест.

— Тримайте вест-норд-вест.

Капітан крутнув штурвал і вирівняв корабель.

— Вест-норд, капітане.

— Єсть вест-норд.

— А тепер — вест.

Мало-помалу входячи в лагуну, корабель румб за румбом описав коло і став по вітру. І румб за румбом, зі спокійною

впевненістю людини, що має у своєму запасі щонайменше тисячу років, Маккой розміреним речитативом задавав курс.

— Ще один румб, капітане.

— Єсть ще один румб!

Капітан Девенпорт обернув штурвал на кілька ручок, раптом різко повернув його в попереднє положення, а потім обернув на одну ручку і зафіксував.

— Так тримати!

— Єсть так тримати!

Незважаючи на попутний вітер, жар був такий сильний, що капітан, який скося позирав на компас, був змушений час від часу відривати від штурвала то одну, то другу руку, щоб потерти або захистити свої щоки, які вже вкрилися пухирцями.

Борода Маккоя почала скручуватися й в'янути, і її сильний запах, ударивши в ніздрі капітану, змусив його з тривогою і несподіваною для самого себе турботою поглянути на старого. Девенпорт по черзі відпускав ручки штурвала і почісував об штани руки, що теж почали вкриватися пухирцями опіків. Знову з трюму шугонув вогонь — і вмить злизав усі вітрила на бізань-щоглі, змусивши чоловіків пригнутися і прикрити обличчя руками.

— А тепер, капітане, — сказав Маккой, — додайте чотири румби і нехай корабель іде сам.

Палаючі шматки вітрил та линв летіли додолу і падали на них та довкола них. Під ноги капітану впав тліючий шматок просмоленої віршовки, і той зайшовся кашлем, але штурвала не відпускав.

Корабель сіпнуло. Задравши носову частину, він ще трохи проповз по обміліні і плавно зупинився. Ливень палаючих шматків, зірваних поштовхом, посипався на капітана та Маккоя. Потім корабель посунувся далі і знову вдарився об міліну. Роздавивши кілем крихкий корал, він пішов ще далі — і сіпнувся втретє.

— Повна перекладка руля! — сказав Маккой. — Як там повна перекладка руля? — спитав він через хвилину.

— Корабель не реагує на руль, — почувалася відповідь.

— От і добре. Його поволі розвертає, — сказав Маккой, поглянувши за борт. — Прекрасний м'який пісок. Кращого місця і не знайти. Прекрасне дно.

Коли корабель розвертало кормою від вітру, на кормі вибухнув страхітливий стовп вогню та диму. Обпечений капітан, скорчившись від болю, покинув штурвал. Узявшись за фалінь шлюпки, що погойдувалася під кормою, він поглянув на Маккоя. Старий відступив убік, пропускаючи його.

— Ви — перший! — вигукнув капітан Девенпорт і, вхопивши Маккоя за плече, ледь не перекинув його через планшир. Але вогонь та дим були такими сильними, що капітан став спускатися відразу ж за дідком, і вони, звиваючись, зісковзнули в шлюпку майже одночасно. Матрос, що сидів на носі, перерізав фалінь фінкою, не чекаючи наказу. Весла, заздалегідь уставлені в кочети, опустилися у воду, і шлюпка хутко подалася геть.

— Прекрасне дно, капітане, — пробурмотів Маккой і озирнувся.

— Так, справді прекрасне дно, я вам дуже вдячний, — почувалася відповідь.

І три шлюпки рушили до білого коралового берега, де шумів прибій. А за ним, скраєчку кокосового гаю, виднілися півдюжини хатин з листя та гілок і з десятків чи більше аборигенів. Широко розкривши від захвату очі, дивилися вони на велику пожежу, що запливла до них у лагуну.

Шлюпки увіткнулися в дно, і члени команди вийшли на білий піщаний берег.

— А тепер, — сказав Маккой, — мені слід потурбуватися про повернення на Піткерн.

КОЛИ СВІТ БУВ МОЛОДИЙ

I

Він був чоловіком дуже спокійним і врівноваженим. Видершись на стіну, він на мить обачливо затримався на її вершечку, напружено вслухаючись у вологу темряву — чи не криється в ній якась небезпека. Але бездоганний детектор його слуху не виявив нічого, окрім глухого завивання вітру в невидимих деревах, шерхіту листя та скрипіння гілок. Вітер нагнав густого туману, і хоча він не бачив його, зате відчував мжичку, яку пориви вітру кидали йому в обличчя. Стіна, на якій він наразі сидів, теж була мокрою.

Чоловік зістрибнув на землю потойбіч стіни так само безшумно, як і видерся на неї з протилежного боку. Потім видобув з кишені ліхтарик, але не став його вмикати. Хоч навколо і було дуже темно, він міг обійтися і без світла. Чоловік рушив крізь темряву, тримаючи палець на кнопці ліхтаря. Земля довкола була бархатистою і пружкою; її вкривав килим сухої соснової хвої, опалого листя та моху, килим, ніким, мабуть, не потривожений роками. Листя та гілки зачіпали його обличчя, але було так темно, що уникнути їх було неможливо. Невдовзі йому вже довелося йти вперед з витягнутою рукою, якою він мацав у темряві. І не раз рука впиралася в товсті стовбури велетенських дерев. Він знав, що довкола нього — лише дерева, він відчував, як вони бовваніють і нависають над ним. У нього з'явилося химерне і неприємне відчуття, що він — мікроскопічна тріска посеред гігантських стовбурів, які погрозливо нависли над ним і ось-ось роздавлять. Але чоловік знав, що за деревами — будинок, і сподівався знайти чи то дорогу, чи то звивисту стежину, якою він зможе легко до нього потрапити.

Одного разу він навіть заблукав і потрапив у пастку. З кожного боку, хоч би де він мацав і хоч куди потикався,

були то дерева, то густі чагарники. Здавалося, що виходу немає. Довелося йому увімкнути ліхтарик і обережно спрямувати його промінь собі під ноги. Обачливо й повільно поводив він ним довкола, і його яскраве світло вихопило з темряви чіткі обриси перешкод, що постали на його шляху. Нарешті між деревами з товстелезними стовбурами з'явився прохід. Чоловік рушив крізь нього, вимкнувши ліхтарик і ступаючи по сухій землі, захищеній від вологи туману щільним листям угорі. Він знав, що наближається до будинку, бо добре орієнтувався на місцевості і завдяки цьому обрав правильний напрям.

І тут трапилася несподіванка — немислима і неочікувана. Раптом нога, яку він був опустив на землю, натиснула на щось м'яке і живе. Воно захарчало під вагою його тіла й підвелось. Чоловік відскочив і зігнувся, приготувавшись тікати і напружено очікуючи можливого нападу. Якусь мить постоявши непорушно, він вирішив, що, мабуть, переполохав якусь тварину і вона, перелякавшись не менше, аніж він, теж очікувально залякла в темряві. Напруженість стала нестерпною. Виставивши вперед ліхтарик, чоловік натиснув на кнопку, придивився — і заверещав від жаху. Він готовий був побачити все що завгодно — від переляканого теляти до оленя чи розлюченого лева, — але тільки не те, що постало перед його очима. Яскравий промінчик його ліхтарика на мить вихопив із темряви те, що і за тисячу років він не здатний буде забути. То був кремезний чоловік з рудуватим волоссям і рудуватою бородою. Окрім м'яких мокасинів на ногах та подоби шкіряної пов'язки на стегнах, іншої одежі на ньому не було. Руки, ноги, плечі та спина були голі. Шкіра — гладка й безволоса, але засмагла й обвітрена, а під нею, мов товсті змії, напиналися м'язи. Але не одне це — попри всю свою несподіваність — налякало його і змусило верещати. Страх був спричинений невимовною лютістю обличчя голого здорованя і несамо-вито-диким тваринним поглядом блакитних очей, у яких майже не відбивалося світло ліхтарика, сосновими голками, що стирчали з бороди й волосся, та погрозливою позою велетенського тіла, яке зігнулося для стрибка і ось-ось мало кинутися на нього. Буквально в ту ж мить, коли перед ним постала ця картина і коли в його вухах досі ще лунав власний переляканий зойк, страшна потвора кинулася на нього. Чоловік щосили жбурнув у монстра свій ліхтарик

і метнувся йому під ноги. Відчувши, як здоровило пере-
чепився об нього, боляче вдаривши по ребрах ступнями
й колінами, він підскочив і чкурнув геть, чуючи позаду
важкий звук падіння і хряскіт кущів.

Коли ж звук падіння стих, чоловік зупинився і, стоячи
навколішки, прислухався. Почувши, як бурмило ходить
сюди-туди, розшукуючи його, він завмер, боячись видати
своє місцезнаходження спробою втечі. Він знав, що рано
чи пізно все одно трісне гілкою чи сучком і потвора ки-
неться за ним навздогін. Він витягнув був револьвера, але
передумав і сховав його. Він уже зміг узяти себе в руки і
тому сподівався вибратися звідси без зайвого шуму. Кілька
разів до нього долітав хрускіт гілок та кущів — то бурмило
обстежував усе довкола, намагаючись його знайти. Час від
часу здоровань зупинявся і завмирав — вочевидь, дослухав-
ся. І це підказало чоловікові вихід зі скрутного становища.
Стоячи навколішки, однією рукою він спирався об шма-
ток сухої деревини. Обережно помацавши навкруг себе і
пересвідчившись, що зможе безшумно розмахнутися, він
підняв цурпалок і жбурнув його. Цурпалок був невеликий
і тому пролетів значну відстань і гепнувся з шумом у кущі.
Почувши, як монстр шугонув у напрямку до цурпалка, чо-
ловік тієї ж миті прудко і настирно поповз геть. Повільно,
обережно, він повз навколішках доти, поки коліна його
штанів геть не промокли на просякнутому вологою моху.
Прислухавшись, він не почув нічого, крім шуму вітру та
звуку крапель, що падали з вологих від густого туману гілок.
Обачливо прислухаючись і озираючись, чоловік підійшов
до кам'яної стіни, переліз через неї і зістрибнув на проти-
лежний бік, уздовж якого тягнулася дорога.

Понишпоривши в куцах, чоловік витяг звідти велоси-
пед і вже був зібрався на нього сісти. Але не встиг він
перекинути ногу через сідло, як почув глухий удар — то
чиєсь важке тіло спритно зістрибнуло зі стіни, при цьому
явно встоявши на ногах. Не чекаючи, що станеться потім,
чоловік чкурнув уперед, штовхаючи велосипед поперед
себе. Набравши достатньої швидкості, він скочив у сідло,
піймав ногами педалі і щосили рвонув по дорозі. «Гуп-
гуп-гуп» — затупотів хтось по пилюці позаду нього, але він
відірвався від переслідувача, і той розчинився в темряві.
Та, на жаль, чоловік з переляку дременував не до міста, а в
протилежному напрямку, по дорозі, що вела до пагорбів.

І він знав, що далі на цій дорозі не буде жодного перехрестя, тому звернути буде нікуди. Єдиний шлях назад лежав повз оте страхіття, а його лякала навіть одна думка знову зустрітися з ним віч-на-віч. Десь через півгодини, коли дорога круто пішла вгору, чоловік зліз з велосипеда. Заховавши його, про всяк випадок, біля дороги, він переліз через паркан і опинився, як йому здалося, на пасовищі, що тяглося схилом пагорба. Підстеливши газету, він сів на землю.

«Чорт забирай, оце так!» — сказав чоловік уголос, утираючи з обличчя краплини поту і туману.

«Чорт забирай!» — знову з радісним полегшенням повторив він, скручуючи цигарку і роздумуючи, як йому краще повернутися до міста.

Але повертатися він не став. Йому однозначно не хотілося їхати в темряві, і, схиливши голову на коліна, він задрімав, чекаючи, поки розвидніється.

Чоловік не знав, скільки минуло часу, коли його розбудило дзявкання койота. Озирнувшись і помітивши його на гребені пагорба позаду, він подумки завважив зміни, які відбулися в панорамі ночі. Туман зник, визирнули зорі й місяць, навіть вітер — і той ущух. Негода перетворилася на ніжну й духмяну каліфорнійську ніч. Чоловік спробував був знову задріматися, але дзявкання койота стривожило його. Напівсонний, він почув якесь химерне і зловісне гикання, схоже на речитатив. Озирнувшись, він побачив, як койот, кинувши дзявкотіти, щодуху втікає схилом пагорба, а за ним оскаженіло женеться, кинувши гикати, гола потворна істота, яку він надібав у парку біля будинку. Койот був іще молодий і явно програвав змагання в бігу, але чоловік не побачив, чим це змагання скінчилося, бо переслідований і переслідувач щезли з виду за краєм пагорба. Чоловіка пронизала дрож, і по його тілу побігли холодні мурашки. Притьмом скочивши на ноги, він перебрався через паркан і осідлав велосипед. У нього з'явився шанс, і він не збирався його марнувати. Між ним та Мілл-Веллі вже не стояло оте голе страхіття.

З карколомною швидкістю рвонув він униз по схилу, але внизу, у затінку, вскочив у вибоїну і, перелетівши через руль, бебехнувся на дорогу.

— Сьогодні явно невезуча ніч, — пробурмотів невдаха, оглядаючи зламану вилку переднього колеса.

Узявши на плече непридатний велосипед, він покрокував далі. Через деякий час, вийшовши до камінної стіни, він, гадаючи, що, може, то все йому наснилося, почав шукати на курній дорозі сліди. І знайшов їх. То були сліди від мокасинів — великі, з глибоко вдавленими в пилюку пальцями. Саме в ту хвилину, коли він схилився, розглядаючи ці сліди, знову почулося оте зловісне гикання. Чоловік уже бачив, як стрімко бурмило наздоганяв койота, і тому збагнув, що на відкритому просторі у нього немає жодного шансу втекти. Утім, він і не намагався втекти, а задовольнився тим, що сховався в затінку біля дороги.

І знову побачив голу людиноподібну істоту. Вона бігла швидко й легко, та ще й приспівувала на ходу. Порівнявшись, істота зупинилася, і серце у чоловіка в п'яти пішло. Але замість того щоб вирушити до його схованки, потвора підскочила, вхопилася за гілку дерева, що росло обабіч дороги, і, перебираючи руками, як мавпа, хутко видерлася догори, потім гайнула через стіну, вхопилася за гілку ще одного дерева — і щезла з очей, зіскочивши вниз. Чоловік кілька секунд стояв, мов зачудований, а потім рушив далі.

II

Дейв Слоттер войовничо обперся об прилавок, що закривав вхід до приватного кабінету Джеймса Ворда, старшого компаньйона фірми «Ворд, Ноулз енд К°». Дейв був розлючений. Усі в приймальні дивилися на нього підозріло, а чоловік, що стояв напроти, — іще підозріліше.

— А ви скажіть містеру Ворду, що справа вкрай важлива, — наполягав Дейв.

— Кажу вам — він зараз диктує, і тому його не можна турбувати, — почулася відповідь. — Краще приходьте завтра.

— Завтра буде запізно. Просто потихеньку зайдіть і передайте містеру Ворду, що це — справа життя і смерті.

Секретар завагався, і Дейв миттю скористався цією можливістю.

— Візьміть і скажіть йому, що минулої ночі я був потойбіч затоки в Мілл-Веллі і хочу його про дещо поінформувати.

— Ваше ім'я? — поцікавився секретар.

— Ім'я не має значення. Бо він мене не знає.

Коли Дейва провели у приватний кабінет, він і досі перебував у войовничому стані духу, але коли він побачив перед собою великого русявого чоловіка, що сидів в обертальному кріслі і щось диктував стенографістці, то настрої його різко змінився. Дейв не знав, чому так сталося, але в глибині душі він розізлився сам на себе.

— Ви — містер Ворд? — спитав він з якоюсь дурнуватою інтонацією, яка ще більше розізлила його. Він аж ніяк не мав наміру говорити таким тоном.

— Так, — почувалася відповідь. — А ви хто?

— Гарі Банкрофт, — збрехав Дейв. — Ви мене не знаєте, і тому моє ім'я не має жодного значення.

— Це ви передавали мені, що були минулої ночі в Мілл-Веллі?

— Ви там живете, еге ж? — відповів запитанням на запитання Дейв, підозріло поглянувши на стенографістку.

— Так. А навіщо ви прийшли до мене? Я зараз дуже зайнятий.

— Я хотів би поговорити з вами сам на сам, сер.

Містер Ворд кинув на нього пронизливий погляд, трохи повагався і прийняв рішення.

— Зробімо перерву на кілька хвилин, міс Поттер.

Дівчина підвелася, збрала свої записи і вийшла. Дейв прискіпливо дивився на містера Джеймса Ворда доти, поки той не впорався з якоюсь думкою, що блукала у нього в голові.

— Я вас слухаю.

— Учора ввечері мені довелося побувати в Мілл-Веллі, — знічено почав Дейв.

— Це я вже чув. Що вам від мене потрібно?

І Дейв почав, сам не вірячи своїм словам.

— Я був біля вашого будинку, вірніше на прилеглий ділянці.

— А що ви там робили?

— Хотів вас пограбувати, — чесно зізнався Дейв. — Я почув, що ви живете сам з кухарем-китайцем, і тому зацікавився. Але я не заліз до вашого будинку. Мені дещо завадило. І саме тому я тут. Я прийшов попередити вас. На ділянці біля вашого будинку я наштовхнувся на якогось дикуна, що вільно там розгулював. Справжнісінький дия-

вол. Запросто міг порвати мене на шматки, як ганчірку. Я змушений був тікати, рятуючи своє життя. Цей дикун майже не має на собі ніякої одежі, а по деревах лазить, як та мавпа. І бігає, як олень. Я бачив, як він гнався за койотом. До кінця не додивився, але здається, що він його наздогнав, їй-богу.

Дейв перепинив себе, щоб подивитися, яке враження справили його слова. Але ніякого враження вони не справили. Джеймс Ворд висловив стриманий інтерес — і все.

— Що ж, цікаво, дуже цікаво, — промимрив він. — Дикун, кажете. А чому ви прийшли мені про це розповісти?

— Хотів попередити вас про небезпеку. Я сам — далеко не цяця, але не вважаю за потрібне вбивати людей... тобто коли в цьому немає потреби. Я збагнув, що вам загрожує небезпека. І прийшов попередити вас. Хотів зіграти з вами чесно, ось. Звісно, якщо ви захочете якось віддячити мені за мої труди, то я прийму таку подяку. Не скажу, щоб я про це не думав. Але мені байдуже, винагородите ви мене чи ні. Я вас попередив, а значить — виконав свій людський обов'язок.

Містер Ворд замислився і забарабанив пальцями по столу. Дейв помітив, що то були великі сильні пальці, хоча й добре доглянуті та засмагли. А ще він помітив те, на що вже встиг звернути свою увагу раніше: тоненьку смужку тілесного пластиру над оком. Та все одно відкидав думку, яка настійливо просилася йому в голову. Бо це було неймовірно.

Містер Ворд дістав гаманець з кишені піджака, витяг зелену купюру і подав її Дейву. Той, ховаючи її собі в кишеню, встиг помітити, що то було двадцять доларів.

— Дякую, — мовив містер Ворд, даючи зрозуміти, що аудієнція добігла кінця. — Я потурбуюся про розслідування цієї справи. Дикун, та ще й на свободі — це справді небезпечно.

Містер Ворд поведився так спокійно і невимушено, що до Дейва повернулася його хоробрість. До того ж у його голові зродилася нова теорія. Вочевидь, той дикун був братом містера Ворда, схибленим братом, який таємно жив разом з ним і якого не випускали за межі маєтку. Дейв чув, що таке буває. Можливо, містер Ворд не хотів розголосу і тому дав йому за мовчанку двадцять доларів.

— Слухайте, — почав Дейв. — Тепер мені починає здаватися, що той чоловік був дуже схожим на вас...

Більше він нічого вимовити не встиг, бо став свідком трансформації і побачив перед собою ті самі люті блакитні очі, що він їх бачив минулої ночі, ті самі руки, схожі на велетенські клешні, і ту саму гігантську постать, готову стрибнути на нього. Але цього разу у нього під рукою не було дерев'яного цурпалка і його схопили за біцепси обох рук з такою неймовірно страшною силою, що він аж застогнав від болю. І побачив перед собою оголені білі зуби, як у хижого собаки, який ось-ось його вкусить. Борода містера Ворда торкнулася обличчя Дейва, а рот розкрився, щоб вчепитися в горлянку жертві. Але цього не сталося. Натомість Дейв відчув, як тіло нападника залякло, наче стримане якимось залізним гальмом, а потім його відштовхнули. Це було зроблено без особливої напруги, але з такою силою, що зупинила Дейва лише стіна, об яку він гепнувся спиною і по якій сповз, обм'якнувши, на підлогу.

— Ви що, зібралися мене шантажувати? — гаркнув на нього містер Ворд. — Зараз же віддайте мені оті гроші!

Дейв дістав купюру і покірно віддав.

— Мені здалося, що ви прийшли сюди з добрими намірами. Тепер же я бачу, що ви за фрукт. Щоб я вас більше тут не бачив і не чув, інакше я запроторю вас до в'язниці, де вам і місце. Я зрозуміло висловлююся?

— Так, сер, — мовив Дейв, хапаючи ротом повітря.

— Тоді — геть звідси.

І Дейв пішов геть, а біцепси його й досі нестерпно боліли від отієї страшною залізної хватки. Коли його рука лягла на дверну ручку, його зупинив голос містера Ворда.

— Вам пощастило, — сказав він, і Дейв помітив, що його очі світилися жорстокістю і пихою. — Вам пощастило. Якби я захотів, я б повідривав вам руки і викинув їх ось у це сміттєве відро.

— Зрозуміло, сер, — мовив Дейв, і в голосі його прозвучала абсолютна впевненість, що саме так воно і сталося б.

Розчинивши двері, він вийшов з приватного кабінету. Секретар запитально поглянув на нього.

— Оце так! — тільки й спромігся вичавити із себе Дейв і з цими словами вискочив і з контори — і з нашого оповідання.

Джеймс Дж. Ворд, сорока років, був успішним бізнесменом, але дуже нещасним чоловіком. Бо протягом сорока років він безуспішно намагався розв'язати вкрай серйозну проблему, яка з плином часу дедалі більше перетворювалася на обтяжливу недугу. В ньому одночасно уживалося дві людини, між якими, у хронологічному розумінні, пролягла прірва глибиною в тисячу років. Мабуть, він досліджував проблему роздвоєння особистості глибше, аніж будь-хто з провідних науковців, що працювали в складній і таємничій царині психології. І його випадок був особливим і несхожим на всі досі задокументовані. Він перевершував навіть найсміливіші фантазії письменників. У ньому не було нічого від доктора Джекіла та містера Хайда, він був несхожий на того нещасного молодика, що його змалював Кіплінг у своєму творі «Найдивовижніша повість на світі». Ті дві особистості, що в ньому уживалися, так переплуталися одна з одною, що практично увесь час не мали змоги усвідомити самі себе й одна одну.

Своє друге «я» містер Ворд визначив як дикуна та варвара, що жив у примітивних умовах кілька тисячоліть тому. Але він ніколи не міг з упевненістю сказати, ким було його друге «я» і ким був він сам. Бо він був обома ними — й увесь час. Дуже рідко траплялося так, що одне його «я» не відало, що робить друге. Суттєвим було також те, що він не мав ані видінь, ані спогадів того минулого, у якому жило його давніше «я». Це давніше «я» жило і сьогодні, але, живучи сьогодні, воно відчувало невгамовну постійну потребу жити так, як воно призвичаїлося жити тисячі років тому.

У дитинстві він завдав чимало клопоту своїм батькам та родинним лікарям, хоча останні й близько не могли підійти до розгадки його ексцентричної поведінки. Наприклад, вони ніяк не могли збагнути його надмірної сонливості перед обідом і надмірної активності ввечері та вночі. Коли лікарі виявили, що він блукає вночі коридорами, видряпується на височенні дахи й бігає серед пагорбів, вони дійшли висновку, що їхній підопічний — сновида. Насправді ж він і гадки не мав спати наяву, і йому просто хотілося поблукати вночі, бо до того спонукувало його первісне «я». Колись він мав необачність відкритися одному телепню-ескулапу

й опісля дуже страждав від приниження, бо той позначив його одкровення ярликом «марення наяву».

Річ у тім, що коли наставали сутінки і надходив вечір, містер Ворд відчував приплив бадьорості. Обмежений чотирма стінами простір ставав для нього як клітка для звіра. Йому вчувалися голоси, що шепотіли йому з темряви. Ніч кликала його, бо в той період доби він перетворювався, головним чином, на нічного хижака. Але ніхто його не зрозумів, а він більше нікому й нічого не намагався пояснити. Його записали у сновиди і вдалися до належних у подібних випадках заходів, які дуже часто були марними. Бо він зростав, ставав дедалі хитрішим і завдяки цьому міг більшість ночей проводити на свіжому повітрі, як і підказувало йому його первісне «я». У результаті, в полудень він відсипався. Вранішнє навчання в школах стало неможливим, і невдовзі з'ясувалося, що лише ввечері, зусиллями приватних учителів, можна було його хоч чогось навчити. Саме таким чином і розвинулося його друге, сучасне «я».

Але в дитинстві він увесь час був проблемною дитиною. Його знали як бездушне, жорстоке і злобне дияволеня. Родинні лікарі у приватних розмовах визнавали за ним психічний розлад і називали його виродком. Ті ж нечисленні хлопці, що наважувалися з ним дружити, були від нього в захваті, хоча й дуже боялися. Він плавав, бігав і видряпувався на дерева набагато швидше за них, будь-кого з них міг легко перехитрити; і ніхто не наважувався з ним битися. Бо він був несамовитий і страшенно сильний.

Коли йому було дев'ять, він утік до пагорбів, де дав волю своїм інстинктам і полював уночі. Через сім тижнів його спіймали і привели додому. Усі дивувалися — як же це він примудрився вижити в таких умовах і навіть не змарніти? Ніхто не знав, а він нікому й не казав, як він полював на кроликів, перепелів, як він їх ловив і пожирав, не розказував про селянські курники, які він спустошував, і про ті лігвища, які влаштовував із сухого листа в печері, де він спав у полудень протягом цілих семи тижнів.

У коледжі він був знаний своєю сонливістю і нетямущістю на ранкових лекціях та геніальною кмітливістю під час вечірніх занять. Завдяки додатковому читанню й переписуванню зошитів своїх товаришів він примудрявся с'як-так перебувати на ранкових лекціях, зате вечірні навчальні пари перетворювалися на його справжній тріумф. У футболі він

був неперевершеним гравцем, що своєю зятятістю наганяв страх, у всіх видах легкої атлетики він теж демонстрував захмарні результати. Можна було завжди без сумніву покластися на його перемогу. Одна тільки помічалася за ним вада: спонтанні вибухи якоїсь варварської несамовитої люті. Його товариші-студенти боялися боксувати з ним, а під час борецьких змагань він відзначився тим, що вкусив суперника за плече.

Після коледжу його батько, впавши у розпач, послав працювати сина ковбоєм на одне ранчо в штаті Вайомінг. Через три місяці безстрашні ковбої вирішили, що з них досить, і надіслали батькові телеграму, щоб він забрав від них свого дикого неконтрольованого сина. А коли батько приїхав забирати його, то ковбої зізналися, що краще вони водитимуть дружбу з людоджерами, що виють, буркотливими сновидами, ведмедами гризлі, прудкими горилами й лютими тиграми, аніж з оцим славним вихованцем коледжу — молодиком, який носить волосся з проділом посередині.

Був один виняток у тій білій плямі, яку являли собою його спогади про тисячолітнє минуле. І цим винятком була мова. Якимось дивним атавістичним чином значна частина тієї прамови збереглася в його генетичній пам'яті. У хвилини щастя, піднесення, а також під час бійки чи змагання він мав схильність вибухати варварськими піснями та ритмічними речитативами. Саме завдяки цьому дивному лінгвістичному атавізму він визначив у часі та просторі те своє заблукале «я», тілесний власник якого помер так давно, що навіть кістки його зотліли. Одного разу він навмисне проспівав кілька пісень і ритмічних завивань у присутності професора Вертца — знаного ентузіаста-філолога, який викладав давньо-саксонську мову. Прослухавши перший ритмічний речитатив, професор здивувався, а потім насторожився і поцікавився, що за дикий мовний гібрид чи якийсь діалект німецької він чув. Коли ж його увазі запропонували другий ритмічний пасаж, професор прийшов у дикий захват. Свій виступ Джеймс Ворд завершив піснею, яка нестримно рвалася в нього з вуст щоразу, коли йому доводилося битися чи змагатися. І тоді професор Вертц сказав: це — не спотворена німецька, а давньогерманська мова, а може, навіть давньотевтонська. Причому ще з часів, які значно передують тим, про які існують задокументовані науковцями свідчення. Ця мова

була такою давньою, що навіть професор нічого про неї не знав; однак вона повнилася словоформами, які віддалено нагадували відомі йому лінгвістичні конструкції, і його натренована інтуїція вченого однозначно вказувала на справжність і реальність цієї мови. Професор поцікавився джерелом цих пісень і попросив дати йому на певний час ту безцінну книгу, з якої вони були взяті. А ще він наполегливо хотів дізнатися, чому це молодий містер Ворд так довго прикидався цілковитим профаном у німецькій мові. Але Ворд не міг нічого ані пояснити, ані книжку дати. У результаті професор Вертц, після кількатижневих умовлянь і благань, почав недолюблювати молодика, бо визнав його за брехуна. Він також класифікував його як людину незбагненої і жахливої черствості та егоїзму. Як це так — не дати йому хоч краєчком ока поглянути на цей безцінний уламок минувшини, що був давнішим за всі ті старожитності, про які будь-який філолог міг тільки мріяти!

Але мало було пуття цьому роздвоєному молодика від знання про те, що частково він був сучасним американцем, а частково — давнім тевтонцем. Однак цей сучасний американець був не таким уже й тюхтієм та слабаком, якщо він (якщо це справді був «він» і якщо справді мав хоч невеличкий, та все ж шматочок свого власного життя) добився компромісу між отим хижим «я», яке дрімало вранці і полювало на здобич уночі, та «я» культурним і вихованим, яке прагнуло жити нормальним людським життям, кохати, ростити дітей і займатися бізнесом. Дні та ранні вечори Джеймс Ворд віддавав одному, ночі — другому; вранці ж та частково вночі він відсипався за обох. Але вранці він спав як цивілізована людина, а вночі — як дикий хижий звір. Саме в одну з таких ночей його і надибав випадково серед заростей Дейв Слоттер.

Переконавши свого батька дати йому початковий капітал, він подався в бізнес і став умілим й успішним бізнесменом. У денні години справами цілковито займався він, а вранці їх вів його партнер. Ранній вечір містер Ворд присвячував товариству та громадським справам, але коли стрілка годинника наближалася до дев'ятої чи десятої, нездоланна невгамовність охоплювала його, і він зникав з очей оточуючих аж до наступного полудня. Друзі та знайомі припускали, що він багато часу присвячує спорту. Певною

мірою вони мали рацію, втім вони й гадки не мали про справжню природу цього спорту, бо не могли собі уявити, що він полягає в нічній гонитві за койотами серед пагорбів Мілл-Веллі. Ніхто не вірив капітанам шхун, які розповідали, що бачили холодними зимовими ранками якогось чоловіка, котрий пірнав у припливних хвилях протоки Рақун Стрейтс або долав швидко течію між островами Гоут Айленд та Енджел Айленд за кілька миль від берега.

У будинку в Мілл-Веллі він жив сам-один, за винятком кухаря-китайця Лі Сіня, майстра на всі руки, який знав чимало про дивацтва свого хазяїна і якому той платив грубі гроші за мовчанку. І китаєць дійсно мовчав як риба. Відвівши душу вночі, поспавши вранці та поснідавши стравою, приготованою китайцем, Джеймс Ворд вирушав через затоку до Сан-Франциско на полуденному поромі, заходив до клубу, а потім йшов до свого офісу — як і кожний нормальний бізнесмен у цьому великому місті. Але коли починало сутеніти, ніч звала його. Відчуття його загострювалися, і неспокій та невгамовність зростали. Слух різко посилювався; міради нічних шумів розповідали йому знайому, але таку звабливу історію; залишившись на самоті, він починав походжати тісною кімнатою наче тварина, що потрапила з дикої волі до клітки.

Одного разу він насмілився покохати. Раніше він ніяк не наважувався на таку серйозну відволікаючу справу. Він боявся. І багато днів молода дівчина, ніскільки не соромлячись того, що стала жінкою, носила на своїх руках та зап'ястях темно-сині синці — сліди його ніжностей, виявлених у пориві кохання, але, на жаль, пізньої ночі. У тому-то й полягала помилка. Якби Джеймс Ворд надумав кохатися вдень, то все було б добре, бо вдень він являв собою спокійного врівноваженого джентльмена, якому просто захотілося зайнятися коханням. Але вночі він перетворювався на шаленого варвара, що тягне на собі вкрадену жінку крізь темряву германських лісів. Добре знаючи себе, містер Ворд вирішив, що краще займатися коханням удень, але саме тому, що він добре себе знав, він дійшов висновку, що його одруження обернеться жахливою катастрофою. Він навіть думати боявся про шлюб і про те, що йому доведеться кохатися зі своєю дружиною вночі.

Тому він почав утримуватися від статевих стосунків з жінками, урегулював своє подвійне життя, почав уникати

зустрічей зі звідницями та охочими жінками різного віку з палаючими очима, познайомився з Ліліан Герсдейл і взяв собі за суворе правило ніколи не бачитися з нею пізніше восьмої вечора. Вночі ж він ганявся за койотами і спав у лісових лігвищах. Йому пощастило тримати це подвійне життя в секреті від усіх, окрім Лі Сіня... і ось тепер — окрім Дейва Слоттера. Те, що цей волоцюга виявив існування його двох різних «я», збентежило містера Ворда. Незважаючи на те що він добряче настрахав цього шантажиста, останній все одно міг проговоритися. А якщо й ні, то рано чи пізно хтось усе одно викриє його.

Через це Джеймс Ворд і вирішив зробити ще одне героїчне зусилля і взяти під контроль своє варварське тевтонське «я». Він так зосереджено привчав себе бачитися з Ліліан тільки вдень і досяг у своєму самоконтролі такого успіху, що настав день, коли вона прийняла його пропозицію. Хтозна — на краще чи на гірше, але містер Ворд молив Бога, щоб на краще. Увесь цей період, мабуть, жоден претендент на чемпіонське звання не тренувався так напружено і заповзято, як тренувався наш новоспечений жених, щоб придушити в собі дикуна. Окрім іншого, він намагався виснажити себе ще вдень, щоб сильне бажання спати зробило його глухим до поклику ночі. Він брав відпустки на роботі і вирушав на тривалі полювання, женучи оленів крізь неймовірну глушину та важкодоступні місця — і завжди вдень. Ніч заставляла його вдома, коли він почувався вкрай виснаженим. У себе в кімнатах він встановив ледь не десяток тренажерів, і ті вправи, які звичайні люди робили кілька разів, він робив сотні разів. А ще, як щось на кшталт компромісу, він збудував на другому поверсі відкриту спальну веранду. Хоч там принаймні він міг зробити ковток благословенного нічного повітря. Від утечі до лісу його оберігали подвійні завіси; щовечора Лі Сінь замикав його, а вранці — відмикав.

Настав час, коли в серпні місяці він найняв додаткових слуг на поміч Лі Сіню і наважився влаштувати домашній прийом у своєму будинку в Мілл-Веллі. Були запрошені Ліліан, її мати, брат та півдесятка спільних друзів та знайомих. Два дні і дві ночі все йшло добре. А на третю ніч, коли вони загралися в бридж аж до одинадцятої години, у містера Ворда з'явився привід пишатися собою. Йому пощастило повністю приборкати свій зростаючий неспокій,

але так сталося, що Ліліан Герсдейл опинилася його супротивником праворуч. Ця жінка була як тендітна квітка, але під впливом нічного неспокою саме оця тендітність та крихкість і почали дратувати Джеймса Ворда. Ні, він не розлюбив її, просто у нього виникло майже непереборне бажання вхопити її своїми клешнями і покалічити. Особливо сильним це бажання ставало тоді, коли вона вигравала. Він наказав привести одного зі своїх гончаків, і саме в ту хвилину, коли здавалося, що наростаюча напруга рознесе його на шматки, містер Ворд погладив пса — і враз відчув величезне полегшення. Дотик до пухнастої шерсті миттєво розслабив його і дав можливість спокійно дограти аж до кінця посиденьок. Ніхто й не помітив тієї титанічної боротьби, що точилася в душі їхнього доброзичливого хазяїна, який часто сміявся, жартував і грав уміло й дуже уважно.

Коли вони розходилися по спальнях, містер Ворд навмисне зробив так, щоб попрощатися з Ліліан у присутності інших. Опинившись нарешті на своїй веранді і надійно замкнувшись, він приступив до фізичних вправ, подвоївши, потім потроївши, а згодом — і почетверивши їх кількість. Довівши себе до виснаження, він улігся на кушетку, щоб заколисати себе, розмірковуючи над двома проблемами, що особливо непокоїли його. Одна з них стосувалася фізичних вправ. Тут був якийсь парадокс: що більше вправ він виконував — а виконував він їх неймовірно багато, — то сильнішим він ставав. Так, він притлумлював цими вправами своє друге тевтонське «я», але таким чином він просто відтягував той фатальний день, коли сила, накопичена фізичними вправами, стане такою потужною, що вийде з-під контролю і стане ще жахливішою, ніж та, яку він досі знав. Друга проблема полягала в його майбутньому одруженні і тих хитрощах, до яких йому доведеться вдатися, щоб уникнути зустрічей зі своєю дружиною після настання темряви. Ось так, безплідно розмірковуючи, він і заснув.

Звідки взявся тієї ночі отой велетенський ведмідь гризлі — ніхто довго не знав, аж поки не стало відомо, що то був ведмідь, який утік із циркової трупи «Спрінг Бразерз Серкус», яка давала вистави в Саусаліто і члени якої довго і безуспішно шукали свого «Великого Бена — найбільшого гризлі серед тих, що живуть у неволі». Як би там не було, але Великий Бен утік, і з усього лабіринту в півтисячі

маєтків він чомусь вибрав для візиту саме володіння Джеймса Дж. Ворда. Перше і давнє «я» враз звело його на ноги. Напружено здригаючись від передчуття битви, він відчув у грудях прилив войовничості, а з вуст його зірвався ритмічний старовинний речитатив. З подвір'я долинуло несамовите завивання і гавкіт гончаків. Аж раптом крізь цей гармидер долинув гострий як кинджал передсмертний зойк собаки. Його собаки.

Не завдавши собі клопоту вдягти капці і накинувши на себе лише піжаму, Джеймс Ворд проломився крізь ретельно замкнені Лі Сінем двері і, злетівши сходами, вихопився у темряву ночі. Коли ж його босі ступні торкнулися гравію на під'їзній алеї, він різко зупинився, простяг руку під східці і витяг звідти замашний кийок — свого надійного товариша під час численних — і безумних — нічних пригод серед пагорбів. Несамовитий гвалт, що його зчинили собаки, наближався, і містер Ворд, войовничо вимахуючи кийком, кинувся йому назустріч.

Челядь та гості повискакували з ліжок і скупчилися на просторій веранді. Хтось увімкнув електричне освітлення, але ніхто нічого не бачив, окрім переляканих облич одне одного. За яскраво освітленою алеєю дерева утворювали стіну непроникної темряви. Але десь у тій темряві точилася запекла боротьба. Чулися пекельні зойки тварин, несамовите гарчання та харчання, звуки ударів та хрускіт куштів під вагою важких тіл.

Хвиля битви перекотилася з темряви прямо на алею під спостерігачами. І тут вони, нарешті, побачили, що відбувається. Місіс Герсдейл скрикнула і, зомліваючи, вхопилася за свого сина. Ліліан раз по раз так сильно стискала перила, що на кінчиках її пальців ще багато днів залишалися криваві набряки. Охоплена страхом, вона очей не могла відвести від рудоволосого шаленоокого велетня, у якому вона впізнала чоловіка, за якого збиралася вийти заміж. Він вимахував здоровенним кийком, зі спокійною люттю воюючи з волохатою потворою, більшою за будь-якого баченого нею ведмеда. Змахнувши лапою, гризлі зірвав з Джеймса Ворда халат і роздряпав до крові йому шкіру.

Найбільше Ліліан Гірсдейл боялася за свого судженого, але частково цей страх був спричинений самим його зовнішнім виглядом. Їй і наснитися не могло, що під накрохмаленою сорочкою та нічим не примітним вбранням її

нареченого криється такий жаклиний і прекрасний дикун. Досі вона й поняття не мала, як б'ються чоловіки. То була явно не сучасна битва. І не сучасного чоловіка бачила вона перед собою, хоча вона про це й не здогадувалася. Бо перед нею був не містер Джеймс Дж. Ворд, бізнесмен із Сан-Франциско, а хтось невідомий та безіменний, жорстоке й грубе дикунське створіння, котре якимось незбагненим чином ожило через кілька тисяч літ.

Гончаки, ні на секунду не вгаваючи, крутилися довкола місця битви, час від часу кидаючись на ведмедя і відволікаючи його. Коли ведмідь обертався, щоб відбити їхню флангову атаку, чоловік робив випад і огрівав його кийком. Після кожного такого удару розлючений ведмідь кидався вперед, а чоловік відстрибував назад, намагаючись не перечепитися об собак, а потім кружляв, забігаючи то з одного боку, то з другого. Тоді собаки, користуючись нагодою, знову наскакували на ведмедя і відволікали на себе його лють.

Кінець настав несподівано. Ведмідь, крутнувшись, розмахнувся лапою і зачепив одного пса. Бідна тварина відлетіла футів на двадцять з переламаними ребрами і хребтом. І тут людино-тварина сказала від люті. На спотворених гримасою губах виступила піна, а з рота вирвався нечленороздільний крик. Створіння стрибнуло вперед, змахнуло кийком, ухопивши його обома руками, й обрушило його на голову ведмедя, що насувався на нього. Навіть череп гризлі не спромігся витримати страшної сили цього удару; тварина рухнула додолу, і на неї відразу ж накинулися собаки й почали шматувати її зубами. А чоловік, протиснувшись крізь їхню метушню, осідлав тушу поверженого ведмедя і, спершись на кийок, у яскравому світлі електричних ламп, виконав тріумфальний гімн якоюсь незнайомою мовою. То була пісня така давня, що професор Вертц віддав би за неї десять років свого життя.

Гості кинулися вітати і обіймати його, але тут Джеймс Ворд, який несподівано проступив крізь грізну тевтонську оболонку, побачив свою кохану — маленьку тендітну Дівчину Двадцятого Століття — і раптом відчув, як у його мозку щось хруснуло. Випустивши з руки кийок і кволо похитуючись, він рушив до неї — але заточився і ледь не впав. Йому стало зле. У своїй голові він відчував нестерпно болісну агонію. Йому здалося, що його душа розлітається

на частини. Простеживши зазбудженими поглядами гостей, він обернувся і побачив тушу ведмеда. Вид мертвої тварини наповнив його невимовним страхом. Містер Ворд зойкнув і кинувся був тікати, але присутні втримали його і турботливо повели до будинку.

.....

Джеймс Дж. Ворд і досі очолює фірму «Ворд, Ноулз енд К°». Але він більше не мешкає за містом і не ганяється за койотами вночі при світлі місяця. Давній тевтонець помер у ньому тієї ночі, коли він бився з ведмедем у Мілл-Веллі. Тепер Джеймс Дж. Ворд — це цілковито Джеймс Дж. Ворд, який уже не ділиться частиною свого ества з дикунським анахронізмом тих часів, коли світ був іще молодий. І містер Ворд став настільки сучасною людиною, що йому довелося повною мірою пізнати той гострий пронизливий страх, який є характерною рисою цивілізованості. Тепер він панічно боїться темряви, а ніч, проведена в лісі, є для нього синонімом жахаючого страхіття. У його міському будинку панують акуратність і бездоганна чистота, а сам він виявляє великий інтерес до сучасних систем захисту та протизламної сигналізації. Його помешкання — це плетиво електричних дротів, і ввечері випадковий гість навіть дихнути не зможе, щоб не привести в дію яку-небудь сигналізацію. Ба більше: містер Ворд сам винайшов безключовий дверний замок із секретом, який власники можуть носити в кишені піджака і швидко й надійно застосовувати за будь-яких обставин. Але його дружина не вважає його боягузом. Вона ж бо краще знає! І, як і личить герою, містеру Ворду подобається спочивати на лаврах. А його хоробрість ніколи не ставиться під сумнів тими з його друзів, хто став свідком його битви з ведмедем у Мілл Веллі.

ПРЕЗУМПЦІЯ НЕВИНУВАТОСТІ

I

З цікавістю озираючись довкола, Картер Вотсон повільно прогулювався з новим журналом під рукою. Минуло двадцять років відтоді, як він востаннє був на цій вулиці, і ті великі зміни, що на ній сталися, вражали його й ошелешували. Коли він іще хлопцем вештався по ній, то в цьому місті на заході Штатів мешкало тридцять тисяч душ, а зараз — триста тисяч. У ті роки вулиця, якою він зараз ішов, являла собою тиху спальну вулицю в респектабельному районі, де мешкали кваліфіковані робітники. І ось сьогодні під вечір він виявив, що тепер її поглинув обширний злачний район нічних розваг — справжнісіньке гніздо пороку. Скрізь було повно китайських та японських крамниць і забігайлівок. Вони химерним чином перемежувалися з лігвами та ганделиками для білих злидарів. Тиха вулиця його дитинства перетворилася на найнебезпечніший район міста.

Картер Вотсон поглянув на годинник. Була п'ята тридцять. У цих краях це був час пообіднього відпочинку, але його проймала цікавість. Протягом багатьох років мандрів та вивчення суспільних умов у всьому світі рідне місто зберігалось в його пам'яті як благословенний та морально здоровий край. І тому метаморфоза, що з ним відбулася, неприємно вразила Картера Вотсона. І він не міг не пройтися, щоб мати змогу оцінити всю ту міру ганьби, до якої опустилося його колись тихе затишне місто.

Тут слід зазначити одну важливу обставину: Картер Вотсон був чоловіком з високим рівнем соціальної й громадської свідомості. Багатство забезпечувало йому незалежність, і він терпіти не міг марнувати свою енергію на вишукані світські прийоми й химерні елітні вечірки, а такі речі, як актриси, кінські перегони й усілякі марнотні

розваги, зовсім його не цікавили. Поведений на проблемах етики, він був справжнім реформатором, хоча діяльність його стосувалася, головним чином, написання статей до періодичних видань і щоквартальних журналів, а також у написання і публікації талановитих розумних книг, присвячених проблемам робітничого класу і мешканцям нетрів. Серед двадцяти семи книжок, які робили йому честь, траплялися такі назви, як, наприклад, «Якби Христос прийшов у Новий Орлеан», «Виснажений робітник», «Житлова реформа в Берліні», «Сільські нетрі Англії», «Мешканці Іст-Сайда», «Реформи чи Революція», «Університетські містечка як розсадник радикалізму» та «Печерна людина доби цивілізації».

Але Картер Вотсон не був ані людиною з патологічним вивертом, ані фанатиком. Він не втрачав розуму, стикаючись з тими страхіттями, з якими йому доводилося мати справу. Більше того — він їх виявляв і досліджував. Картер Вотсон не мав схильності впадати в дурну ейфорію і страждати ілюзіями. Його завжди рятували гумор, величезний життєвий досвід і консервативна філософська вдача. А ще він терпіти не міг усіляких теорій блискавичних суспільних перетворень. На його думку, суспільство зможе поліпшитися тільки тоді, коли пройде крізь болісно-повільний, супроводжуваний тяжкою працею процес еволюції. Не існувало на шляху до прогресу коротких обхідних шляхів чи раптових перероджень. Удосконалення людства мусить бути досягнуте через агонію, нещастя та злидні — як і ті суспільні удосконалення, яких уже змогли досягти в минулому.

Але цього раннього літнього вечора Картера Вотсона охопила неабияка цікавість. Йдучи вулицею, він зупинився біля однієї позбавленої смаку забігайлівки. Вівіска над нею повідомляла: «Вандом»¹. Там було два входи. Один із них, вочевидь, вів до бару. Цей вхід Картер Вотсон не став досліджувати. Другий мав вигляд вузького коридора. Пройшовши крізь нього, він опинився у величезній кімнаті, наповненій столиками зі стільцями і зовсім порожній. При тьмяному світлі він побачив рояль, що стояв поодаль. Подумки завваживши, що має прийти сюди пізніше і дослідити соціальний стан публіки, яка приходить випити

¹ Місто у Франції. (Прим. перекл.)

й закусити за цими численними столиками, Картер Вотсон продовжив свою подорож кімнатою.

У тильній її частині він виявив короткий коридор, що вів до маленької кухні. Там самотньо сидів за столом Патсі Горан, власник «Вандома», похапцем поглинаючи вечерю перед вечірнім напливом клієнтів. А ще Патсі Горан був дуже злий на увесь світ. Того ранку він встав не з тієї ноги, й увесь день пішов шкереберть. Якби хтось захотів поцікавитися думкою барменів, то вони б охарактеризували його душевний стан як хандру. Але Картер Вотсон цього не знав. Коли він ішов крізь маленький коридор, похмурий погляд Патсі Горана впав на його журнал під пахвою. Патсі не знав Картера Вотсона, не знав він також і того, що той ніс *саме журнал*, а не щось інше. Перебуваючи в глибокій хандрі, Патсі вирішив, що цей незнайомець — один із тих набридливих типів, що занапащали й дряпали стіни його підсобних приміщень, прикноплюючи або приклеюючи на них всляку рекламу. І Патсі здійняв бучу. З ножем та виделкою в руках підскочив він до Картера Вотсона.

— Ану геть звідси! — заволав Патсі. — Я знаю, чого ти сюди припхався!

Картер Вотсон отетерів. Чоловік вискочив перед ним, як чортик з табакерки.

— Так, значить, стіни псувати мені зібрався! — вигукнув Патсі і вивергнув на чужинця низку хоча й не матюків, але огидних і образливих епітетів.

— Якщо я вас чимось образив, то вибачте, я не навмисне...

Але це було все, що відвідувач встиг сказати. Патсі перервав його.

— Стули пельку і геть звідси, кажу тобі, — напосідав Патсі, надаючи виделкою та ножем красномовної виразності своїм словам.

Картер Вотсон, швидко уявивши, як виделка впивається йому в ребра, визнав подальшу дискусію недоцільною і швидко повернувся, щоб піти. Але сцена його поспішного і принизливого відступу ще більше розпалила войовничість Патсі Горана, бо цей достойний муж швиргонув на підлогу столовий інвентар і кинувся на чужинця.

Патсі важив сто вісімдесят фунтів — як і Вотсон. У цьому вони були рівні. Але Патсі був несамопитий і напористий ресторанний забіяка, а Вотсон був боксером. І в цьому

полягала його перевага, бо Патсі йшов на нього відкрито, готуючись з розмаху завдати нищівного удару правою. Усе, що мав зробити Вотсон, — це завалити його прямим лівим і втекти. Але Вотсон мав ще одну перевагу. Заняття боксом, а також досвід, отриманий у нетрях та гетто всього світу, навчили його витримці.

Він крутнувся на місці і, замість завдати зустрічного удару, пригнувся і, ухилившись від розмашистого свінгу нападника, увійшов у клінч. Але Патсі, несучись, як той бик, мав чималу кінетичну енергію руху, а Вотсон, стоячи на місці, такої енергії не мав. У результаті вони, гуркочучи стільцями, гепнулися удвох на підлогу всіма своїми трьомастами шістдесятма фунтами ваги, і Вотсон опинився під нападником. Його голова вперлася в тильну стіну великої кімнати. До вулиці було сто п'ятдесят футів, і він швидко почав міркувати, що він може вдіяти. Першою його думкою було уникнути халепи. Він не мав ані найменшого бажання потрапляти в газети в місті свого дитинства, де ще мешкало багато його родичів та знайомих.

Тому він просто взяв і своїми сильними руками, як лещатами, притиснув до себе Патсі і став чекати, поки на звук падіння не прибіжать люди і не допоможуть залагодити скандал. І справді — люди швидко з'явилися, але зовсім не для того, щоб допомогти. Шість чоловіків, що прибігли від бару, утворили біля них півколо.

— Зніміть його з мене, хлопці, — звернувся до них Вотсон.

Але півколо мовчало. Вотсон тримав свого супротивника і чекав. Після кількох невдалих спроб звільнитися Патсі начебто зробив спробу примирення.

— Відпусти мене, і я злізу, — сказав він.

Але коли Вотсон відпустив його, Патсі підскочив і став над своїм поверженим супротивником, явно готуючись хвицнути його ногою.

— Вставай! — наказав він.

Голос його був суворий і рішучий — як голос Господа під час Судного дня, і Вотсон збагнув, що на милосердя йому розраховувати тут не варто.

— Відійди — і я встану, — парирував він.

— Вставай, коли ти джентльмен! — мовив Патсі. Його блідо-блакитні очі палали гнівом, а кулак уже був готовий завдати нищівного удару.

Водночас він розмахнувся ногою, наміряючись нею в обличчя супернику. Вотсон заблокував його удар схрещеними руками, підскочив і увійшов у клінч так швидко, що Патсі не встиг махнути рукою. Тримаючи його, Вотсон знову звернувся до глядачів:

— Хлопці, заберіть його. Ви ж бачите, я не збираюся його бити. Я взагалі не хочу з ним битися. Навпаки — я хочу звідси піти.

Але півколо не ворухнулося і не вимовило ані слова. Від його загрозованої мовчанки у Вотсона похолело під серцем.

Патсі знову спробував наскочити на нього і побороти, але в результаті сам опинився під Вотсоном на підлозі. Відштовхнувшись від нього, Картер Вотсон хутко схопився на ноги і кинувся до дверей. Але на його шляху стало півколо чоловіків. Помітивши їхні білі як крейда обличчя, які явно подовгу не бачили денного світла, він здогадався, що перед ним — нічні злодюжки та бандити міських джунглів. Вони штовхнули його до Патсі, що вже пер на нього, як бик.

І знову був клінч. І знову, в короткий момент відносного спокою, Вотсон звернувся до шайки з проханням припинити сутичку. І знову його слова не були почуті. Саме в той момент він і відчув щось схоже на страх. Бо знав про багато подібних ситуацій, коли ось у таких бридких лігвищах людям ламали носи і ребра й нерідко забивали до смерті. А ще він знав, що для того, аби вибратися звідси, він не мусив бити ані свого нападника, ані когось із його мовчазних поплічників.

Але все одно в його душі піднявся праведний гнів. За будь-яких обставин це було несправедливо: семеро проти одного. Крім того, він розлютився, а це пробудило в ньому жагу до боротьби, притаманну кожному чоловікові. Але Вотсон пригадав свою дружину та дітей, свою незакінчену книгу, десять тисяч акрів пологих зелених пагорбів та своє ранчо, яке він так любив. Йому навіть на хвилю привиділося синє небо, золотисте сонце і його квітчасті луки, флегматична худоба по коліно в струмку, а в ньому — зграйка форелей. Одне слово, Картеру Вотсону стало лячно, хоча самовладання він не втратив.

Його супротивник, утримуваний майстерним клінчем, знову спробував звалити його на підлогу. Знову Вотсон

поборов його, відчепився й побіг до дверей, і знову шайка блідолицих бандитів штовхнула його під розмашистий свінг Патсі, від якого він ухилився і знову увійшов у клінч. І так було багато разів. Причому Вотсон ставав дедалі холодно-кровнішим, а Патсі, неспроможний завдати супернику бажаної шкоди, ставав дедалі розлюченішим і несамо-витішим. Та ще й став під час клінчів буцатися головою. Першого разу він заїхав лобом прямісінько в ніс Вотсону. Після цього останній, вкотре входячи в клінч, став ховати своє обличчя на грудях у Патсі. Але Патсі наче сказився і набив собі об голову суперника спочатку носа, а потім око і щоку. І що більше шкоди він собі в такий спосіб завдавав, то більше він буцався головою.

Цей одноманітний поєдинок тривав хвилин десять-п'ятнадцять. Вотсон не завдав жодного удару і тільки намагався втекти. Кілька разів, коли йому вдавалося вирватися, блідолиці волоцюги ловили його поміж столиків, хапаючи за фалди, і знову кидали під правий свінг розлюченого Патсі. Незчисленну кількість разів Вотсон входив у клінч, потім обкручувався й укладав свого суперника на підлогу. При цьому він намагався завалювати його все ближче й ближче до дверей, таким чином наближаючи свій порятунок.

Нарешті Вотсон, без капелюха, з розбитим носом та заплялим оком, вискочив на тротуар — і відразу ж на-штовхнувся на полісмена.

— Заарештуйте он того чоловіка, — сказав він, важко дихаючи.

— Привіт, Патсі, — сказав полісмен. — Що за базар?

— Привіт, Чарлі, — почувалася відповідь. — Уявляєш, заходить цей тип...

— Заарештуйте цього чоловіка, констеблю! — повторив Вотсон.

— Та пішов ти! — вигукнув Патсі.

— Чуєш, що кажуть? Вали звідси, — додав полісмен. — А якщо не відвалиш, я тебе загребу.

— Гарзд, але спочатку заарештуйте цього чоловіка. Він вчинив на мене жорстокий неспровокований напад.

— Це дійсно так, Патсі? — поцікавився полісмен.

— Та ні, ти що! Побий мене грім! Ось послухай, як усе було, тим більше що я маю свідків. Сиджу я на кухні та їм собі суп, нікого не чіпаю, коли заходить цей тип і починає

коники викидати. Ніколи раніше його не бачив, клянуся. Він був напідпитку...

— Погляньте на мене, констеблю, — заперечив обурений соціолог. — Я що — п'яний?

Полісмен погрозово зиркнув на нього похмурими очима і кивнув Патсі, щоб той продовжував.

— Значить, починає коники викидати. Я, каже, Тім Макграт і зараз покажу тобі, де раки зимують. Руки вгору! — каже він мені. Я тільки сміюся з такої дурні, а він — трах, бах! Дає мені двічі по пиці і розливає мені суп. Ти лише поглянь на моє око. Він же мене ледь не вбив.

— Ви збираєтеся заарештовувати цього чоловіка, констеблю?! — настійливо спитав Вотсон.

— Давай вали звідси, — почувалася відповідь. — А то загребу, діждеш у мене!

Обурений у своїх найкращих громадянських почуттях, Картер Вотсон спалахнув гнівом:

— Пане полісмене, я протестую...

Але в цю мить полісмен захопив його за руку і смикнув з такою лютою силою, що ледь не звалив з ніг.

— Ходімо, тебе заарештовано.

— І його теж заарештуйте! — скрикнув Вотсон.

— Чорта з два! Навіщо ти напав на чоловіка, який сидів собі і мирно сьорбав свій суп?

II

Картер Вотсон не на жарт розлютився. Він не лише зазнав безпричинного нападу, побиття та арешту. Усі без винятку вранішні газети вийшли із сенсаційними і мерзотними репортажами про його п'яну бійку з власником сумнозвісного закладу «Вандом». У тих репортажах не було жодного точного й правдивого рядка. Патсі Горан і його поплічники описали сутичку в найменших подробицях. І скрізь червоною ниткою проходило неспростовне твердження, що Картер Вотсон був напідпитку. Тричі його викидали з цього закладу під паркан, і тричі він повертався, пашіючи злобою і погрожуючи розправою та грабунком. *ВІДОМИЙ СОЦІОЛОГ ПОТРАПИВ П'ЯНИЙ ЗА ГРАТИ* — це був перший заголовок на головній сторінці, та ще супроводжуваний його великим фото, який відразу ж

привернув увагу Вотсона. Серед інших заголовків були такі: *КАРТЕР ВОТСОН ЗМАГАВСЯ ЗА ЗВАННЯ ЧЕМПІОНА З БОКСУ, КАРТЕР ВОТСОН ОТРИМАВ ПО ПИЦІ, ЗНАНИЙ СОЦІОЛОГ НАМАГАВСЯ ПОГРАБУВАТИ ЗЛАЧНЕ МІСЦЕ І ПАТСІ ГОРАН ПЕРЕМІГ КАРТЕРА ВОТСОНА НОКАУТОМ У ТРЬОХ РАУНДАХ.*

Наступного ранку Картер Вотсон, випущений під заставу, постав перед судом за позовом *Народ проти Картера Вотсона* через те, що останній напав і побив такого собі Патсі Горана. Але спочатку державний обвинувач, який на платних засадах у судовому порядку переслідував порушників від імені Народу Сполучених Штатів, відізвав його вбік і поговорив з ним сам на сам.

— Чому б не залагодити цю справу? — спитав державний обвинувач. — І я скажу вам, що для цього треба зробити, містере Вотсон: потисніть руки з містером Гораном на знак примирення, і ми відразу ж усе владнаємо. Одне моє слово до судді — і позов проти вас буде відхилено.

— Але я не хочу, щоб його відхиляли, — почувалася відповідь. — Ваш офіційний обов'язок — переслідувати мене в судовому порядку, а не намагатися примирити з цим... з цим типом.

— Гаразд, саме так я і вчиню, — відказав державний обвинувач.

— Але вам доведеться також переслідувати в судовому порядку і отого Патсі Горана, — зауважив Вотсон. — Бо я наполягатиму, щоб його заарештували за напад і побиття.

— Краще б ви все ж таки потисли руки і розійшлися мирно, — повторив державний обвинувач, але цього разу — з ледь прихованою погрозою.

Суди для обох були призначені тижнем пізніше, на ранок одного й того ж дня у поліційного судді Вітберга.

— Ти не маєш жодного шансу, — сказав Вотсону його друг дитинства, колишній менеджер найбільшої міської газети. — Усі знають, що той чоловік тебе побив. Репутація його — вкрай огидна. Але це тобі аж ніяк не допоможе. Обидва позови будуть відхилені. І то — лише тому, що ти — це ти. Будь-яку просту людину засудили б.

— Я чогось явно не розумію, — заперечив спантеличений соціолог. — Цей чоловік без усякого попередження

нападає на мене і завдає сильних тілесних ушкоджень. Я ж його ні разу не вдарив. Я...

— Річ не в тому, — перервав його приятель.

— А в чому ж, чорт забирай?!

— Зараз поясню. Річ у тім, що тобі протистоять місцева поліція й політична машина. А хто такий ти? Ти навіть не є офіційним мешканцем цього міста, а живеш на селі. Ти тут не голосуєш. Більше того — не маєш ніякого впливу на голоси тутешньої публіки. А власник цього ганделика має вплив на виборців своєї ділянки — і досить потужний вплив.

— Невже ти хочеш сказати мені, що суддя Вітберг порушить свій священний обов'язок вершити правосуддя і свою клятву й не покарає цього варвара? — наполягав Вотсон.

— Він — не такий простий, як ти гадаєш, — похмуро відповів друг його дитинства. — І все зробить так, що комар і носа не підточить. Він винесе не передбачене законом та судовими нормами рішення, і в ньому буде багато дуже правильних слів про право та справедливість.

— А як же газети? — розпачливо вигукнув Вотсон.

— У даному разі вони не ризикнуть виступити проти влади. І натомість накинуться на тебе, як шакали. Вони й так уже по тобі добряче потопталися.

— Так, значить, ці жалюгідні нікчеми не наважаться написати правду?

— Вони напишуть щось таке схоже на правду, що публіка повірить. Ти ж знаєш, вони пишуть свої репортажі за вказівками. Їм скажуть, як перекрутити і забарвити розповідь, і в результаті від тебе залишаться одні ріжки та ніжки. Краще припинити все це зараз же. Бо погано тобі буде, ось побачиш.

— Але ж суди вже призначені.

— Дай згоду — і їх скасують. Не можна воювати з машиною, не маючи за собою власної машини.

III

Але Картер Вотсон був людиною упертою. Він не сумнівався, що машина переможе його, але все своє життя він займався соціальними дослідженнями, а це була абсолютно нова для нього тема.

Уранці, перед судом, державний обвинувач зробив ще одну спробу зам'яти справу.

— Якщо ви так налаштовані, то я хотів би найняти правника, який би виступив від імені обвинувачення, — заявив Вотсон.

— А ви не зможете його найняти, — відказав державний обвинувач. — Бо мені платять за те, щоб я виступав обвинувачем, і я буду виступати обвинувачем. Але ось що я вам скажу. Ви не маєте жодного шансу. Ми поєднаємо дві справи в одну — і тоді начувайтесь.

Суддя Вітберг справив на Вотсона приємне враження. Досить молодий, невисокий на зріст, з приємною повнотою, з обличчям розумним і чисто виголеним, він справді виглядав пристойним добропорядним чоловіком. Сприятливе враження посилювали усміхнені губи та смішліві зморшки в куточках його темних очей. Вивчаючи його уважним поглядом, Вотсон майже переконав себе, що прогноз його старого приятеля буде хибним.

Але невдовзі він пересвідчився, що страшенно помилився. Патсі Горан і два його поплічники порушили клятву і почали нагромаджувати одну жахливу брехню на другу. Вотсон ніколи б не повірив у можливість такого нахабного лжесвідчення, якби сам не був учасником інциденту. Патсі та його люди заперечували присутність ще чотирьох чоловік. Один з двох приспівників твердив, що був на кухні і сам бачив, як Вотсон учинив неспровокований напад на Патсі, а другий показав під присягою, що Вотсон кілька разів вривався всередину і намагався знищити миролюбного беззахисного Патсі. Вирази, у яких вони змальовували Вотсона, були такими огидними і невимовно паскудними, що йому здалося, що лжесвідки зашкодять самим собі. Йому ніколи і на думку не спало б верзти подібну маячню. Але коли негідники почали цілком серйозно розписувати, який град жорстоких ударів обрушив він на обличчя бідолашного Патсі та як зламав у нападі шаленої люті стілець, Вотсону стало водночас і весело, і сумно. Суд перетворився на фарс, і це було смішно, але в плані того прогресу, якого мало досягти людство, такі підлість і бруд дійсно пригнічували й обеззброювали.

Не лише Вотсон, а й, напевне, найлютіший Вотсонів ворог не впізнав би його в тому злобному шибайголові, яким його змальовали в суді. Але, як і у всіх справах, де

мають місце численні брехливі свідчення, у цій справі теж невдовзі виникли суперечливості й нестиковки. Але суддя чомусь їх не помічав, а державний обвинувач граціозно від них ухилявся. Вотсон не поклопотався найняти собі правника і тепер радів, що цього не зробив.

Однак коли він вийшов на трибуну і почав розповідати, як усе було, у нього іще зберігалася якась слабка подоба довіри до судді Вітберга.

— Іду я собі спокійно по вулиці, ваша честь, — почав було Вотсон, але суддя перебив його.

— Ми тут не для того, щоб розглядати ваші попередні дії, — заволав суддя Вітберг. — Хто завдав удару першим?

— Ваша честь, — благально звернувся до нього Вотсон. — Я не маю свідків тієї сутички, тому дізнатися, як усе було насправді, можна лише вислухавши мене повністю...

Але його знову перервали.

— Ми не збираємося тут мемуари видавати, — заgrimів суддя Вітберг і кинув на нього такий злий і погрозливий погляд, що Вотсон ледь міг повірити, що перед ним — той самий чоловік, якого він бачив кілька хвилин тому.

— Хто завдав першого удару? — спитав адвокат, що представляв інтереси Патсі.

Тут утрутився державний обвинувач і забажав знати, яка саме з об'єднаних до купи справ зараз розглядається і яке мав право адвокат Патсі на цій стадії слухання залучати свідків. Адвокат Патсі почав відбиватися. Їх перервав суддя Вітберг і заявив, що нічого не знає про об'єднання двох справ в одну. Все це потребувало з'ясування. І заgrimіла люта судова битва, яка скінчилася тим, що адвокати принесли свої вибачення Високошановному Суду та один одному. У такому ж ключі слухання тривали й далі, і Вотсону здалося, що він бачить перед собою шайку кишенькових злодіїв, що смикають та гамселять чесну людину після того, як поцупили її гаманець. Що ж, машина дійсно працювала.

— З якої речі ви зайшли до цього закладу, що має погану репутацію? — спитали в нього.

— Я, як економіст та соціолог, маю багатолітню звичку знайомитися...

Але сказати більше він не встиг.

— Ми тут не для того, щоб вашими науками займатися, — загарчав суддя Вітберг. — Запитання просте. От і дайте на нього просту відповідь. Правда чи неправда, що ви були п'яні? Ось у чому суть запитання.

Коли Вотсон зробив спробу розповісти, як Патсі побив собі обличчя, намагаючись буцнути його головою, з нього почали відверто глузувати, а суддя Вітберг знову напустився на нього.

— Чи не ви щойно присягали на цій трибуні говорити правду і нічого, крім правди? — спитав він погрозливим тоном. — Бо ви нам якусь байку розповідаєте, не інакше. Хіба ж можна, будучи при здоровому глузді, припустити, що чоловік дійсно може так сильно побити себе, навмисне буцаючись м'якими та вразливими частинами свого обличчя об вашу голову? Ви ж розумна людина. Хіба ж таке можна собі уявити?

— Коли люди розлючені, вони втрачають здоровий глузд, — відповів Вотсон слабким невпевненим голосом.

І суддя Вітберг, обурений до глибини душі, скипів праведним гнівом.

— Яке ви маєте право таке казати! — скрикнув він. — Це безпідставно і не має стосунку до справи! Ви перебуваєте тут, сер, як свідок події, про яку стало відомо постфактум. Суд не бажає слухати жодних ваших коментарів з цього приводу.

— Але ж я просто відповідав на ваше ж запитання, ваша честь, — несміливо заперечив Вотсон.

— Нічого подібного ви не робили! — вибухнув суддя. — І я попереджаю вас, сер, чуєте — попереджаю, що ваша образлива гордовитість починає межувати з неповагою до суду. І я можу продемонструвати вам, що ми знаємо, як змусити вас поважати закон та правила пристойної поведінки в залі засідань. Мені за вас просто соромно.

І поки адвокати, перервавши його розповідь про інцидент, майстерно оперували процесуальними тонкощами, знову зчепившись у юридичному двобої, Картер Вотсон беззлобно і з сумним подивом побачив перед собою величезну машину, яка опанувала його країною і якою керували безкарні й безсоромні хабарники, що сплели свою хижу павутину в тисячах великих та малих міст. Ось вона, ця машина, в дії. Вона змушує улесливо і покірливо схилитися перед собою правників та суддю, котрі вислужуються перед

власником ганделика, який, бачите, має великий вплив на виборців своєї дільниці. Попри свою сміховинність і дріб'язковість ситуації, це була лише одна грань тієї багатолікої машини, що в тисячах іпостасей демонструвала свій вплив у кожному місті й у кожному штаті і чия велетенська тінь загрозово нависла над усією країною.

У його вухах настирливо лунала одна і та сама фраза: «Це просто сміховинно!» І в розпал титанічної битви адвокатів він не втримався і захихикав, чим заслужив погрозливий погляд від судді Вітберга. Вотсон не раз ловив себе на думці, що ці грубіяни-адвокати і цей грубіян-суддя є в тисячі разів гіршими за тих командирів на військових кораблях із жорсткою дисципліною, де йому колись довелося служити, бо ті люди не стільки грубо поводитися з оточуючими, скільки захищали самі себе. А ці жалюгідні шахраї ховалися за Його Величністю Законом. Вони завдавали ударів, але нікому не дозволялося завдавати ударів у відповідь, бо на боці цих шахраїв були тюремні камери й кийки бовдурів-поліцаїв — професійних платних бійців, що лупцювали людей. Однак Картер Вотсон не впадав у розпач і не розлючувався, бо весь жах і серйозність картини, що подумки постала перед ним, геть губилися в гротескності та сміховинності того, що відбувалося в залі суду. До того ж Картер Вотсон мав рятівне почуття гумору.

І хоч як йому грубили й заважали висловлюватися, Вотсон усе ж подав свою просту і зрозумілу версію інциденту. І попри нахраписте перехресне опитування, цю версію вони так і не змогли похитнути й поставити під сумнів. Вона докорінно відрізнялася від того хитросплетіння лжесвідчень, які наверхзли, порушуючи присягу, Патсі та два його свідки.

І адвокат Патсі, й державний обвинувач закінчили викладення своєї версії й запропонували, щоб після цього справа слухалася без подальших заперечень з обох сторін. Вотсон опротестував цю пропозицію, але державний обвинувач заткнув йому рота, зазначивши, що він краще знає, що йому робити.

«Патрік Горан засвідчив, що в результаті виникнення загрози його життю він змушений був захищатися, — почав суддя Вітберг зачитувати свій вирок. — Містер Вотсон засвідчив таке ж саме. Кожен під присягою заявив, що супротивник перший завдав удару; кожен заявив під при-

сягою, що на нього було вчинено неспровокований напад. Аксіомою права є те, що обвинувачуваний користується презумпцією невинуватості, тобто його вина апріорі ставиться під сумнів. А сумніви є — і вельми суттєві. Тому у справі Народ проти Картера Вотсона до зазначеного Картера Вотсона застосовується презумпція невинуватості і він звільняється з-під попереднього арешту. Ті ж самі міркування стосуються і справи Народ проти Патріка Горана. До нього теж застосовується презумпція невинуватості, і він звільняється з-під попереднього арешту. Моя рекомендація полягає в тому, щоб обидва обвинувачуваних потисли руки і помирилися».

У вечірніх газетах Картер Вотсон спершу побачив такий заголовок: КАРТЕРА ВОТСОНА ВИПРАВДАНО. У другій газеті йшлося: КАРТЕР ВОТСОН УНИКНУВ ШТРАФУ. Але вінцем усього була замітка із заголовком: КАРТЕР ВОТСОН — ГАРНИЙ ХЛОПЕЦЬ. З неї він дізнався, що суддя Вітберг порадив обом забіякам потиснути один одному руки, що вони відразу ж і зробили. Далі в замітці було таке:

— Це треба обмити, — запропонував Патсі Горан.

— Аякже, — погодився Картер Вотсон.

І новоспечені друзі рука в руку неквапливо пішли до найближчої забігайлівки».

IV

Ця пригода не змусила Вотсона озлобитися. Для нього це був досі небачений соціальний досвід, що спричинився до написання ще однієї книги, яку він назвав «СУДОЧИНСТВО В ПОЛІЦІЙНОМУ СУДІ: СПРОБА АНАЛІЗУ».

Минув рік, і одного літнього ранку під час кінної прогулянки в себе на ранчо він спішився і пробрався крізь невеличкий каньйон, щоб поглянути, чи прийнялася папороть, яку він висадив минулої зими. Видершись нагору у верхньому кінці каньйону, Вотсон опинився перед одним із своїх барвистих лужків. То був чарівний закуточок, прихований від зовнішнього світу пологими пагорками та невеличкими гаями. І раптом він натрапив на чоловіка, який, вочевидь, вийшов прогулятися з літнього готелю, розташованого в невеличкому містечку за милю від ранчо.

Вони зіштовхнулися віч-на-віч і відразу ж упізнали один одного. То був суддя Вітберг. А ще то був незаперечний факт незаконного проникнення в приватне володіння, бо Картер Вотсон установив заборонні знаки на межах свого ранчо, хоча й дивився на власну заборону крізь пальці.

Суддя Вітберг простягнув для привітання руку, але Вотсон зробив вигляд, що не помітив її.

— Політика — брудна справа, чи не так, шановний суддя? — зауважив він. — Звісно, я бачу вашу руку, але не збираюся потискати її. Газети написали, що після суду ми з Патсі Гораном потиснули руки. Ви прекрасно знаєте, що я цього не робив, але краще б я тисячу разів потиснув *його* руку та руки його огидних поплічників, аніж вашу.

Ображений суддя отетерів і почав, затинаячись, бурмотіти якусь нісенітницю, а тим часом Вотсону спала на думку одна несподівана ідея, і він вирішив утнути з суддею злий жарт.

— Не ждав я такої мстивості від людини з вашою освітою та вашим кругозором, — промимрив суддя.

— Мстивості? — перепитав Вотсон. — Та ні, яка там мстивість. Я не маю такої риси характеру. А для того, щоб це довести, дозвольте продемонструвати вам таке, чого вам ще ніколи не доводилося бачити. — Озирнувшись, Вотсон підняв із землі гострий камінь розміром зі свій кулак. — Ось бачите? А тепер — дивіться на мене.

З цими словами Картер Вотсон сильно гепнув себе по щоці. Камінь розсік плоть аж до кістки, і з рани бризнула кров.

— Камінь виявився надто гострим, — пояснив він ошелешеному поліційному судді, якому здалося, що він схибив і в нього почалися галюцинації.

— А тепер парочку синяків не завадило б. У таких справах найголовніше — це реалістичність.

Після цієї ремарки Картер Вотсон знайшов гладенький камінь і добряче бацнув ним себе кілька разів у шоку.

— Ось так, — задоволено мовив він. — За кілька годин шока розквітне прекрасними чорно-зеленими кольорами. І це буде дуже переконливо, дуже переконливо.

— Ви з глузду з'їхали, — пробелькотів суддя Вітберг тремтячим голосом.

— Не смійте розмовляти зі мною такими непристойностями! — наказав Вотсон. — Ви що — не бачите мого

скривавленого посинілого обличчя? Це ви мене побили, ви. Своєю правою рукою. Ви вдарили мене двічі — трах, бах! Учинили на мене жорстокий неспровокований напад. Моє життя в небезпеці, і тому я мушу захищатися.

Суддя Вітберг перелякано позадкував, забачивши, як Вотсон погрозово стиснув кулаки.

— Якщо ви мене вдарите, то я накажу вас заарештувати! — пригрозив суддя Вітберг.

— Саме це я і казав Патсі, — почулося у відповідь. — І знаєте, що він зробив, коли я йому це сказав?

— Ні.

— А ось що!

І в ту ж мить правий кулак Вотсона поцілів судді Вітбергу прямісінько в ніс, і служитель закону гепнувся спиною на траву.

— Вставайте! — скомандував Вотсон. — Вставайте, якщо ви справжній джентльмен! І знайте, що це ж саме сказав мені Патсі.

Суддя Вітберг не хотів уставати, і його підняли за комірець, але тільки для того, щоб підбити око і знову кинути на спину. І почалося побиття немовляти. Били суддю Вітберга гуманно і з науковою методичністю. Його натовкли по щоках, наляскали по вухах, а обличчя вимазали грязюкою. І увесь цей час Вотсон невтомно повторював, що саме так вчинив і Патсі Горан. Час від часу — і дуже обережно — дотепник-соціолог завдавав судді по-справжньому сильного удару.

А одного разу, вкотре піднімаючи бідолашного суддю за комірець, він навмисне буцнувся носом об голову цього достойного джентльмена. З носа відразу ж потекла кров.

— Ось бачите! — скрикнув Вотсон, задкуючи і рясно окроплюючи кров'ю перед своєї сорочки. — Це — ваша робота. Це ви вдарили мене кулаком. Ой, як боляче! Ви мене ледь не вбили! Я знову змушений захищатися.

І знову суддя Вітберг, у якого поцілів кулак Вотсона, полетів на спину.

— Я накажу вас заарештувати, — стогнав він, лежачи на траві.

— Саме це я й казав Патсі.

— Ви вчинили жорстокий — хлип! — і неспровокований — хлип! — напад.

— Це саме я чув від Патсі.

— Я накажу — і вас точно заарештують.

— Висловлюючись низьким стилем — дивіться не надіріться. Бо я перший встигну запроторити вас до камери попереднього затримання.

І з цими словами Картер Вотсон вирушив униз по каньйону, сів на коня і поїхав до містечка.

Годину по тому, коли суддя Вітберг дошкутильгав до літнього готелю, його заарештував сільський констебль за звинуваченням у нападі та побитті, яке висунув проти нього Картер Вотсон.

V

— Ваша честь, — звернувся Вотсон до сільського судді, заможного фермера, який тридцять років тому закінчив провінційний коледж. — Оскільки цей Сол Вітберг визнав за потрібне звинуватити мене в побитті після того, як я сам звинуватив його в побитті, то пропоную вам об'єднати ці дві справи в одну. В обох справах свідчення й факти є однаковими.

Суддя погодився на пропозицію, і одночасний розгляд обох справ почався. Вотсон, як свідок обвинувачення, узяв слово першим і виклав свою версію.

— Я ходив і збирав квіти, — почав він. — Ходив і збирав квіти на своїй власній землі, навіть гадки не маючи, що мені там може загрожувати якась небезпека. Раптом з-за дерева на мене кинувся ось цей чоловік. «Я — Додо! — кричить. — Зараз я зроблю з тебе відбивну. Руки вгору!» Я посміхнувся, але він — трах, бах! — ударив мене, збив з ніг і розсипав мої квіти! При цьому він несамовито й огидно лаявся. То був неспровокований і жорстокий напад. Погляньте-но на мою шоку. Погляньте на мій ніс! Я отетерів — чому він на мене напав? Може, п'яний був? Але не встиг я отямитися від шоку та несподіванки, як він накинувся на мене знову і завдав ударів. Моє життя опинилося під загрозою, і я був змушений захищатися. Це — все, ваша честь, але на завершення мушу все ж таки сказати, що я і не прийду до тями. Чому цей чоловік назвався Додо? Чому напав на мене без усякої причини?

Ось так Сол Вітберг отримав докладний урок лжесвідчення. Раніше йому часто доводилося, сидячи у своєму

високому кріслі, поблажливо вислуховувати в поліційному суді фальшиві свідчення в замовних справах; але тепер фальшиві свідчення вперше обернулися проти нього самого, до того ж він не головував у суді, захищений кийками полісменів та тюремними камерами, а був сам-один.

— Ваша честь! — заверещав він. — Ще ніколи в житті я не бачив такого нахабного брехуна і не чув такої купи лжесвідчень!

У цю мить Вотсон схопився на ноги.

— Ваша честь, я протестую. Це вам, ваша честь, вирішувати — де правда, а де фальш. Цей свідок має дати показання стосовно події постфактум. Його власна думка про інцидент взагалі та про мене зокрема не мають ніякого відношення до справи.

Суддя почухав потилицю і флегматично зобразив на своєму обличчі обурення.

— Протест приймається, — сказав він. — Ви мене дивуєте, містере Вітберг. Кажете, що ви — суддя і досвідчений знавець законів, а самі поводитесь зовсім не як служитель Феміди. Вашими манерами, сер, та вашими методами ви скоріше нагадуєте мені стряпчих, що займаються сумнівними оборудками. Ми розглядаємо просту справу про напад та побиття. І мусимо визначити, хто завдав першого удару. І нас не цікавлять ваші оцінки особистої вдачі містера Вотсона. А тепер — продовжуйте.

Якби у нього не боліли розбиті губи, то Сол Вітберг обов'язково покусав би їх з досади. Але він стримався і розповів просту, зрозумілу і правдиву історію.

— Ваша честь, — сказав Вотсон. — А ви спитайте його, що він робив на моїй території.

— А й справді — дуже хороше запитання. Сер, а що ви робили на території містера Вотсона?

— Я не знав, що то його територія.

— Це було незаконне проникнення, ваша честь! — скрикнув Вотсон. — Я скрізь порозставляв попереджувальні знаки, і їх дуже добре видно.

— Ніяких знаків я не бачив, — відповів Сол Вітберг.

— Зате я бачив їх на власні очі, — відрізав суддя. — І їх дійсно дуже добре видно. Тому попереджаю вас, сер, що коли ви будете кривити душею навіть у таких дрібницях, то це може кинути тінь підозри на ваші суттєвіші твердження. Навіщо ви вдарили містера Вотсона?

— Я вже заявляв, ваша честь, що не бив його.

Суддя зиркнув на опухлий та посинілий фасад Картера Вотсона і розлючено поглянув на Сола Вітберга.

— Та ви тільки погляньте на обличчя цього чоловіка! — заgrimотів він. — Якщо ви його не били, то чому ж у нього таке понівечене обличчя?

— Як я вже засвідчив...

— Я попереджаю вас, будьте обережні у своїх висловлюваннях, — застеріг його суддя.

— Буду, сер. Я не скажу нічого, крім правди. Цей чоловік ударив себе каменюкою. Він побив собі обличчя двома різними каменями.

— Та де ж це бачено, щоб чоловік при здоровому глузді завдав собі такої шкоди, б'ючи каменем по м'яких та вразливих частинах свого обличчя? — суворо спитав Картер Вотсон.

— Звучить мов якась байка, їй-богу, — прокоментував почуте суддя. — Містере Вітберг, ви вживаєте спиртне?

— Ні, сер.

— Як — узагалі не вживаєте?

— Інколи.

Суддя глибокодумно замислився над цією відповіддю.

Скориставшись паузою, Вотсон підморгнув Солу Вітбергу, але цей ображений до глибини душі джентльмен не побачив у ситуації нічого гумористичного.

— Специфічний випадок, дуже специфічний, — заявив суддя, починаючи свій вердикт. — Свідчення двох сторін є абсолютно протилежними. Окрім двох основних учасників, інших свідків немає. Кожен твердить, що напад учинив суперник, і я не маю законних способів установити істину. Але я маю свою приватну думку, містере Вітберг, і тому я рекомендую вам віднині триматися подалі не лише території, що належить містеру Вотсону, а й наших країв узагалі.

— Яке неподобство! — обурено підскочив Сол Вітберг.

— Сядьте, сер! — скомандував суддя громовим голо-сом. — Якщо ви ще раз подібним чином перервете Суд, то я оштрафую вас за неповагу. Попереджаю — оштрафую на велику суму. А ще суддя! Кому, як не вам, знати про правила пристойності та про повагу до Суду! А тепер — слухайте

мій вирок: «Нормою права є те, що до звинувачуваного повинна застосовуватися презумпція невинуватості. Як я вже казав — і повторю знову: в цьому випадку не існує законних шляхів визначити, хто завдав першого удару. Тому — і на мій превеликий жаль, — у цьому місці суддя зробив паузу і кинув на Сола Вітберга гнівний погляд, — по кожній із цих справ я змушений застосувати до обвинуваченого презумпцію невинуватості. Джентльмени, ви обидва — вільні».

— Це треба обмити, — звернувся Вотсон до Вітберга, коли вони виходили із залу суду. Але обурений служитель Феміди навідріз відмовився взяти Картера Вотсона під руку і неквапливо піти з ним до найближчої забігайлівки.

МЕКСИКАНЕЦЬ

I

Ніхто не знав, звідки він узявся, а керівники Хунти — і поготів. Цей хлопець був їхньою «маленькою таємницею», їхнім «великим патріотом», а для грядущої Мексиканської революції він — по-своєму — працював не менш заповзято, аніж вони. Люди з Хунти визнавали це неохоче, бо недолюбливали його. Того дня, коли він несподівано з'явився в їхньому переповненому приміщенні, де панували метушня й біганина, всі відразу ж запідозрили в ньому шпигуна — одного з платних агентів диктатора Порфірію Діаса. Бо надто вже багато їхніх соратників зазнавали страждань у військових та цивільних тюрмах у різних закутках Сполучених Штатів, а декого з них навіть переправляли через кордон, ставили до глинобитних стінок і розстрілювали.

З першого погляду зовнішність хлопця їх нічим не вразила. Бо він справді був лише хлопчиськом років вісімнадцяти, не більше, а на зріст — навіть замалим для свого віку. Він сказав, що звать його Філіпе Рівера і що він бажає працювати для Революції. І все — жодного зайвого слова, жодного пояснення. Просто стояв і чекав. Ані усмішки на вустах, ані вогника доброти в очах. Рішучий і енергійний велетень Пауліно Вера аж здригнувся в душі. Перед ним постало щось непривітне, загрозливе й безпощадне. Щось зловісне і зміїне чайлося в чорних очицях хлопця. У них палав холодний вогонь затягості й гніву. Він швидко перевів погляд з облич змовників на друкарську машинку, на якій завзято торохтіла крихітна місіс Сетбі. Вони зустрілися поглядами лише на якусь хвилю — коли вона, на мить відірвавшись від роботи, підвела очі. Проте місіс Сетбі теж відчула присутність чогось невимовленого і неназваного, і це змусило її перерватися. Їй довелося навіть перечитати

кілька рядків, щоб знову збагнути сенс листа, який вона друкувала.

Пауліно Вера запитально поглянув на Арелано та Рамосу, а ті так само запитально поглянули один на одного. Сумнів та вагання відбилися в їхніх очах. Тендітний хлопець, що стояв перед ними, являв собою Невідоме і випромінював усю ту лиховісність, що так притаманна Невідомому. Було в ньому щось незбагненне, щось таке, що сильно вирізняло його з-поміж звичайних революціонерів, чия люта ненависть до Діаса та його тиранії була, зрештою, цілком природною для простих і чесних патріотів. Чаїлося в цьому хлопцеві іще щось, але вони не могли збагнути, що саме. Нарешті Вера, завжди найімпульсивніший та найбільш схильний до швидких дій, перервав незручну тишу.

— От і добре, — холодно сказав він. — Кажеш, що хочеш працювати для Революції? Гарзд. Скинь пальто. Повісь його он туди. Ходімо, я покажу тобі, де відра і ганчірки. Підлога брудна. Почнеш з того, що вимієш і вишкребеш її — спочатку тут, а потім — в інших кімнатах. Вичистиш також і плювальниці. Після цього візьмешся за вікна.

— Це — для Революції? — спитав хлопець.

— Для Революції, — відповів Вера.

Рівера зміряв усіх холодним підозрілим поглядом і заходився скидати пальто.

— Зрозуміло, — кинув він.

І більше — ані слова. День за днем приходив він на роботу — мити, шкребти і витирати. Вигрібав попіл з піддувал, приносив вугілля та дрова, розтоплюючи печі іще до того, як найенергійніші й найсумлінніші з революціонерів сідали за стіл.

— А можна я тут ночуватиму? — якось спитав він.

Ага! Ось воно — нутро діасівського агента! Проявилось, нарешті! Ночівля в приміщенні Хунти означала доступ до її секретів, до списків та адрес соратників на території Мексики. Це прохання не задовольнили, і Рівера більше ніколи його не повторював. Ніхто не знав, де він ночував, де і як харчувався. Якось Арелано запропонував хлопцю пару доларів. Але Рівера похитав головою і відмовився. Коли ж у розмову втрутився Вера і став наполягати, він відказав:

— Я ж працюю для Революції.

Сучасні революції потребують грошей, а Хунті завжди їх бракувало. Її члени наполегливо працювали, недоїдаючи і недосипаючи, однак траплялися моменти, коли здавалося, що перемога чи поразка Революції залежить від якихось жалюгідних двох доларів. Одного разу — і це сталося вперше, — коли утворилася двомісячна заборгованість за оренду приміщення і його власник став погрожувати виселенням, не хто інший, як Рівера, цей хлопчик-прибиральник у дешевому, затертому до дірок одязі, поклав шістдесят доларів золотом на стіл Мей Сетбі. Потім були й інші подібні випадки. Три сотні листів, вистукані на безперестанно зайнятих друкарських машинках, лежали невідправленими, бо бракувало поштових марок. То були прохання надати допомогу, заклики до санкцій з боку профспілок, вимоги редакторам газет стосовно справедливих нових угод, протести проти брутального ставлення до революціонерів у судах Сполучених Штатів та інше. Зник годинник Вери — старовинний механізм у золотому корпусі, що дістався йому у спадок від батька. Потім зник простенький золотий перстень з третього пальчика Мей Сетбі. Ситуація була жахливою. Рамос та Арелано у відчаї смикали себе за довгі вуса. Листи конче треба було відправити, але поштова служба не продавала марки в кредит. І тоді Рівера вдягнув капелюха і вийшов. Повернувшись невдовзі, він виклав на стіл місіс Сетбі тисячу двоцентових марок.

— А може, то все — мерзенне золото Діаса? — задумливо звернувся Вера до товаришів.

Ті здивовано вигнули брови, не знаючи, що сказати. А Філіпе Рівера, Головний прибиральник Революції, і далі, при нагоді, продовжував викладати золото і срібло на потреби Хунти.

Та все одно її керівники ніяк не могли змусити себе полюбити цього хлопця. Бо вони його не знали. Бо він був інакший. Бо не вселяв довіри до себе. Зривав усі спроби перевірити його. І хоч яким молодим він був, їм бракувало духу розпитувати його.

— А може, він — велика самотня натура? Не знаю, не знаю... — якось мовив безпорадно Арелано.

— У ньому немає нічого людського, — зауважив Рамос.

— Мабуть, щось спопелило його душу, — припустила Мей Сетбі. — І спалило в ній увесь сміх та світло. Він — як мрець, але цей мрець живе і вселяє страх.

— Напевне, йому довелося пережити пекло, — сказав Вера. — Усі, хто пройшов крізь пекло, мають такий вигляд, а він же іще майже дитина...

Та все одно він їм не подобався. Він ніколи не розмовляв, ні про що не розпитував, нічого не пропонував. Коли їхні розмови про Революцію ставали емоційними й піднесеними, він все одно стояв і мовчки слухав, з обличчям, позбавленим виразу й життя, і тільки очі його горіли холодним вогнем. Бентежні і сумні, вони буравчиками розжареного льоду впивалися в обличчя то одного, то другого промовця.

— Він — не шпигун, повір мені, — якось сказав Вера місіс Сетбі. — Він — патріот, повірте моєму слову, до того ж — найбільший патріот з усіх нас. Але я його зовсім не знаю!

— У нього важка вдача, — зазначила Мей Сетбі.

— Та ото ж, — погодився Вера і мимоволі здригнувся. — Оці його очі! В них немає доброти й любові, натомість вони випромінюють погрозу. Це — очі лютого тигра. Не сумніваюся, що коли я якимось чином виявлюся недостойним справи Революції, він без вагання вб'є мене. Цей хлопець не має серця. Він безжалісний, мов криця, холодний і жорстокий, мов арктичний мороз. Він — як місячне сяйво зимової ночі, коли самотня людина замерзає на верхівці якоїсь поодинокі гори. Я не боюся Діаса й усіх його головорізів, а от цього хлопця я боюся, справді боюся. Правду кажу тобі. Він — як подих смерті.

Однак саме Вера переконав інших по-справжньому довіритися Рівері. Було втрачено зв'язок між Лос-Анджелесом та мексиканським півостровом Нижня Каліфорнія. Трьох соратників розстріляли і зарили в могилах, які їх змусили вирити власноруч. Ще двоє потрапили до в'язниці у Лос-Анджелесі. Хуан Альварато, командувач федеральних сил, виявився справжньою потворою. Він зірвав усі плани Хунти. У результаті зв'язок між активними та потенційними революціонерами в Нижній Каліфорнії перервався.

Малому Рівері дали вказівки і відправили на південь. Коли він повернувся, то зв'язок був відновлений, а Хуан Альварато — мертвий. Командувача знайшли в ліжку.

У його грудях стримів ніж, загнаний по самісіньке руків'я. Останнє було перевищенням інструкцій, даних Рівері, але люди з Хунти знали, що із завданням він упорався добре і вчасно. І тому ні про що його не розпитували. А він нічого їм не розповів. Та все одно вони презирнулися і почали вибудовувати здогади.

— Я ж казав вам, — почав Вера. — Діас має боятися цього молодика більше, аніж будь-кого іншого. Він безжалісний і невмолимий. Він — як десниця Господа.

Важка вдача, про яку вже висловлювалася Мей Сетбі і яку всі вони відчували, давалася взнаки конкретними фізичними проявами. Рівера часто приходив то з розбитою губою, то із синцем під оком, то з припухлим вухом. Було очевидно, що він сварився і бився — десь у тому зовнішньому світі, у якому він їв, спав, заробляв гроші й робив щось таке, про що вони навіть не здогадувалися. З часом він навчився набирати шрифт для їхньої невеличкої щотижневої газети. Інколи траплялося, що він був не в змозі це робити через розбиті і посинілі суглоби пальців, якими він не міг поворухнути, або через те, що права або ліва рука звисала непорушно, а обличчя спотворювала гримаса невимовного болю.

— Безпритульник і марнотратник, — сказав Арелано.

— Відвідувач усіляких лігвищ, — додав Рамос.

— Але ж де він бере гроші? — визивно спитав Вера. — От сьогодні я буквально кілька хвилин тому дізнався, що він оплатив рахунок за чистий папір — сто сорок доларів.

— А оці його відлучки! — додала Мей Сетбі. — Він ніколи їх не пояснює.

— Треба приставити до нього шпигуна, — запропонував Рамос.

— Не хотів би я опинитися на місці того шпигуна, — кинув Вера. — Боюся, що в такому разі вам навіть не довелося б влаштовувати мені похорон, бо ви мене просто більше ніколи б не побачили. Цей хлопець має якусь нездоланну пристрась. І нікому — навіть Богу — не дозволить він заважати цю пристрась задовольняти.

— Перед ним я почуваюся як мала дитина, — зізнався Рамос.

— А для мене він як утілення моці — неандерталець, хижий вовк, стрімка разюча кобра, отруйний скорпіон, — сказав Арелано.

— Він — як Революція в людській подобі, — мовив Вера. — Він — її полум'я і дух, ненаситне прагнення помсти, яке не волає, а вбиває — тихо і без шуму. Він — як смертоносний ангел, що нечутно шугає в нічному мороці.

— А мені шкода його, — сказала Мей Сетбі. — Він не має друзів. Усіх ненавидить. Нас він просто толерує, бо ми сприяємо задоволенню його пристрасті. Він — самотній... і такий самотній... — Мей Сетбі схлипнула і замовкла, а в її очах з'явилися сльози.

Воістину — поведінка і режим роботи Рівери були несповідимими. Бували періоди, коли він зникав на тиждень. А одного разу вони не бачили його цілий місяць. Ці відлучення завжди завершувалися його появою, коли він, без попереднього оголошення чи вступного слова, викладав на стіл Мей Сетбі золоті монети. І знову коротав дні і тижні з членами Хунти. А потім знову, час від часу кудись зникав на цілий день — від ранку і аж до вечора. У такі моменти Рівера зазвичай приходив раніше, а увечері засиджувався допізна. Колись Арелано застав його опівночі, коли він набирав шриффт розпухлими пальцями зі свіжими саднами. Незрозуміло було, звідки сочилася кров — з пальців чи, може, з розбитої вдень губи.

II

Підкралася криза — поволі, але невблаганно. Бути чи не бути Революції залежало від Хунти, а Хунта була у скруті. Потреба у грошах зростає іще більше, а діставати гроші ставало дедалі важче. Патріоти вже віддали все до останнього цента і більше дати не могли. Робітники-залізничники — пеони, які втекли з Мексики, — жертвували на революційну справу половину своїх мізерних заробітків. Але потрібно було більше. Важка й наполеглива змовницька діяльність, на яку пішли роки, ось-ось мала дати свої плоди. Час настав. Доля Революції висіла на волоску. Іще один поштовх, іще одне героїчне зусилля — і ваги історії, гойднувшись, зрушаться в бік перемоги. Керівники Хунти добре знали Мексику. Треба лише, щоб Революція розпочалася, а далі вона вже продовжуватиметься сама по собі. І вся репресивна машина Діаса впаде, як картковий будиночок. Прикордоння вже було готове повстати. Один

янкi з сотнею членiв радикальної профспiлки чекав наказу перетнути кордон i вторгнутися в Нижню Калiфорнiю. Але цим людям були потрібнi гвинтiвки. З усіма ними — від Калiфорнiї i до Атлантичного узбережжя — Хунта підтримувала зв'язок, i всі вони хотіли одного: зброї. Серед них були звичайнi авантюристи, лицарі удачі, бандити, невдоволені члени американських профспілок, соціалісти, анархісти, круті хлопці, мексиканські вигнанці, пеони, що втекли від рабської праці, знедолені робітники з нічліжок Кер д'Алена i Колорадо. Ці найвідчайдушніші представники такого неймовірно складного сучасного світу палали одним бажанням: битися i мститися. I їхньою вимогою, їхнім безустанним бойовим покликком було одне: патронів та гвинтiвок! Гвинтiвок та патронів!

Перекинь усю цю різношерсту масу доведених до відчаю людей через кордон — i почнеться Революція. Митниці та північні порти потраплять до рук повстанців. Діас не здатен буде чинити їм опір. Бо не наважиться кинути проти них усю міць своїх армій, побоюючись оголити південь країни. Але полум'я Революції все одно розгориться i на півдні. Повстане народ. Обложені міста впадуть одне за одним. Один за одним упадуть штати. I, зрештою, переможні армії Революції з усіх боків вирушать на Мехіко-Сіті — останній оплот диктатора Діаса.

Але бракувало грошей. У змовників були відчайдушні i нетерплячі люди, готові воювати зі зброєю в руках. Вони знали комерсантів, які були готові продати i доставити їм зброю. Але на цьому конкретному етапі підготовки Революції можливості Хунти вичерпалися. Було витрачено останній долар, останній матеріальний ресурс, було «ви-доєно» досуха останнього змарнілого від голоду патріота, а справа Революції i досі непевно погойдувалася на шальках терезів. Гвинтiвок i патронів! Батальйони обірваних відчайдухів треба було озброїти. Але як? Рамос побивався з приводу своєї конфіскованої маєтності. Арелано журився, що в молодості бездумно циндрив гроші. Мей Сетбі висловлювала думку, що, мабуть, усе було б інакше, якби члени Хунти були обачливішими та економніше витрачали наявні кошти.

— Подумати тільки: свобода Мексики залежить від жалюгідних кількох тисяч доларів! — вигукнув Пауліно Вера.

Відчай відбився на їхніх обличчях. Нещодавно вони дізналися, що Хосе Амарільйо, їхню останню надію і їхнього новонаверненого, який обіцяв грошей, заарештували на його гасьенді в Чихуахуа, поставили до стінки в конюшні і розстріляли.

Рівера, який навколішках мив підлогу, підняв голову і спитав, тримаючи в руках шітку, з якої на оголені руки стікали бульки брудної мильної води:

— А п'ять тисяч вистачить?

Керівники Хунти поглянули на нього вкрай здивовано. Вера кивнув головою і ковтнув слину. Від несподіванки він утратив дар мови, але вмить набув віри і впевненості.

— Можете замовляти гвинтівки, — сказав Рівера і після цієї фрази відзначився найдовшим плином слів, який коли-небудь доводилося від нього чути. — Часу мало. За три тижні я дістану вам п'ять тисяч. І це буде якраз доречно. На той час потеплішає і тому зручніше буде воювати. Це все, чим я зможу допомогти.

Вера відчайдушно боровся зі своєю щойно набутою впевненістю. Неймовірно! Скільки нездійснених мрій розбилося на друзки відтоді, як він почав займатися революційною діяльністю! Він вірив цьому обірваному Прибиральникові Революції, але водночас не наважувався вірити.

— Ти з глузду з'їхав, — сказав він.

— Через три тижні, — повторив Рівера. — Замовляйте гвинтівки.

Потім підвівся, відкотив рукави і вдягнув пальто.

— Замовляйте гвинтівки, — знову повторив він. — А я тим часом піду.

III

Після безладу і метушні, після тривалих переговорів по телефону, супроводжуваних добірною лайкою, в офісі у Келлі відбувалася нічна нарада. Справ у Келлі було хоч греблю гати, але останнім часом справи йшли кепсько. Він привіз із Нью-Йорка Денні Ворда, організував бій між ним та Біллі Карті, до поединку залишалося три тижні, але Карті зліг через сильну травму. І замінити його було ніким. Келлі обривав дроти, телефонуючи на Схід кожному підходящому боксеру-легковаговику, але всі вони були пов'язані роз-

кладами боїв та контрактами. Але ось, нарешті, зажеврила хоча й слабка, та все ж надія.

— Ну ти й нахаба! — відразу ж сказав Келлі Рівері, кинувши на нього оцінюючий погляд.

— Я поб'ю Ворда, — тільки й відповів Рівера.

— А звідки у тебе така впевненість? Ти коли-небудь бачив, як він б'ється?

Рівера похитав головою.

— Та він тебе відлупцює як пацана — однією рукою та ще й із заплющеними очима!

Рівера знизав плечима.

— Тобі що — більше нічого сказати? — гаркнув антрепренер.

— Я поб'ю його.

— А ти взагалі хоч де-небудь виступав? — роздратовано спитав Майкл Келлі. Майкл був братом антрепренера і закріплював чималенькі суми на ставках.

Рівера удостоїв його злого погляду і промовчав.

Секретар антрепренера, молодик явно спортивного вигляду, презирливо і гучно гмикнув.

— Ну гаразд. Я знаю, що ти знайомий з Робертсом, — перервав Келлі загрозливу тишу. — Він незабаром тут з'явиться. Я за ним уже послав. Посидь, почекай його, хоча з твого вигляду можу впевнено сказати, що ти не маєш жодного шансу. А я не можу розчарувати публіку підставним поєдинком. Місця біля рингу йдуть по п'ятнадцять доларів, і ти це прекрасно знаєш.

Коли з'явився Робертс, то було видно, що він злегка під мухою. Це був високий, стрункий тип з лінкуватими манерами. Він розмовляв так само, як і ходив: спокійно, врівноважено і повільно.

Келлі відразу ж узявся до справи.

— Послухай, Робертсе, ось ти вихваляєшся, що десь відкопав оцього малого мексиканця. Тобі, мабуть, відомо, що Карті зламав руку. Так от — оцей шмаркач має нахабство заявитися сюди і наполягати, щоб його виставили замість Карті. Що ти на це скажеш?

— Скажу, що все нормально, Келлі, — почувалася некваплива спокійна відповідь. — Цей хлопець — гідний суперник.

— Ти ще скажи, що він зможе завалити Ворда! — відрізав Келлі.

Робертс замислився.

— Та ні, цього я не скажу. Ворд — неперевершений боєць і генерал рингу. Але він не зможе взяти і просто так відлупцювати Ріверу, бо Ріверу я добре знаю. Ніхто не зможе вивести його з рівноваги і залякати. Принаймні я не бачив, щоб це кому-небудь вдавалося. Мабуть, це просто неможливо. До того ж він б'є з обох рук однаково добре. І з будь-якого положення може завдати нокаутуючого удару.

— Гаразд, Бог з ним! Але чи буде він виглядати достойно на ринзі? Усе своє життя ти готував та тренував боксерів. Я знімаю капелюха перед твоїм заключним словом. Чи вартий він буде тих грошей, які заплатить публіка?

— Звісно, що вартий, до того ж Ворду доведеться з ним чимало поводитися. Ти просто не знаєш цього хлопця. Зате я — знаю. Бо це я його знайшов. Він нікого і нічого не боїться. Справжнісінький чортяка. Чаклун на ринзі. Він улаштує таку демонстрацію місцевих талантів, що Ворд — і публіка — надовго її запам'ятають! Не скажу, що він поб'є Ворда, але це буде таке видовище, що всі відразу зрозуміють: Рівера — сильний і багатообіцяючий боєць.

— Ну, добре, — сказав Келлі і повернувся до свого секретаря. — Телефонуй Ворду. Я вже попередив його, щоб він з'явився, як тільки знайдеться підходящий варіант. Зараз він в Йеллоустоуні — ходить, випнувши груди, і роздає інтерв'ю газетярам.

Келлі обернувся до тренера.

— Хочеш випити?

Робертс хильнув шкалик — і відвів душу.

— Ніколи не розповідав вам, як я знайшов цього малого вилупка? Він прителіпався до нас два роки тому. Я саме тренував Прейна до поединку з Делані. А Прейн — шалений і несамовитий тип. У його душі ані краплини жалю немає. Зі своїх спаринг-партнерів він робив відбивні, і тому я не міг знайти жодного хлопця, який хотів би з ним працювати. Ситуація була безнадійною, але тут я помітив, що поблизу вештається оцей малий, змарнілий від голоду мексиканець. Тож я схопив його, насунув йому на руки боксерські рукавиці і виштовхав на ринг. Він виявився впертим і стійким бійцем, але сил йому явно бракувало. До того ж малий і найменшого поняття не мав, що таке бокс. Прейн притиснув його до канатів і почав гамселити. Хлопцю перепало на горіхи, але він все одно примудрив-

ся протриматися два раунди. А потім утратив свідомість. Просто через те, що голодував, от і все. Рейн і справді зробив з нього відбивну! Його було не впізнати. Я дав йому півдолара і добре нагодував. Бачили б ви, як він ум'яв цю їжу — як голодний вовк! Два дні Рівера і носа не показував. Ну — гаплик, подумав я, більше він не приїде. Але наступного дня хлопець заявився знову — увесь у синцях, але впертий, готовий битися за свої півдолара й харчі. І з кожним разом у нього виходило дедалі краще. Він — природжений боець, до неймовірності затятий і міцний. Замість серця в нього — шматочок криги. І за весь час, що я його знаю, він не промовив за раз більше десятка слів. Просто мовчить і робить свою справу.

— Мені доводилося бачити його, — сказав секретар. — Він справді багато для тебе попрацював.

— З ним тренувалися всі відомі боксери-легковаговики, — відповів Робертс. — І він багато чого в них навчився. А декого навіть міг перемогти — повірте мені на слово. Але бокс — не його покликання. Мені здається, що він йому ніколи не подобався. Він для нього — як вимушена гра.

— Але, наскільки мені відомо, останнім часом він досить часто виступав у нічних клубах, — зазначив Келлі.

— Так. Не знаю, що на нього найшло. Може, йому несподівано сподобалося боксувати? Він як сказився. Побив усіх місцевих легковаговиків. Вочевидь, йому потрібні гроші, і він дійсно трохи заробив. Але по його затертому лахмітті цього не скажеш. Дивний він якийсь. Ніхто не знає, чим він займається. Ніхто не знає, де він буває свій час. Навіть приходячи позмагатися, Рівера просто боксує, а потім відразу ж зникає, як щойно роботу зроблено. І так — щоразу. Інколи він зникає на кілька тижнів підряд. Але до порад не дослухається. Якщо хтось захоче стати його менеджером, то зможе заробити купу грошей, та от тільки цього не хоче Рівера. Бачили б ви, як він торгується, коли йдеться про умови оплати!

Саме в цю хвилину під час розмови з'явився Денні Ворд. І не сам, а зі світою. З ним були його тренер та менеджер. Він буквально влетів до кімнати, як порив вітру, несучи з собою щиросердність, доброзичливість і всеперемагаючу енергійність. Зазвучали привітання, тут жарт, там — до-тепна репліка, а усмішок та добродушного сміху вистачило

на всіх. Такі вже були його манери — до речі, не досить щирі. Денні Ворд був добрим актором, який колись збагнув, що добродушність є найціннішою рисою, яка дуже допомагає досягнути успіху в житті. Але в глибині душі це був холонокровний боксер і розважливий та обачливий ділок. Решта ж було маскою. Ті, хто його добре знав або ж займався з ним не зовсім законними обладками, казали, що тільки-но в повітрі відчувався запах грубих грошей, як Денні відразу ж був там як тут. Він не минав жодних бізнесових переговорів, і дехто наполегливо твердив, що менеджер служив йому лише як ширма, виконуючи в основному функції речника.

Рівера ж був зовсім інший. У його жилах текла іспанська й індіанська кров, і він сидів собі в кутку — мовчазний і непорушний, і тільки його всевидящі чорні очі перескакували від обличчя до обличчя.

— Так ось де цей хлопець, — мовив Денні, змірявши оцінюючим поглядом свого потенційного суперника. — Привіт, хлопче! Як ся маєш?

Очі Рівери спалахнули недобрим вогнем, але він не подав виду, що почув привітання. Він не любив усіх грінго, але цього грінго він зненавидів так швидко і сильно, що аж сам цьому здивувався.

— Господи милосердний! — благально-жартівливо звернувся Денні до антрепренера. — Ви що — хочете, щоб я бився з глухонімим? — Коли сміх нарешті влігся, він відпустив іще один жарт. — Що ж, мабуть, справді кепські справи в Лос-Анджелесі, якщо це — найкраще, чим ви мене можете налякати. У якому дитсадку ви його знайшли?

— Він — міцний горішок, Денні, повір мені, — заперечив Робертс. — З ним буде не так легко впоратися, як тобі здається.

— До того ж половину квитків уже продали, — благально вставив Келлі. — Доведеться тобі з ним битися, Денні. — Кращого суперника ми не змогли знайти.

Денні ще раз зміряв Рівера недбалим і недобррозичливим поглядом і зітхнув.

— Гадаю, доведеться мені поводитися з ним якомога делікатніше. Аби тільки він сам не наривався на неприємність.

Робертс чмихнув.

— Маєш бути обережнішим, — зауважив менеджер Денні. — Не треба ризикувати. Бо розслабишся і пропустиш випадковий нокаутуючий удар.

— О, звісно, я буду обережним, аякже! — посміхнувся Денні. — Я буду обережним від самого початку і пропанькаюся з ним стільки, скільки захоче поважна публіка. Як ти гадаєш, Келлі, п'ятнадцять раундів вистачить? А потім — каюк, га?

— Вистачить, — пролунала відповідь. — Можна і п'ятнадцять, якщо це виглядатиме правдоподібно.

— Тоді перейдімо до справи. — Денні замовк, роблячи підрахунки. — Звісно, шістдесят п'ять відсотків доходу від продажу квитків дістається учасникам, відповідно до домовленості про мій поєдинок з Карті. Але ця частка буде розділена інакше. Вісімдесят відсотків мене цілком влаштують. — І, звертаючись до свого менеджера, додав: — Я правильно кажу?

Менеджер мовчки кивнув.

Але Рівера похитав головою.

— Але так заведено, і це — нормально, — став наполягати Келлі. — Грошовий приз становить шістдесят п'ять відсотків виручки від квитків. Ти — новачок, і тебе ніхто не знає. Приз ділиться між тобою і Денні. Двадцять відсотків призначаються тобі, вісімдесят — Денні. Це ж справедливо, еге ж, Робертсе?

— Цілком справедливо, — погодився Робертс. — Тому що в тебе іще немає репутації.

— А скільки це буде — шістдесят п'ять відсотків виручки? — поцікавився Рівера.

— Та десь тисяч п'ять, може — аж вісім, — втрутився у розмову Денні. — Десь так. Тому твоя частка становитиме від тисячі до тисячі шестисот доларів. Досить непогана платня за те, що тебе відлупцює боксер з моєю репутацією. Що скажеш?

І тут Рівера сказав таке, що у всіх присутніх аж подих перехопило.

— Переможцю дістається все, — заявив він з видом людини, яка висловила своє остаточне судження.

Запала мертва тиша.

— Та запросто! — заявив менеджер Денні.

Але Денні заперечливо похитав головою.

— Я достатньо довго займався боксом, щоб робити такі поспішні висновки. Я не збираюся ставити під сумнів чесність суддівства чи компанії, що організовує цей поєдинок. І нічого не казатиму про букмекерів, що наживаються на договірних поєдинках. Я лише хочу сказати, що бокс — бізнес ризикований. Тут потрібно перестраховуватися. І це — нормально. А що, як я зламаю руку, га? Або хтось підсипле мені в їжу якусь хімію? — Денні серйозно похитав головою. — Незалежно від того, програю я чи віграю, моя частка — вісімдесят. Що на це скажеш, мексиканцю?

Рівера знову похитав головою.

Денні вибухнув гнівом. Бо йшлося про найголовніше — про гроші.

— Ах ти ж гидотний шмаркачу! Зараз я відіб'ю тобі твою дурну голову!

Робертс неквапливо підняв своє тіло і став між ворогуючими сторонами.

— Переможець забирає все, — похмуро повторив Рівера.

— Ну чого ти вперся, га? — спитав у нього Денні.

— Тому що я поб'ю тебе, — напрямки відповів йому мексиканець.

Денні почав був знімати пальто. Звісно, його менеджер знав, що то лише рисовка. Пальто ніяк не знімалося, і Денні дозволив присутнім заспокоїти себе. Симпатії кожного були на його боці. Рівера залишився сам-один.

— Послухай мене, дурнику, — підключився до суперечки Келлі. — Ти — ніхто. І звать тебе ніяк. Нам, звичайно ж, відомо, чим ти займався останні кілька місяців: вибивав дух з місцевих боксерів легкої ваги. Але ж Денні — висококласний боксер. Безпосередньо після цього поєдинку він змагатиметься за звання чемпіона. А ти — ніхто. І за межами Лос-Анджелеса про тебе ніхто не чув.

— Незабаром почують, — відказав Рівера, знизавши плечима. — Після цього поєдинку.

— Невже ти хоч на мить припускаєш, що зможеш мене побити?! — випалив Денні.

Рівера ствердно кивнув.

— Слухай, облиш, будь розважливим, — благально звернувся до нього Келлі. — Цей бій стане для тебе доброю рекламою.

— Мені потрібні гроші, — відповів мексиканець.

— Хоч тисячу років бийся зі мною — все одно програєш, — запевнив його Денні.

— То за чим тоді затримка? — парирував Рівера. — Якщо це для тебе — легкі гроші, то візьми і виграй їх!

— Гаразд, і ти мені в цьому допоможеш! — вигукнув Денні з рішучістю в голосі. — За те, що ти з мене тут дурня робиш, я заб'ю тебе на ринзі до смерті, так і знай, хлопчику! Келлі, можеш писати оголошення в газети! І обов'язково зазнач, що переможець забирає увесь приз. Обіграй цю тему в спортивній колонці. Скажи, що основний мотив поєдинку — помста. Я покажу цьому шмаркату новачку, що це таке.

Секретар Келлі вже почав був писати, як Денні перервав його.

— Стривай! — вигукнув він і обернувся до Рівери. — Як зважуватися будемо?

— Перед виходом на ринг, — пролунала відповідь.

— Та нізащо в світі, курча жовтороте! Якщо переможець забирає все, то будемо зважуватися до поєдинку о десятій ранку.

— Так переможець здобуває все? — поцікавився Рівера.

Денні кивнув. Тепер все ясно — він вийде на ринг у повній силі і готовності.

— Зважуємося о десятій, — погодився Рівера.

Секретар знову заскрипів пером.

— Це ж п'ять фунтів додаткової ваги, — мовив з докором Робертс, звертаючись до Рівери. — Ти зробив неприпустиму поступку. Ти *вже* програв поєдинок — прямо тут, у цій кімнаті. Тепер Денні точно тебе відлупцює. Перед поєдинком він буде сильний, як бик. А ти — дурень. У тебе шансів — що води в пустелі.

Рівера відповів йому поглядом, сповненим ненависті. Навмисне. Навіть цього грінго він зневажав. Хоча вважав його найблагороднішим із них усіх.

IV

Коли Рівера вийшов на ринг, його появи майже ніхто не помітив. То тут, то там по залу прокотилися маленькі хвильки нерішучих оплесків. І все. Публіка не вірила в нього. Для неї він був ягням, приведеним на заклання

великому й могутньому Денні. А ще публіка була явно розчарована. Вона сподівалася на грізну битву між Денні Вордом та Біллом Карті, а їй натомість підсунули оцього хирлявого новачка. І глядачі виявляли своє невдоволення тим, що робили ставки на користь Денні два до одного, а то й три до одного. А серце публіки належить тому, на кого вона робить ставки.

Тим часом малий мексиканець сидів у своєму кутку і чекав. Повільно тягнулися хвилини. Денні змушував його чекати. Це був старий трюк, який завжди справляв належне враження на боксерів-новачків. Опинившись сам на сам зі своїми побоюваннями й безсердечною публікою, вони зазвичай лякалися і починали нервувати. Але цього разу цей трюк не спрацював. Робертс таки мав рацію. Ріверу неможливо було залякати. Він мав кращу координацію рухів, тоншу нервову організацію й вищу емоційність, але в душі його не лишилося місця для страху. Тому в його кутку атмосфера приреченості на поразку ніяк не впливала на нього. Усі його секунданти були грінго, і він не знав нікого з них. А ще вони були слабаками і нікчемами, брудною піною на поверхні поєдинку, людьми без честі, совісті і вправності. Їх теж явно розхолоджувало тверде переконання в тому, що саме в їхньому кутку сидить майбутній невдаха.

— Чуєш, будь обережним, — попередив його Спайдер Хагерті. Він був головним секундантом Рівери. — Мусиш протриматися якомога довше — це вказівка від Келлі. Якщо не протримаєшся, то в газетах напишуть про іще один договірний поєдинок, і від цього може сильно впасти інтерес до боксу в Лос-Анджелесі.

Звучало не надто підбадьорливо, але Рівері було байдуже. Він гидував битися за гроші. Це був ненависний спорт, вигаданий ненависними грінго. Мексиканець зайнявся ним і на якийсь час став тренувальною грушею для сильніших боксерів лише тому, що голодував. І той факт, що він мав для боксу прекрасні дані, абсолютно нічого для нього не значив. Він ненавидів його. Тільки тоді, коли Рівера з'явився в штаб-квартирі Хунти, він став битися за гроші. І вони давалися йому легко. Він був не першим серед синів роду людського, які досягли успіху в професії, якою вони гидували.

Він нічого не аналізував наперед. Просто знав, що мусить виграти цей поєдинок. Іншого результату бути не могло. Бо за ним стояли потужні сили, які додавали йому впевненості у своїй правоті і про існування яких публіка в цьому залі й гадки не мала. Денні Ворд бився за гроші і за те легке й красиве життя, яке вони забезпечували. Але те, за що бився Рівера, пекло йому мозок. То були страхітливі палаючі видіння, які проходили перед його широко розкритими очима, коли він сидів у кутку, і які він бачив так чітко, наче знову їх проживав.

Він бачив білі стіни фабрик у Ріо-Бланко, що працювали на енергії водяних млинів. Бачив шість тисяч робітників, схудлих від голоду та блідих, семи- і восьмирічних дітлахів, що відробляли довжелезні зміни за жалюгідні десять центів на день. Бачив подібних до живих трупів робітників із головами, як черепи скелетів. Ці люди працювали у фарбувальнях. Йому пригадалося, як батько називав ці фарбувальні «камерами для самогубць», бо рік роботи в них означав вірну смерть. Він бачив маленьке подвір'ячко, бачив матір, яка куховарила та ішачила по господарству, але все ж знаходила час приголубити його. А ще йому ввижався батько — кремезний, широкогрудий, щедро-великодушний до всіх. Батько любив людей і мав таке велике добре серце, що любові в ньому вистачало і для дружини, і для маленьких «мучачо», що бавилися в закуточку подвір'я. У ті часи його ще не називали Філіпе Рівера. Прізвище його було Фернандес, як і в батька та матері. А звали вони його Хуан. Пізніше він сам змінив ім'я та прізвище, бо виявив, що прізвище Фернандес дуже не подобається префектам поліції, політичним лідерам і селянам.

Великий, добродушний Хоакін Фернандес! Значне місце посідав він у видіннях Рівери. У ті часи він ще нічого не розумів, але зараз, пригадуючи минуле, розумів усе. Ось йому пригадується, як батько набирає шрифти в маленькій друкарні або щось подовгу знервовано пише на захарашеному столі. Пригадуються ті дивні вечори, коли до них таємно пробиралися робітники, крадучись у темряві, наче якісь зловмисники. Вони довго — годинами — про щось говорили з його батьком, а він, ще маленький хлопчик, не спав і слухав.

Раптом звідкілясь, наче здалеку, до нього долинув голос Спайдера Хагерті:

— Дивись, не дай себе збити на самому початку. Це Келлі так сказав. Отримаєш стусанів, зате грошеньт заробиш.

Минуло десять хвилин, а Рівера і досі сидів у своєму кутку. Денні ніде не було видно. Вочевидь, він вирішив витиснути зі свого трюку максимум можливого.

І знову пекучі спогади попливли перед очима Рівери. То був страйк, вірніше — локаут, бо робітники Ріо-Бланко вирішили допомогти своїм страйкуючим братам у місті Пуебла. Почався голод, довелося ходити в гори по ягоди, корінці та трави, які вони їли, а потім страждали від сильних болів у животі. Аж ось — кошмар: пустище перед фабричною крамницею; тисячі виснажених голодом робітників; генерал Розаліо Мартінес та солдати Порфіріо Діаса, їхні гвинтівки, що плюються смертоносним свинцем; здавалося, вони ніколи не припинять плюватися, топлячи в крові вимоги робітників та кривди, яких вони зазнали. А та моторозна ніч! Рівері пригадалися вози-платформи, доверху забиті тілами загиблих. Ці вози відправляли до Вера Крус, щоб трупи скормити акулам у затоці. Він повзав по слизьких від крові тілах, шукаючи батька й матір. І таки знайшов — голих і скалічених. Особливо йому запам'яталася мати: з купи стирчала лише її голова, а тіло було придавлене страшною вагою десятків мертвих тіл. Тут знову торохнули гвинтівки солдатів Порфіріо Діаса, він зіскочив на землю і втік, ховаючись і петляючи, наче гнаний гірський койот.

До його вух долинуло оглушливе ревіння, подібне до розбурханого моря, і він побачив Денні Ворда, який ішов до рингу центральним проходом. За ним поспішала свита з тренерів та секундантів. Публіка шаленіла, вітаючи народного улюбленця, який неодмінно мав перемогти. Його ім'я було у всіх на вустах. Усі були за нього. Усі підтримували його. Навіть помічники Рівери — і ті відчули щось дуже схоже на радість, коли Денні елегантно пригнувся і прослизнув під канатами на ринг. Його щоки безперервно розтягувалися в посмішках, а коли він посміхався, то посміхалася кожна риса його обличчя — навіть зморшки під очима й самі очі. Світ не бачив такого добродушного боксера. Його обличчя було подібне до безперервної мінливої реклами доброзичливості і товариськості. Схоже, він усіх тут знав. Денні жартував і посміхався, вітаючи своїх друзів потойбіч канатів. Ті, що сиділи поодаль, були не в

змозі стримати своїй почуттів і гучно верещали: «Денні! О Денні!» Ця радісна демонстрація всенародної любові тривала цілих п'ять хвилин.

Ріверу ніхто не помічав. Для публіки він просто перестав існувати. Над ним схилилося обрюзгле обличчя Спайдера Хагерті.

— Не бійся, — попередив він. — І не забувай вказівок. Треба вистояти якомога довше. Не дай себе збити. Якщо ти впадеш, ми маємо вказівку відлупцювати тебе в роздягальні. Второпав? Просто бийся — і все.

Зал почав аплодувати. То Денні йшов до мексиканця через ринг. Потім він нахилився, взяв обома руками праву руку Рівери і з імпульсивною сердечністю потиснув її. Його розтягнуте в посмішці обличчя опинилося на відстані кількох дюймів від обличчя суперника. Публіка несамовито верещала, схвалюючи такий прояв шляхетного спортивного духу з боку Денні, бо той тепло, наче брата, вітав свого супротивника. Вуста Денні зворухнулися, і глядачі, тлумачачи нечутні слова як доброзичливе висловлення поваги, знову заверещали від захвату. Один лише Рівера почув гидоту, яку сказав йому Денні.

— Ах ти ж мексиканське пацючення! — прошипів народний улюбленець крізь розтягнуті у посмішці губи. — Зараз я покажу тобі, де раки зимують!

Та Рівера навіть не поворухнувся. І не підвівся. Свою ненависть він висловив поглядом.

— Устань, собако! — заволав ззаду якийсь чоловік, що сидів неподалік канатів.

Натовп зашипів і заулюлюкав через таку явно неспортивну поведінку, але мексиканець і далі сидів непорушно. Коли Денні пішов назад у свій куток рингу, зал вибухнув новою хвилею аплодисментів.

Денні роздягнувся — і почувися захоплені «охи» та «ахи». Тіло його було бездоганне. Воно було втіленням фізичного здоров'я, стрімкості та сили. Шкіра була білою, як у жінки, і так само гладенькою. У ньому поєднувалися граціозна краса, гнучкість і міць. Денні довів це в десятках виграних боїв. Його фотографіями рябили всі журнали з фізичної культури.

Коли ж Спайдер Хагерті стягнув через голову Рівери светр, по залу прокотився стогін співчуття. Мабуть, через засмаглу шкіру його тіло виглядало аж надто худорлявим.

Так, він мав мускулатуру, але вона не була такою рельєфною, як у суперника. Чого публіка не помітила, так це його широких грудей. Вона не могла також оцінити міцність волокон його плоті, вибухову реакцію клітин його м'язів та розгалуженість нервів, які зв'язували кожную частинку його тіла в цілісну і бездоганну бойову машину. Глядачі тільки й бачили, що брунатошкірого юнака вісімнадцяти років, з тілом, схожим на хлопчаче. А Денні виглядав інакше. Він був чоловіком двадцяти чотирьох років і тіло мав, як у дорослого чоловіка. Контраст став ще більшим, коли вони стали разом у центрі рингу, отримуючи останні настанови рефері.

Рівера помітив Робертса, який сидів відразу ж за газетярами. Він був ще більше під мухою, аніж зазвичай, і тому говорив ще повільніше, ніж завжди.

— Ріверо, розслабся і не хвилюйся, — сказав Робертс, розтягуючи слова. — Не бійся, Денні тебе не вб'є. Він кине тебе з першим же ударом гонга, але ти не дай йому ошелешити тебе. Просто відбивайся і входь у клінч. Він не зможе пробити твій захист, ясно? Лишень уяви собі, що це Денні лупцює тебе в тренувальному залі.

Рівера і виду не подав, що почув.

— От злобне чортеня! — пробурмотів Робертс сусіду праворуч. — Завжди таке відлюдькувате.

Але Рівера забув кинути на нього свій звичний погляд, сповнений ненависті. Видіння безкінечної кількості гвинтівок застувало йому очі. Кожне обличчя глядача — від канатів і до гальорки з однодоларовими місцями — перетворилося на гвинтівку. Він побачив також довжелезний, випалений сонцем мексиканський кордон, а вздовж нього — вдягнені у лахміття відчайдухи, чиє вторгнення затримується тільки через брак гвинтівок.

Трохи перечекавши у своєму кутку, Рівера підвівся. Його секунданти пролізли крізь канати і забрали парусиновий ослінчик. По діагоналі через квадратний ринг напроти нього стояв Денні. Ударив гонг — і поєдинок почався. Публіка завилала від захвату. Ще ніколи не доводилося їй бачити такого переконливого початку. Правильно писали в газетах, що основний мотив поєдинку — це помста. Кинувшись уперед, Денні швидко покрив три чверті дистанції до свого суперника, усім своїм виглядом демонструючи несамовите бажання розтрошити його. Він обрушив на мексиканця не

один удар, не два і навіть не десяток. Денні перетворився на гіроскоп ударів, на ураган смерті і руйнування. Рівера зник з очей публіки. Ошелешений і приголомшений, він був поглинутий лавиною ударів, що завдавалися під будь-яким кутом і з будь-якої позиції справжнім майстром своєї справи. Швидко забивши Рівері памороки, Денні притиснув його до канатів; рефері розвів їх, але за мить мексиканець знову опинився біля канатів.

Це був не поєдинок. Це було безжалісне побиття. Це було просто вбивство. Будь-яка публіка, окрім тієї, що ходить на поединки боксерів-професіоналів, швидко б вичерпала свої емоції в перші ж хвилини цього бою. Денні дійсно демонстрував усе, на що був здатен. І це була вражаюча й дуже переконлива демонстрація. Настільки сильними були впевненість глядачів, їхнє збудження та упередженість проти Рівери, що повз їхню увагу якимось пройшов той факт, що мексиканець і досі стояв на ногах. Вони просто забули про Ріверу. Потік людожерських атак, який обрушував на нього Денні, поглинув мексиканця, і його майже не було видно. Минула хвилина, друга. Нарешті, коли рефері розвів суперників, публіці стало добре видно мексиканця. Його губа була розсічена, а з носа йшла кров. Коли поєдинок продовжили і Рівера, похитуючись, увійшов у клінч, на його подертій канатами спині стало видно довгасті смуги крові, яка повільно стікала вниз. Але публіка не помітила того, що він дихав рівно, а очі, як і завжди, палали незгасимою холодною ненавистю. Бо надто вже багато претендентів на чемпіонське звання застосовували проти нього такі нищівні вбивчі атаки в жорсткій круговерті тренувальних поєдинків. І Рівера навчився витримувати це шаленство за платню від півдолара за один бій до п'ятнадцяти доларів за тиждень тренувань. То була важка школа, і він добре засвоїв її уроки.

А потім сталося щось дивне і незбагненне. Несамовитий вихор ударів ураз ущух. На ринзі стояв один лише Рівера. А Денні, непереможний Денні лежав на спині. Його тіло пронизав дрож — то до нього намагалася повернутися свідомість. Він не захитався, не осів на підлогу, не впав, задкуючи, назад. Він просто рухнув, як сніп. Правий хук Рівери кинув його в повітря з різкою безжальністю смерті.

Рефері відштовхнув Ріверу вбік і став над гладіатором, що лежав, відраховуючи секунди. Так заведено, що під

час професійних боїв кожен нокдаун публіка зустрічає радісними вигуками. Але ця публіка не раділа. Усе сталося аж надто несподівано. Серед запалої тиші глядачі стежили за невмолимим підрахунком секунд, як раптом цю тишу пронизав голос Робертса:

— А я ж казав вам, що він добре б'є з обох рук!

На п'ятій секунді Денні перекотився на живіт, при рахунку «сім» став на одне коліно, готовий підвестися між дев'ятою та десятою секундами. Якщо його коліно при рахунку «десять» і досі торкатиметься підлоги, то вважатиметься, що він іще лежить, а значить — програв поєдинок. З тієї ж миті, коли коліно відірветься від долівки, вважатиметься, що він уже на ногах, і тому Рівера матиме повне право знову «покласти» його. Рівера не збирався ризикувати. Як тільки коліно Денні відірветься від підлоги, він завдасть удару — останнього. Він очікувально ходив навколо супротивника, але рефері навмисне крутився між ними. Рівера знав, що той лічить секунди надто повільно. Усі грінго були проти нього. Навіть рефері.

При рахунку «дев'ять» він різко відштовхнув Ріверу назад. Це було нечесно, але дозволило Денні підвестися. На вустах у нього знову з'явилася посмішка. Низько пригнувшись і затуливши голову рукавичками, він уміло увійшов у клінч. За всіма правилами рефері мав зупинити поєдинок, але він цього не зробив, а тим часом Денні мить за миттю швидко відновлював сили, прилипнувши до мексиканця як банний лист. Якщо він протримається до кінця раунду, то матиме цілу хвилину, щоб прийти до тями у себе в кутку. І йому таки вдалося це зробити, з посмішкою на вустах, хоча ситуація здавалася безнадійно скрутною.

— У нього посмішка наче приклеєна! — вигукнув хтось, і публіка, відчувши полегшення, весело загіготіла.

— Ну й удар у цього латиноса! Щось страшне, їй-богу! — сказав засапаний Денні, звертаючись в кутку до тренера, поки помічники метушилися довкола, приводячи свого підопічного до належної кондиції.

Другий та третій раунди були невиразними. Денні, цей хитрий і віртуозний генерал рингу, відбивав атаки суперника, блокував удари і входив у клінч, зосередившись на тому, щоб відновити сили після пропущеного в першому раунді запаморочливого разючого удару. У четвертому ж раунді Денні знову був самим собою. Так, удар суперника

захитав його й забив баки, але добрий фізичний стан дав змогу швидко відновити сили й енергію. Але тепер Денні змінив свою нахраписту тактику. Мексиканець дійсно виявився міцним, упертим і злобним горішком. Тож його супернику довелося застосувати все своє вміння досвідченого бійця. У різних трюках та прийомах Денні був неперевершеним майстром, і хоча нічого несподіваного він уже запропонувати не міг, він все одно продовжував виснажувати мексиканця методичними ударами в корпус та в голову. На один удар Рівери припадало три його удари; вони були важкими, але не нокаутуючими. Та їхній нокаутуючий ефект полягав у кількості, що накопичувалася. Тепер Денні з належною повагою ставився до цього шмаркача, який, як виявилось, може врізати короткий хук як правою, так і лівою рукою.

Для оборони Рівера напрактикував бентежно-несподіваний прямий лівий удар. Раз по раз він відбивав цим лівим прямим наскоки Денні, завдаючи дедалі відчутнішої шкоди роту і носу суперника. Та Денні був багатогранним і гнучким бійцем. Саме тому його й вважали майбутнім чемпіоном. На свій розсуд він міг запросто міняти стиль бою. І він змінив його — на ближній бій. У ньому він був особливо сильним, до того ж така манера дала йому можливість уникнути бентежних прямих лівих супротивника. І йому пару разів удалося порадувати шаленіючу публіку, коли він, красиво збиваючи захват суперника, підкидав його в повітря потужним коротким аперкотом і валив на долівку. Рівера вичікував, стоячи на одному коліні, намагаючись максимально відпочити за ці короткі десять секунд, які — він це добре знав — суддя-грінго робив для нього ще коротшими.

А в сьомому раунді диявольський аперкот Денні знову потрапив у ціль. Йому вдалося лише захитати Ріверу, але наступної миті, коли мексиканець, ошелешений ударом, стояв перед ним беззахисний і безпорадний, Денні врізав йому так, що той перелетів через канати і гепнувся в партер, прямо на голови газетярів. Ті виштовхали його на ринг, біля канатів. Там він став, приходячи до тями, на коліно, а суддя почав похапцем рахувати секунди. А за канатами, крізь які мав пролізти мексиканець, щоб повернутися на ринг, його вже чекав Денні. І рефері не втручався, не відштовхував його вбік.

Глядачі шаленіли від захвату.

— Добий його, Денні, добий! — осатаніло вигукнув хтось.

Спочатку цей клич підхопили кілька десятків голосів, а потім він переріс у потужне хиже заклинання, схоже на бойове скандування.

Денні готовий був так і зробити, але Рівера при рахунку «вісім» не став чекати решту часу. Він несподівано пірнув під канати і увійшов у клінч, рятуючись від нокауту. І тільки тепер рефері заметушився, забігав, намагаючись відідрати його від Денні, щоб той зміг його вдарити. Таким чином він надавав йому всі переваги, які тільки може надати нечесний рефері.

Але Рівера знову вистояв, і в голові у нього знову прояснилося. Вони всі заодно. Ці ненависні грінго всі заодно і всі нечесні. Знову в його мозку спалахнуло і заискрилося кошмарне видіння: нескінченні нитки залізничної колії, що тягнулася через пустелю, селяни та американські полісмени, тюрми та каталажки; бродяги біля баків з водою — вся жахлива й болісна панорама його поневірянь після Ріо-Бланки та страйку. Кошмар змінився сліпучо-прекрасним образом червоної Революції, яка нестримно шириться його країною. Ось вони, гвинтівки для Революції, — перед ним. Кожне ненависне лице — гвинтівка. Саме за ці гвинтівки він зараз б'ється. Гвинтівки — це він. Він — це революція. Він б'ється за всю Мексику.

Публіка дедалі більше розлючувалася через незбагненну поведінку Рівери. Чому він не приймає як належне призначені йому побиття і неминучу поразку? І так зрозуміло, що його поб'ють, то чому ж він опирається? Мало хто співчував йому. І то це були лише ті нечисленні сміливці, які робили ставки на відверто завідомого невдаха. Не сумніваючись, що Денні переможе, вони все ж ставили на Ріверу чотири до десяти та один до трьох. Сенс ставок полягав ось у чім: скільки раундів спроможеться протриматися мексиканець? Найвідчайдушніші гравці ставили на те, що він витримає шість раундів, максимум — сім. І тепер ці ризиковані гравці, зберігши і примноживши свої гроші, заспокоїлися і на радощах почали підтримувати фаворита.

А Рівера досі не хотів програвати. У восьмому раунді його суперник спробував повторити аперкот, але невдало. А в дев'ятому Рівера знову всіх ошелешив. Він не-

сподівано вийшов з клінчу швидким звивистим рухом, і у вузькому просторі, що утворився між ним та Денні, завдав удару знизу вгору від самісінької талії. Денні гепнувся на підлогу — і не проминув скористатися рятівними секундами, щоб прийти до тями. Натоп отетерів і вжахнувся. Денні побили його ж прийомом! Тепер його знаменитий аперкот справа обернувся проти нього ж! Рівера навіть не намагався дістати його, коли при рахунку «дев'ять» Денні підвівся. Рефері відверто заважав йому, хоча коли в нокдауні був Рівера, він нічим не перешкоджав його супротивнику.

У десятому раунді Рівера двічі зміг провести правий аперкот — від талії аж до підборіддя суперника. Денні впав у розпач. Посмішка не сходила з його обличчя, і він знову вдався до тактики нахрапистих наскоків. Він вимахував руками, як вітряк, але не міг завдати Рівері відчутної шкоди. Натомість мексиканець, не зважаючи на метушню та крутіння суперника, тричі підряд валив його на долівку. Денні вже не так швидко повертався до тями, а у дванадцятому раунді вперше відчув, що може програти. Але з того моменту і аж до чотирнадцятого він вдався до найбільших хитрощів за всю свою кар'єру. Він парирував і блокував удари, сам же бив скупю і розважливо, намагаючись тим часом накопичити достатньо сили. А ще він застосовував усі ті гидкі й нечесні прийомчики, на які тільки буває здатен досвідчений боєць: то начебто ненавмисне буцав Ріверу головою під час ближнього бою, то придавлював йому рот рукавичкою, заважаючи дихати, то затискав і тримав під пахвою його руку. Часто, входячи в клінч, він гарчав йому у вухо, вимовляючи розбитими усміхненими губами невимовні огидні образи. Усі — від рефері до гальорки — підтримували Денні і всі допомагали йому. І всі здогадувалися, що він задумав. Вигравши час і відновивши сили за допомогою магічної скриньки з новими прийомами, він тепер робив ставку на один удар. Він то навмисне розкривався, то прикидався знесиленим, то наче напрошувався на побиття — все робив для того, щоб дочекатися, коли суперник необачно розкриється сам, і тоді завдати йому страшного хльосткого удару, який принесе йому перемогу. Як уже робив колись до нього один знаменитий боксер, Денні сподівався вдарити спочатку справа в сонячне сплетіння, а потім — зліва у підборіддя.

І він справді міг це зробити, бо радив слави тим, що доки він стоїть на ногах, поки в його руках буде достатньо сили для разючого удару.

Секунданти Рівери майже не займалися ним у перервах між раундами. Так, вони вимахували для виду рушниками, але ті не наганяли достатньо повітря для його легенів, що наче вогнем горіли. Спайдер Хагерті давав йому якісь поради, але Рівера знав, що ті поради були хибними. Всі тут були проти нього. Його оточувала зрада. У чотирнадцятому раунді він знову уклав Денні на підлогу. Поки рефері відлічував секунди, Рівера стояв, знесилено опустивши руки і відпочиваючи. Раптом у протилежному кутку він почув якесь підозріле шепотіння. Він помітив, як Майкл Келлі пройшов до Робертса і про щось із ним перешіптується. Слух у Рівери був як у kota — добре натренований під час пустельних мандрів, і тому йому вдалося почути уривки розмови. Мексиканець захотів почути більше, тому коли суперник підвівся, він перевів бій у клінч і повернувся так, щоб опинитися біля канатів, якраз напроти Келлі та Робертса.

— ...мусить, — почув він, як сказав Майкл, і Робертс ствердно закивав. — Денні мусить виграти... інакше я втрачу купу грошей... Доведеться сплачувати тонну баксів... з власної кишені. Якщо він протримається і в п'ятнадцятому, я — банкрут... А тебе цей хлопець послухається. Придумай що-небудь.

Після почутого у Рівери вже більше не було ніяких видінь. Вони хочуть надурити його! Знову пославши Денні в нокаут, він стояв, знесилено опустивши руки і хапаючи ротом повітря. У цей момент підвівся Робертс.

— З нього вже досить. Повертайся до себе в куток.

Ці слова він мовив наказним тоном, яким він часто розмовляв з Ріверою у тренувальному залі. Але мексиканець мовчки зміряв його поглядом, повним ненависті, і став чекати, поки не підніметься Денні. Коли ж Рівера повернувся у куток для хвилинної перерви, до нього підійшов антрепренер Келлі.

— Негайно припини, чорт тебе забирай, — прохрипів він злим тихим голосом. — Падай, Ріверо! Мусиш упасти. Слухай мене, і я влаштую тобі безхмарне майбутнє. І навіть дам колись побити Денні. Але — наступного разу. А сьогодні ти маєш упасти.

Рівера поглядом показав, що почув його, але жодним знаком не продемонстрував своєї згоди чи відмови.

— Чому ти мовчиш? — злобно спитав у нього Келлі.

— Все одно програєш, — піддакнув Спайдер Хагерті. — Бо рефері не дасть тобі перемогти. Послухай Келлі — і падай.

— Падай, хлопчику, — благально звернувся до нього Келлі. — І я влаштую тобі виступи на чемпіонаті.

Але Рівера не відповів.

— Я допоможу тобі, правда, але ж і ти мені допоможи.

З ударом гонга мексиканець відчув, що йому приготували якийсь підлий трюк. Глядачі про це не здогадувалися. Хоч би що то було, але воно чекало його на ринзі — тут, поруч. Схоже, до Денні повернулася його колишня впевненість у собі. Рішучість, з якою він кинувся на нього, злякала Ріверу. Унікаючи сутички, він різко відступив убік. Ясно, що суперник прагнув клінчу. Мабуть, це й було необхідною частиною замисленого ним підлого трюку. Рівера продовжував задкувати й ухилятися, але знав, що рано чи пізно клінч все одно трапиться, а разом з ним — і трюк. Він відчайдушно намагався відтягнути цей момент. Зробивши вигляд, що під час наступного кидка Денні він таки увійде в клінч, Рівера, дочекавшись миті, коли їхні тіла мали ось-ось зіштовхнутися, несподівано відсахнувся назад — прудко й легко. У кутку, де перебував тренер Денні та його секунданти, миттєво загаласували: «Так нечесно!» Вони вважали, що Рівера їх надурив. Рефері нерішуче завмер. Слова, що вже ладні були зірватися з його вуст, так і не були сказані, бо їх несподівано перервав хлопчачий вереск з гальорки: «Нечесно граєш!»

Денні, не криючись, осипав Ріверу лайкою, спонукуючи його битися, але той танцював навколо нього й ухилявся від ближнього бою. А ще мексиканець вирішив більше не завдавати ударів по корпусу. Він знав, що при цьому втрачає половину шансів на успіх, але він знав також, що якщо переможе, то переможе тільки в дальньому бою. При першій же нагоді вони спробують зарахувати йому поразку через небажання битися і нечесну гру. Денні ж зовсім наплював на обережність. Цілих два раунди він ганявся за хлопцем, який не наслідювався вступити з ним у ближній бій. Час від часу він таки наздоганяв мексиканця й обрушував на нього град ударів. Рівера стоїчно витримував їх, аби лише

уникнути ризикованого клінчу. Під час цього вирішального наступу Денні глядачі схопилися на ноги і зовсім показалися. Вони не розуміли, що відбувається, але бачили, що їхній улюбленець усе ж таки перемагає.

— Чому ти не б'єшся?! — гнівно кричали вони Рівері. — Боягуз! Ти — боягуз! Відкрийся! Відкрийся! Денні, убий його! Убий! Йому хана! Убий його!

Серед усіх без винятку присутніх у залі Рівера був єдиною спокійною людиною. За своїм темпераментом і кров'ю він був там найемоційніший, але йому довелося пройти через такі страшні випробування, що сукупна емоція десяти тисяч оглушливо волаючих горлянок, яка хвилями прокочувалася по залу, була для його свідомості не більше ніж бархатистою прохолодою вечірніх сутінок.

У сімнадцятому раунді Денні різко посилив темп, і Рівера, пропустивши сильний удар, враз обм'як, зсутулювався і позадкував, ледь не падаючи. Руки його безсило обвисли. Денні подумав, що, нарешті, його шанс прийшов. Та Рівера надувив його, і, застукавши зненацька, завдав супернику хльосткого зустрічного удару прямо в щелепу. Денні гепнувся на долівку. Коли він спробував підвестися, Рівера знову збив його двома ударами зверху — в шію і підборіддя. І так було три рази. І ніякий арбітр не назвав би це нечесною грою.

— Білле, Білле! Зроби що-небудь! — почав Келлі благати суддю.

— Не можу! — розпачливо вигукнув у відповідь суддя. — Бо він мені не дає нічого зробити!

Повержений Денні все ще героїчно намагався підвестися. Келлі й ті, що сиділи біля рингу, стали гукати поліцію, щоб вона припинила побиття, хоча в кутку Денні ніхто не викидав білого рушника. Рівера побачив, як товстий капітан поліції почав незграбно просовуватися крізь канати, але не зовсім розумів, що все це означало. У цьому спорті, вигаданому клятими грінго, стільки всіляких хитрощів та підлих трюків! Денні таки вдалося зіпнутися на ноги, і він, із забитими памороками, беспорядно тупцював перед ним. Рефері і полісмен уже були вхопилися за Ріверу, але в ту мить він завдав останнього удару. Зупиняти поєдинок потреби не було, бо Денні більше не встав.

— Лічіть секунди! — хрипко гукнув Рівера до рефері.

Коли рахунок було закінчено, секунданти Денні підняли його з підлоги і відволокли в куток.

— Хто переможець? — наполегливо спитав Рівера.

Рефері неохоче взяв його руку в рукавичці і підняв догори.

Ніхто Ріверу не вітав. Сам, без супроводу він повернувся у свій куток, де секунданти навіть ослінця не поставили. Спершись об канати, він з ненавистю зиркнув на своїх помічників, а потім зміряв поглядом увесь зал, поширюючи на нього всю свою ненависть. На всіх десять тисяч грінго. Його коліна тремтіли і підгиналися, а він хлипав від перенапруження й виснаження. Голова його паморочилася, до горла підкочувалася нудота, а ненависні обличчя колихалися і пливли перед очима. І тут він пригадав, що то — гвинтівки. *Його* гвинтівки. Революція триває.

ВІЧНІСТЬ ФОРМ

Зі смертю містера Седлі Крейдена, що мешкав у Крейден Хілл, скінчилося одне дивне життя.

Спокійний та сумирний, він став жертвою якоїсь дивної манії, яка протягом останніх двох років його життя і вдень і вночі тримала його прикутим до крісла. Схоже, його розум постійно перебував у полоні загадкової смерті, або, радше, зникнення його старшого брата, Джеймса Крейдена, оскільки його манія стала проявлятися саме невдовзі після цієї події.

Містер Крейден так і не зміг надати хоч якогось пояснення своєї дивної поведінки. Фізично з ним усе було гаразд; що ж стосується його розумового стану, то психіатри визнали його нормальним з усіх поглядів, за винятком вищезазначеної дивовижної особливості. Його бажання залишатися у кріслі було цілковито добровільним, тобто актом його власної волі. І ось цей чоловік помер, а його таємниця лишається нерозгаданою.

Цитата з Ньютон Кур'єр-Таймс

Стисло кажучи, я був слугою й довіреною особою містера Седлі Крейдена протягом останніх восьми місяців його життя. За цей період він зробив багато записів у своєму щоденнику, який завжди тримав при собі, за винятком того часу, коли спав або дрімав, обов'язково замикаючи його в шухляді під рукою перед тим, як заснути.

Мені було цікаво прочитати, що ж там писав у своєму щоденнику цей старий джентльмен, але він був надто обережним та хитрим. Жодного разу не зміг я і краєм ока зиркнути на той рукопис. Якщо ж він робив записи саме в ту хвилину, коли я підходив, щоб доглянути

його, то він закривав написане великою промокашкою. Це я знайшов містера Седлі Крейдена мертвим у кріслі, тому і насмілюся той щоденник вилучити. Мені дуже кортіло його прочитати — оце і все, що я можу сказати на своє виправдання.

Протримавши його потайки у себе протягом кількох років і пересвідчившись, що в містера Крейдена не лишилося жодного живого нащадка, я вирішив оприлюднити зміст цього щоденника. Він дуже об'ємний, тому я пропустив майже все і подав лише найбільш ясні і зрозумілі уривки. Рукопис несе на собі, як тавро, всі неминучі ознаки схибленого розуму, тому деякі моменти повторюються в ньому багато разів, а багато чого є таким смутним та незбагненним, що взагалі лежить поза межами розуміння. Та попри це, на підставі прочитаного мною я насмілюся припустити, що коли у великому підвалі, а саме десь поблизу фундаменту головного димаря, зробити розкопки, то буде знайдено скелет, що дуже нагадуватиме той, на якому Джеймс Крейден носив колись свою тлінну плоть.

Заява, зроблена Рудольфу Геклеру

Нижче даються уривки з рукопису, зроблені й упорядковані Рудольфом Геклером.

Я не вбивав свого брата. Це — моє перше й останнє твердження. Навіщо мені було його вбивати? Двадцять років прожили ми разом у непорушній гармонії. Ми були вже старі, і вогонь та пристрасті юності вже давно вигоріли дотла. Ми ніколи не сварилися навіть через найменші дрібниці. Нашій дружбі можна було тільки позаздрити. Ми були вченими. Дослідниками. Зовнішній світ нас мало цікавив. Нам цілком вистачало нашої дружби та наших книжок. Ніде і ніколи не було таких цікавих і змістовних розмов, як у нас із братом. Часто ми засиджувалися ночами аж до другої чи третьої ночі — розмовляючи, зважуючи думки та судження, посилаючись на знаних авторитетів — коротше кажучи, ми жили на високій і дружній інтелектуальній ноті.

* * *

І раптом він зник. Я пережив величезне потрясіння. Навіщо було йому зникати? Куди б він міг піти? Це було дуже дивно. Я був ошелешений. Кажуть, що кіль-

ка тижнів я був дуже хворий. То було запалення мозку. І спричинилося до нього неоясненне зникнення брата. Він зник якраз на початку тих подій, про які я маю намір тут розповісти.

Як же мені знайти його? Мої статки не такі вже й великі, однак я пропонував винагороди — і кожного разу більші. Я давав оголошення в усіх газетах і залучав до пошуків усі розшукові бюро. На поточний момент сума виплачених мною винагород становить понад п'ятдесят тисяч доларів.

* * *

Кажуть, його вбили. А ще кажуть, що правда про вбивство все одно з'ясується. Але ж чому вона й досі не з'ясувалася? Хто скоїв убивство? Куди він подівся? Де Джим? Мій Джим?

* * *

Нам було так хороше удвох. Він мав видатний інтелект, надзвичайно видатний інтелект. Такий ґрунтовно освічений, такий поінформований і такий логічно-послідовний, що аж ніяк не дивно, що між нами була згода у всьому. Ми не знали, що таке розбрат і чвари. Мені не доводилося зустрічати таких щирих і правдивих людей, як Джим. У цьому ми теж були схожими — як і в нашій інтелігентній чесності. Ми ніколи не приносили істину в жертву амбіціям. І ми не мали амбіцій, нам не треба було щось доводити один одному, бо ми погоджувалися у всьому. Абсурдно навіть припускати, що існувало в цьому світі щось таке, через що наші думки могли розійтися.

* * *

Так хочеться, щоб він повернувся! Чому ж він пішов? Хто зможе це хоч якось пояснити? А тепер я самотній і пригнічений тривожними передчуттями — мене жахають надумані мною страхи, які зводять нанівець усе, що будь-коли спромігся осягнути мій мозок. Форма — мінлива. Це — останнє слово позитивної науки. Померлі не повертаються. Це — неспростовно і однозначно. Померлі є мертвими — остаточно й назавжди. Однак зі мною траплялися

такі речі, ось тут, у цій кімнаті, за цим столом, що... Але заждіть. Дайте я напишу про це чорним по білому, словами простими і недвозначними. Дайте мені поставити кілька запитань. Хто постійно кладе ручку не на те місце, куди її зазвичай кладу я? Хто так швидко витрачає моє чорнило? Я? Ні. Але ж воно убуває!

Відповідь на ці запитання могла б розв'язати всі загадки всесвіту. Я — не дурень. І якщо одного дня вони замучать мене до нестерпності, то я сам спроможуся дати на них відповідь. І назву ім'я того, хто перекладає мою ручку й витрачає моє чорнило. Смішно навіть уявити, що я сам можу витрачати стільки чорнила. Слуга мені бреше. Я це точно знаю.

* * *

Чорнильної авторучки у мене немає. Я завжди недолюблював цей пристрій, але старого огризка мені слід було позбутися. І я спалив його в каміні. Чорнило ж став тримати під замком. Подивимося, чи зможу я покласти край отим усім брехням, що про мене пишуться. Окрім того, я маю й інші плани. Неправда, що я зрікся своїх переконань. Я і досі вважаю, що живу в механічному всесвіті. Ніхто досі не переконав мене у противному, скільки б я не дивився йому через плече і не читав його хибні й злобні твердження, у яких він доводив протилежне. Він, бач, робить мені честь, вважаючи мене людиною не дуже дурною. Гадає, що я вважаю його чимось цілком реальним. Яка дурість! Я ж прекрасно знаю, яка він — фікція, що виникла в моїй уяві. Тільки й того.

Є така річ, як галюцинація. Я знав про її існування навіть тоді, коли зазірав йому через плече. Мені завжди було цікаво, що ж то таке? Усе життя мені хотілося пізнати це явище на власному досвіді. І ось нарешті це сталося. Я використаю цю нагоду по максимуму. Що таке уява? Вона здатна витворити щось із нічого. А яким чином *щось* може стати *чимось* там, де нічого нема? Нехай над цим ламають голову метафізики. А я й без них знаю. І мені їхня схоластика ні до чого. Є реальний світ, і все в ньому — реальне. Що не є реальним — не існує. Тому його — немає. Однак він намагається надурити мене і змусити повірити у своє існування... Але я ні на

хвилину не сумніваюся, що його буття закінчується за межами клітин мого мозку.

* * *

Сьогодні я бачив його. Він сидів за столом і писав. Я був шокований, бо вважав, що розвіяв цей міф. Однак, уважніше придивившись, я все ж таки виявив, що його там немає, — то знову мій розум викинув свій звичний трюк. Я довго розмірковував над тим, що сталося. Схоже, з моєю психікою коїться щось зле, та й моє за давнєне нетравлення шлунка дається взнаки своїм бурчанням. Треба робити моціон. Щодня я гулятиму по дві години.

* * *

Це неможливо. Я не можу робити моціон. Щоразу, коли я повертаюся з прогулянки, він сидить у кріслі за моїм столом. І щоразу вигнати його стає дедалі важче. Це — моє крісло. І я на цьому наполягаю. Так, колись воно належало йому, але він помер, і воно йому більше не належить. Ось як можна обманути самого себе вигаданими фантомами! Немає в цій примарі нічого реального. Я це добре знаю. Моє тверде переконання ґрунтується на п'ятдесятирічних студіях. Померлі є мертвими.

* * *

Проте дивна річ. Сьогодні, йдучи на прогулянку, я поклав авторучку в кишеню перед тим, як вийти з кімнати. Я чітко це пам'ятаю. У ту мить я поглянув на годинник. Була десята двадцять. Однак після повернення я побачив, що моя авторучка лежить на столі. Хтось нею користувався. Чорнила в ній лишилося мало. Мені дуже не хочеться, щоб він так багато писав. Це мене пригнічує.

* * *

Було одне, в чому ми з Джимом не зовсім погоджувалися. Він вірив у вічність форм усього суцього. Звідси цілком резонно випливала його віра в безсмертя та в інші поняття, якими оперують філософи-метафізики. Це мене дратувало. Я наполегливо намагався продемонструвати йому, що переконання у вічності форм стало результатом його давньої одержимості логікою й математикою. Звісно,

що, маючи таку перекручену, тенденційну й абстрактну точку зору, дуже легко повірити у вічність форм.

Коли я чув про невидимий світ, мені ставало смішно. Тільки реальне є реальним, твердив я, а того, що не сприймається органами чуття, бути не може. Я вірив у механічний всесвіт. Хімія та фізика пояснюють усе. «Чи може існувати неіснуюче?» — запитував він у відповідь. Я ж відказував, що це — лише один з головних засновків хибного силогізму християнського богослов'я. Повірте мені, я теж маю свою логіку і добре її знаю. Але він вперто стояв на своєму. Мене завжди дратували філософи-ідеалісти.

* * *

Одного разу я виклав йому свій символ віри. Він був простим, стислим і неспростовним. Навіть зараз, пишучи ці рядки, я знаю, що він є неспростовним. Ось так. Я сказав йому: «Як і Гоббс, я стверджую, що неможливо відокремити думку від мислячої матерії. Як і Бекон, я стверджую, що мислення людини спирається на світ відчуттів. Як і Кант, я стверджую, що всесвіт має механічне походження і що світобудова є природним історичним процесом. Як і Лаплас, я стверджую, що немає потреби висувати гіпотезу творця. Тому, насамкінець, на основі всього вищесказаного, я стверджую, що форма є ефемерною. Форма тлінна. Тому тлінні й ми».

Ще раз повторю — то було неспростовне твердження. Однак він таки спробував спростувати його сумнозвісним софізмом Пейлі, де світ уподібнюється механічному годиннику. Потім він згадав про радій і таки висловив твердження, що саме існування матерії ставиться під сумнів найновішими лабораторними дослідженнями. Казати таке могла лише дитина. Я й не підозрював, що він такий незрілий.

Як взагалі можна дискутувати з такою людиною? Але я став наполягати на розумності та доцільності всього сущого. З цим він погодився, але з одним винятком. І при цьому поглянув так, що для сумніву місця не лишалося: він дійсно так вважав. Це була його точка зору. Оцей його дешевий софізм, до якого він вдався під час такої серйозної дискусії, мене просто спантеличив.

* * *

Вічність форм. Та це ж сміховинно. Однак є у цих словах якась магія. Якби форма справді була вічною, то він би не зник. Але тепер він знову з'явився. Це — неможливо.

* * *

Я облишив свої моціони. Поки я залишаюся в кімнаті, галюцинації мене не допікають. Та коли я повертаюся з прогулянки, він завжди сидить за столом і пише. Однак я не маю довіри до лікарів. Я мушу сам це перебороти.

* * *

Він стає дедалі набридливішим. Сьогодні я підійшов до полиці, щоб зазирнути в книгу, але коли обернувся, то знову побачив його в кріслі. Він уперше наважився на це в моїй присутності. Та коли я суворо уставився на нього, не зводячи очей, він змушений був щезнути. Це доводить вірність моєї точки зору. Його не існує. Якби він був вічною формою, то одним лише напруженням волі я не спромігся би змусити його щезнути.

* * *

Це вже стає просто огидним. Щоб прогнати його, мені довелося сьогодні витріщатися на нього цілу годину. Втім, усе це дуже просто. Переді мною — лише картина з моєї пам'яті. Я звик двадцять років поспіль бачити його за цим столом. Цей феномен є просто відтворенням тієї картини, що закарбувалася в моїй пам'яті від численних повторів.

* * *

Сьогодні я здався. Я виснажив усі свої сили, а він усе одно не йде. Годинами сидів я, уставившись на нього. А він безперервно пише і зовсім мене не помічає. Я знаю, що він пише, бо зазираю йому через плече. То є неправда. Він нечесно користується своєю перевагою.

* * *

До речі, ось питання: якщо він — плід моєї свідомості, то чи може свідомість створювати буття? Чи може вона створювати реальні об'єкти?

Ми раніше ніколи не сварилися. Я досі гадки не маю, як це сталося. Дозвольте розповісти. І ви самі все побачите. У ту незабутню останню ніч його існування ми засиділися допізна. Дискутували ми, як зазвичай, про вічність форм. Скільки ж днів та ночей ми витратили раніше на цю дискусію!

Тієї ночі він особливо дратував мене, і мої нерви не витримували. Він твердив, що вічною формою є навіть людська душа і що світло в його мозкові ніколи не згасне. Я взяв кочергу.

— А що, — сказав я, — коли я вдарю тебе ось цим і вб'ю?

— Я все одно житиму, — відповів він.

— Як свідомий об'єкт? — спитав я.

— Так, як свідомий об'єкт, — почувалася відповідь. — Я житиму й далі, переходячи з одного щабля вищої форми існування на інший, пам'ятаючи при цьому своє земне життя, тебе, ось цю конкретну суперечку і, звісно ж, продовжуючи її.

Це була лише суперечка, клянуся — лише суперечка (1). Я навіть руки не підняв. Хіба ж я міг? Він же мій брат, мій старший брат Джим.

Я не пам'ятаю. Я був доведений до нестями. Він так уперто наполягав на отій своїй метафізичній концепції! Не встиг я отямитися, як побачив, що він лежить на підлозі, стікаючи кров'ю. Це було жахливо. Він ані слова не сказав. І не поворухнувся. Мабуть, з ним трапився напад, і він упав і вдарився головою. Я помітив на кочерзі кров. Напевне, коли він падав, то вдарився об неї головою. Однак я не знаю, як це сталося, бо я увесь час тримав її в руці. І продовжував тримати в ту мить, коли побачив на ній кров.

Це — галюцинація. До такого висновку спонукає здоровий глузд. Я був свідком того, як вона зростала і міцніла. Спочатку я помічав його смутний силует у кріслі лише при дуже слабкому освітленні. Але час минав, галюцинація повторювалася, міцніла, і він набув здатності з'являтися у кріслі навіть при найсильнішому освітленні. Ось таке пояснення. Досить переконливе, до речі.

Ніколи не забуду, як я вперше це побачив. Якось я вечеряв один унизу. Я ніколи не п'ю вина, тому те, що сталося, було абсолютно нормальним і реальним. Коли я повернувся до свого кабінету, були літні сутінки. Я поглянув на стіл — а він за ним сидить. Це виглядало так природно, що я мимоволі скрикнув: «Джиме!» Я пам'ятаю все, що трапилося після цього. Звісно, що то була галюцинація. Я це знав. Узявши кочергу, я підійшов до крісла. Він ані ворухнувся, ані щез. Кочерга пронизала неіснуючу субстанцію і вдарилася об спинку крісла. Витвір фантазії — от що то було. Позначка від удару кочерги так і залишилася. Відірвавшись від записів, я обернувся, поглянув на неї і помацав кінчиками пальців заглиблення.

* * *

А він і дійсно досі зі мною сперечається. Сьогодні я крадькома зазирнув йому через плече. Він якраз писав історію нашої дискусії. Ті ж самі старі нісенітниці про вічність форм. Та ось я дійшов до того місця, де він розповів про мій практичний експеримент з кочергою. Але ж це несправедливо і це є неправдою. Ніякого експерименту я не здійснював. Просто він, падаючи, вдарився головою об кочергу.

* * *

Одного дня хтось знайде і прочитає те, що він пише. І це буде жахливо. Я підозріло ставлюся до слуги, який все зазирає та піддивляється — що ж там я пишу? Щось треба придумати. Кожен мій слуга цікавився тим, що я пишу.

* * *

Витвір фантазії. Усе це — витвір фантазії. Немає ніякого Джима у моєму кріслі. Минулої ночі, коли в домі всі спали, я обережно спустився у підвал і ретельно оглянув землю довкола димаря. Вона залишалася неторканою. Мертві не воскресають.

* * *

Учора вранці, зайшовши до кабінету, я знову побачив його в кріслі. Змусивши його, врешті-решт, піти, я увесь

день просидів у кріслі, наказавши подавати мені їжу за робочий стіл. Таким чином мені вдавалося впродовж багатьох годин уникати його виду, бо з'являється він тільки у кріслі. Я стомився, але все одно просидів аж до одинадцятої години. Однак коли я підвівся, щоб піти спати, то, озирнувшись, знову уздрів його в кріслі. Він прослизнув у нього миттєво. Будучи витвором фантазії, він увесь день пробув у моїй свідомості. Як тільки він звідти щезав, то відразу ж з'являвся в кріслі. Оце і є оті його славнозвісні вищі щаблі існування — мозок брата і крісло? Утім, хіба ж він не мав рації? Хіба ж його вічна форма не стала такою розрідженою й ефемерною, що перетворилася на галюцинацію? Невже галюцинації і справді є реальними об'єктами? Схоже, одного дня саме такого висновку я і дійду.

* * *

Сьогодні він був дуже заклопотаний. Він не міг писати, бо я наказав слугі винести ручку в своїй кишені. Однак я теж не мав змоги писати.

* * *

Слуга його не бачить зовсім. Дивно, чому. Може, у мене розвинувся гостріший зір на невидиме? Чи це доводить, що ота примара є продуктом моєї хворобливої уяви?

* * *

Знову він поцупив мою ручку. Галюцинації не цуплять ручок. Це ж ясно, як двічі по два. З іншого боку, я ж не можу увесь час тримати ручку за межами кімнати! Мені теж треба писати.

* * *

Відтоді, як на мене звалилася ця напасть, я поміняв трьох слуг, і жоден з них його не бачив. Невже вердикт їхніх відчуттів є правдивим? А мій — хибним? Проте чорнило убуває занадто швидко. Я заповнюю ручку частіше, ніж для цього є потреба. Ба більше — сьогодні я побачив, що моя ручка зламана. А я її не ламав.

* * *

Багато разів намагався я з ним заговорити, але він не відповідає. Увесь ранок просидів я, спостерігаючи за ним. Він теж часто позирав на мене. І було очевидно, що він мене знає.

* * *

Сильно вдаряючи рукою по голові, я можу вибити з неї його образ, і він щезає з моїх очей. І тільки після цього отримую я можливість сісти в крісло. Але я пересвідчився, що при цьому мені слід рухатися якомога швидше. Бо йому часто вдається пошити мене в дурні і першим вскочити в крісло.

* * *

Це стає незносним. Він схожий на чортика з табакерки, який встрибує в моє крісло. Він не набуває форми повільно. Він просто бере і встрибує. Тільки так це й можна описати. Я більше не в змозі стояти і дивитися на нього. Це — прямий шлях до безумства, бо змушує мене повірити в реальність того, чого не існує. До того ж галюцинації не стрибають.

* * *

Слава Богу, що він з'являється лише в кріслі. Як тільки я туди сідаю — примара щезає.

* * *

Мій трюк з ударом по голові заради вигнання привида з крісла більше не спрацьовує. Мені доводиться бити себе набагато сильніше, до того ж десь лише одна спроба з десяти виявляється вдалою. Тепер після частих ударів у мене так болить голова! Треба спробувати бити з іншого боку іншою рукою.

* * *

Мій брат мав-таки рацію. Невидимий світ існує. Хіба ж я його не бачу? Хіба ж я не приречений якимось прокляттям бачити його увесь час? Назвіть його як забажаєте — думкою, ідеєю чи чимось іншим на ваш розсуд, але він усе одно існує. Від нього не сховатися. Думки є матеріальними

об'єктами. З кожною своєю думкою ми здійснюємо акт творення. Я сам сотворив отого фантома, що сидить у моєму кріслі і користується моїм чорнилом. І від того, що я *сам* його створив, він не перестає бути анітрохи менш реальним. Він — ідея; він — об'єкт; звідси впливає, що ідеї є об'єктами, а ці об'єкти є реальністю.

* * *

Але ось питання: якщо людина, маючи за собою тривалий історичний процес свого розвитку, здатна створювати реальні об'єкти, то тоді гіпотеза Творця набуває сенсу, чи як? Якщо жива матерія здатна творити, то тоді цілком резонно припустити, що існує Він — той, хто *створив* цю живу матерію. Різниця полягає в ступені. Мені не вдалося створити гору чи сонячну систему, але ж я спромігся створити певний об'єкт, який сидить у моєму кріслі. І якщо це так, то, може, одного дня мені таки вдасться створити гору або ж сонячну систему?

* * *

Усі свої дні, аж донині, людина жила в заплутаному лабіринті. Вона ніколи не бачила світла. Я переконаний, що нарешті починаю це світло бачити, але не так, як мій брат, — випадково на нього наштотхнувшись, а раціонально й обдумано. Мій брат — мертвий. Він припинив своє існування. Щодо цього сумніву немає, бо я ще раз сходив до підвалу, щоб перевірити. Земля так і лишилася неторканою. Я розрив її, щоб остаточно пересвідчитися, — і побачив те, що дало мені змогу пересвідчитися. Мій брат помер, але я знову створив його. Це — не мій колишній брат, але дещо настільки на нього схоже, наскільки я спромігся у своїй уяві. Я — не такий, як інші люди. Я, певною мірою, *бог*. Бо я здійснив акт творення.

* * *

Я у відчаї, бо не можу спати. Шкода, що я не довіряю лікарям.

* * *

Благословенний сон! Нарешті я зміг поспати. Зараз розповім. Минулого вечора я так утомився, що задрімав

у кріслі. Подзвонивши слугі, я наказав йому принести ковдру. І заснув. Усю ніч він не мав змоги потрапити в мої думки і в моє крісло. Я залишатимуся в ньому увесь день. Таке чудесне полегшення!

* * *

У кріслі спати так незручно! Але ще більш незручно лежати в ліжку, не спати і знати, що він сидить там у холодній темряві.

* * *

Усе марно. Я більше не зможу спати в ліжку. Скільки разів я намагався, і кожна ніч оберталася кошмаром! От якби я міг переконати його піти спати. Але ж ні. Він сидить там і сидить — я знаю, що сидить, — а я все дивлюсь та дивлюсь у темряву, все думаю та думаю, безперервно думаю про те, що він там сидить. І чути нічого не хочу про вічність форм!

* * *

Слуги гадають, що я схибив. Цього їй слід було чекати, і саме тому я їй не викликаю лікаря.

* * *

Я прийняв рішення. Віднині галюцинація щезне. Від сьогодні я залишатимуся в кріслі. І ніколи з нього не вставатиму. Я залишатимуся в ньому день і ніч — завжди.

* * *

Я досяг успіху. Два тижні я його не бачив. І більше ніколи не побачу. Нарешті я повернув собі врівноваженість розуму, так необхідну для філософського мислення! Сьогодні я написав аж цілий розділ.

* * *

Це дуже нудно й набридливо — сидіти в кріслі. Минають тижні, приходять і йдуть у небуття місяці, змінюються пори року, один за одним звільняються і наймаються слуги, а я — залишаюся. Один я залишаюся. Дивним життям я живу, але принаймні я маю спокій.

Він більше не приходить. Немає вічності форм. Я це довів. Ось уже два роки провів я в цьому кріслі й жодного разу його не бачив. Так, мені довелося пережити період суворих випробувань. Але тепер мені ясно, що начебто бачене мною виявилось усього-на-всього галюцинацією. І завжди було. Але крісла я не покидаю. Бо я боюся встати з крісла.

Примітка:

(1) Можна подумати! — Ха-ха! — *коментар Рудольфа Геклера на полях щоденника.*

ВОЛОЦЮГА І ФЕЯ

Він лежав на спині. І спав так міцно, що його не могли розбудити крики погоничів і тупіт копит, що долітали з мосту. Завантажені виноградом, фургон за фургоном перекочувалися через місток і прямували долиною до виноробні, і переїзд кожного фургона лунав як вибух звуку та сум'яття в лінивій полуденній тиші.

Але чоловіка це аж ніяк не тривожило. Його голова зісковзнула зі складеної газети, і в кошлате занедбане волосся, що розсипалося по сухій траві, набилися реп'яхи та лисохвости. Чоловік являв собою не надто приємне видовище. Рот його розкрився, оголивши діру у верхньому ряді, де бракувало кількох вибитих зубів. Дихав він уривчасто і хрипко, час від часу буркочучи й болісно стогнучи уві сні. Спав чоловік дуже неспокійно: сукав руками, різко й конвульсивно сіпався і часто крутив сюди-туди головою по сухій траві. Здавалося, що цей неспокій частково спричинявся якимось внутрішнім дискомфортом, а частково — сонцем, яке світило прямо йому в обличчя, і мухами, що дзижчали, повзаючи у нього по щоках і повіках і час від часу перелітаючи з місця на місце. Повзати їм було більше ніде, бо решту обличчя вкривала кошлата борода — з легкою сивиною, але дуже брудна й вилиняла на сонці.

На вилицях чоловіка видно було плями дрібних червоних прожилок із застиглою кров'ю — сліди вчорашньої пиятики, після якої він, вочевидь, і відсипався. Саме цим і пояснювалася присутність великої кількості мух біля його рота, бо з нього сильно тхнуло перегаром. Чоловік був кремезний, широкоший та широкоплечий, з жилистими руками й деформованими важкою роботою пальцями. Але ця деформація не була спричинена якоюсь недавно виконаною роботою, а мозолі, що проглядали крізь бруд на

долоні незграбно вивернутої уві сні руки, були явно давнього походження. Час від часу ця рука спазматично стискалася в міцний кулак — великий, кістлявий і загрозливий.

Чоловік лежав у сухій траві на галявинці, що спускалася до обрамленого деревами берега струмка. По обидва боки галявини тягнувся паркан старого типу: з горизонтальними палями, закріпленими на хрестоподібних опорах. Але той паркан було ледь видно, бо він густо заріс кущами ожини, низькорослими дубками та молодими полуничними деревами. Поодаль у паркані виднілася хвіртка, що вела до затишного приземкуватого будиночка в каліфорнійсько-іспанському стилі. Здавалося, що цей будиночок природно виростав із навколишнього ландшафту, невід'ємною частиною якого він був. Ця приємна на вигляд, скромна й охайна споруда, від якої віяло миром та комфортом, зі спокійною впевненістю промовляла про того, хто знав, шукав і знайшов.

Крізь ворота на галявинку випурхнула чепурненька граціозна дівчинка. Вона наче зійшла з ілюстрації, на якій було спеціально зображено, якою саме має бути чепурненька граціозна дівчинка. Було їй років вісім; може, трохи менше, а може — трохи більше. Її вузенька талія й тоненькі ніжки в чорних панчішках свідчили про крихкість і тендітність, але то була лише крихкість і тендітність форми. У її чистому й здоровому кольорі обличчя та швидких легких кроках не було і натяку на анемічність. То була маленька пречудова білявочка з легким, як павутиння, золотистим волоссячком і блакитними очима під ледь ефемерною вуаллю довгих вій. На її обличчі сяяв милий і щасливий вираз; і не залишалося жодного сумніву, що створіння з таким обличчям могло мешкати лише в цьому будиночку і ніде більше.

В руках у дівчинки була дитяча парасолька, яку вона, шукаючи дикі маки, обережно намагалася не порвати об шпичаки кущів ожини та гілки низькорослих дерев. То були пізні маки вже третього покоління, які не могли подолати спокуси і відгукнулися на поклик теплого жовтневого сонця.

Назбиравши маків уздовж одного паркану, дівчинка обернулася, щоб піти до паркану протилежного. І натрапила посеред галявини на волоцюгу. Її здивування було звичайнісіньким здивуванням, без будь-якого страху. Вона просто стояла і довго з цікавістю дивилася на відштовхуюче

видовище, і вже було збиралася повернутися, як сплячий неспокійно завовтузився і викинув руку на сухі бур'яни. Дівчинка помітила сонце, що било в очі незнайомцю, помітила надокучливих мух; її обличчя стало турботливим та серйозним, і вона на мить замислилася. Потім підійшла навшпиньки до сплячого, прикрила парасолькою його лице від сонця й відігнала мух. Невдовзі вона, для зручності, всілася біля незнайомця.

Минула година, впродовж якої дівчинка час від часу брала парасольку з однієї стомленої руки в другу. Спочатку сплячий неспокійно вовтузився, але коли від нього відігнали мух і прикрили обличчя від сонця, дихання його стало рівнішим, а його неспокійні рухи припинилися. Однак кілька разів він по-справжньому налякав її. Першого разу вийшло найстрашніше — коли волоцюга різко і несподівано забелькотів. «О Боже! Не треба так сильно!!!» — пролунало звідкись із глибин його сну. Парасолька стрепенулася, але дівчинка взяла себе в руки і продовжила своє добровільне чергування.

Другого разу спокій порушило скреготання зубів — наче від нестерпного болю. Тручись один об одного, зуби заскреготали так страшно, що здавалося, наче вони ось-ось потрощать на шматки. Трохи згодом незнайомиць раптово заціпенів і витягнувся. Кулаки стиснулися, а сонне обличчя напружилось й залякло з виразом нездоланної рішимості. Від потрясіння, викликаного сновидінням, повіки тремтіли і здавалося — ось-ось розплющатся, але — не розплющилися. Натомість вуста промимрили: «Ні, ні! Ще раз ні. Я нікого не видам». Губи завмерли, а потім знову заворушилися: «Наглядачу, ви можете мене зв'язати і порізати на шматки. Усе, чого ви від мене зможете добитися, — це моєї крові. І ніхто з вас у цій дірі більше нічого з мене не витягне».

Після цієї вибухової тиради чоловік поринув у спокійний сон, а маленька дівчинка і далі тримала свою парасольку, з величезним подивом дивлячись на неохайну смердючу істоту, намагаючись якось узгодити її з тією маленькою частиною життя, яку вона вже знала. До її вух долітали крики погоничів, тупотіння копит на містку та жалісне скрипіння важко навантажених фургонів. Був безвітряний спекотний день каліфорнійського бабиного літа. У блакитних небесах пливли легенькі руна хмаринок, але на заході

обриси темної хмари вже погрожували дощем. Неподалік ліниво прогуділа бджола. З дальніх кушів долинали крики перепелиці, і з полів чулися співи жайвора. А в невіданні всього цього спав Рос Шенклін — волоцюга та ізгой, колишній в'язень номер 4379, чоловік злий та незламний, який чинив непокору всім тюремним наглядачам і пережив усі їхні жорстокості.

Народженому в Техасі в родині першопрохідців, людей суворих та впертих, йому не поталанило в житті. У віці сімнадцяти років його затримали за крадіжку коней. І визнали винним у крадіжці коней, яких він не крав, і засудили до чотирнадцяти років ув'язнення. Це — жорстокий вирок за будь-яких обставин, а в його випадку він був особливо жорстоким, бо Рос не був рецидивістом і під суд потрапив уперше. Люди, що вважали його винним, гадали, що два роки тюрми будуть цілком адекватним покаранням для молодого хлопця, але окружний прокурор, якому платили за кількість забезпечених ним обвинувальних вироків, висунув проти нього сім звинувачень і отримав сім премій. Звідки випливало, що окружний прокурор оцінив дванадцять років життя Роса Шенкліна всього в кілька доларів.

В ув'язненні молодому Росу Шенкліну довелося тяжко працювати; не раз він тікав, але його ловили і знову відправляли на каторжний труд до різних тюрем. Його зв'язували й били батогами до неприємності, а потім приводили до тями — і знову били. Бувало, він просиджував у карцері по дев'яносто днів поспіль. Йому довелося зазнати тортур у гамівній сорочці. Він дізнався, що таке «ластівка». Держава здавала його як раба в найми орендарям, щоб він працював на фермі. За ним ганялися по болоту з собаками. Двічі його підстрелили. По шість років поспіль він кожного дня заготовляв по корду з половиною деревини на тюремному лісоповалі. Хворий чи здоровий, він видавав ці півтора корда — або розплачувався за них ударами батога, після яких його спину натирали сіллю.

Але Рос Шенклін не зламався від такого поводження і не скорився. Він скаженів, глузував над своїми мучителями і чинив їм непокору. Йому доводилося бачити, як в'язні, побиті наглядачами, ставали каліками на все життя або

божеволіли, приречені до скону белькотіти щось безладне. Він бачив, як в'язні, підбурені до вбивства наглядачами, йшли на шибеницю, гудячи Бога. Одного разу, під час втечі, було застрелено одинадцять його товаришів. Йому довелося пережити бунт, коли на тюремному подвір'ї під дулами кулеметів стояло триста в'язнів, а дужі охоронці привчали їх до дисципліни держаками лопат.

Рос Шенклін пізнав усю підлість та ганьбу людської жорстокості, але все одно не зламався. Він чинив спротив і відбивався до останнього, аж поки одного дня його випустили на волю — озлобленого й жорстокого, як дикий звір. П'ять доларів заплатили йому за непосильний труд і за найкращі роки життя, проведені у в'язниці. У наступні роки він працював мало, бо роботу ненавидів і зневажав. Він бродяжив, жебракував і крав. Він брехав або ж погрожував — залежно від обставин і до безтями напивався, коли траплялася нагода.

Коли Рос Шенклін прокинувся, маленька дівчинка сиділа і дивилася на нього. У ту ж мить, коли розплющилися його очі, все його тіло відразу ожило — як у дикої тварини. Першою він побачив парасольку, якою від нього чомусь відгородили сонце. Він не смикнувся і не поворухнувся, хоча його тіло злегка напружилось. Очі його ковзнули вниз по держалну парасольки до маленьких, міцно стиснутих пальчиків, а потім — до руки та обличчя дитини. Рос Шенклін поглянув їй у вічі — прямо й не кліпаючи, а дівчинка, теж дивлячись на нього, похоліла від страху, побачивши перед собою його блискучі очі — холодні й непривітні, з червоними прожилками і без жодного натяку в них на ту теплоту і людяність, які вона звикла бачити у всіх людських очах. То були очі закоренілого в'язня — очі людини, яка навчилася говорити мало і майже взагалі відвикла говорити.

— Привіт, — нарешті сказав він, не утруднюючи себе змінити положення свого тіла. — І в яку ж гру це ти граєш, га?

Його голос прозвучав хрипко і сипло, а спочатку — навіть грубо, але потім він дивовижним чином пом'якшав, бо Рос Шенклін зробив слабку спробу бути доброзичливим.

— Здрастуйте, — відповіла дівчинка. — А я й не граюся. Сонце світило вам на обличчя, а мама каже, що спати на сонці не слід.

Милозвучна дзвінкість дитячого голосу була приємною слухові колишнього в'язня, і Рос Шенклін здивувався, чому він раніше не помічав цієї властивості дитячих голосів. Волоцюга поволі сів і уставився на дівчинку. Він знав, що має що-небудь сказати, але розмови завжди давалися йому важко.

— Сподіваюся, ви добре виспалися, — мовила дівчинка серйозним тоном.

— Авжеж, — відповів він, не зводячи з неї очей, зачудований її крихкою тендітністю та красою. — І довго ж ти тримала наді мною оцю штуківину?

— Ой, не знаю, — відповіла дитина вагаючись. — Дуже, дуже довго. Думала, що ви взагалі ніколи не прокинетесь.

— А я подумав, що ти — фея, коли тебе побачив.

Дівчинці явно сподобався такий поворот розмови, й вона відчула піднесення.

— Та ні, я не фея, — усміхнулася вона.

Забачивши її маленькі, бездоганно білі зубенята, він відчув нервовий дріж і якийсь химерне заціпеніння.

— Просто я діяла як добрий самаритянин, — додала вона.

— І гадки не маю, що це за тип.

Рос Шенклін ламав собі голову, щоб якось підтримати розмову. З того часу, як він став дорослим чоловіком, йому ніколи не доводилося стикатися віч-на-віч з дитиною, і тому розмова у нього не клеїлася.

— Який ви смішний — не знаєте про доброго самаритянина. Хіба ж ви не пам'ятаєте? Один чоловік пішов до Єрихона...

— Здається, я там був, — перервав він.

— Я так і знала! Ви — мандрівник! — скрикнула дівчинка, ляснувши в долоні. — Мабуть, вам довелося бачити те саме місце.

— Яке місце?

— Ну, там, де він потрапив до крадіїв, і вони його ледь не до смерті побили. А потім до нього підійшов добрий самаритянин, перев'язав йому рани, після чого налив вина та олії. Як ви гадаєте — то була оливкова олія?

Рос Шенклін повільно похитав головою.

— Тут я пас. Знаю тільки, що оливкова олія — це те, на чому готують собі їжу макаронники, тобто італійці. Ніколи не чув, щоб ним змащували розбиті голови.

Дівчинка на мить замислилася над його словами.

— Так, — заявила вона. — Ми *теж* використовуємо оливкову олію, коли кухуваримо, тож, напевне, ми також макаронники. Ніколи раніше не чула цього слова. Напевне, це — жаргон.

— І самаритянин вилив йому на голову олію, — пробурмотів волоцюга, наче щось пригадуючи. — Здається, один священик щось таке розповідав мені про того дідка. Знаєш, усе життя його шукав, але ніде й сліду його не бачив. Мабуть, на землі вже не лишилося добрих самаритян.

— А я? — швидко спитала дівчинка.

Рос Шенклін поглянув на неї з великою цікавістю і зачудуванням. Її вушко, повернуте до сонця, було майже прозорим. Йому здалося, що він може крізь нього бачити. Його вразили вишуканий колір її обличчя, блакить її очей і сліпучо-золотий дотик сонця на її білявому волоссі. А ще його вразила її тендітність. Він збагнув, що її можна зламати легко, як соломинку. Погляд колишнього в'язня ковзнув від його важкої вузлуватої клешні до тонесенької дівчачої руки, у якій, здавалося, можна було бачити, як циркулює кров. Він знав силу своїх м'язів і добре знав ті прийоми та трюки, якими користуються люди, щоб завдати шкоду своїм одноплемінникам. Фактично, він нічого більше й не знав, і просто його розум котився своєю звичною колією. Просто то був звичний для нього спосіб оцінити прекрасну дивовижність цього маленького створіння. Рос Шенклін прикинув хватку — досить легку, — якої вистачило б, щоб перетворити пальці дівчинки на скривавлену масу. Йому пригадалися ті кулачні удари, які він обрушував на голови своїх суперників і яких зазнавав сам — по власній голові, і збагнув, що від найслабшого з них голова дівчинки розлетілася б, як яечна шкаралупа. Окинувши поглядом її маленькі плечі та тоненьку талію, Рос Шенклін з усією впевненістю міг сказати, що міг би розірвати її руками на шматки.

— А я? — наполегливо перепитала дівчинка.

Він сіпнувся, опам'ятався і повернувся до свого звичного стану, або, скоріше, навпаки — увійшов у стан абсолютно для нього незвичний: йому страх як не хотілося, щоб розмова перервалася.

— Га? — спитав він. — Ну, звісно. Звісно, що ти — як добрий самаритянин, хоча й не маєш оливкової олії. — Пригадавши, над чим він шойно розмірковував, волоцюга спитав: — А хіба ти не боїшся? Хіба ти мене не боїшся? — додав він нерішуче.

Дівчинка весело розсміялася.

— Мама каже, щоб я ніколи нічого не боялася. Каже, що коли ти добра і добре думаєш про інших людей, то вони теж будуть до тебе добрими.

— І ти думала про мене добре, коли закривала мене від сонця? — зачудовано спитав він.

— Взагалі-то, важко думати добре про бджіл та всіляких гидких плазунів, — зізналася мала.

— Але ж є люди, не кращі за гидких плазунів, — заперечив волоцюга.

— Мама каже, що ні. Каже, що добро є в кожній людині.

— Б'юся об заклад, що вона все одно ретельно замикає будинок на ніч, — заявив Рос Шенклін з тріумфальними нотками в голосі.

— Але ж ні. Мама не боїться нічого. Саме тому вона й відпускає мене погуляти саму, коли я забажаю. Якось до нас заліз грабіжник. Мама відразу ж пішла і застукала його. І що ж ви думаєте! Він виявився лише голодним нещасним чоловіком. Вона принесла йому багато їжі з комори і дала йому роботу.

Рос Шенклін дуже здивувався. Бо побачив людську природу з досі небаченого, немислимого боку. Така вже йому випала доля — жити у світі підозри й ненависті, злих думок і злих вчинків. Згорблено чвалаючи в сутінках по сільській вулиці, він уже звик бачити, як малі діти, злякано верещачи, кидалися від нього геть до своїх матерів. Дорослі жінки — і ті сторонилися його, розминаючись із ним на тротуарі.

Від цих думок його відволікла дівчинка. Радісно лясаючи в долоні, вона вигукнула:

— Я знаю, хто ви! Ви дивак, що любить свіже повітря. Тому ви і спите отут у траві.

Рос Шенклін хотів був похмуро посміхнутися, але стримався.

— Диваки-любителі свіжого повітря — ось хто такі бродяги, — продовжила мала. — Так цікаво! Я часто над

цим думала. Матуся вірить укорисність свіжого повітря. Я сплю вночі на веранді. І вона теж. Це — наша земля. Ви, напевне, перелізли через паркан. Матуся теж дозволяє мені лазити через паркан, коли я вдягаю такі, знаєте, спеціальні спортивні штанці. Але мушу вам дещо сказати. Людина не відчуває, коли хропе, тому що вона спить. Але ви робите ще гірше. Ви скрегочете зубами. Це погано. Щоразу, коли ви лягаєте спати, вам слід напучувати себе: «Я не скреготатиму зубами, я не скреготатиму зубами» — ось так. Знову й знову повторюючи ці слова, ви потроху позбудетеся цієї звички. Все погане — це звичка. І добре — також звичка. І від нас самих залежить, якими будуть наші звички. Колись я насуплювала брови і наморщувала лоба, але мама сказала, що мушу позбутися цієї звички. А ще вона сказала, що коли мій лоб буде зморщений, то це свідчитиме, що і мій розум усередині — теж зморщений, а розум не повинен мати зморшок, бо це погано. Після цього вона розгладила мені зморшки своєю рукою і сказала, що я завжди мушу думати прямо й гладенько *всередині*, щоб було гладенько *зовні*. І що ви думаєте? Виявилось, що це — дуже легко. Відтоді я ніколи не насуплювала брів і не наморщувала лоба. Я навіть чула, що можна силою думки відрощувати випалі зуби. Але я в це не вірю. І мама теж не вірить.

Дівчинка замовкла і перевела подих. Рос Шенклін теж мовчав. Її тирада виявилася занадто довгою для його сприйняття. До того ж він спав п'яний, та ще й з розкритим ротом, і тепер йому дуже хотілося пити. Але щоб продовжити чудесний момент, він ладен був перетерпіти біль у пересохлій горлянці й роті. Облизавши сухі губи, він з трудом заворушив ними, намагаючись заговорити. Нарешті це йому вдалося.

— Як тебе звуть? — спитав він.

— Джоан.

Вона запитально поглянула на нього, і треба було відповідати.

— А мене — Рос Шенклін, — озвався він, вперше за бозна-скільки років назвавши своє справжнє ім'я.

— Мабуть, ви багато подорожували.

— Так, звісно, але не так багато, як хотілося б.

— Тату завжди хотілося подорожувати, але він дуже зайнятий на роботі в конторі. Йому завжди бракувало часу. Одного разу він таки вибрався з мамою до Європи.

Ще до того, як народилася я. Бо подорож потребує багато грошей.

Рос Шенклін не знав — погоджуватися йому з цим твердженням чи ні.

— Але ж бродягам на мандри багато грошей не треба, — озвучила дівчинка його думку. — Саме тому ви й бродяжите, еге ж?

Він кивнув і облизав пересохлі губи.

— Мама каже, що погано, коли чоловікам доводиться бродяжити в пошуках роботи. Але зараз тут багато роботи. Всі фермери в нашій долині шукають, кого найняти. А ви працюєте?

Рос Шенклін похитав головою, злий на себе за те, що, всупереч своїй огиді до роботи, він відчув сором, зізнавшись, що не працює. Але на зміну цьому відчуттю прийшла інша думка. У цього прекрасного створіння був батько. І вона була йому як одна з винагород за його працьовитість.

— От була б у мене така дівчинка, як ти! — випалив він, піддавшись раптово усвідомленому пристрасному бажанню бути батьком. — Я би працював не покладаючи рук... Я би все зробив.

Вона вислухала його заяву з належною серйозністю.

— Значить, ви не одружені?

— Ніхто не захоче піти за мене.

— Захочуть, коли...

Дівчинка не відвернула носа, але удостоїла його бруд та лахміття несхвальним поглядом, якого він не міг не помітити.

— Ну, давай, кажи! — мало не вигукнув він. — Валяй! ...коли б мене вимити і вдягнути у пристойний одяг, коли б я мав респектабельний вигляд, коли б я мав регулярну роботу і коли б я не був тим, ким я є.

І з кожним «коли» дівчинка кивала головою.

— Слухай-но. Ніякий я не добрий, — запально вів далі волоцюга. — Я — нікчема. Бродяга. Я не бажаю працювати, ось у чім річ. І мені до вподоби бруд.

На обличчі малої відбився докір, і вона сказала:

— Так, значить, ви просто придурювалися, коли казали, що хотіли б мати таку дівчинку, як я?

Її слова відібрали в нього дар мови, бо у глибині душі, якою заволоділа нововиникла пристрась, він знав, що саме цього йому дійсно хотілося.

Помітивши його дисконфорт, дівчинка швидко зорієнтувалася і змінила тему розмови.

— А яка ваша думка про Бога? — спитала вона. — Я ніколи його не зустрічала. Що ви про нього думаєте?

Він відповів з неприхованим роздратуванням, і така його реакція викликала її ширий осуд.

— Дивний ви якийсь, — сказала мала. — Так швидко дратуєтеся. Ніколи не бачила, щоб хтось так дратувався через Бога, роботу чи необхідність бути чистим.

— А він мені нічим не допоміг і нічого мені не дав, — пробурмотів волоцюга з образою в голосі. Йому швидко пригадалися довгі роки, проведені в тюремних таборах та копальнях. — І робота мені теж нічого не дала.

Запала гнітюча тиша.

Він заціпеніло поглянув на неї — спраглий, голодний, зі слабким порухом батьківського почуття в душі. Йому було соромно за свою лиху вдачу, і він болісно роздумував — що б таке сказати. Дівчинка дивилася вгору — на хмаринки, а він пожирав її очима. Потім потайки простягнув руку і торкнувся самісінького краєчка її платтячка. Вона здавалася йому найпрекраснішим створінням у світі. А десь і досі кричала перепілка, і звуки, що їх видавали збиральники врожаю, раптом стали дуже гучними. Велетенська самотність важким каменем лягла йому на душу.

— Я... Я — такий нікчема, — хрипко промимрив він з розкаянням у голосі.

Але мала промовчала і тільки зиркнула на нього своїми блакитними оченятами. Рос Шенклін відчув, що віддав би все на світі, аби тільки доторкнутися губами до краєчка плаття, на якому лежала його рука. Але він боявся злякати дівчинку. Волоцюга натужно намагався придумати, що сказати, облизував пошерхлі губи і силувався хоч щось вимовити, хоч щось.

— Це — не долина Сонома, — нарешті заявив він. — Це — казкова країна, і ти — чарівна фея. Може, я сплю, і все це мені наснилося, хтозна. Наша розмова не клеїться тому, що, розумієш, ти — фея і не знаєш нічого, окрім добра, а я — чоловік зі злого порочного світу.

Виголосивши таку тривалу промову, чоловік розгубився. Як риби, викинутій на берег, бракує повітря, так і йому відчайдушно забракло тем для розмови.

— Ось ви зараз і розкажете мені про злий порочний світ, — захоплено заплескала в долоні мала. — Мені страх як цікаво послухати.

Він здивовано поглянув на неї і пригадав тих порочних жінок, яких йому доводилося зустрічати на дні життя. Вони були уламками людської катастрофи. Дівчинка, яку він перед собою бачив, не була феєю. Вона була з плоті та крові. І зловісна перспектива стати уламком людської трагедії висіла над нею так само, як і над ним — іще тоді, коли мати годувала його своїм молоком. Але їй все одно дуже хочеться дізнатися про ті лиха, що можуть спіткати її в житті.

— Та ні, — невимушено відказав волоцюга. — Цей чоловік зі злого порочного світу нічого подібного розповідати тобі не буде. Натомість він розповість тобі про добро, що існує у цьому світі. Він розповість тобі про те, як любив коней, коли іще був хлопчаком, про першого коня, якого він осідлав, та свого першого власного коня. Коні не схожі на людей. Вони — кращі й добріші. Цілковито чисті, чесні й щирі — від кінчика хвоста до гриви. І ось що я тобі скажу, маленька феє, — немає нічого приємнішого на світі, коли ти сідлаєш коня наприкінці довгого дня, кажеш йому одне лише слово, і стомлена тварина слухняно піднімається та й пускається в путь. Коні! Коні — моя пристрасть. Еге ж. Колись я був ковбоєм.

Дівчинка сплеснула рученятами так, що у нього радісно тьохнуло серце, її оченята заблищали цікавістю, і вона вигукнула:

— Ковбой з Техасу! Мені завжди хотілося побачити хоч одного! Пам'ятаю, тато казав, що всі ковбої — кривоногі. І ви теж?

— Я дійсно був колись техаським ковбоєм, але то було дуже давно. І я й справді кривоногий. Розумієш, коли ти молодий і кості твої ще не зміцніли, то твої ноги обов'язково трохи викривляються після тривалої їзди. А я почав їздити на конях, коли мені було лише три роки. Йому теж було лише три, і його щойно об'їздили. Онімівши від захвату, я повів його вздовж паркану, а потім послабив повід. То був рябий кінь. Він ставав дибки та брикався, як чортяка, але я все одно впорався з ним. Клянуся, він знав, що я іще малий шмаркач. Деякі коні розуміють набагато більше, аніж здається.

Цілі півгодини Рос Шенклін теревенив про коней, ні на мить не забуваючи про ту невимовну насолоду, яку давав йому дотик його руки до краю платтячка дівчинки. Сонце повільно зникло за купою хмар, перепілка стала гукати настирливіше, а через місток потягнулися назад порожні фургони. Раптом почувся жіночий голос:

— Джоан, Джоан! Ти де, моя маленька?

Дівчинка озвалася, і Рос Шенклін побачив, як жінка, вбрана в легке прилягаюче плаття, спустилася з ганку і пройшла крізь хвіртку. То була тендітна граціозна жінка, і його зачарованим очам здалося, що вона пропливає в повітрі, а не йде, як усі люди з плоті й крові.

— Що ти тут робиш цілий день? — спитала, підходячи, жінка.

— Розмовляю, мамо, — відповіла дівчинка. — Мені було дуже цікаво.

Рос Шенклін з трудом підвівся і став, знічено й обережно поглядаючи на жінку. Дівчинка взяла матір за руку й поглянула на нього — щиро і приязно, з усвідомленням його людяності, яка самому йому була в диковинку. У його голові промайнула думка: *ця жінка теж не боїться*. Не було в ній і натяку на сором'язливість та зніженість, які він звик бачити в очах у інших жінок. І як ніколи гостро відчув він непрезентабельність своєї зовнішності — сонні очі, кошлата борода і брудне лахміття.

— Добридень, — природно і приязно привітала його жінка.

— Добридень, пані, — відповів Рос Шенклін, з неприємністю усвідомлюючи хрипкість та грубість свого голосу.

— А вам теж було цікаво? — посміхнулася вона.

— Так, пані. Дійсно цікаво. Я розповідав вашій донечці про коней.

— Він колись був ковбоєм, мамо! — захоплено вигукнула мала.

Жінка вдячно усміхнулася йому і поглянула на дитинча. Раптом Роса Шенкліна вразила думка про те, що завдати цим двом хоч якоїсь найменшої шкоди було б жахливим злочином. І у нього виникло бажання: якби зараз трапилася якась страшна біда, то він відважно б кинувся на їх захист і бився б до скону.

— Треба йти, моя маленька, — сказала мати. — Вже пізно. — Вона поглянула, вагаючись, на Роса Шенкліна. — Може, вам дати чогось поїсти?

— Та ні, пані, дякую, не треба. Я... я не голодний.

— Тоді попрощайся, Джоан, — порадила жінка дитинчаті.

— До побачення. — Дівчинка простягнула руку, і в її очах спалахнув пустотливий вогник. — До побачення, пане Чоловік зі злого порочного світу.

Дотик її руки став для нього вінцем усієї несподіваної пригоди.

— До побачення, маленька чарівнице, — промимрив він. — Мені теж пора чвалати.

Але він нікуди не почвалав. А стояв, уставившись услід своєму видінню, яке пройшло крізь хвіртку і зникло. Раптом день став якимось порожнім і сумним. Рос Шенклін нерішуче оглядівся, потім переліз через паркан, перейшов через місток і потупцював по дорозі. Він був як уві сні й не помічав, куди ведуть його ноги. Інколи він спотикався, потрапивши у вкриту пилюкою непомітну вибоїну.

Проплентавшись мильо, Рос Шенклін вийшов на перехрестя й озирнувся. Перед ним стояв ганделик. Він зупинився, уставився на нього й обливав губи. Потім запустив руку в кишеню і намацав у ній єдиний десятицентовик. «О Господи! — промимрив він. — Господи!» І поволі, пересилуючи ноги, що тягнули назад, до ганделика, подався далі по дорозі.

Невдовзі волоцюга опинився перед великою фермою. Він збагнув, що та ферма має бути великою, бо великими були будинок та кількість і розміри господарчих споруд. На ганку, у сорочці та з сигарою в руках, стояв фермер — уже немолодий чоловік з гострим поглядом розумних очей.

— Чи немає у вас часом роботи? — спитав у нього Рос Шенклін.

Гострі очі ледь затримали на ньому свій погляд.

— Долар на день і харчі, — пролунала відповідь.

Рос Шенклін проковтнув образу і взяв себе в руки.

— Я добре вмю збирати виноград і таке інше. Але чи можна найнятися до вас на постійну роботу? У вас тут велике ранчо. Я знаюся на конях. Я народився на коні. Можу ганяти гурти, їздити верхи, орати, об'їжджати — геть усе, що стосується коней.

Фермер кинув на нього недовірливий оцінюючий погляд.

— Щось не схоже, — був його вирок.

— Знаю, що не схоже. Дайте мені шанс. І все. Я доведу, що вмію обходитися з кіньми.

Фармер задумливо замовк і занепокоєно зиркнув на купу хмар, за якими зникло сонце.

— Мені потрібен погонич. Я дам тобі шанс показати себе. Іди й повечеряй з робітниками.

У горлі у Роса Шенкліна зовсім пересохло, і він з трудом вичавив:

— Гаразд. Я покажу себе. Де тут можна попити води і вмитися?

ПРИМІТКИ

Північна Одиссея

С. 33. ...менше мінус десяти за Фаренгейтом — один градус за шкалою Фаренгейта дорівнює $5/9$ градуса за шкалою Цельсія.

С. 34. *Піч-юконка* — компактна й легка металева піч, призначена для опалювання наметів, на ній можна готувати їжу й гріти воду, має гарну тепловіддачу.

...поліція та пошта її Величності Королеви Англії. — З 1867 р. Канада має статус домініону — самоврядної держави у складі Британської імперії.

С. 35. ...під командуванням генерала *Вулслі* пробивався до обложеного *Хартума*. — Йдеться про придушення повстання в Судані 1884—1885 рр., *Вулсі*, *Гарнет Джозеф* (1833—1913) — англійський військовий діяч.

«*Шоу Буффало Білла*» — шоу «Дикий Захід», які відтворювали картини з побуту індіанців і ковбоїв (військові танці, родео, змагання у стрільбі тощо).

...повстання, що спалахнуло на Північному Заході під проводом ватажка *Луї Ріля*. — Ред-Ріверське повстання — війна 1869—1885 рр. метисів (індіанців, змішаних з французами) проти Канади. *Луї Ріль* (Ріель, 1844—1885) — ватажок метисів, страчений після поразки повстання.

С. 37. *Шейлок* — герой Шекспіра, уособлення скнарості.

С. 38. *Клондайк* лише недавно став частиною Північних територій. — *Клондайк* — територія в Канаді — адміністративна одиниця з обмеженими, порівняно з провінцією, правами самоврядування; на території поділена північна частина країни.

С. 39. ...унцій золота — мається на увазі тройська унція, якою вимірюють дорогоцінні метали і порох. 1 унція = 31,1 г.

1 фунт = 453,6 г.

С. 41. 1 фут = 32,5 см.

С. 43. *Кріпл Крік* — найбільше у світі жильне родовище золота (штат Колорадо).

С. 47. *Ум'як* (жіноча байдарка) — транспортний сімейний човен великих розмірів, правила ним зазвичай жінка. Виготовлявся з тюленьчих або моржових шкур, натягнутих на каркас з дерев'яних планок і кісток кита.

С. *Каяк* — легкий закритий човен, виготовлявся зі шкур.

С. 55. *Прибиловські острови* — група островів у Беринговому морі.
С. 56. *Едо* — до 1869 р. назва Токіо.

Чоловік Зі Шрамом

С. 77. *Мамона* — у християнських церковних текстах — злий дух, що уособлює користолюбство, прагнення до наживи.

С. 84. *...за часом Казарми чи Компанії*. — Мається на увазі англійська Компанія Гудзонової затоки.

...раніше восьми склянок... — До XVII ст. на кораблях користувалися пісочними годинниками, їх називали склянками. Щопівгодини склянку перевертали, про що сповіщали ударом у судновий дзвін, — це називалося «били склянки». Відрахунок вели з полудня: один удар означав півгодини, два — година і так до восьми склянок (ударів у дзвін), далі починали все спочатку. Вісім склянок означає 4, 8, 12, 16, 20 і 24 години.

Тисяча дюжин

С. 90. *Добрий самаритянин* — добра, чуйна людина, готова прийти на допомогу іншому. Вираз взятий з притчі Ісуса в Євангелії від Луки (10:25—37).

Любов до життя

С. 126. *Компанія Гудзонової затоки* — заснована у 1670 р. для закупки хутра, довгий час фактично представляла уряд у Британській Північній Америці й контролювала торгівлю на її території. Наприкінці XIX ст. її землі увійшли до Канадського домініону, де вона стала великим землевласником. Після спаду торгівлі хутром перепрофілювалась на продаж товарів першої необхідності поселенцям.

Денний спочинок

С. 148. *Сімдесят чотири нижче нуля* — за Фаренгейтом (*див.* прим. до с. 33, «Північна одісея»).

С. 154. *Пісня Лорелеї* — створений німецьким поетом К. Брентано на початку XIX ст. образ прекрасної дівчини, залухавшись чиеї пісні, судноплавці розбиваються об скелі.

Непередбачене

С. 161. *Тевтонський неспокій*. — Тевтони — одне з германських племен, що жили у Південній Скандинавії (територія сучасної Данії). Інколи тевтонами називають загалом німців.

Британська Колумбія — провінція на заході Канади, на півночі межує з територією Юкон і Північно-Західними територіями.

Стежиною примарних сонць

С. 182. *Примарне сонце* — оптичний феномен, що виникає в результаті відбивання чи заломлення сонячних променів маленькими крижаними кристаликами перистих хмар. Найчастіше можна побачити два примарних сонця обабіч справжнього.

С. 183. *Адоніс* — у давньогрецькій міфології — юнак надзвичайної краси.

Леда і лебідь — у давньогрецькій міфології Зевс, причарований красою Леди, з'явився перед нею у вигляді лебедя. Улюблений сюжет образотворчого мистецтва.

Пошитий у Дурні

С. 202. *Російська Америка* — неофіційна назва російських колоній на Алясці та Алеутських островах, якою користувались у 2-й пол. XVIII й XIX ст.; у 1867 р. її території були продані США.

Нулато — російський пункт торгівлі хутром, заснований у 1838 р. на злитті річок Нулато і Юкон, місто Нулато на Алясці існує досі.

Дім Мапуї

С. 236. ...*син Марі Рауль, багатой квартиронки*. — Квартиронами в Латинській Америці і на півдні США називали тих, у кого серед предків у третьому коліні були негри.

С. 237. *Суперкарго* — особа, що супроводжує вантажі, якщо вони потребують спеціального нагляду чи обслуговування при транспортуванні.

...*острови Помоту в пошуках великих партій копри*. — Помоту, Небезпечні острови — група коралових островів у Тихому океані на півдні Полінезії. *Копра* — м'якоть кокосового горіха, з неї виготовляють кокосову олію.

С. 238. *Сажнів* — мається на увазі морська сажень, яка дорівнює 1, 83 м.

С. 247. *Місіонер-мормон*. — Мормони — члени релігійної секти, створеної 1830 р. у США Дж. Смітом, якого послідовники визнали новим пророком Мормоном. Учення мормонів є сумішшю християнства та інших релігій — ісламу, буддизму, язичництва. Активно займаються місіонерською діяльністю.

Мауки

С. 260. *Гвинтівка Снайдера* — казнозарядна військова гвинтівка калібру 14,5, зразка 1866 р., надійна й швидкострільна (до 18 постр./хв.).

С. 262. *Мангрові зарості* — густі зарості невисоких (5—10 м) вічнозелених дерев, які пристосувалися до життя між морем і сушею. Ростуть на рівних берегах, які затоплює приплив, за ґрунт чіпляються розгалуженим над землею корінням, мають також занурені в мул повітряні корені, м'ясисте листя піднімається над лінією припливу.

Їстівна колоказія (інша назва — таро) — бульбова рослина з маленьким стовбуром і великим листям (до 70 см довжиною і 50 см шириною), бульби важать до 4 кг, їх варять або жарять, як у нас картоплю, також в їжу вживають відварене молоде листя. Найпоширеніший харчовий продукт в Океанії.

С. 269. *Канаки* — узагальнююча європейська назва корінного населення Меланезії.

С. 278. «*Баунті*». — У 1789 р. частина команди англійського військового корабля «Баунті», що йшов з Таїті, повстала. Капітана з його прибічниками висадили на баркас, частина бунтівників залишилася на Таїті, де їх знайшли і судили, а дев'ятеро моряків з тринадцятьма таїтянськими жінками й шестеро полінезійців з різних островів, які мали стати рабами, продовжили свій шлях на «Баунті», поки не знайшли безпечний, придатний для життя острів Піткерн. Через два роки почався розбрат, насильницькою смертю померли всі полінезійці, кілька жінок, а з англійців лишився тільки Алек Сміт, прототип діда Маккоя. У 1800 р. він став правителем колонії, яка тоді складалася з жінок і малих дітей, увів читання Біблії й справедливі закони. Колонію знайшли лише у 1814 році, на острові панував лад і спокій, а її жителі були приязними й набожними людьми.

Піткерн — острів, площа 5 км², скелясті береги, близько 100 жителів (приблизно стільки було і за часів Лондона), розміщений посередині Тихого океану між Австралією та Південною Америкою.

С. 299. *Рослина ті* — у нас відома під назвою кордиліна.

С. 302. *На галфвінді* — або у піввітру — напрямок вітру, коли він дме у борт корабля під прямим кутом.

Коли світ був молодий

С. 317. *Давньотевтонська* — див. прим. до с. 161, «Непередбачене».

Мексиканець

С. 345. *Хунта* — тут: група змовників.

Диктатор Порфіріо Діас (1830—1915). — Обіймав пост президента Мексики з 1876 до 1911 р. з перервою у 1880—1884 рр., з метою утримання влади переробляв конституцію. За часів його правління посилилася залежність Мексики від США. Був скинутий у 1911 р., коли збирався зайняти пост президента увосьме.

Революція. — Мексиканська революція 1910—1917 рр.

Вічність форм

С. 376. *Це* — останнє слово позитивної науки. — Позитивна наука — наука, заснована на досвіді, фактах.

С. 379. *Гоббс, Томас* (1588—1679) — англійський філософ, створив першу закінчену систему механістичного матеріалізму, відкидав існування особливої мислячої субстанції й доводив, що мислення є теж чимось матеріальним.

Бекон, Френсіс — англійський філософ, засновник англійського матеріалізму.

Кант, Емануїл (1724—1804) — німецький філософ, зачинатель німецької класичної філософії.

Лаплас, П'єр-Симон (1749—1827) — французький математик і астроном, один із творців теорії ймовірності.

С. 379. *Софізм Пейлі про годинник*. — *Софізм* — умовивід, що формально здається правильним, а насправді ґрунтується на навмисне неправильному доборі вихідних засад. *Палі (Пейлі), Вільям* (1743—1805) — англійський теолог, відомий своїм аргументом на користь розумного задуму в природі: подібно до того, як складний годинниковий механізм передбачає існування годинникаря, який створив його, так організованість і доцільність, що панують у світі, підтверджують існування великого Творця (Світ, як годинник, не міг виникнути випадково).

Волоцюга і фєя

С. 391. *Корд* — одиниця виміру лісу; великим кордом вимірюють дрова, він дорівнює $3,63 \text{ м}^3$, малим кордом — кругляк ($3,568 \text{ м}^3$).

Наталія Білик

ЗМІСТ

Новелістика Джека Лондона. *Передмова Н. Білик* 3

ПІВНІЧНА ОДИССЕЯ

Біла тиша. <i>Переклад Д. Радієнко</i>	23
Північна Одиссея. <i>Переклад В. Горбатько</i>	33
Закон життя. <i>Переклад В. Горбатько</i>	67
Чоловік зі Шрамом. <i>Переклад Д. Радієнко</i>	75
Тисяча дюжин. <i>Переклад Д. Радієнко</i>	87
Каньйон з Чистого Золота. <i>Переклад В. Горбатько</i>	104
Любов до життя. <i>Переклад Д. Радієнко</i>	125
Денний спочинок. <i>Переклад Д. Радієнко</i>	144
Непередбачене. <i>Переклад В. Горбатько</i>	160
стежиною примарних сонць. <i>Переклад В. Горбатько</i>	182
Пошитий у Дурні. <i>Переклад В. Горбатько</i>	202
Відступник. <i>Переклад В. Горбатько</i>	215
Дім Мапуї. <i>Переклад В. Горбатько</i>	236
Маукі. <i>Переклад В. Горбатько</i>	260
Маккоїв нащадок. <i>Переклад В. Горбатько</i>	276
Коли світ був молодий. <i>Переклад В. Горбатько</i>	307
Презумпція невинуватості. <i>Переклад В. Горбатько</i>	325
Мексиканець. <i>Переклад В. Горбатько</i>	345
Вічність форм. <i>Переклад В. Горбатько</i>	374
Волоцюга і фея. <i>Переклад В. Горбатько</i>	388
Примітки. <i>Н. Білик</i>	403

Літературно-художнє видання

Серія «Бібліотека світової літератури»

ЛОНДОН Джек
ПІВНІЧНА ОДІССЕЯ

Новели

Переклад з англійської

Головний редактор *О. В. Красовицький*

Художній редактор *О. А. Гугалова*

Комп'ютерна верстка: *В. А. Мурликін*

Коректор *Г. С. Таран*

Підписано до друку 16.03.17. Формат 84×108^{1/32}.
Умов. друк. арк. 21,84. Облік.-вид. арк. 23,50.
Тираж 350 прим. Замовлення №

ТОВ «Видавництво Фоліо»
вул. Римарська, 21А, м. Харків, 61057
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 3194 від 22.05.2008

Електронна адреса:
www.folio.com.ua
E-mail: market@folio.com.ua
Інтернет-магазин:
www.bookpost.com.ua

Надруковано з готових позитивів
у ТОВ «Видавництво Фоліо»
вул. Римарська, 21А, м. Харків, 61057
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 3194 від 22.05.2008

Лондон Дж.
Л76 Північна Одиссея: новели / Джек Лондон; пер. з англ. Д. О. Радієнко, В. К. Горбатька; передм. і прим. Н. Д. Білик; худож.-оформлювач Л. П. Вировець. — Харків: Фоліо, 2017. — 410 с. — (Б-ка світ. літ-ри).

ISBN 978-966-03-5103-5 (Б-ка світ. літ-ри).

ISBN 978-966-03-7763-9.

Збірник містить оповідання з Північного циклу Джека Лондона. Якось він написав: «Життя коротке, і я хочу взяти від кожного краще, що в ньому є...» Саме так він зображує своїх героїв, мешканців Аляски та приполярної Канади: золотошукачів, мисливців, любителів пригод — сміливців, викутих із льодів суворої Півночі.

УДК 821.111(73)
ББК 84(7СПО)